

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris

CZU: 340.12:165.01(498)''1918/1939''(043)

MĂRGINEANU VALENTIN

**CONFIGURAREA CARACTERULUI RAȚIONAL AL DREPTULUI
ÎN GÂNDIREA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ**

551.01 – TEORIA GENERALĂ A DREPTULUI

Teză de doctor în drept

Conducător științific: _____ Ciobanu Rodica, dr. hab., conf.univ.

Autor: _____ Mărgineanu Valentin

Chișinău, 2023

Mărgineanu Valentin ©

CUPRINS

ADNOTARE (rom., rus., eng.)	5
INTRODUCERE	8
1. CADRUL TEORETICO-METODOLOGIC DE REACTUALIZARE A FUNDAMENTELOR RAȚIONALE ALE DREPTULUI ROMÂNESC	
1.1. Premise de consolidare a fundamentelor raționale ale dreptului în gândirea filosofico-juridică de până la perioada interbelică.....	18
1.2. Justificarea actualității cercetării retrospective a dreptului din perspectiva raționalității ..	29
1.3. Perspective ale unei viziuni convergente asupra fundamentelor raționale ale dreptului....	43
1.4. Concluzii la capitolul 1	56
2. CONCEPȚII DOMINANTE ÎN FUNDAMENTAREA DREPTULUI	
2.1. Conștiința de sine a dreptului în concepția lui Dumitru Drăghicescu	59
2.2. Repere (conceptuale, atitudinale și raționale) ale configurării unei teorii științifice a dreptului (viziunea lui Nicolae Titulescu)	73
2.3. Rațiunea, morala și justiția – coordonate de conceptualizare a dreptului, susținute de Valeriu Iordăchescu	86
2.4. Concluzii la capitolul 2	100
3. CONSOLIDAREA FUNDAMENTELOR RAȚIONALE ALE DREPTULUI. CONTRIBUȚIA LUI C. STERE ȘI E. SPERANȚIA	
3.1. Contribuția raționalității modernizatoare a lui C. Stere la structurarea fundamentelor dreptului.....	103
3.2. Raționalizarea dreptului în formule sistemic-structurale și normative la E. Speranția	118
3.2.1. <i>Rigori ale raționalității în definirea dreptului</i>	118
3.2.2. <i>Normativismul în calitate de sistem al convergenței dintre rațional și social</i>	131
3.3. Concluzii la capitolul 3	142
4. OPȚIUNILE ȘTIINȚEI JURIDICE „ADEVĂRATE” LA M. DJUVARA: ÎNTRE RAȚIONAL ȘI EMPIRIC	
4.1. Rigori de unitate sistemică a dreptului în doctrina lui Mircea Djuvara	144
4.2. Justiția – o prioritate a dreptului rațional	158
4.3. Concluzii la capitolul 4	173

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI	175
BIBLIOGRAFIE	179
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII	199
CV-ul autorului	200

ADNOTARE

MĂRGINEANU Valentin. Configurarea caracterului rațional al dreptului în gândirea românească interbelică. Teză de doctor în drept la specialitatea 551.01 – Teoria Generală a Dreptului, Chișinău, 2023

Structura tezei: introducere, patru capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografia din 265 titluri, text de bază 167 pagini. Rezultatele obținute sunt reflectate în 13 lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: drept rațional, drept pozitiv, raționalitate, morală, raportul drept-morală, ideea de justiție, stat de drept, drept natural, gândire filosofico-juridică, valori fundamentale.

Scopul tezei: Aprecierea din punct de vedere evolutiv a contribuțiilor aduse de gândirea juridică interbelică românească la constituirea fundamentelor raționale ale dreptului actual, consolidate într-un cadru teoretico-empiric al științei juridice contemporane.

Obiectivele tezei: Analiza ideilor și tendințelor doctrinare românești din perioada interbelică, ce au structurat perspectivele de abordare a raționalității și raționalizării dreptului și drepturilor; Determinarea cadrului investigativ de reevaluare și reactualizare a doctrinei juridice interbelice; Identificarea valorilor referențiale de raționalitate a dreptului în doctrina juridică românească din perioada interbelică; Stabilirea legăturii conceptual-analitice, promovate de gândirea filosofico-juridică interbelică, cu parcursul actual al științei juridice naționale; Determinarea conexiunilor conceptuale și disciplinare orientate spre a fi valorificate și dezvoltate în cercetări ulterioare; Evaluarea fundamentelor argumentative în vederea promovării fundamentului rațional al dreptului; Dezvoltarea argumentelor formulate de doctrinari în promovarea și fundamentarea reperelor științei juridice actuale.

Noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor rezidă în realizarea unui studiu amplu privind identificarea și analiza perspectivelor de abordare a raționalității și raționalizării dreptului și drepturilor în gândirea juridică românească interbelică și tratarea fundamentelor raționale ale dreptului din perspectiva unei științe juridice actuale. Originalitatea se manifestă prin faptul că prezenta cercetare este una din puținele studii care examinează nu ideile unui anume doctrinar din perioada interbelică, ci se concentrează pe cercetarea axei raționale de fundamentare a dreptului în diverse abordări ale reprezentanților gândirii interbelice din spațiul românesc.

Rezultatul obținut care contribuie la soluționarea unei probleme științifice importante constă în cercetarea multilaterală a gândirii juridice românești din perioada interbelică sub aspectul raționalității dreptului și a drepturilor, menită să contribuie la soluționarea unor probleme teoretico-practice actuale în ceea ce privește fundamentele dreptului prin valorificarea realizărilor doctrinarilor din trecut.

Valoarea teoretică este determinată de noutatea științifică, modul de analiză a temei și justificarea explicativ-argumentativă a cercetărilor științifice în drept printr-o perspectivă diferită a abordărilor privind caracterul rațional al dreptului, pornind de la valorificarea concepțiilor promovate de gândirea românească interbelică.

Valoarea aplicativă se exprimă în elaborarea unei cercetări științifice cu valențe teoretico-practice, precum: aplicarea conceptului de raționalitate a dreptului în practica cercetării științifice juridice; fundamentarea procesului de cunoaștere, înțelegere, creare, interpretare și aplicare a dreptului, având în vedere caracterul rațional al acestuia; utilizarea rezultatelor cercetării caracterului rațional al dreptului în gândirea românească interbelică în calitate de suport în predarea cursurilor de specialitate, în primul rând, dar nu numai, teoria generală a dreptului și filosofia juridică; informarea specialiștilor în domeniu, dar și a opiniei publice, privind importanța investigării caracterului rațional al dreptului.

Implementarea rezultatelor cercetării. Rezultatele cercetării sunt utilizate în diverse formate în procesul didactic și pot fi utile studenților și masteranzilor din cadrul instituțiilor de învățământ superior cu profil juridic. De asemenea, prezentul studiu poate fi de real folos celor interesați de punerea în valoare a principiilor fundamentale raționale în procesul de elaborare, interpretare și aplicare a dreptului.

АННОТАЦИЯ

МЭРДЖИНЯНУ Валентин. Конфигурация рационального характера права в румынской мысли межвоенного периода. Диссертация на соискание учёной степени доктора права по специальности 551.01 – Общая теория права. Кишинев, 2023

Структура диссертации: введение, четыре главы, общие выводы и рекомендации, библиография 265 названий, 167 страниц основного текста. Полученные результаты отражены в 13 научных работах.

Ключевые слова: рациональное право, позитивное право, рациональность, мораль, соотношение права и морали, идея справедливости, правовое государство, естественное право, философско-правовое мышление, фундаментальные ценности.

Цель диссертации: Оценка эволюционного вклада румынского правового мышления межвоенного периода в учреждении рациональных основ современного права, консолидированных в теоретико-эмпирической структуре современной юридической науки.

Задачи диссертации: Анализ румынских доктринальных идей и тенденций межвоенного периода, структурировавшие перспективы рационального подхода и рационализации права и прав; Определение исследовательской базы для переоценки и обновления правовой доктрины межвоенного периода; Выявление референтных ценностей рациональности права в румынской правовой доктрине межвоенного периода; Установление концептуально-аналитической связи, продвигаемой межвоенным философско-правовым мышлением, с современным курсом отечественной юридической науки; Определение концептуальных и дисциплинарных связей, ориентированных на их использование и развитие в дальнейших исследованиях; Оценка аргументативных основ для продвижения рациональной основы права; Развитие аргументов, сформулированных доктринерами в продвижении и обосновании ориентиров современной юридической науки.

Научная новизна и оригинальность результатов заключается в реализации обширного исследования по выявлению и анализу перспектив подхода к рациональности и рационализации права и прав в румынском правовом мышлении межвоенного периода и трактовке рациональных основ права с позиций современной юридической науки. Оригинальность проявляется в том, что настоящее исследование является одним из немногих исследований, которое рассматривает не идеи некоего доктринера из межвоенного периода, а фокусируется на исследовании рациональной оси обоснования права в различных подходах представителей межвоенного мышления на румынском пространстве.

Полученный результат, способствующий решению важной научной проблемы, заключается в многостороннем исследовании румынского правового мышления межвоенного периода в аспекте рациональности права и прав, призванного способствовать решению некоторых современных теоретических и практических проблем, касающихся основ права, путем использования достижений доктрин прошлого.

Теоретическая ценность определяется научной новизной, способом анализа темы и объяснительно-аргументативным обоснованием научных исследований в праве через иную перспективу подходов к рациональному характеру права, начиная с оценки понятий, продвигаемых межвоенным румынским мышлением.

Прикладное значение выражается в разработке научного исследования с теоретическими и практическими валентностями, такими как: применение понятия рациональности права в практике юридических научных исследований; обоснование процесса познания, понимания, создания, толкования и применения права с учетом его рационального характера; использование результатов исследования рационального характера права в межвоенном румынском мышлении как поддержка в преподавании специализированных курсов, прежде всего, но не только, общей теории права и философии права; информирование специалистов в данной области, а также общественного мнения о важности исследования рационального характера права.

Внедрение результатов исследований. Результаты исследования используются в различных форматах в учебном процессе и могут быть полезны студентам и магистрантам из высших учебных заведений юридического профиля. Кроме того, настоящее исследование может быть реально полезно для тех, кто заинтересован в валоризации рациональных фундаментальных принципов в процессе разработки, толкования и применения права.

ANNOTATION

MARGINEANU Valentin. *Configuration of the rational character of law in interwar Romanian thought.* Thesis of Doctor in Law at specialty 551.01 - General Theory of Law, Chisinau, 2023

Thesis structure: introduction, four chapters, general conclusions and recommendations, bibliography of 265 titles, basic text 167 pages. The results are reflected in 13 scientific papers.

Keywords: rational law, positive law, rationality, morality, law-morality relationship, idea of justice, rule of law, natural law, philosophical-legal thought, fundamental values.

Purpose of the thesis: To appreciate from an evolutionary point of view the contributions made by Romanian interwar legal thought to the constitution of the rational basics of current law, consolidated in a theoretical-empirical framework of contemporary legal science.

Thesis objectives: To analyze the Romanian doctrinal ideas and tendencies of the interwar period, which structured the perspectives of approaching the rationality and rationalization of law and rights; To determine the investigative framework for re-evaluating and updating the interwar legal doctrine; To identify the referential values of rationality of law in the Romanian legal doctrine of the interwar period; To establish the conceptual-analytical connection, promoted by the interwar legal-philosophical thought, with the current course of national legal science; To determine the conceptual and disciplinary connections oriented to be valorized and developed in further research; To evaluate the argumentative foundations in order to promote the rational foundation of law; To develop the arguments formulated by the doctrinaires in promoting and substantiating the landmarks of current legal science.

The novelty and scientific originality of the results lies in the realization of a wide-ranging study on the identification and analysis of the perspectives of approaching the rationality and rationalization of law and rights in Romanian interwar legal thought and the treatment of the rational basics of law from the perspective of a current legal science. The originality of the present research is manifested by the fact that it is one of the few studies that does not examine the ideas of a specific doctrinaire of the interwar period, but focuses on the research of the rational axis of the law foundation in various approaches of representatives of interwar thought from Romanian area.

The result, which contributes to the solution of an important scientific problem, consists in the multilateral research of Romanian legal thought from the interwar period under the aspect of the rationality of law and rights, intended to contribute to the solution of some current theoretical-practical problems regarding the fundamentals of law by capitalizing on the achievements of the doctrinaires from the past.

The theoretical value is determined by the scientific novelty, the method of analyzing the subject and the explanatory-argumentative justification of scientific research in law through a different perspective of the approaches regarding the rational character of law, starting from the valorization of the concepts promoted by the Romanian interwar thought.

The applied value is expressed in the development of scientific research with theoretical and practical values, such as: applying the concept of rationality of law in the practice of legal scientific research; grounding the process of knowledge, understanding, creation, interpretation and application of law, taking into account its rational character; using the results of the research on the rational character of law in the Romanian interwar thought as a support in the teaching of specialized courses, first of all, but not only, the general theory of law and legal philosophy; informing the specialists in the field, but also the public opinion, on the importance of investigating the rational character of law.

The implementation of research results. The research results are used in various formats in the didactic process and can be useful to students and master's students in the legal field higher education institutions. Also, the present study can be of real use to those interested in valuing the fundamental rational principles in the process of drafting, interpreting and applying the law.

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei abordate. Din cele mai vechi timpuri gândirea mondială, în general, dar și doctrina juridică, în special, au fost preocupate de subiectele legate de originea și fundamentul fenomenului juridic. Aceste subiecte sunt cruciale în intenția de a identifica sursa legitimității normei juridice. Evident, modurile de abordare și soluțiile formulate de doctrinari de-a lungul timpului sunt diferite, în funcție de orientările teoretice ale acestora. Aparent, acest demers ar fi unul pur teoretic. În realitate însă, în opinia noastră, importanța practică a posibilelor soluții poate fi decisivă. Unul din aspectele ce comportă o semnificație deosebită din cadrul acestor cercetări se referă la sursa (izvoarele) obligațiilor statului: aceste obligații și le asumă statul în mod voluntar, prin propria manifestare de voință sau există un drept superior voinței statului, care îl obligă pe acesta să procedeze într-un fel sau altul?

O posibilă abordare în procesul de identificare a unor eventuale răspunsuri la problemele de interes științific, în general, și a celor enunțate, în special, este apelarea la experiența trecutului. Această experiență, odată cu trecerea timpului, poate fi privită și analizată din perspective cu totul diferite, pe care nici respectivii autori nu le-au bănuțit.

Spre sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI, societatea umană a intrat într-o perioadă de radicale transformări. O neobișnuită diversitate și profunzime cuprinde toate sferele vieții contemporane. Mai mult decât atât, de rând cu evenimentele sociale, crește neconținut dinamica vieții spirituale a omenirii. Cultura cu realizările ei uriașe și viața socială cu transformările și coliziile ei implică amplificarea tuturor posibilităților spirituale ale oamenilor, ceea ce contribuie atât la schimbarea imaginii societății, în general, cât și a componentelor ei, în particular.

Vechea mentalitate nu ne poate asigura ieșirea din situația creată în societatea de astăzi, din care cauză una din condițiile obligatorii pentru depășirea stereotipurilor legate de dogme constă în abordarea problemelor în mod creativ, dar și rațional. Astfel, se impun unele modificări de ordin conceptual, însoțite de modificarea orientărilor valorificatorii, a convingerilor, idealurilor.

În procesul de percepere a lumii înconjurătoare și de sine însuși, omul are posibilitatea să se limiteze la cunoștințele cotidiene, bazate pe bunul simț, cunoștințe care prezintă superficial obiectele și fenomenele, fără a pătrunde în esența lor. Calea gândirii raționale, a gândirii doctrinare este mai grea și, pentru a o urma, omul trebuie să depună eforturi, să utilizeze toate capacitățile sale intelectuale, altfel problematica doctrinară va rămâne pentru el inaccesibilă. Aceasta poate fi explicat prin faptul că doctrina pătrunde în adâncurile existenței și acțiunilor umane, impune necesitatea de a medita pe marginea unor fenomene inaccesibile bunului simț, ea, mai degrabă, abordează probleme și depistează contradicții, decât oferă soluții definitive. Însă pentru a concepe

realitatea cu adevărat, este necesar de a avea curajul și de a păși pe această cale, deși cultura gândirii raționale nu poate fi impusă omului împotriva voinței și dorinței lui.

Perioadele critice prin care trec societățile determină revenirea periodică la experiența trecutului. În domeniul juridic, cel mai profund și mai concentrat tezaur al acestei experiențe este exprimat de doctrina juridică, care a formulat probleme și soluții. Experiențele arată că, de fiecare dată, aceste probleme se prezintă oamenilor în forme specifice, irepetabile, determinate de mersul istoriei și de experiența individuală a omului, fiind, în același timp, exponente ale conținutului general-uman, dar care au parcursul intelectual major al contribuțiilor pe care le poate avea persoana și știința juridică într-o construcție socială existentă .

Gândirea științifică, inclusiv doctrinar-juridică, a fiecărui popor se dezvoltă în raport cu gândirea popoarelor învecinate, pe de o parte, fiind supusă influenței, iar pe de altă parte, influențând ea însăși cultura și gândirea altor țări, contribuind astfel la configurarea unor contexte unice, care necesită și merită a fi cunoscute. Totodată, trebuie menționat că gândirea științifică a fiecărui popor se distinge prin specificul său, prin originalitatea sa, ceea ce-i determină și locul în cadrul istoriei gândirii universale, dar și necesitatea de a-și urma propriul parcurs de dezvoltare.

În ultimul timp, cercetările în domeniul istoriei gândirii juridice s-au desfășurat în arealul științific al României, accentuându-se într-un mod mai pronunțat anumite perioade din istoria culturii juridice românești. Aceste studii urmăresc, în mare parte, reevaluarea critică a moștenirii doctrinare. Concomitent, atestăm episodic un interes față de tradiția doctrinară națională. Asupra procesului de valorificare a gândirii juridice românești o influență negativă a avut-o impunerea, în trecut nu prea îndepărtat, a ideologiilor dominante, percepute în calitate de adevăr absolut. Utilizarea exclusivă a unei perspective unice de abordare a fost însoțită de ignorarea unui șir de gânditori, doctrine și mișcări social-politice. Știința juridică, în acest context, a fost tratată predominant de pe pozițiile recunoscute oficial, excluzându-se unele personalități remarcabile ori interpretându-se în mod unilateral opera multor reprezentanți ai gândirii juridice românești.

Din ipostaza **actualității**, teza de doctorat își propune, ca efect al constatării necesității de valorificare a patrimoniului culturii naționale, studierea istoriei gândirii juridice naționale din perspectiva constituirii și consolidării fundamentelor raționale ale dreptului actual. Suplimentar, actualitatea investigației de față se manifestă mult mai pregnant în contextul crizei și conflictelor actuale, al războiului din regiune și al multiplelor probleme care s-au acutizat la nivel de state și societăți umane. Aceste circumstanțe au readus în actualitate subiecte ce se regăsesc formulate în gândirea filosofico-juridică interbelică, dovedindu-se a fi, pe anumite dimensiuni, nu doar specifice, dar și având caractere specifice, care merită a fi trecute printr-o filieră concomitentă a normativismului (juridic și moral) și a raționalismului. Aspectul menționat justifică și susține

actualitatea redescoperirii semnificațiilor la care s-au referit autorii, ceea ce presupune o permanentă revenire și reîncadrare socială, politică, juridică și științifică. La momentul actual, moment de reevaluare a fundamentelor pe care au fost construite societățile, observăm că, în istoria culturii naționale, cultura juridică, chiar dacă are un rol fundamental, n-a fost întotdeauna tratată cu generozitatea și limpezimea pe care le cer principiile cunoașterii științifice, dar chiar a fost și mai continuă a fi neglijată de înșiși juriștii.

De aceea, pentru a înțelege reperele cercetărilor juridice, este indicat să revenim la cadrul istoric și la operele care au fost structurate în perioade mai puțin obișnuite ori ordinare, precum au fost cele din perioada interbelică. Or, între cele două războaie mondiale, în Europa au avut loc transformări și evenimente cu un impact istoric fără precedent, care au influențat întreaga umanitate. Noile realități, procese, fenomene etc. au provocat discuții contradictorii, în care au fost antrenați gânditori de diferite orientări și care au generat curente de gândire de rezonanță în societate.

Perioada în cauză a fost una marcată de transformări sociale, politice, economice, culturale și pentru România, și pentru Moldova. Mai mult decât atât, se poate afirma cu certitudine că perioada interbelică a fost cea mai fecundă pentru gândirea (și nu numai) românească, în care s-a manifestat în deplinătatea sa geniul creator al poporului român și contribuția sa la tezaurul spiritualității universale. Un registru sumar al autorilor și lucrărilor redactate în această perioadă constituie cel mai elocvent argument în acest sens: C. Rădulescu-Motru, E. Cioran, M. Djuvara, E. Speranția, N. Titulescu, C. Brâncuși, G. Constantinescu, H. Coandă etc. – nume care se înscriu în multiple domenii ale științei și culturii românești, nu doar în cel al dreptului. Dar, referindu-ne la știința juridică, putem afirma cu toată certitudinea că în perioada interbelică ea s-a ridicat la nivelul științei europene, prin creația acestor personalități marcante, și s-a făcut remarcată în spațiul unei culturi juridice universale¹.

Scopul lucrării constă în aprecierea din punct de vedere evolutiv a contribuțiilor aduse de gândirea juridică românească din perioada interbelică la constituirea fundamentelor raționale ale dreptului actual, consolidate într-un cadru teoretico-empiric al științei juridice contemporane.

Pentru atingerea scopului în cauză, este necesară realizarea următoarelor **obiective de cercetare**:

- analiza ideilor și tendințelor doctrinare românești din perioada interbelică, ce au structurat perspective de abordare a raționalității și raționalizării dreptului și drepturilor;

¹ Subiect tratat în: Mărgineanu, V. Importanța fundamentelor doctrinare în studiul dreptului. În: *Tendințe și perspective în didactica modernă*. București: Editura didactică și pedagogică, 2017, pp. 576-582 ISBN 978-606-31-0486-2, Vol. 1 – 2017 – ISBN 978-606-31-0487-9

- determinarea cadrului investigațional de reevaluare și reactualizare a doctrinei juridice interbelice;
- identificarea valorilor referențiale de raționalitate a dreptului în doctrina juridică românească din perioada interbelică;
- stabilirea legăturii conceptual-analitice, promovate de gândirea filosofico-juridică interbelică, cu parcursul actual al științei juridice naționale;
- determinarea conexiunilor conceptuale și disciplinare orientate spre a fi valorificate și dezvoltate în cercetări ulterioare;
- evaluarea fundamentelor argumentative în vederea promovării fundamentului rațional al dreptului;
- dezvoltarea argumentelor formulate de doctrinari în promovarea și fundamentarea reperelor științei juridice actuale.

Ipoteza de cercetare în prezentul demers științific se conturează dintr-o dublă perspectivă: pe de o parte, studierea și valorificarea realizărilor doctrinei juridice din trecut este o condiție obligatorie pentru asigurarea fundamentelor teoretice ale evoluției continue a dreptului, evoluție care trebuie să aibă la bază categoriile fundamentale de dreptate, echitate și justiție, pe de altă parte, raționalitatea dreptului ar putea fi acel element-cheie în jurul căruia poate fi edificat fundamentul exterior al obligațiilor statului, adică acel fundament care se află în afara dreptului pozitiv, dat fiind faptul că, în ultimă instanță, statul însuși este autorul nemijlocit al dreptului pozitiv.

Sinteza metodologiei de cercetare și justificarea metodelor de cercetare alese. Studiul realizat s-a bazat pe o diversitate de metode de cercetare științifică, urmărindu-se valorificarea cât mai amplă și mai utilă a posibilităților oferite de metodologia cercetării științifice juridice. De asemenea, s-a luat în calcul faptul că studiul are, într-o anumită măsură, caracter interdisciplinar, îmbinând știința dreptului și doctrina juridică cu elemente de filosofie juridică și sociologie juridică. În acest sens, s-a realizat îmbinarea unor metode în așa mod, încât să permită realizarea scopului și obiectivelor cercetării și fundamentarea acestora.

Așadar, dintre metodele clasice ale cercetării științifice de natură juridică am utilizat: *metoda istorică*, care a permis ancorarea cercetării în raport cu particularitățile contextului istoric în care au fost realizate. *Metoda istorică* a fost utilizată sub un dublu aspect – pe de o parte, pentru cercetarea și analiza celor mai reprezentative lucrări monografice, articole, culegeri care abordează tema investigată, fiind necesară pentru interpretarea lucrărilor de referință, iar pe de altă parte, luând în considerare că cercetarea în cauză poartă un caracter istorico-doctrinar-juridic, un rol

important îi revine, în general, metodologiei istorice, cum ar fi, de exemplu: *principiul istorismului*, care presupune studierea fenomenelor în procesul apariției și evoluției lor și care ne permite înțelegerea prezentului și viitorului prin valorificarea trecutului, determinând și examinând tendințe conceptuale de lungă durată; *metoda dialectică*, necesară pentru a formula întrebări raționale, legate de subiectul investigației, precum și pentru a găsi răspunsuri raționale la respectivele întrebări, conturând un tablou unic atât disciplinar, cât și interdisciplinar; *metoda sinergetică*, prin intermediul căreia am urmărit conectarea și interdependența conceptuală și funcțională a opiniilor promovate de autorii din perioada interbelică în justificarea fundamentelor raționale ale dreptului, în general, și a abordării elementelor sistemului dreptului, în particular; *metoda structural-funcțională*, aplicată pentru a asigura coerența cercetării, prin oferirea unei imagini de ansamblu a raționalității în drept și a proceselor asupra cărora își exercită influența; *metoda comparativă*, oportună în analiza subiectelor tratate prin prisma identificării elementelor comune și a diferențelor de interpretare a problematicii abordate de către diferiți gânditori, în elucidarea elementelor specifice, în încadrarea diferitor concepții și idei în contextul general al gândirii doctrinar-juridice mondiale; *metoda hermeneutică*, a cărei utilizare a facilitat analiza de conținut a textelor relevante, evaluarea și interpretarea acestora dintr-o perspectivă actuală. Accentuăm, de asemenea, că cercetarea a fost realizată și prin prisma valorificării analizei, sintezei, abstractizării și generalizării, care au contribuit la punerea în valoare a problemelor supuse cercetării, la formularea concluziilor și recomandărilor. Arsenalul metodologic utilizat a fost susținut și de respectarea unor principii, precum: principiul unității dintre istoric și logic, principiul analizei conceptuale riguroase, principiile adevărului etc., și a contribuit la efectuarea cu succes a investigațiilor propuse, la realizarea scopului și obiectivelor formulate și, totodată, la identificarea unei structuri coerente a lucrării, la aprofundarea și argumentarea cercetării, la formularea unor concluzii relevante.

Noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor obținute rezidă în realizarea unui studiu amplu privind identificarea și analiza perspectivelor de abordare a raționalității și raționalizării dreptului și drepturilor în gândirea juridică românească interbelică și tratarea fundamentelor raționale ale dreptului din perspectiva științei juridice actuale. Originalitatea se manifestă și prin faptul că prezenta cercetare este una din puținele studii care examinează nu ideile unui anume doctrinar din perioada interbelică, ci se concentrează pe cercetarea axei raționale de fundamentare a dreptului în diversele abordări ale reprezentanților gândirii interbelice din spațiul românesc.

Rezultatul obținut care contribuie la soluționarea unei probleme științifice importante constă în cercetarea multilaterală a gândirii juridice românești din perioada interbelică sub aspectul raționalității dreptului și a drepturilor, menită să contribuie la soluționarea unor probleme teoretico-

practice actuale în ceea ce privește fundamentele dreptului prin valorificarea realizărilor doctrinarilor din trecut.

Importanța teoretică a lucrării este determinată de noutatea științifică, de modul de analiză a temei și de justificarea explicativ-argumentativă a cercetărilor științifice în drept printr-o perspectivă diferită a abordărilor privind caracterul rațional al dreptului, pornind de la valorificarea concepțiilor promovate de gândirea românească interbelică.

Tema tezei de doctorat, datorită caracterului său plurivalent, a permis abordarea problemelor dintr-o perspectivă interdisciplinară, așa încât studiul cuprinde o îmbinare a teoriei generale a dreptului cu unele științe înrudite, cum ar fi: filosofia dreptului (prin domenii filosofice ca ontologia juridică, epistemologia juridică, axiologia juridică și filosofia moralei), sociologia juridică, logica juridică.

Deduțiile teoretice formulate în lucrare vor contribui la dezvoltarea teoriei generale a dreptului, în special în ceea ce ține de originea și fundamentele dreptului. Acestea orientează spre formularea unor modele optime de cunoaștere, înțelegere, creare, interpretare și aplicare a dreptului, pornind de la fundamentul rațional al acestuia. Concluziile și recomandările formulate vor permite dezvoltarea anumitor direcții în știința juridică, în tehnica legislativă, precum și stabilirea unor repere pentru practica juridică. Acestea, la rândul lor, vor determina revizuirea opiniei etatiste la examinarea fundamentelor dreptului.

Valoarea aplicativă a lucrării rezidă în faptul că analiza, înțelegerea și adoptarea raționalistă a dreptului influențează capacitatea de cunoaștere a teoriei generale a dreptului, a filosofiei juridice, a doctrinei juridice în general, riscând, în caz contrar, să nu ofere o imagine reală și obiectivă a fenomenului juridic, cu consecințe vizibile în sfere de activitate practică dintre cele mai importante. În acest sens, importanța aplicativă a tezei se exprimă și în elaborarea unei cercetări științifice cu valoare în sine, având valențe teoretico-practice, precum:

- aplicarea conceptului de raționalitate a dreptului în practica cercetării științifice juridice;
- fundamentarea procesului de cunoaștere, înțelegere, creare, interpretare și aplicare a dreptului, având în vedere caracterul rațional al acestuia;
- utilizarea rezultatelor cercetării caracterului rațional al dreptului în gândirea românească interbelică în calitate de suport în predarea cursurilor de specialitate, dar și în teoria generală a dreptului și filosofia juridică;
- informarea specialiștilor în domeniu, precum și a opiniei publice, privind importanța investigării caracterului rațional al dreptului.

Aprobarea rezultatelor cercetării. Teza a fost elaborată în cadrul Departamentului Drept Public de la Facultatea de Drept a Universității de Stat din Moldova. Cercetările realizate pe

parcursul elaborării tezei, ideile și concluziile au fost reflectate în articole științifice, au fost prezentate și supuse dezbaterilor în cadrul unor conferințe științifice naționale și internaționale, dintre care menționăm:

1. Mărgineanu, V. *Contribuția lui Eugen Speranția la cercetarea socio-filosofică a dreptului*. În: Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova, Seria „Științe socioumanistice”. Vol. 1, Chișinău, 2001, p. 43-47;
2. Mărgineanu, V., Sava, I. *Demersul filosofic al lui Mircea Djuvara privind interpretarea dreptului*. În: Revista Națională de Drept, 2001, nr. 8, p. 43-45;
3. Mărgineanu, V. *Din gândirea juridică a lui Valeriu Iordăchescu*. În: Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova, Seria „Științe socioumanistice”. Vol. 1, Chișinău, 2002, p. 30-33;
4. Mărgineanu, V. *Unele aspecte ale gândirii juridice a lui Valeriu Iordăchescu*. În: Dimensiunea științifică și praxiologică a dreptului. Materialele conferinței științifice internaționale „Contribuții la dezvoltarea doctrinară a dreptului. In honorem Elena Aramă, doctor habilitat în drept, profesor universitar. Om emerit”, Chișinău: Bons Offices SRL, 2009, p. 213-219. ISBN 978-9975-80-291-8;
5. Mărgineanu, V. *Interconexiuni dintre realitățile sociale și raționalitatea juridică în concepția lui M. Djuvara*. În: Filosofia și perspectiva umană: Materialele Conferinței Științifice consacrate Zilei Mondiale a Filosofiei. 17 noiembrie 2016, Chișinău: Biotehdesign, 2017, pag. 70-77. ISBN 978-9975-933-99-5;
6. Mărgineanu, V. *Repere ale raționalizării noilor realități sociale (D. Drăghicescu)*. În: Materialele Conferinței Științifice Internaționale „Inegalități sociale în Republica Moldova. Premise ale constituirii clasei de mijloc”, 23-24 februarie 2017, Chișinău: Tipografia Centrală, 2017, pag. 362-368. ISBN 978-9975-9761-9-0;
7. Mărgineanu, V. *Dimensiunile gândirii juridice la Nicolae Titulescu*. În: Materialele Conferinței științifice naționale cu participare internațională “Statul și dreptul între tradiție și modernitate. In honorem profesor universitar doctor habilitat Om Emerit Elena Aramă”, Chișinău, Cartea Juridică, 2019, ISBN 9789975108-77-5, pag. 425-431
8. Mărgineanu, V. *Colectivitatea socială și individualitatea umană în viziunea lui Constantin Stere*. În: Realizări și perspective ale învățământului juridic național, Conferința științifică națională cu participare internațională, 01-02 octombrie 2019, Culegerea comunicărilor, Volumul I, Chișinău: CEP USM, 2020, pag. 281-287. ISBN 9788-9975-149-80-8;
9. Mărgineanu, V. *Dimensiunea rațională a dreptului și drepturilor din perspectiva lui Mircea Djuvara*. În: Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală. Materialele conferinței

științifico-practice internaționale, Chișinău: CEP USM, 2022, pag. 279-291. ISBN 978-9975-159-32-6,

10. Ciobanu, R., Mărgineanu, V. *The Highlights of the Interwar Legal Thinking in the Construction of the Contemporary Rule of Law*. În: Revista Națională de Drept. 2022, nr. 1 (247), p. 12-20, ISSN 1811-0770, E-ISSN 2587-411X, CZU 340.12; DOI: [https://doi.org/10.52388/1811-0770.2022.1\(247\).01](https://doi.org/10.52388/1811-0770.2022.1(247).01);
11. Mărgineanu, V., *Statul de drept și raționalitatea dreptului: o perspectivă a gândirii filosofico-juridice interbelice*. În: „Filosofia și perspectiva umană” materialele Conferinței Științifice consacrate Zilei Mondiale a Filosofiei, 18 noiembrie 2021, Chișinău / coordonator științific Ana Pascaru. – Chișinău: Institutul de Istorie, 2022 (Artpoligraf). – 172 p., ISBN 978-9975-3334-6-7, p. 161-172
12. Mărgineanu, V. *Importanța fundamentelor doctrinare în studiul dreptului*. În: *Tendențe și perspective în didactica modernă*. Vol.1. București: Editura didactică și pedagogică, 2017, p. 576-582. ISBN 978-606-31-0486-2, ISBN 978-606-31-0487-9;
13. Mărgineanu, V. *De la abandonul raționalismului spre revenirea la raționalitate*. În: Revista Institutului Național al Justiției, (categoria B). ISSN 1857-2405, în curs de apariție.

Sumarul compartimentelor tezei. Teza este formată din Introducere, patru capitole, divizate în subcapitole, Concluzii generale și recomandări și Bibliografie.

Introducerea cuprinde argumentarea științifică a temei propuse spre cercetare și elucidează următoarele aspecte: actualitatea și importanța temei abordate, scopul lucrării, ipoteza de cercetare, structura metodologiei de cercetare și justificarea metodelor de cercetare alese, importanța teoretică a lucrării, valoarea aplicativă a tezei, modalitățile de aprobare a rezultatelor cercetării.

Capitolul 1, intitulat *Cadrul teoretico-metodologic de reactualizare a fundamentelor raționale ale dreptului românesc*, include analiza studiilor, abordărilor și a contextului teoretico-metodologic de reactualizare a fundamentelor raționale ale dreptului, având în vedere și evoluția conceptului fundamental, urmărit prin cercetarea de față. Este realizată o retrospectivă a evoluției conceptelor *dreptului rațional* și *raționalității dreptului* în cadrul gândirii științifice și doctrinare mondiale, cu accentuarea unor momente de cotitură în cadrul acestui proces și relevarea unor autori care au determinat direcția dezvoltării respectivelor concepte. Capitolul conține o argumentare a actualității cercetării retrospective a dreptului din perspectiva raționalității, precum și evaluarea unor perspective privind viziunea convergentă asupra fundamentelor raționale a dreptului.

Capitolul 2, cu titlul *Concepții dominante în fundamentarea dreptului*, conține o structurare a priorităților și a traseului formulelor de coerență în reactualizarea și dezvoltarea

cercetărilor pe dimensiunea caracterului rațional al dreptului, realizată prin prisma ideilor expuse de Dumitru Drăghicescu, Nicolae Titulescu și Valeriu Iordăchescu. În cadrul concepțiilor formulate de D. Drăghicescu se evidențiază argumentele acestuia privind identitatea psiho-socială a dreptului, pornind de la raportul dintre individ și mediul social, tratat și dezvoltat din perspectiva raportului dintre libertate și determinism. Sunt analizate aspecte privind tendința lui D. Drăghicescu de a plasa fenomenul dreptului în limitele unei abordări raționale, tratarea dreptului din perspective interdisciplinare, direcțiile de cercetare identificate de gânditor, caracterizate de un raționalism profund, precum și contribuțiile lui D. Drăghicescu la fundamentarea caracterului rațional al dreptului. Cu referire la Nicolae Titulescu, este analizat locul pe care acesta îl ocupă în știința dreptului, gânditorul manifestând un spirit novator și original în conceperea științelor juridice și a rolului dreptului în societate. Adoptarea *metodei generalizatoare* îi permite lui N. Titulescu să formuleze idei specifice unei fundamentări raționale privind: legătura dreptului cu realitatea socială; activitatea de legiferare și aplicare a dreptului; metodele tehnico-juridice; metodologia de interpretare; raportul dintre teoria și practica dreptului; fundamentele dreptului internațional etc. Un subcapitol distinct este rezervat unui autor mai puțin cunoscut de cercetătorii naționali – preotului Valeriu Iordăchescu, ale cărui idei se încadrează perfect în tema noastră de cercetare. Constatăm faptul că rațiunea, morala și justiția (în sens de idee) sunt coordonate fundamentale în analiza și justificarea dreptului la V. Iordăchescu. Prin stabilirea conexiunii dintre morală și drept, acesta capătă, la V. Iordăchescu, pronunțate trăsături umane și valorice. Delimitând justiția subiectivă de justiția obiectivă sub diferitele lor forme, autorul argumentează că dreptul și justiția formează un corp comun. Este analizată și o altă delimitare de interes sporit pentru cercetarea noastră – cea dintre justiția naturală și justiția pozitivă, dintre dreptul natural și dreptul pozitiv, ca, într-un final, să se ajungă la fundamentele dreptului, problemă în cadrul căreia V. Iordăchescu acceptă fără rezerve soluția raționalistă.

Capitolul 3, intitulat *Consolidarea fundamentelor raționale ale dreptului. Contribuția lui C. Stere și E. Speranția*, cuprinde cercetarea privind identificarea mecanismelor de consolidare a fundamentelor dreptului în viziunea a două personalități din perioada interbelică – Constantin Stere și Eugeniu Speranția. Ideea de bază care este urmărită în acest capitol este legătura indisolubilă dintre cele trei dominante ale realității umane – elementul social, elementul politic și elementul juridic, care ne îndreaptă spre o raționalitate specifică. Dintr-o perspectivă multiaspectuală și multidisciplinară, la Constantin Stere sunt analizate probleme legate de: cooperarea în calitate de principiu fundamental al organizării sociale și valențele juridice ale acesteia; subiectul de drept; definirea dreptului pe baza metodelor raționaliste, obiective, antiidealiste; originea și esența statului; raportul stat – individ; educația juridică etc. Aspectele

legate de dimensiunile sociale și raționale ale normativismului lui Eugeniu Speranția au la bază aceeași întâlnire dintre social și juridic. Sunt examinate argumentele și calea parcursă de gânditor, pentru a defini dreptul, având în vedere condițiile ideale de manifestare a acestuia – logicitatea și justiția. Sunt abordate diferite aspecte legate de normativism în calitate de sistem al convergenței dintre drept, morală și obiceiuri, Eugeniu Speranția făcând o analiză detaliată a raporturilor ce se stabilesc între cele trei părți componente ale normativismului. De asemenea, este analizată tendința clară a lui Eugeniu Speranția de a găsi un echilibru între rațional și moral-emoțional, pornind de la ideea că dreptul este un produs intenționat și rațional și stabilind o formulă rațională de raportare a dreptului și drepturilor la raționalitatea existenței și a persoanei.

Capitolul 4, Opțiunile științei juridice „adevărate” la M. Djuvara: între rațional și empiric, este dedicat în totalitate unuia dintre cei mai mari – dacă nu chiar cel mai mare – teoreticieni și doctrinari ai dreptului – Mircea Djuvara. În contextul temei de cercetare, sunt analizate două aspecte fundamentale din doctrina lui M. Djuvara: rigorile de unitate sistemică a dreptului și justiția în calitate de prioritate a dreptului rațional. Sunt scoase în evidență problemele fundamentale din operele gânditorului, cum ar fi: fundamentarea rațională a fenomenului juridic; fundamentarea dreptului pozitiv prin raportarea sa la dreptul rațional; formularea principiilor logice ale cunoașterii juridice, demonstrarea indispensabilității dreptului rațional în sistemele juridice propriu-zise. În paralel, este identificat locul lui M. Djuvara în gândirea doctrinar-juridică mondială, mai ales, dar nu numai, în raport cu ideile lui Im. Kant, M. Djuvara fiind considerat un adevărat neokantian. Un alt aspect supus examinării și cercetării ține de *ideea de justiție*, care reprezintă esența dreptului, în general, și a dreptului pozitiv, în special, și care presupune fundamentarea dreptului pe un minimum de moralitate. De asemenea, sunt tratate aspecte legate de limitele raționale ale aplicării legilor, interpretarea (științifică) a legii, conexiunea dintre dreptul pozitiv și ideea de justiție, dependența dreptului de faptele sociale, perspectiva rațională asupra justiției și universalitatea acesteia, subiectul cunoașterii în materie juridică, alte aspecte relevante pentru cercetarea noastră.

La finele fiecărui capitol sunt prezentate principalele concluzii la tema investigată, care se impun în cadrul capitolului concret, prin prisma obiectivelor formulate pentru prezenta cercetare.

În **Concluzii generale și recomandări** sunt expuse rezultatele finale ale cercetării, fiind formulată poziția autorului lucrării referitoare la abordarea problematicii caracterului rațional al dreptului în gândirea juridică românească din perioada interbelică, la valorile raționale ale dreptului, așa cum au fost acestea reflectate în doctrina juridică românească din perioada interbelică, la conceptele de dreptate și justiție, promovate de doctrinarii români în perioada interbelică, la argumentele formulate de doctrinari în promovarea fundamentului rațional al dreptului. Sunt formulate propuneri privind utilizarea rezultatelor cercetării în cadrul *Teoriei generale a Dreptului, Filosofiei juridice, Sociologiei juridice*, al altor științe, inclusiv ramurale, precum și în cadrul activităților practice de elaborare, interpretare și aplicare a dreptului.

1. CADRUL TEORETICO-METODOLOGIC DE REACTUALȘIZARE A FUNDAMENTELOR RAȚIONALE ALE DREPTULUI ROMÂNESC

1.1. Premise de consolidare a fundamentelor raționale ale dreptului în gândirea filosofico-juridică de până la perioada interbelică

Datorită *rațiunii* și capacităților sale, omul poate înțelege esența fenomenelor și legătura dintre ele, poate cunoaște legile evoluției lumii și societății, poate să-și formuleze întrebări și să caute răspunsuri. La rândul său, *dreptul*, un produs al rațiunii umane și fenomen social, are menirea de a reglementa relațiile sociale. Cu toată această diferență, *rațiunea* și *dreptul* sunt strâns legate între ele, fiind specifice procesului de gândire și rezultatului acestuia. Rațiunea și produsul său, dreptul, raționalitatea mecanismelor de implementare a dreptului ori importanța fundamentării dreptului pe rațiune sunt probleme ce au fost abordate sistematic, cu o anumită periodicitate, în cadrul doctrinei dreptului. Dacă vom face referință la cele mai sonore nume, care au adus contribuții relevante la dezvoltarea dreptului, atunci vom constata că problema raționalității în drept a reprezentat o preocupare constantă pentru diferiți gânditori, cum ar fi G. Hegel², Im. Kant³ și alții.

Revenind la un cadru conceptual al raționalității științifice clasice, vom distinge, cel puțin, trei abordări cu referire la esența dreptului, care sunt un reper motivant al recursului la formule de analiză rațională ori de determinare a modului în care s-a constituit și configurat dreptul. Dintre cele mai pronunțate încadrări în dimensiuni raționale remarcăm:

*Abordarea jusnaturalistă*⁴, care optează pentru existența unei legi universale, superioare dreptului pozitiv, ce poate fi percepută de rațiunea umană prin cunoașterea legităților de existență a universului. Abordarea jusnaturalistă a fost predominantă în știința juridică un timp îndelungat, motiv pentru care avem diferite forme de manifestare a acesteia. Pornind de la antichitate și până în prezent, vom identifica formule distincte în care aceasta a fost asumată și promovată ca abordare conceptuală a dreptului din perspectiva analizelor raționalizatoare. Astfel, în perioada antică, dreptul natural era conceput sub forma unor legi naturale raționale, care guvernează întreaga existență. Ulterior, în perioada medievală, dreptul natural a căpătat un fundament teologic și reprezintă o formă de manifestare a rațiunii universale divine, iar în perioada modernă apare

² Hegel, G.W.F. *Principiile filosofiei dreptului*. București: Univers Enciclopedic, 2015, 334 p. ISBN 978-606-704-147-7

³ Kant, I. *Critica rațiunii practice*. București: Univers Enciclopedic, 2010, 286 p. ISBN 978-606-816-231-7; Kant, I. *Critica facultății de judecare*. București: Editura All, 552 p., ISBN 978-973-571-621-9

⁴ Reprezentanți ai acestei abordări pot fi considerați Socrate, Platon, Aristotel, H. Grotius, J. Locke, J.J.Rousseau, Im. Kant și alții.

interpretarea individualistă a dreptului natural, conform căreia dreptul natural reprezintă fundamentul drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, care constituie esența dreptului natural. Într-un final, către sfârșitul sec. XIX, se accentuează înțelegerea dreptului natural în calitate de ideal spre care trebuie să tindă dreptul pozitiv, adică dreptul impus de stat, idealul fiind conceput ca o totalitate de cerințe morale față de dreptul pozitiv. În opinia noastră, anume prin prisma acestei abordări, raționalitatea se manifestă în cadrul dreptului într-o formă pleneră, atotcuprinzătoare și fundamentală.

*Abordarea etatistă*⁵, apărută datorită doctrinei pozitivistice întemeiate de A. Comte, se caracterizează prin opinia susținută și argumentată că statul este o creație rațională a omului, iar dreptul este o manifestare exclusivă a voinței statului. Conform perspectivei pozitvistice, rațiunea umană nu are capacitatea de a percepe esența lucrurilor, motiv pentru care știința nu poate pretinde la descoperirea esenței fenomenelor, ci doar la descrierea și sistematizarea lor. În acest sens, știința dreptului se limitează doar la totalitatea cunoștințelor despre normele juridice stabilite de stat și interacțiunea lor, iar dreptul este totalitatea normelor de conduită, adoptate sau sancționate de stat sub formă de lege. Prin logica raționamentului deductiv, vom aprecia că, în cadrul abordării etatiste, raționalitatea se manifestă doar sub forma unor concluzii strict raționale și logic construite, care rezultă din drept, perceput ca un sistem complet și închis. Anume concluzia rațională și logică ce reiese din textul normelor juridice reprezintă adevărul absolut.

*Abordarea sociologică*⁶, care, chiar dacă este profund ancorată în realitățile sociale și, în fond, percepe dreptul ca fenomen social, reflectă legitățile condițiilor evoluției vieții sociale într-un mod relativ independent de stat și explică, prin recurs la calitățile raționale umane, și raționalitatea de a fi a dreptului. Conform acestei abordări, dreptul nu este o reglementare normativă, un ordin sau o manifestare de voință, ci este ceea ce determină în mod real comportamentul subiecților și se reflectă în raporturile juridice. Astfel, raporturile juridice preced norma juridică, aceasta reprezentând rezultatul dezvoltării raporturilor juridice. Respectiv, raționalitatea în cadrul abordării sociologice se examinează doar prin prisma comportamentului manifestat de subiecți în cadrul raporturilor juridice. Vom aprecia că abordarea sociologică exagerează prin a pune accentul pe comportamentul efectiv, manifestat de subiecți, și nu pe cel care ar trebui să-l manifeste respectivii subiecți.

⁵ Reprezentanți ai acestei abordări pot fi considerați J. Austin, H. Hart, H. Kelsen și alții.

⁶ Reprezentanți ai acestei abordări pot fi considerați E. Ehrlich, M. Weber, J. Carbonier, R. Pound și alții.

Cercetările actuale reiterează și operează cu explicații adecvate privind raționalitatea dreptului, care poate fi obținută doar din perspectiva rațiunii practice. În istoria gândirii juridice o asemenea perspectivă a îmbrăcat patru forme de bază:

1. *Jusnaturalismul rațional*, care pornește de la posibilitatea cunoașterii adevăratelor și evidentelor principii ale dreptului și formularea consecințelor derivate pentru cazurile concrete;

2. *Jusnaturalismul teologic*, care pornește, de asemenea, de la cognoscibilitatea principiilor absolute, dar nu examinează consecințele derivate ca fiind necesare;

3. *Argumentativismul slab*, care consideră că principiile dreptului nu sunt adevărate, ci doar reprobabile, iar consecințele derivate nu sunt necesare;

4. *Argumentativismul puternic*, care afirmă că principiile dreptului sunt reprobabile, dar consecințele derivate sunt necesare⁷.

Aceste forme diverse permit abordarea diferită a problematicii, în dependență de discursul moral la care ne referim și care formează raționalitatea practică, ce reprezintă elementul material al dreptului pozitiv și permite identificarea unor criterii de evaluare a legitimității dreptului și a raportului dintre drept și lege.

Pentru o înțelegere mai exactă, vom face o incursiune în gândirea filosofică și juridică ce a precedat perioada de referință. Așa cum am menționat și mai sus, din cele mai vechi timpuri a fost observată legătura dintre rațiune și drept. Filosoful antic grec Heraclit din Efes⁸ percepea *polisul* și legile lui ca fiind manifestarea ordinii universale. Pentru Heraclit totul în lume ascultă de o lege, care urmărește ca în mijlocul schimbărilor substratul lucrurilor să rămână același, cum cere dreptatea și armonia. Această lege este Logosul (*Rațiunea*)⁹. Cei ce vor să vorbească rațional se vor baza pe universalitate, după cum *polisul* se bazează pe lege¹⁰. În concepțiile lui Heraclit găsim primele premise ale concepțiilor *jusnaturaliste*, care percep dreptul ca pe o manifestare a ordinii universale, ce urmează a fi exprimată prin legea pozitivă.

Ulterior, mulți gânditori, nu doar din Grecia Antică, contrapun dreptului artificial al *polisului* un drept natural ca formă de manifestare a rațiunii universale. În acest sens, Socrate și Platon considerau că legile cetății au fundamente obiective, adică raționale, ideale, divine. Pentru Socrate legile erau înțelepciunea supremă și realizarea acțiunii divine,¹¹ iar concepția lui Platon¹² despre statul ideal a dat naștere doctrinelor ce urmăresc dreptul care trebuie să fie. Această nouă

⁷ Vigo, R. Raportul *Raționalitatea în drept*, Simpozionul *Raționalitatea în drept*, Buenos Aires, 5-7 mai 2014

⁸ Banu, I. *Heraclit din Efes*. Cluj: Întreprinderea Poligrafică, 1962. 382 p.

⁹ Lozovanu, C. *Filosofia dreptului*. Curs de prelegeri, Chișinău, UTM, 2008, ISBN 978-9975-45-091-1, pag. 30

¹⁰ Pentru detalii: Кессиди, Ф.Х., *Гераклит*, Москва, 1982

¹¹ Lozovanu, C., *op.cit.*, pag. 31

¹² Platon, *Republica*. București: Antet, 2010, 336 p. ISBN 978-973-636-439-6

abordare s-a manifestat, în primul rând, prin edificarea diverselor modele teoretice, în cadrul cărora rațiunea avea un rol fundamental. În modelul lui Platon anume rațiunea este cea care domină și reprezintă valoarea supremă, în jurul căreia se realizează întreaga construcție juridico-statală. Platon include raționalitatea și în conceptul legii, afirmând că rațiunea care fundamentează organizarea statală se numește *lege*. Platon diviza dreptul în *drept scris* și *drept nescris*, cel din urmă reprezentând existența unor norme eterne și imuabile¹³. Aceste idei au fost dezvoltate într-o formulă critică și avansată de Aristotel, care deosebea *dreptul natural* și *dreptul artificial* sau *pozitiv*. Primul este o lege nescrisă, care exprimă echitatea și derivă din observarea rațională a naturii¹⁴. Legea, în concepție aristotelică, este rațiunea fără predilecții și dorințe. În încercarea de a delimita sufletul omului de alte suflete ale naturii, Aristotel afirmă că doar sufletul uman posedă spirit. La rândul său, spiritul îmbracă două forme – spiritul pasiv, care cuprinde experiența, și spiritul activ, care se manifestă prin activitatea pur rațională a omului și reprezintă factorul principal în evoluția ființei umane¹⁵.

Gânditorii romani, în marea lor majoritate fiind adepți și susținători, influențați profund de gândirea greacă, au preluat cosmopolitismul stoicilor greci, conform căruia dreptul este o formă de manifestare a rațiunii supreme universale, după care urmează a fi apreciată legea pozitivă. Pentru Cicero, legea naturii este rațiunea supremă după care oamenii deosebesc dreptul de nedrept¹⁶. Anume școala stoică, prin reprezentanții săi din Roma Antică, pentru prima dată a conceput rațiunea drept criteriu universal de reglementare a relațiilor între oameni și între popoare prin intermediul dreptului.

Perioada medievală, deși a fost influențată de antichitate, nu a îmbrățișat concepții unice ori preferențiale. De exemplu, Sfântul Augustin a balansat între stoicism și creștinism, Sfântul Toma d'Aquino a fost influențat de Aristotel, iar gândirea lui filosofică a promovat superioritatea voinței divine asupra rațiunii umane. După cum afirmă N. Berdeaev, creștinismul l-a făcut pe om dependent de Dumnezeu, și nu de natură¹⁷. Totuși Toma d'Aquino, chiar dacă nu poate fi disociat de creștinism, oferă o șansă pentru cunoașterea umană cu ajutorul rațiunii a unei părți din voința divină, pe care o numește *dreptul natural*¹⁸.

¹³ Lozovanu, C., *op.cit.*, pag. 31

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ Ursan, I., *Principalele școli și curente de drept în gândirea juridică*, Chișinău, 1998, 71 p., ISBN 9975-9549-2-8, p.15

¹⁶ del Vecchio, G., *Lecții de filosofie juridică*. București: Europa Nova, 1994, ISBN 97395722-1-9, pag. 63

¹⁷ Бердяев, Н. А., Человек и машина (Проблема социологии и метафизики техники). В: Вопросы философии, 1989, №2, С. 159.

¹⁸ del Vecchio, G., *op.cit.*, pag. 69

Gânditorii din perioada revoluțiilor burgheze timpurii au revenit la conceptul antic al fundamentului rațional al dreptului. Astfel, H. Grotius, pornind de la conceptul aristotelic privind caracterul social al omului, a definit dreptul natural ca fiind ceea ce poate fi demonstrat în mod rațional ca fiind în conformitate cu natura sociabilă a omului¹⁹. Fundamentul dreptului natural H. Grotius îl găsește în tendința omului spre o comunicare liniștită, rațională cu semenii săi²⁰. Principiile dreptului natural sunt determinate de necesitățile coexistenței oamenilor. Doar rațiunea, analizând viața oamenilor, este capabilă să descopere aceste principii.

Perioada modernă este cea care a influențat major preferința pentru raționalitate și a determinat constituirea raționalismului juridic, care pune accentul pe ideea de justiție, privită ca creație a rațiunii umane. Adepții raționalismului dogmatic, de exemplu, S. Pufendorf sau C. Wolff, au încercat să reproducă un sistem normativ complet, pornind de la câteva principii generale și evidente. Acest sistem a fost numit *sistemul dreptului natural* și era conceput ca fiind superior dreptului pozitiv, deoarece nu era o manifestare a voinței legislatorului, ci era relevant pentru toți oamenii, oriunde și oricând. Însă elaborarea unui asemenea sistem normativ ideal și universal, care ar servi drept model pentru toate sistemele de drept pozitiv, depășea posibilitățile rațiunii umane. Ulterior, apar forme care nu mai cereau respectarea tuturor normelor raționale, ci doar a principiilor fundamentale ale dreptului rațional.

O contribuție remarcabilă în fundamentarea rațională a dreptului o are Im. Kant, care afirmă valoarea pur rațională, reglatoare a principiilor dreptului natural. După cum constată Giorgio del Vecchio, prin Kant se încheie școala dreptului natural și începe școala dreptului rațional. Dreptul natural devine drept rațional²¹. Kant delimita dreptul natural, format din reguli pe care rațiunea le recunoaște ca fiind valabile *a priori*, independent de experiență și de dreptul pozitiv, care are caracter empiric, fiind bazat pe experiență. Dreptul rațional este un sistem de prescripții stabilite *a priori*, care sunt dictate de rațiune. Aceste prescripții reprezintă imperative categorice, având în vedere diferența dintre *sein* și *sollen*. Prescripția imperativă supremă la Kant este inserată chiar în definiția dreptului natural, formulată de Kant, conform căreia *dreptul este complexul condițiilor datorită cărora voința fiecăruia poate să coexiste cu voința celorlalți conform unei legi universale de libertate*²². În sensul acestei definiții, Kant susține *a priori* existența unei morale libere a individului rațional și independent. Altfel spus, fiecare individ este capabil să stabilească legea morală care ar permite coexistența sa cu alți indivizi. Datorită rațiunii,

¹⁹ *Ibidem*, pag. 82

²⁰ Grotius, H., *Despre dreptul războiului și al păcii*, București: Editura Științifică, 1968

²¹ del Vecchio, G., *op.cit.*, pag. 107

²² del Vecchio, G., *op.cit.*, pag. 114

individul înțelege că nu poate stabili legile doar pentru sine, deoarece și alți indivizi, la fel, sunt liberi și raționali. Raționalitatea permite individului să-și stabilească propriile legi și să-și realizeze propriile scopuri în așa mod, încât să nu intre în conflict cu alții. Această posibilitate este un criteriu universal pentru evaluarea raționalității comportamentului uman, care poate fi exprimat în forma unei legi universale privind coexistența libertăților: libertatea unei persoane se încheie acolo unde începe libertatea altei persoane. Până și contractul social la Kant²³ nu reprezintă un adevăr istoric, ci este un adevăr pur rațional, un fundament rațional al obligației statului de a-și exercita unica sa funcție – funcția juridică, adică garantarea drepturilor raționale ale omului.

Un sistem rațional complex a creat G. Hegel²⁴. În strictă concordanță cu dialectica sa, Hegel explică evoluția dreptului în dependență de evoluția spiritului lumii, esența căruia constă în libere. În evoluția sa, spiritul lumii parcurge trei etape: a) etapa spiritului subiectiv, care îl face pe om liber față de sine însăși; b) etapa spiritului obiectiv, care îi oferă libertatea externă, și c) etapa spiritului absolut, care îi oferă libertate deplină. Dreptul aparține spiritului obiectiv, care are trei forme (etape) de manifestare: 1) dreptul, care reprezintă o limitare externă a libertății; 2) morala, care reprezintă o limitare internă; 3) obiceiul, în care omul nu simte nicio limitare, internă sau externă, a libertății, dar acționează în conformitate cu principiile etice supreme²⁵. Astfel, G. Hegel definea dreptul ca fiind o formă de manifestare a libertății. Dreptul este forma exterioară de manifestare a libertății, care poate fi realizată doar printr-o gândire rațională. În drept, omul trebuie să identifice rațiunea sa și, pe cale de consecință, să perceapă raționalitatea dreptului – și aceasta trebuie să reprezinte obiect al investigațiilor științifice, și nu jurisprudența pozitivă. Fiind un reprezentant al historicismului obiectiv, Hegel insista asupra faptului că raporturile și instituțiile juridice pot fi raționale doar în situația în care ele sunt în concordanță cu particularitățile evoluției poporului dat într-un moment istoric concret.

Analiza filosofiei clasice germane, în cadrul căreia problematica spiritului și rațiunii ocupă un loc central, ne permite să afirmăm că anume această filosofie a reprezentat o ultimă etapă de formare a raționalismului, inclusiv a raționalismului juridic. Anume doctrina clasică germană a fundamentat autonomia omului în cadrul dreptului, iar la originea dreptului au fost plasate atitudinile interne morale ale omului, bazate pe rațiune.

Perioada imediat următoare a fost marcată de schimbări fundamentale în doctrina juridică, fiind lansate curente precum școala istorică a dreptului, ulterior, utilitarismul. Școala istorică a

²³ Ciobanu, R., Omul cetățean între public și privat din perspectivă kantiană. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 20 noiembrie 2014. Chișinău: UnAȘM, 2015, p. 22-32. ISBN 978-9975-3036-7-5.

²⁴ Hegel, G.W.F., *Principiile filosofiei dreptului*. București: Univers Enciclopedic, 2015, 334 p., ISBN 978-606-704-147-7

²⁵ del Vecchio, G., *op.cit.*, p. 123-124

dreptului, numită și *istoricism juridic*, se manifestă printr-un spirit antiraționalist pronunțat, cu o anumită doză de romantism. Aceasta promovează ideea conform căreia dreptul, de rând cu morala, arta, limbajul, este un produs spontan și imediat al spiritului popular. Spre deosebire de abordarea raționalistă, care urmărea fundamentele raționale ale existenței umane, historicismul juridic scotea în prim-plan istoria reală, nu improvizată, a popoarelor, cultura și spiritul acestora. Astfel, în cadrul respectivei doctrine, problema dreptului rațional și a raționalității dreptului nu putea fi abordată în plenitudinea aspectelor la care se referea.

La rândul său, utilitarismul, în forma în care a fost conceput de J. Bentham²⁶, pune accentul pe repere precum plăcerea și utilitatea, acestea reprezentând fundamentul dreptului. Bentham pornește de la postulatul că acțiunile omului sunt dictate de două percepții senzualiste – plăcerea și durerea. Contrar concepțiilor raționaliste, care subordonau sentimentele rațiunii, Bentham afirmă că omul tinde spre plăcere și evită durerea în baza unicului criteriu valabil – utilitatea. Scopul final urmărit de Bentham este *maxima fericire pentru un număr cât mai mare de oameni*. Rațiunea și legea reprezintă doar metode pentru atingerea scopului în cauză.

Către mijlocul sec. XIX, sub influența utilitarismului, apare un curent sau o perspectivă științifică, care revine la conceptul de *raționalitate*, dar sub un cu totul alt aspect, sub o altă semnificație decât cea înaintată de gânditorii jusnaturaliști și cei emergenți acestora. Este vorba despre curentul sau viziunea pozitivistă, al cărei corespondent în doctrina juridică este pozitivismul juridic. O influență semnificativă asupra doctrinei juridice a exercitat și un alt curent de natură pozitivistă – pozitivismul sociologic. Fondatorul curentului pozitivist este Auguste Comte, primul exponent al pozitivismului juridic este considerat John Austin, iar pozitivismul sociologic îl are ca reprezentant de bază pe Max Weber.

Pornind de la legea celor trei etape ale dezvoltării progresive a umanității (teologică – metafizică – pozitivă), Auguste Comte²⁷ constată că toate științele, cu excepția sociologiei (care este concepută ca unica știință despre societate și include toate celelalte științe, cărora noi le spunem sociale, inclusiv știința dreptului), sunt deja în etapa pozitivă, ultima și unica obiectivă. În consecință, Comte își formulează drept scop crearea unei științe despre societate cu adevărat obiectivă, bazată pe experiență, excluzând orice elemente metafizice și speculative. Totuși, respingând categoric orice element metafizic, gânditorul rămâne adeptul principiilor fundamentale ale raționalismului. Astfel, în proiectul său de gândire, un rol important este acordat așa-numitei

²⁶ Mai pe larg în: Rîbca, E., Zaharia, V., Mărgineanu, V., Ciobanu, R., *Filosofia dreptului*. Chișinău: Artpoligraf, 2016, 251 p., p. 103-109. ISBN 978-9975-3129-0-5,

²⁷ Uță, M., *Legea celor trei stări în filosofia lui Auguste Comte*. Craiova: Editura Aius, 2013, 150 p. ISBN 9786065622760

fizici sociale, ce are rolul de a transpune în cercetările sociale metodele din științele exacte, care, după cum s-a remarcat, sunt mai evaluate. De asemenea, această *fizică socială* ar urma să reprezinte fundamentul teoretic pentru reglementarea rațională a vieții sociale. A. Comte stabilește o legătură indisolubilă între ordinea socială și gândirea științifică ordonată, la fel cum procedau clasicii raționalismului.

În consecință, pozitivismul nu renunță la conceptul de *lege*, concept care în doctrinele metafizice semnifică *legea naturală* și care reprezenta totalitatea conexiunilor raționale ce stau la baza ordinii mondiale. Comte afirmă că filosofia pozitivă trebuie să recunoască toate fenomenele subordonate legilor naturale imuabile, să le descopere și să le minimalizeze ca număr²⁸. Această abordare ne permite să constatăm că, pe de o parte, Comte acceptă viziunea raționalistă tradițională asupra lumii, iar pe de altă parte, refuză să abordeze probleme de natură ontologică.

În cele din urmă, ajungem la ideea că pozitivismul lui Comte, într-o anumită măsură, reprezintă o revenire la raționalismul tradițional, spre deosebire de poziția antiraționalistă a școlii istorice a dreptului. Pentru Comte rațiunea și știința pozitivă constituie cea unică putere capabilă să asigure ordinea socială și evoluția societății. În altă ordine de idei însă, trebuie să constatăm că pozitivismul a limitat funcționalitatea rațiunii doar la soluționarea unor probleme aplicative, considerând că problemele fundamentale ale existenței nu sunt susceptibile de cunoaștere rațională.

Având în vedere negarea fundamentelor raționale ale moralei, pozitivismul a invocat un alt temei al acțiunii omului, acesta fiind utilitatea, concept preluat de la J. Bentham. Anume principiul utilității devine criteriu de evaluare a dreptului, luând locul dreptului natural din doctrinele raționaliste. Însă acest nou principiu nu putea servi drept criteriu pentru deducerea unor norme ideale și imuabile, deoarece rațiunea în pozitivism nu reprezintă altceva decât un instrument, cu ajutorul căruia sunt adoptate cele mai utile decizii legislative. Tocmai din acest motiv, știința dreptului trebuie să fie preocupată doar de normele juridice în vigoare. Așa identifică domeniul de referință a științei dreptului fondatorul pozitivismului juridic John Austin.

John Austin pledează pentru eliberarea dreptului de influențe străine, venite, în primul rând, din partea eticii și teologiei. Delimitând legile veritabile, sau legile propriu-zise, de legile neveritabile, Austin consideră că primele sunt ordine sau comandamente, iar celelalte pot fi numite legi doar prin analogie, de exemplu, morala pozitivă fundamentată pe opinia publică. Legile

²⁸ Жданов, П.С., Правовые концепции раннего позитивизма в контексте мировоззренческих оснований философии права Нового времени. В: *Право и политика*, 2018, Nr. 10, с. 38-47, ISSN: 2454-0706., с. 41. [citat 13.04.2022], Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-kontseptsii-rannego-pozitivizma-v-kontekste-mirovozzrencheskih-osnovanii-filosofii-prava-novogo-vremeni/viewer>

veritabile sunt un comandament formulat de putere, sunt ordine, a căror neexecutare atrage o anumită sancțiune. În orice stat, după Austin, există o putere supremă (poate fi o persoană sau un grup de persoane), care dispune de forța necesară pentru a-i supune pe ceilalți fie prin provocarea răului sau durerii, fie prin frica de a provoca acest rău sau această durere. Astfel, sunt legi pozitive orice norme dictate de puterea suverană.

Scopul principal urmărit de Austin este de a demonstra că dreptul poate fi doar exclusiv pozitiv, iar dreptul natural este rezultatul unei fantezii și trebuie exclus. El a fost interesat să creeze un sistem de drept rațional, coerent, în care să se impună rigoarea logică a conceptelor pe care el este fondat²⁹.

Ideea de formalizare metodologică a sistemului dreptului și de interpretare a legilor prin prisma logicii deductive capătă valoare prin *teoria pură a dreptului* a lui H. Kelsen³⁰. Conform concepției lui Kelsen, sistemul legislativ reprezintă un sistem închis, necesar în vederea excluderii influențelor externe și asigurării purității interpretării și aplicării dreptului. Normele dreptului erau deduse din norma fundamentală pe baza principiului logic al derivării formale. Problema majoră, care nu a putut fi soluționată de Kelsen, constă în imposibilitatea formulării acelei norme fundamentale, a acelei axiome juridice inițiale, care ar fi pentru toți clară și distinctă și care ar permite edificarea unui sistem ce ar include toate coliziile juridice. Totuși, concepția lui Kelsen rămâne actuală, cel puțin, pentru faptul că a dezvoltat principiul raționalității formale, care, în condițiile actuale, fortifică *contractul social*, suplinind astfel desacralizarea puterii politice, specifică statelor democratice. La H. Kelsen, norma fundamentală nu poate fi observată empiric, fiind rezultatul unei reconstrucții raționale. Pentru a reconcilia conceptul libertății, care prevalează în societate ca ordine normativă, cu legea cauzalității, care prevalează în natură ca ordine cauzală, după Kelsen, nu este necesar să se recurgă la viziunea metafizico-religioasă, care se află la baza indeterminismului. O asemenea reconciliere este posibilă în cadrul științelor raționale, dacă recunoaștem imputabilitatea ca principiu diferit, dar analog celui al cauzalității³¹.

În lucrarea „Teoria pură a dreptului”, H. Kelsen distinge două categorii de norme ale justiției:

- *Norme raționale*, la care se atribuie normele ce sunt stabilite de oameni, pot fi percepute rațional și nu presupun existența unei instanțe transcendente;

²⁹ Popa, N., Dogaru, I., Dănișor, Gh., Dănișor, D.C., *Filosofia dreptului. Marile curente*, București: Ed. ALL BECK, 2002, 616 p., ISBN 973-655-169-5, p.379

³⁰ Kelsen, H., *Teoria pură a dreptului*. București: Humanitas, 2000, 424 p., ISBN 973-50-0113-6

³¹ Kelsen, H., *Cauzalitate și imputabilitate*. În: *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, 2006, p. 165-176, ISSN: 1841-4710, pag. 174.

- *Norme metafizice*, la care se atribuie normele ce rezultă din instanța transcendentă, ce se află în afara experienței umane, în domeniul credinței, și nu al rațiunii. În această justiție trebuie, pur și simplu, să crezi, căci nu poate fi percepută rațional.

Subiectul tratat nu poate fi dezvoltat mai departe, fără a face referință și la abordarea originală a raționalității, formulată de M. Weber, care a emis ipoteza schimbării etapizate a tipurilor dominante ale raționalității. Astfel, pornind de la combinația dreptului formal și a celui material cu dreptul rațional și cel irațional, gânditorul distinge patru tipuri ideale de drept: 1) *dreptul material și irațional*, care are la bază liberul arbitru, iar deciziile se adoptă fără a apela la norme și precedente; 2) *dreptul material și rațional*, în cadrul căruia se apelează la cărți sfinte, la imperative morale sau la aspecte utilitare; 3) *dreptul formal și irațional*, conform căruia deciziile se adoptă în baza unei norme ce nu are la bază rațiunea și se apelează la intuiție, iluminatie, revelație; 4) *dreptul formal și rațional*, în care hotărârea se adoptă fie în baza precedentului judiciar, fie în baza unor norme prestabilite și codificate, acestea fiind formulate reieșind din concepte abstracte, create de gândirea juridică.

În temeiul acestor patru tipuri ideale de drept, M. Weber distinge patru stadii istorice de dezvoltare a dreptului: 1) dreptul profețiilor și al magiilor; 2) dreptul notabilităților judiciare; 3) dreptul puterilor teocratice sau princiare; 4) dreptul formal și material, raționalizat prin opera juriștilor de profesie. La prima etapă, raționalitatea era embrionară și se manifesta prin necesitatea de a apela la Dumnezeu. La a doua etapă, a apărut cazuistica, în baza căreia s-a accentuat procesul de sistematizare și raționalizare a dreptului. La a treia etapă, monarhul și clerul sunt preocupați de a asigura jurisprudenței un caracter rațional atât în formă, cât și în conținut, de a exclude procedurile iraționale și de a sistematiza dreptul material. Și, în sfârșit, la a patra etapă, apar juriștii specializați, formați în universități, care, influențați de dreptul natural, urmăresc armonizarea exigențelor formale impuse de logica juridică și interesele materiale impuse de realitatea socială și, în rezultat, dreptul capătă o pronunțată raționalitate formală și materială³².

Trebuie să recunoaștem faptul că la începutul sec. XX pozitivismul juridic (în diferitele sale manifestări) devine predominant în doctrina juridică. Mai mult ca atât, considerăm că și astăzi, mai mult sau mai puțin, ideile pozitivismului juridic nu au cedat mult din pozițiile lor. Totuși, astăzi pozitiviștii încearcă să sintetizeze ideile pozitivistice cu cele ale școlii dreptului natural și acceptă evaluarea dreptului pozitiv în baza unor criterii de moralitate și etică, însă fără a influența realitatea juridică³³. Unii reprezentanți ai pozitivismului juridic percep dreptul pozitiv ca pe un

³² Pentru detalii: Vlăduț, I., Probleme ale sociologiei juridice weberiene. În: *Revista Română de Sociologie*, serie nouă, anul XI, nr. 5-6, București, 2000, pag. 461-478, ISSN: 1224-9262

³³ McLeod, I., *Legal Theory*. London, 1999, ISBN 978-023-036-204-8

instrument de ordonare rațională a societății. Această abordare reprezintă o adaptare la principiile pozitivismului a conceptului clasic al *raționalității dreptului* și al *dreptului rațional*.

În pofida dominației, cel puțin parțiale, în sec. XX, a concepțiilor pozitivistice, remarcăm faptul că doctrinele jusnaturaliste și/sau raționaliste nu au fost abandonate. Dimpotrivă, asistăm la o renaștere a concepției dreptului natural, în primul rând, datorită eforturilor neokantienilor. Generic vorbind, în cadrul concepției dreptului natural renăscut se păstrează ideea existenței unui drept natural, a unui ideal de justiție, dar acesta este flexibil și adaptabil la necesitățile schimbătoare ale societății. În acest context, putem să nominalizăm, cu titlu de exemplu, așa autori ca R. Stammler, Radburch, Hall, Giorgio de Vecchio etc.

În opinia unor autori, anume pozitivismul juridic ar fi cel care se face responsabil de *criza dreptului*, a cărei declanșare a devenit evidentă încă în prima jumătate a sec. XX. Criza a fost dictată de atitudinea pozitivismului față de dreptul natural. După cum notează Carl Schmitt, „visul dreptului natural a luat sfârșit”.³⁴ Fundamentele dreptului au fost reconsiderate, a fost redefinit conceptul dreptului. Tradițional, se afirmă că pozitivismul a dat naștere la două direcții diferite de mișcare: 1) Mișcarea spre juridicizarea și etatizarea dreptului, numită și *formalism juridic*, manifestată prin teoriile formaliste, care identifică dreptul cu legea, iar unicul izvor al dreptului este considerat statul (pozitivismul exegetic, pozitivismul etatic german, normativismul etc.); 2) Mișcarea de înlăturare a statului ca unic fundament al dreptului, manifestată prin teoriile antiformaliste, care s-au dezvoltat pe baza criticilor normativismului (școala liberului drept, realismul american, curentul sociologic etc.).

Redefinirea conceptului dreptului, efectuată de pozitivism, s-a manifestat, printre altele, în crearea unui sistem închis, autonom, care se autolegitimează, ignorând, în totalitate sau în parte, valorile umane eterne, rațiunea înnăscută a omului, ceea ce, în consecință, a dus la ruperea legăturilor organice dintre om și drept, în lipsa cărora dreptul nu poate realiza funcția sa socială. După cum constată Ion Craiovan, „în contextul social actual, al suprasolicitărilor multiple, reacția dreptului, ca sistem normativ specific, a devenit ad-hoc, inadecvată, mereu depășită de realități. S-a apreciat că dreptul este în criză, că teoria dreptului trebuie să renunțe la dogmatism, să promoveze dreptul deschis, flexibil, anticipativ, multiplicitatea nivelurilor juridice, pluralismul ordinilor juridice, multiculturalismul, transgresiunea și integrarea”³⁵. Și unul din reperele principale accentuate de autor este postularea omului, pe de o parte, ca un subiect înzestrat cu

³⁴ Schmidt, K., *Verfassungsrechtliche Aufsätze*, p. 398, citat după: Avrigeanu, T., *Categoria iuris: Știința dreptului ca știință politică*, București: Universul juridic, 2017, 122 p., ISBN 978-606-673-757-9, p. 59

³⁵ Craiovan, I., *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*. București: Pro Universitaria 2019, 577 p., ISBN 978-606-1048-7, pag. 548

rațiune și titular de drepturi inalienabile și pe deplin consacrate și, concomitent, ca obiect al cunoașterii pentru a-l cerceta³⁶. Altfel spus, este necesar a se reveni la acele concepte și valori care au promovat existența rațională a dreptului, în sensul în care legitimitatea acestuia trebuie căutată și înafara dreptului, dar și înafara statului.

1.2. Justificarea actualității cercetării retrospective a dreptului din perspectiva raționalității

*Niciun om de știință juridică nu poate pune la îndoială
existența unor categorii necesare ale oricărei gândiri în drept,
care fac posibilă această gândire oriunde și oricând și-i formează structura.*

M. Djuvara³⁷

Vom iniția discuțiile din acest compartiment printr-o revenire la un articol, apreciat ca fiind unul ce desemnează portretul actual al științei și al tendințelor care, de altfel, ca și raționalismul, se identifică încă de la începuturile gândirii sistemice a antichității greco-romane. Motivul pentru care facem acest lucru se regăsește în multiplele dezbateri de actualitate, ce încearcă să găsească echilibrul între rațional și irațional, între moral și amoral, între legal și ilegal – toate fiind conectate în contextul dezbaterilor determinate de conflicte regionale și globale, crize, inclusiv cea a dreptului, a lipsei de raționalitate ori a semnelor de interogație cu referire la rațiunea de a fi a dreptului și a persoanei ca ființă rațională. Or, procesele care au marcat secolul XXI au spulberat încrederea în securitatea globală, în eficiența dreptului și capacitatea de intervenție a acestuia în vederea protecției persoanei, a valorilor democratice și principiilor statului de drept. Și atunci, oare, să fie asta o problemă a superficialității, a lipsei de compasiune, de implicare etc. și a celor care sunt generate de devalorizarea dreptului și a moralei, de nihilismul dominant, de interese utilitare și materiale, ori să existe alte repere ale acțiunilor?

În articolul *Începuturile iraționalismului modern*, se menționează că „... realitatea nu mai pare a se rezema pe categorii permanente și generale și rațiunii nu i se mai recunoaște nici dreptul de a investiga adâncimile realului și nici puterea de a le cunoaște cu adevărat. Ceea ce am păstrat însă cu toții din felul filosofiei antice de a-și reprezenta lumea este conștiința unei profunzimi a lumii, a unui plan mai adânc și a unui plan mai superficial al lucrurilor, a unei esențe și a unei aparențe, într-un cuvânt, conștiința despre ceea ce Nietzsche numea odată „ambiguitatea

³⁶ *Ibidem*

³⁷ Djuvara, M., *Eseuri de filosofie a dreptului*. Iași: Trei, 1997, p. 91

realului"³⁸. În același context al dezbaterilor și interogațiilor cu referire la fundamentele raționale, ipoteză preluată, dar care este susținută și împărtășită, este precum că „rațiunea și conștiința morală pot contribui la ameliorarea umană și socială³⁹.

Perspectiva unei incursiuni științifice în revizuirea formatului în care s-au profilat fundamentele dreptului în calitate de fenomen social nu poate fi decât una ce ar necesita trecerea prin filiera unei rațiuni de a fi a dreptului și a raționalității sale existențiale. Evoluțiile societăților și statelor au indicat principii teoretico-metodologice diversificate, utilizate în analiza progreselor înregistrate de drept de la antichitate până în prezent. Dar mai puține dintre acestea au fost cele care au accentuat formula convergentă prin care o anumită perioadă, plasată într-un context socio-politic, a determinat și a marcat major evoluțiile la nivel național și au scos din anonimat doctrina juridică prin perspectiva profunzimii gândirii sale, aducându-și contribuția la o doctrină juridică europeană, care a generat evoluții esențiale și semnificative ulterioare în știința juridică.

Cercetările realizate au indicat o modalitate în care – permanent, progresiv și continuu – vom regăsi multiple referințe, care se fac la opera autorilor din perioada interbelică, dar și domeniile în care le regăsim sunt distincte. Cel mai important fapt, probabil, este acordul comun al autorilor autohtoni – atât din spațiul românesc, cât și european – asupra faptului că opera personalităților perioadei interbelice merită a fi revalorizată din perspectiva actualității acesteia și a problemelor care au fost formulate, și nu au fost soluționate nici până în prezent.

În această ordine de idei, în teza de doctorat ne-am propus să elucidăm centrul de greutate care mai puțin a interesat, dar care dezvăluie o vastă oportunitate de cunoaștere și utilizare a sistemelor de gândire și a formulelor de fundamentare a dreptului, printr-o evoluție constantă și sigură a raționalității dreptului, prin parcursul de la simplu la complex, de la concret spre abstract.

Constatarea pe care am făcut-o la inițierea acestui proiect de cercetare a fost cea prin care am stabilit lipsa unor studii ce ar crea o imagine de ansamblu a contribuțiilor majore în spațiul românesc, aduse dezvoltării dreptului. În urma inițierii cercetării, a fost determinat arealul extrem de profund și vast al fiecăruia dintre autorii care se regăsesc în aceste compartimente ale lucrării, fiecare dintre ei meritând un studiu monografic separat ori mai mult, în dependență de domeniile în care și-au adus contribuția. Tendința de bază a fost să identificăm acele fundamente ce caracterizează raționalitatea dreptului ori un drept rațional, capabil de a răspunde socioumanului.

³⁸ Vianu, T. , Începuturile iraționalismului modern. În: *Revista de filosofie* Nr.4/ octombrie-noiembrie 1934, Vol XIX, pp. 329-340, pag. 329

³⁹ Millon-Delsol, Ch. *Ideile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002. 205 p., ISBN 973-683-852-8, p. 161

În acest exercițiu prioritar, cercetarea s-a axat pe utilizarea metodei istorice, a interpretării și a analizei de conținut, în vederea extragerii din opera de bază a autorilor cele mai evidente și mai pronunțate argumente, ce vin să susțină perspectiva raționalității (teoretice și practice) în drept.

Concomitent, au fost evaluate contribuțiile aduse de autori autohtoni și de autori din România, care au valorificat în anumite perspective opera valoroasă a gândirii filosofico-juridice din perioada interbelică. Motivația esențială în acest demers a fost determinată de faptul că, în prezent, multiplele dificultăți cu care ne confruntăm sunt consecință a unor perspective simpliste de abordare și soluționare a problemelor care au fost neglijate pe mai multe dimensiuni ale activităților de cercetare, predare și de practicare a dreptului.

Dacă în cadrul procesului de instruire lucrurile ar putea fi trecute pe alocuri cu vederea, atunci pe dimensiunea cercetării, căutării de soluții și susținerii pozițiilor, credem că devine problematică necunoașterea nici măcar a numelor autorilor consacrați. Or, a cunoaște contribuțiile personalităților din gândirea filosofico-juridică occidentală, dar a ignora sau a cunoaște foarte puțin despre cea românească, care ar trebui să ne caracterizeze, să ne fie apropiată, este, mai degrabă, o crimă față de valorile culturale naționale, decât o simplă nepăsare.

Analiza abordărilor cu privire la valoarea operelor și a personalităților din perioada interbelică devine actuală și necesară pentru știința juridică contemporană, în special, pentru cadrul filosofiei și al teoriei generale a dreptului, precum și în vederea unor studii de dezvoltare a competențelor de analiză critică, de scriere și argumentare juridică, precum și pe dimensiune a interpretării.

Prezentul compartiment al lucrării tratează baza teoretico-metodologică pentru clarificarea, argumentarea și punerea în valoare a contribuțiilor pe care autorii din perioada interbelică le-au adus dezvoltării științei juridice, asigurându-i un salt existențial și progresul acesteia.

O viziune de ansamblu asupra surselor teoretice ce se referă la doctrina juridică interbelică, în general, se constituie într-un sistem ce îmbină cercetări din domeniul filosofiei dreptului, istoriei, sociologiei, teoriei dreptului, antropologiei, eticii, politologiei ș.a. În fiecare dintre aceste domenii vom identifica puse în discuție multiple aspecte ale concepțiilor doctrinarilor din perioada interbelică, pornind de la evaluarea contextului istoric în care au activat și studii bibliografice, până la cele care utilizează concepțiile acestora, pentru a susține și da greutate opțiunilor actuale ale cercetărilor din teoria generală a dreptului, și nu numai. Toate aceste surse vin să trateze pe dimensiuni separate și concepții relevante pentru un secol al pandemiei, al crizelor, al războiului, al nihilismului, context în care opera acestor personalități s-a reactualizat la maximum, necesitând o revalorizare din perspectiva raționalității acțiunilor și deciziilor, a reglementărilor și a

normativismului social. Practic, opera personalităților din perioada interbelică se autodefinește în actualitatea de astăzi, într-o societate în care pe alocuri a fost lipsă de raționalitate.

În condițiile actuale, cel mai acut deficit s-a dovedit a fi lipsa unui fundament solid de credințe (norme, valori și principii), care să constituie reperul acțiunilor, deciziilor și al securității individuale și sociale. Anume pe această filieră se repun în drepturi autorii care sunt inserați în conținutul lucrării și care indică tangențe majore și traseu de evoluție constantă în condiții de dificultate, stare care nu putem spune că nu ne caracterizează (confuzii, neclarități, conflicte, crize). În același timp, raționalitatea s-a dovedit deficitară, iar alături de ea a devenit deficitară și moralitatea. Această conectare dintre raționalitate și moralitate indică interacțiuni complexe dintre oameni, state, procese, instituții, drepturi și libertăți.

În acest context, este de remarcat că și crizele prin care trec societățile, conflictele armate, de la sine, au readus în actualitate trăiri și procese care au fost în societatea românească în perioadele precedente și care au generat anumite doctrine și domenii de activitate, ramuri de drept etc.

Evaluările literaturii de specialitate au scos în evidență contribuții ale cercetătorilor locali, care au dezvoltat subiecte ale autorilor din perioada de referință, în concordanță cu domeniile în care activează ori cu cercetările pe care le-au dezvoltat. O primă perspectivă este cea istorică, ce se caracterizează prin:

- contribuții ale juriștilor care au investigat dezvoltarea dreptului în spațiul românesc din punct de vedere al evoluției sale;
- lucrări ce vin pe filiera istoriei filosofiei, care, la fel, realizează cercetări fie generalizate pe perioade, fie pe contribuții ale personalităților;
- cercetări realizate de istorici, care, fiind interesați de particularitățile perioadei interbelice, analizează din punct de vedere social, economic, politic și cultural contextul în cauză.

Aceste perspective de tratare ce se identifică sunt cele care nu reflectă abordarea filosofiei juridice interbelice în calitate de fundament de constituire și justificare a parcursului rațional și sistemic al dreptului. Concomitent, acestea nu sunt studii sistemice, consolidate, care să reflecte prioritățile și obiectivele cercetării în cauză. Totuși, suntem obligați să recunoaștem că unii dintre autori se regăsesc cu o mare frecvență în cadrul cercetărilor comparative ori în cazul celor disciplinare, dat fiind faptul că au generat ori au inițiat domeniile în cauză, cum ar fi cel al filosofiei dreptului, cel al teoriei generale a dreptului, a dreptului constituțional ori a dreptului internațional public etc., precum și datorită faptului că au fost valorificate în analiza unor instituții de drept.

Având ca reper perspectiva istorică, care a generat cele trei formule de dezvoltare și cercetare a gândirii filosofico-juridice, vom recurge la analize sintetice, care au, mai degrabă,

misiunea de a justifica opțiunea de a dezvolta subiectul evolutiv de configurare a fundamentelor raționale ale dreptului, în contextul culturii juridice românești din perioada interbelică și a parcursului acestora spre actualitate.

Pe post de exemplu, vom indica, fără a pretinde la abordări exhaustive, că în domeniul istoriei filosofiei, în Republica Moldova, s-a remarcat profesorul **Gh. Bobîna**, care, în volumele editate sub genericul *Istoria filosofiei românești*, include și pe unii dintre autorii care sunt subiect de analiză în lucrarea noastră, cum ar fi C. Stere. Ceea ce trebuie de specificat se referă la modalitatea în care se pune în valoare personalitatea gânditorilor, ce se încadrează într-o altă perspectivă, decât cea asumată de noi. Cercetătorul opinează că perioada istorică de activitate a personalităților prezentate se caracterizează prin „noi idei privind guvernarea democratică și reorganizarea „Adunărilor de stări”, care au fost transpuse ... în proiecte de constituție”⁴⁰.

Din perspectiva periodizării și a particularităților sociale, politice, culturale și economice, cercetări asupra perioadei interbelice sunt realizate de către cercetătorul **Nicolae Enciu** și alți reprezentanți ai Institutului de Istorie al Academiei de Științe din Moldova (de până la reforma Academiei). În special, aceștia, în perioada 2011-2014, au realizat proiectul instituțional *Evoluții politice, social-economice și culturale în RASS Moldovenească, Basarabia Interbelică, RSS Moldovenească și Republica Moldova*, în cadrul căruia cercetătorii N. Enciu⁴¹, P. Moraru și N. Mafteuță și-au propus elaborarea unei viziuni moderne asupra perioadei interbelice. În rezultatul cercetărilor, au fost publicate studii ce reflectă particularitățile acestei perioade, conturând tabloul general al elementelor de tradiționalism și modernitate în Basarabia interbelică și al particularităților administrației publice din această perioadă. Opinia doctorului habilitat N. Enciu este că există păreri contradictorii cu referire la perioada dintre cele două războaie ale secolului trecut, dar constată și susține că „în ultimii ani, ... atât în România, cât și în Republica Moldova au loc ample dezbateri asupra semnificației și importanței perioadei interbelice, a locului și rolului acesteia în istoria contemporană”⁴², relevând păreri distincte, dintre care unele apreciază că aceasta este doar o perioadă de tranziție, iar altele – că este o perioadă de modernizare, chiar dacă se desfășoară într-un ritm greoi, dar constant. Astfel, pornind de la analiza surselor ce vin pe filiera cercetărilor istorice, se justifică relevanța cercetării în cauză, în special, prin rolul important al

⁴⁰ Bobîna, Gh., *Istoria filosofiei românești*. Vol. II, Chișinău: Artpoligraf, 2018. 302 p., ISBN 978-99750108-42-3, p.5

⁴¹ Enciu, N., Unirea Basarabiei cu România ca șansă a asimilării modernității europene. În: *Academos*. Revista de știință, inovare, cultură și artă.- 2012, nr.2 (925), p.39-44 ISSN 1857-0461; Enciu, N. *Tradiționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940*. Chișinău: Lexon Prim, 2013. 424 p. ISBN 978-9975-4436-6-1

⁴² Enciu, N., Considerații privind locul și rolul perioadei interbelice în istoria contemporană a românilor. În: *Revista Art-emis*. Septembrie 2021. (online). Disponibil: <https://www.art-emis.ro/istorie/consideratii-privind-locul-si-rolul-perioadei-interbelice-in-istoria-contemporana-a-romanilor-1>

perioadei interbelice pentru generațiile următoare, datorită evoluțiilor pozitive în învățământ, știință și cultură, aprecieri recunoscute de profesorul I. Scurtu⁴³.

În confirmarea opiniilor susținute de istorici se pronunță unele studii ale juriștilor – atât din România, cât și din Republica Moldova. Cercetările realizate de către profesorul M. Duțu apreciază perioada de referință a cercetării ca fiind cea în care are loc „fixarea caracterelor naționale ale dreptului și, în strânsă legătură cu aceasta, caracterele juridice ale națiunii”⁴⁴, iar contextul general în care au fost formulate este cel care era caracterizat de spiritul înnoirilor și nevoia de „perfecțiune legală”. Remarcând conexiunea dintre istorie și drept, M. Duțu formulează mai multe argumente ce justifică pe larg și convingător revenirea la cercetarea culturii juridice românești interbelice, care a facilitat dezvoltarea ulterioară a dreptului românesc. În opinia directorului Institutului Rădulescu, „se poate considera că problema centrală a culturii juridice românești, începând din secolul XIX și până în secolul XXI, o reprezintă *modernizarea* dreptului, un proces care nu poate fi desprins de cel al modernizării întregii societăți românești, dacă este adevărat că dreptul este și trebuie să fie înțeles ca expresie a unei identități naționale reale, și nu, pur și simplu, propuse sau impuse ca țintă ce urmează să fie atinsă printr-un efort colectiv”⁴⁵.

Pornind de la această diferență, vom aduce exemplificări care scot în relevanță contribuții ale personalităților din perioada interbelică la dezvoltarea statului și dreptului, lucrări care, în formulă generalizatoare, apreciază și susțin concepții dominante emise de autorii în cauză. În acest context, se remarcă cercetările realizate de către profesorul **Elena Aramă**, care, în lucrările sale cu referire la istoria dreptului românesc, realizează o analiză amplă a evenimentelor ce au urmat după primul război mondial și care au marcat lupta pentru eliberarea națională și restabilirea statalității naționale, reformele care au fost realizate, dar și dezvoltarea instituțiilor juridice în perioada interbelică. În special, sunt relevante cercetările cu referire la dreptul de proprietate, ancorate în contextul culturii juridice interbelice. În ceea ce privește instituțiile juridice, sunt prezentate analize complexe, dezvoltate și aprofundate, care reflectă realizarea statului unitar, unificarea legislativă și statornicirea dreptului constituțional ca un domeniu esențial în organizarea socio-juridică, precum și aspecte relevante de drept administrativ, drept civil, drept penal și procedură. Aceste studii fac referință și la contribuțiile aduse de doctrinarii perioadei interbelice la fundamentarea dreptului. Din perspectiva unei istorii a dreptului, nu puteau fi neglijate

⁴³ *Istoria Românilor*. Vol. VIII: România Întregită (1918-1940). Coord.: prof. univ. dr. Ioan Scurtu, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. X.

⁴⁴ Duțu, M., *Un secol de stat unitar și drept național*, București: Universul Juridic, 2021, 432 p., ISBN 978-6063903649, p.3

⁴⁵ Duțu, M., *Dezvoltarea științei și culturii juridice românești în ultimul secol. Perioada interbelică*. În: *Studii și cercetări juridice*, anul 7, (63), nr.1, 2018, p. 17-58, ISSN: 2284-9394, p.21

personalități, precum cea a lui C. Stere ori M. Djuvara, în special, pornind de la afirmația și încrederea lui Djuvara că „istoria dreptului devine vie prin legătura evolutivă pe care o face cu propriile noastre concepții juridice, pe care contribuie să le lumineze și îndrumeze”⁴⁶. Susținerea perspectivei asumate o identificăm în introducerea la lucrarea *Controverse teoretice și aspecte practice ale interpretării dreptului*, unde se menționează: „Analiza științifică a dreptului cu referință la interpretarea dreptului vizează un domeniu de importanță majoră nu numai pentru teoria, dar și pentru practica dreptului, și de aceea se află în centrul preocupărilor juriștilor – savanți sau practicieni”, analiza științifică fiind un mod cert de „stabilire a reperelor valorice a societății și statului”⁴⁷. În același timp, analizele realizate în lucrarea menționată *supra* relevă ca, în condiții de tranziție spre un stat de drept, sunt necesare a fi luate în considerare atât experiențele anterioare, cât și rigorile logicii și ale rațiunii. Or, „istoria poate fi concepută ca o permanentă mișcare ascendentă (cu unele devieri), mișcare, la care își aduc contribuția **popoarele prin reprezentanții săi**”⁴⁸.

În această perspectivă, este necesară aprofundarea cunoașterii esenței și conținutului dreptului, pornind de la opera reprezentanților marcanți ai culturii juridice. Importanța cunoașterii opiniilor formulate, promovate și dezvoltate au semnificație nu doar istorică, dar și simbolică. Aceste două argumente justifică tendința de a pune într-o cheie unică cercetarea evoluțiilor fundamentelor raționale ale dreptului. Ordinea necesară în societate, securitatea omului și justiția se fundamentează, în primul rând, pe drept. Omul trebuie să cunoască ce i se permite să facă, ce au dreptul să facă alții, ce trebuie să suporte din partea lor⁴⁹. Acesta este cel mai important argument prin care „cunoașterea dreptului îi asigură prezentul și viitorul, el putând acționa în deplină cunoștință de cauză, fiind conștient de drepturile lui”⁵⁰.

Pe dimensiunea unei valorificări avansate, dar care necesită a fi dezvoltată pe dimensiuni specifice identificate, se înscrie și lucrarea *Metodologia dreptului*⁵¹, care ia în discuție contextul relevant al raționalizării cadrului metodologic al teoriei generale a dreptului și valorificarea formulelor de manifestare a raționalității în drept, raportate la diverse formule de abordare teoretico-metodologică a problemelor generale din știința juridică ori a celor ramurale, care

⁴⁶ Marcu, L.P., *Istoria dreptului românesc*. [online], București: Lumina Lex, 1997. 375 p., ISBN: 9739186955, p.5. [citat 18.02.2022] Disponibil: <http://fdc.ro/wp-content/uploads/2018/08/Istoria-Dreptului-Romanesc.pdf>

⁴⁷ Arama, E., Savu I., *Controverse teoretice și aspecte practice ale interpretării dreptului*. Chișinău: Cep USM, 2005. 169 p., ISBN9975-70-545-6, p.5.

⁴⁸ *Ibidem*, p.6

⁴⁹ Voinescu, S., *Drept și Logos*. În: *Studii de drept românesc*. București: Ed. Academiei Române, 1999, p.27-30, ISSN: 1220-5427

⁵⁰ Arama, E., Savu, I. *op.cit.* p.9

⁵¹ Arama, E., Ciobanu, R., *Metodologia dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2011, 164 p., ISBN 978-9975-71-095-4

operează cu formule specifice de raționalizare teoretico-metodologică și de valorificare a principiilor dreptului. București: Lumina Lex, 1997, ISBN: 973-9186-95-5. [citată 18.02.2022].

Pe aceeași arie a analizelor de istorie a dreptului se remarcă și cercetătorul **D. Grama**, pentru care „studierea doctrinelor juridice contribuie la înțelegerea mai profundă [...], deoarece teoriile reflectă, în mare măsură, nu numai concepțiile anumitor gânditori luați aparte, ci și interesele, doleanțele și aspirațiile unor curente și mișcări sociale [...]. Fiind, de regulă, generate de gânditorii [...], ele contribuie substanțial la dezvoltarea ulterioară a dreptului și culturii juridice”⁵². Cercetătorul, referindu-se în mod special la gândirea juridică interbelică, anunță că aceasta continuă a fi „o *terra incognita* [...], fiind puse în valoare lucrări ale autorilor din alte state, iar cei autohtoni [...] lăsați în anonimat”⁵³. Căutând identificarea cauzelor care au determinat această stare de lucruri, doctorul în drept D. Grama apreciază dependența de procesele sociale și politice prin care au trecut statele, în special una fiind cea care se referă la perioada regimului comunist, care și-a lăsat amprenta, în acest sens, pe modalitatea în care au fost dezvoltate anumite concepții fundamentale ale științei juridice, dar și dominate de tendința de ideologizare, specifică perioadei parcurse de Republica Moldova. În această ordine de idei, observăm unele dependențe de prioritățile ideologice ale timpului, care au făcut ca opera unor autori remarcabili ai perioadei interbelice să fie trecută cu vederea, iar a altora – trunchiată conceptual. Dacă ne referim la rolul și importanța doctrinei juridice, practic, este imposibil să nu-i dăm dreptate cercetătorului D. Grama, care menționează: „În istoria dezvoltării statalității popoarelor lumii, doctrinele juridice au avut în permanență un rol creator destul de important ... Deducțiile, axiomele și postulatele științifice, ...expuse în tratate teoretice și în îndrumări practice, de asemenea, au contribuit la îmbunătățirea și modernizarea dreptului și a procedurii judiciare ..., au adus partea lor de contribuție la progresul societății în ansamblu”⁵⁴.

În aceeași cheie a relevanței reperelor retrospective în dezvoltarea și evoluția dreptului, D. Grama face referință la dependențele evolutive în procesul de constituire a dreptului, prin implicarea treptată a contribuțiilor pe care le regăsim în secole și etape diferite de dezvoltare a societății și a dreptului, precum și în reperatele conștiinței juridice a umanității, opinie susținută și de **I. Dobrinescu**⁵⁵. Apreciind importanța gândirii juridice și a modului în care ea reflectă particularități ale timpului în care au fost formulate, susținute și înaintate, contribuind la elaborarea

⁵² Grama, D., *Tendențele evoluției doctrinelor juridice în Moldova*. București: ACTAMI, 2000, 272 p., ISBN 973-9300-31-6, p.3

⁵³ *Ibidem*, p.4

⁵⁴ Grama, D., *Evoluția unor principii ale doctrinei statului de drept în viziunea gânditorilor Moldovei*. În: *Probleme ale edificării statului de drept în RM*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2003, p.59-154, ISBN 9975-78-225-6, p.59-60

⁵⁵ Dobrinescu, I., *Dreptatea și valorile culturii*. București: Editura Academiei Române, 1992, 168 pag., ISBN 978-973-270-279-6, p.40.

principiilor dreptului și fundamentarea acestuia, **N. Popa** scrie că „au un rol constructiv, cât și un rol valorizator pentru sistemul dreptului, în sensul că ele cuprind cerințele obiective ale societății, cerințe cu manifestări specifice în procesul de constituire a dreptului și în procesul de realizare”⁵⁶.

Analiza surselor la care am avut acces a permis relevarea nu doar a formulelor generalizatoare de tratare a perioadei interbelice, dar și a cercetărilor care au avut ca referențial personalități separate și au pornit de la valoarea acestora pentru un domeniu al științei juridice ori pentru fundamentarea unei instituții de drept, ori a unei concepții care a fost dezvoltată și utilizată în formule de gândire și structurare a legislațiilor. În acest sens, o contribuție remarcabilă și substanțială în vederea reabilitării în mediul științific autohton cultural și juridic a personalității lui C. Stere a adus-o doctorul habilitat în drept **R. Grecu**⁵⁷, care, în lucrările sale, a realizat cercetări substanțiale cu referire la opera autorului basarabean.

Parcursul științific al savantei este remarcabil prin perspectiva de readucere în actualitate și în identificarea unor soluții pertinente și relevante pentru problemele de teorie a dreptului, de drept constituțional și, în special, prin preocuparea de problematica drepturilor omului, care se prezintă, în condițiile actuale, ca o permanență cu multiple fațete, ce continuă să reapară în vizorul cercetătorilor din întreaga lume. În acest caz, merită a se face referință la teza de doctor habilitat, la monografia și multiplele articole care reflectă concepții și preocupări dominante ale perioadei interbelice și ale lui C. Stere. R. Grecu apreciază încercările care au fost întreprinse în vederea „valorificării unei ipostaze ce rămăsese, practic, nestudiată [...] – cea a creației științifice juridice a lui C. Stere [...], care a adus cea mai valoroasă contribuție teoretică la elaborarea bazelor științei contemporane despre stat și drept, a concepției drepturilor și libertăților omului, contribuind, în mod direct [...] la instituirea tradiției unei gândiri progresiste”⁵⁸, dar și modalitatea prin care aprecia dreptul ca pe „un instrument social, menit să contribuie la instalarea unui echilibru în societate”⁵⁹. Mai mult ca atât, trebuie menționată și aprecierea adusă operei autorului din perioada interbelică în contextul actual al tendinței de integrare europeană și în cel de globalizare. Ținând cont de aceste contribuții, le-am relevat în compartimentul tezei noastre de doctorat, care reflectă contribuția lui C. Stere la fundamentarea parcursului de dezvoltare a dreptului, într-o formulă ce

⁵⁶ Popa, N., *Teoria generală a dreptului*. București: Editura ACTAMI, 1998, ISBN: 973-930019-7, p. 112

⁵⁷ Grecu, R., *Stere în luptă pentru drepturile omului: Concepția drepturilor și libertăților omului în opera juridică a lui Constantin Stere*. Chișinău: Universul, 2009, 252 p., ISBN 978-9975-47-034-6

⁵⁸ Avornic, Gh., Grecu, R., *Opera juridică a lui C. Stere - tezaur nevalorificat*. În: *C. Stere. Prozator, publicist, jurist și om politic / Conferința Științifică Internațională (2015; Chișinău)*. Iași: Vasluiana_98, 2016, ISBN 978-973-116-503-5, p.275

⁵⁹ Avornic, Gh., Grecu, R. C. Stere – profesor și rector universitar. În: *C. Stere. Prozator, publicist, jurist și om politic Conferința Științifică Internațională (2015; Chișinău)*. Iași: Vasluiana_98, 2016, ISBN 978-973-116-503-5, p.288

justifică aprecierea acestora dintr-o perspectivă chemată să aducă spiritul inovației și modernizării în drept.

Gh. Avornic⁶⁰, în lucrările sale de teorie generală a dreptului, dar și în studii publicate în reviste științifice naționale și internaționale, prezentate la foruri științifice, a adus omagiu personalităților culturii juridice românești, inclusiv celor din perioada interbelică și, în mod special, lui C. Stere. Profesorul Gh. Avornic avansează idei pertinente pe dimensiunea valorificării concepțiilor doctrinarilor, utilizându-le și inserându-le în *Tratatele de teoria generală a dreptului*, care sunt indispensabile în analiza fundamentelor dreptului, a esenței dreptului și a normei juridice, a sistemului dreptului, precum și a conexiunilor și dependenței dintre drept și alte domenii științifice.

Academicianul **I. Guceac**⁶¹, de altfel, ca și doctorul habilitat R. Grecu⁶², se remarcă prin contribuțiile aduse la dezvoltarea dreptului constituțional, prin semnificația atribuită constituției, statului de drept, democrației și persoanei. Considerând că repunerea în circuitul științific a operei autorilor din perioada interbelică trezește „interesul mai multor cercetători”⁶³, deoarece opera lor juridică a fost mai puțin cunoscută și analizată, doctorul habilitat I. Guceac pune în discuție și aspecte ce relevă problematica conexiunii dintre teoria și practica dreptului dintr-o perspectivă de abordare atât istorică, comparativă, cât și de natură analitico-interpretativă, apreciind modul în care gânditori de formația lui C. Stere au „dat sens unor categorii politico-juridice fundamentale și le-au promovat în activitatea profesională [...] și au dovedit [...] o contribuție prețioasă la progresul gândirii politico-juridice”⁶⁴.

Printre autorii autohtoni care tratează aspecte din opera filosofico-juridică interbelică este și profesorul **A. Smochina**, care, în lucrările sale de *Istorie a dreptului* și de *Teorie generală a dreptului*, în cele din domeniul dreptului constituțional și al administrației publice, în studiile și articolele sale publicate, face referințe la concepții ce au fost formulate în perioada interbelică. Spre exemplu, în articolul *Principiul autonomiei locale în opera profesorului C. Stere*, el accentuează caracterul multidimensional al operei steriene și identifică „modele viabile pentru

⁶⁰ Avornic, Gh., *Tratat de teoria generală a statului și dreptului*. / 2 volume, Chișinău: Universitatea de Stat din Moldova, 2009-2010, 440 p. / 580 p. ISBN 978-9975-78-864-9

⁶¹ Guceac, I., *Curs elementar de drept constituțional*. Vol. I, Chișinău: Reclama. 2001, 275 p. ISBN 9975-930-26-3; Guceac, I., *Curs elementar de drept constituțional*. Vol. II, Chișinău: Tipografia Centrală, 2004, 496 p. ISBN 9975-70-399-2; Guceac, I., *Constituția la răscrucea de mileniu*. Chișinău: Tipografia centrală. 2013, 414 p. ISBN 9789975532792

⁶² Grecu, R., *Stere –juristul*. Chișinău: Universul, 2008, 248 p. ISBN 978-9975-944-72-4; Grecu, R. *Stere în luptă pentru drepturile omului: Concepția drepturilor și libertăților omului în opera juridică a lui Constantin Stere*. Chișinău: Universul, 2009

⁶³ Guceac, I., Profesorul C. Stere – întemeietorul dreptului constituțional românesc. În: *C. Stere. Prozator, publicist, jurist și om politic*. Iași: Vasiliana_98, p.253-272. ISBN978-973-116-503-5, pag.255

⁶⁴ *Ibidem*, p. 272

noile forme de gândire [...] prin concepția de egalitate în drept și promovarea principiului indispensabilității drepturilor omului pentru libera dezvoltare a personalității umane”⁶⁵. Opinia expusă de profesorul A. Smochina și susținută în totalitate de noi este cea care indică necesitatea și importanța cunoașterii profunde în materie de drept, accentuând cunoașterea pertinentă a *adevăratelor probleme din societate*.

Incursiuni în perspectiva actualizării gândirii juridice interbelice realizează și doctorul habilitat **R. Ciobanu**⁶⁶. În acest caz, putem distinge între trei modalități prin care autoarea valorifică doctrina juridică interbelică: a) perspectiva istoriei filosofiei dreptului; b) perspectiva filosofiei juridice și logicii juridice; c) perspectiva metodologiei dreptului. Cercetările reflectate în studii și articole, care se referă la filosofia dreptului, teoria și metodologia dreptului, logica juridică, utilizează și dezvoltă din punct de vedere conceptual și pragmatic modele de gândire și de argumentare, inițiate de autori ca Stere C., Iordăchescu V., plasând în actualitate modelul de gândire din perioada interbelică. În acest context, nu poate fi trecută cu vederea unica lucrare de *Filosofie a dreptului*, care, într-o formulă specifică, tratează subiectul caracterului rațional al dreptului, care reprezintă, mai degrabă, o formulă elaborată a modului în care raționalitatea a determinat evoluția dreptului în perioadă contemporană. Mai mulți autori indică probleme abordate, care se regăsesc la granița dintre filosofia, teoria, logica juridică și au nevoie de o fundamentare rațională și de o dezvoltare de soluții satisfăcătoare. Printre acestea se menționează: fundamentarea rațională a sistemului juridic, explicarea mecanismului de cunoaștere, înțelegere și aplicare a dreptului, analiza limbajului juridic și a erorilor judiciare, analiza interconexiunilor dintre diverse sisteme normative, investigarea și determinarea structurilor argumentativ-juridice, raționalitatea acțiunilor umane etc.⁶⁷ Același autor, în lucrarea *Logica juridică*⁶⁸, dezvoltă teme generale de analiză a caracterului rațional al sistemului dreptului, a formelor gândirii juridice ș.a., dar și probleme specifice, precum cea a fundamentelor logice ale creației legislative, a logicii aplicării și interpretării dreptului, a logicii argumentării juridice ș.a. – toate acestea fiind subiecte

⁶⁵ Smochină, A., Principiul autonomiei locale în opera profesorului C. Stere. În: *C. Stere. Prozator, publicist, jurist și om politic*. Iași: Vasiliana 98, p. 323-328, ISBN: 978-973-116-503-5, pag. 324-325

⁶⁶ Ciobanu, R., Roșca, M., Dimensiuni multiculturale ale individualismului la C. Stere. În: *C. Stere. Prozator, publicist, jurist și om politic*. Iași: Vasiliana 98, pp.358-373, ISBN978-973-116-503-5; Ciobanu, R., *Filosofia dreptului*. Chișinău: Artpoligraf, 2014, 171 p. ISBN 978-9975-933-45-2; Ciobanu, R., *Logica juridică*. Chișinău: CEP USM, 2015, 278 p. ISBN 978-9975-71-613-0; Ciobanu, R., Învățământul juridic – de la Stere la noi. În: *Academos* 2/2015, p. 25-30, ISSN: 1857-0461; Ciobanu, R., Abordări interdisciplinare asupra valorii sistemului social normativ la V. Iordăchescu. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, nr. 2(162)/2013, p. 27-40, ISSN 1957-2294; Ciobanu, R., Modelul culturii gândirii juridice raționale în perioada interbelică. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, nr. 3 (181)/2019, p. 292-294, ISSN 1957-2294

⁶⁷ Ciobanu, R., *Filosofia dreptului*. Chișinău: Artpoligraf, 2014, pag.116

⁶⁸ Ciobanu, R., *Logica Juridică*. Chișinău: CEP USM, 2015,

ce susțin necesitatea și utilitatea continuității ipostazelor de analiză, inițiate de autorii predecesori, inclusiv de cei din perioada interbelică.

De remarcat sunt și autorii care se axează pe dezvoltarea analizelor cu referire la gândirea filosofico-juridică interbelică, acordând un loc aparte, în contextul altor cercetări, studiilor de istorie a filosofiei juridice ori lucrărilor de filosofie sistemică a dreptului. Aspecte relevante cu referire la modalitatea în care se reactualizează gândirea juridică interbelică sunt tratate în lucrările de Filosofie a dreptului. În acest sens, în arealul național, se regăsesc lucrările de *Istorie a doctrinelor politice și de drept*, autorii indicând că Republica Moldova, odată cu declarația de independență, și-a manifestat tendința de a îmbrățișa valorile democratice și de a consolida statul de drept, dar, în general, înregistrând progrese modeste. Parcursul încetinit al progresului din domeniul juridic este, în opina autorilor, determinat de lipsa „fundamentării științifice a transformărilor asumate, în tandem cu gândirea șablonizată atât a celor ce creează, cât și a celor ce aplică dreptul [...]. Astfel, se impun modificări de ordin conceptual, însoțite de modificarea orientărilor valorice, a convingerilor ...”⁶⁹. Pornind de la constatările făcute cu referire la anumite impedimente în dezvoltarea socio-juridică și progresul democratic al Republicii Moldova, în lucrarea menționată *supra* se argumentează necesitatea revenirii la gândirea filosofico-juridică. Această lucrare se înscrie printre puținele care reflectă personalități ale gândirii filosofico-juridice românești în spațiul științific național. În aceeași cheie este redactată și lucrarea *Filosofia Dreptului*⁷⁰, care conține abordări din perspectiva istorică și problematică. Un compartiment separat al acestei lucrări se referă la personalități și particularități de gândire filosofico-juridică românească, încadrată în curente dominante ale timpului.

Este apreciabil faptul că lucrarea respectivă este și cea care structurează perspectiva unei raționalități științifice relevante pentru deschiderea ariilor de analiză de actualitate, trecute printr-o filieră retrospectiv-prospectivă. Ținând cont de subiectul de bază al prezentei cercetări, vom semnala și compartimentele referitoare la fundamentele ontologice ale dreptului, reperele epistemologiei juridice și ale tendinței de revalorizare a cadrului metodologic al teoriei dreptului, precum și dimensiunile esențiale de axiologie juridică, care sunt structurate prin valorificarea principiului raționalității în drept.

O personalitate cunoscută în spațiul românesc prin contribuțiile sale esențiale în cadrul teoriei dreptului, filosofiei juridice, logicii și argumentării este **Gh. Mihai**⁷¹, care, practic, în

⁶⁹ Râbca, E., Zaharia, V., Mărgineanu, V., *Istoria doctrinelor politice și de drept*. Chișinău: Muzeum, 2005, 224 p., ISBN 9975-948-28-6, p.3

⁷⁰ Râbca, E., Zaharia, V., Mărgineanu, V., Ciobanu R., *Filosofia dreptului*. Chișinău: Art Poligraf, 2016.

⁷¹ Mihai, Gh., Motica, R. I., *Fundamentele dreptului. Teoria și filosofia dreptului*. București: Editura ALL: 1997, 247 p. ISBN 973-571-213-x

fiecare dintre lucrările sale face referință la numele autorilor din perioada interbelică. De exemplu, în lucrarea *Prelegeri de filosofie a dreptului*⁷², inițiază discuțiile și tratarea problemelor prin referință la M. Djuvara, citându-l: „Filosofia dreptului constituie unul din elementele indispensabile ale culturii juridice, este mijlocul prin care se formează și progresează știința dreptului”⁷³. În opinia lui Gh. Mihai, termenul *drepturi* este cel care conjugă într-un tot unitar spiritul filosofic, cel juridic și cel moral. Mai mult ca atât, pentru Gh. Mihai fenomenul juridic se conturează, la un moment dat, în plan concret-istoric, prin analiza unor elemente interdependente cu caracter juridic, dar și cu un pronunțat caracter rațional și moral.

Din perspectiva conceptului dominant, susținut în vederea realizării scopului acestei lucrări, trebuie să menționăm importanța contribuției aduse de Gh. Mihai, pe care P. P. Andrei îl apreciază ca fiind o „personalitate strălucită a culturii românești, filosof și jurist în linia predecesorilor săi – M. Djuvara și E. Speranția –, caracterizându-se prin rigorism, imersiune analitică, discurs pragmatic”⁷⁴. Prin lucrarea sa *Argumentarea și interpretarea în drept*, Gh. Mihai a dezvoltat raționalismul dreptului în exerciții de argumentare și interpretare juridică, utilizate pe diverse dimensiuni ale dreptului (atât în domeniul dreptului public, cât și în al celui privat).

Un alt autor preocupat de probleme ale teoriei și filosofiei dreptului, care se bazează pe unele concepte ale autorilor interbelici, este C. Stroie⁷⁵. Acesta justifică necesitatea abordării din perspectiva unei filosofii juridice a problemelor de teorie și de practică juridică, făcând referință la opera personalităților din perioada interbelică, în special, la cea a lui M. Djuvara, care este dominată de raționalitate și poate fi considerată cea mai avansată și mai complexă din acest unghi de vedere.

O contribuție importantă care reflectă dimensiunea gândirii juridice interbelice este adusă determinării statutului disciplinar al teoriei generale a dreptului. În acest sens, N. Popa valorifică pe larg opera juridică interbelică, în scopul identificării statutului epistemic al teoriei generale a dreptului în cadrul științelor juridice, precum și pentru a susține relevanța teoretico-practică a acesteia. Indicând faptul că, la începuturi, Enciclopedia dreptului și teoria generală a dreptului ca discipline de studiu puteau fi identificate, N. Popa⁷⁶ totuși opinează că, pornind de la teoria dezvoltată de M. Djuvara, se observă tendințe de analiză atât convergente, cât și divergente, prin

⁷² Mihai, Gh. *Prelegeri de filosofie a dreptului*. Timișoara: Editura Mirton, 2003, 218 p., ISBN 973-585-957-2, p.5, 9

⁷³ Mihai, Gh., *Inevitabilul în drept*. București: Lumina Lex, 2002, 328 p., ISBN 973-588-414-3, p. 155

⁷⁴ Mihai, Gh. *Fundamentele dreptului: Argumentare și interpretare în drept*. București: Lumina Lex. 384 p., ISBN 973-588-121-7, p.3

⁷⁵ Stroie, C. *Prolegomene la filosofia juridică*. București: Lumina Lex, 2001, 214 p. ISBN 973-588-385-6; Stroie, C. *Reflecții filosofice asupra dreptului*. București: Lumina Lex, 1998, 335 p., ISBN 973-588-059-8

⁷⁶ Popa, N. Considerații privind sistemul științelor juridice și rolul teoriei generale a dreptului [online]. În: *Revista de Științe Juridice*, nr. 1, 2007, p.1-11, ISSN:1454-3699, p.8., [citat 28.01.2022]. Disponibil: <http://drept.ucv.ro/RSJ/images/articole/2007/RSJ1/A01PopaNicolae.pdf>

care se apreciază că „obiectul Enciclopediei juridice este studiul permanențelor juridice, ceea ce este constant în orice rațiune juridică”, iar în privința lui E. Speranția va preciza că acesta referă teoria generală a dreptului la cercetarea filosofică a dreptului.

Tot în vederea clarificării contextelor în care s-a dezvoltat dreptul și a stabilirii fundamentelor acestuia, în studiul *Categoria iuris. Știința dreptului ca știință politică*, T. Avrigeanu, preocupat de legitățile ce au stat la baza dezvoltării dreptului, face o referință la opera filosofico-juridică: „Doctrina despre geneza dreptului din „spiritul poporului” a rămas prin excelență elementul principal de identificare [...] în literatura juridică românească, ca în majoritatea culturilor juridice care au urmat în planul dezvoltării dreptului”⁷⁷. Astfel, printr-o incursiune în filosofia dreptului, Avrigeanu promovează opinia susținută de Djuvara cu referire la statutul dreptului, pornind de la criza dreptului public internațional: „Știința dreptului trebuie să desprindă „adevăratele principii care guvernează viața juridică reală”, mai precis, această știință „trebuie să evite confundarea dorințelor, chiar justificate, cu realitatea și să se dedice, înainte de toate, descoperirii sensului profund al lui *ius constitutum* în fiecare moment al evoluției sale”⁷⁸.

Apreciabile sunt și cercetările realizate de către profesorul M. Bădescu⁷⁹, pentru care „începuturile Filosofiei dreptului coincid cu deșteptarea sentimentului național unitar, întemeiat pe ideea originii române a națiunii”. Contribuții la dezvoltarea sau valorificarea unor aspecte din opera perioadei interbelice identificăm și la S. Popescu, I. Craiovan⁸⁰, Gr. Stolojescu⁸¹, care vin cu cercetări interdisciplinare asupra modului în care s-a dezvoltat gândirea filosofico-juridică și contribuie la înțelegerea și explicarea dimensiunii normative a dreptului (etice și juridice), a fundamentării statului de drept și a formulării principiilor dreptului, precum și la aprecierea contribuției autorilor din spațiul românesc la dezvoltarea științei dreptului european și a culturii juridice.

Astfel, perspectiva generală, care a fost urmată în acest compartiment, ar putea fi dezvoltată prin incursiuni asupra modului în care problematica raționalității ori iraționalității dreptului este prezentă fie în dreptul public, fie în cel privat, fie într-o perspectivă teoretică a abordărilor, fie în

⁷⁷ Avrigeanu, T. *op.cit.*, pag.24

⁷⁸ Djuvara, M. Criza dreptului public internațional. *Academia Română: Memoriile Secțiunii Istorice*, 18, (1936), pp.187-211, pag. 188. Apud. Avrigeanu T., *op.cit.*, pag. 38

⁷⁹ Bădescu, M. *Filosofia dreptului în România interbelică*, Craiova: Editura Sitech, 2015, 373 p., ISBN: 978-606-11-4618-5, pag. 140 și urm; precum și alte lucrări: Bădescu, M. *Introducere în filozofia dreptului*, București: Lumina Lex, 2003, 398 p., ISBN 973-588-673-1; Bădescu, M. Pledoarie pentru filosofia dreptului. În: *Revista de Științe Juridice*, Număr special dedicat aniversării a 70 ani a Domnului Profesor Gheorghe Dănișor, nr. 1/2015, Ed. Universul Juridic, București, p. 95-102, ISSN: 1454-3699

⁸⁰ Craiovan, I. *Introducere în filosofia dreptului* București: Ed. All Beck, 1998, 296 p. ISBN 973-9435-01-7; Craiovan, I. *Ipostazele justiției*. București. Univers juridic, 2012, 296 p. ISBN: 978-973-127-806-3

⁸¹ Stolojescu, Gr. *Spirit și drept în filosofia românească a dreptului*. București: Pro universitaria. 2016, 262 p., ISBN 978-606-26-0532-2

una a practicilor juridice, dar nu vom iniția dezbateri pe această dimensiune. Motivul este că, în opinia noastră, pentru aceasta este necesară o perspectivă distinctă și specifică, asumată în cercetări separate, dar și pentru că ne-am propus să justificăm necesitatea revalorizării fundamentelor gândirii juridice românești și a valorificării acesteia dintr-o perspectivă a pragmatismului actual, care, în lipsa unui fundament solid, se dovedește a fi fragilă și pasibilă schimbărilor timpului.

Prin punerea în atenție a autorilor din spațiul românesc, care s-au aplecat asupra operei filosofico-juridice interbelice, intenționăm un șir de analize convergente și valorificarea concepțiilor pe diverse dimensiuni ale cercetărilor: fie în raport cu activități de aplicare a dreptului, cum ar fi cercetările cu referire la interpretarea legilor, cu referire la activitățile de legiferare, de justificare a anumitor dependențe și formule de analiză și clasificare ori din perspectivă istorică. Indiferent de modul de tratare, cert este că formula în care se regăsește raționamentul original de fundamentare a dreptului din punct de vedere logic (rațional) și social facilitează înțelegerea și relevanța parcursului de gândire juridică interbelică, inserat în actualitatea de astăzi, în care studiile arată o penurie de analiză critică, de capacitate de fundamentare, de raționalitate și moralitate, fapt ce ne face să revenim și să revizuim aceste momente, pentru a nu persista în greșeală și pentru a progresa.

1.3. Perspective ale unei viziuni convergente asupra fundamentelor raționale a dreptului

Viziunea noastră privind modalitatea în care a fost structurată cercetarea, orientând-o spre elucidarea perspectivei raționale asupra problemelor fundamentale ale dreptului, s-a impus datorită circumstanțelor și condițiilor actuale, parcurse de sistemul de drept al RM și nu numai, situații similare fiind sesizate și în regiune, cu accentuarea unor decizii iraționale manifestate expres în activitatea exponenților puterii publice. Acestea s-au remarcat printr-o tendință pronunțată de autoanihilare, prin acțiuni ce au contribuit la creșterea continuă a lipsei de încredere și de eficiență, precum și la diversificarea și multiplicarea cadrului național de reglementare, cu accentuarea unor acțiuni de supra-reglementare, a unor contradicții, legi ilegale ori iraționale, fapt ce ne-a și determinat să revenim asupra unei viziuni retrospective asupra fundamentelor dreptului.

Modalitatea în care s-a dezvoltat dreptul a fost interconectată continuu cu procesele sociale și politice din mediul în care acesta s-a manifestat, având influență nu doar asupra calității practicii juridice, dar și asupra științei juridice, care nu întotdeauna s-a caracterizat prin cercetări originale, inedite și fundamentale. Am asistat și noi la perioade în care au fost elaborate lucrări didactice, monografiile destul de modeste din punct de vedere al valorii științifice prin care se caracterizau. În același timp, astăzi avem acces la lucrări ce au făcut istorie și au contribuit la un veritabil exercițiu

de valorizare și de dezvoltare a culturii juridice românești, ceea ce am indicat în compartimentul precedent al lucrării. În acest sens, o contribuție esențială, în opinia lui D. Constantin Măță, căruia îi dăm dreptate, au avut autorii ce au activat în perioada interbelică, perioadă în care „cariera lor științifică și didactică a ajuns la apogeu [...], iar ei s-au evidențiat prin cercetări aprofundate”⁸².

În această ordine de idei, remarcăm că cercetarea în cauză nu este doar un recurs la istoria culturii juridice românești, ci un demers asupra rațiunii de a fi a dreptului, printr-o concentrare asupra fundamentelor raționale din perspectiva unei științe juridice actuale, ce se consolidează și se fortifică prin formule susținute și argumentate de predecesorii care au reușit să se înscrie în peisajul unei culturi juridice europene și de personalități care au reșezat practica juridică națională pe fundamentele gândirii juridice și pe marile curente ale timpului în care au activat.

Secolul trecut, în general, și perioada interbelică, în special, a fost caracterizat de tendințe modernizatoare ale dreptului și ale societăților. Revenirea la reperele doctrinei juridice românești din punctul de vedere al contribuției autorilor din perioada interbelică este o cercetare ce urmărește să se încadreze concomitent în mai multe orientări: cea a unei istorii reactualizate a dreptului românesc, cea a unei doctrine filosofico-juridice, ori chiar a unei filosofii de drept românesc, dar și dintr-o perspectivă a transferului spre o teorie riguroasă a dreptului printr-o tranziție spre o logică juridică. Așa cum menționează profesorul **L.-B.Ciucă**, spre deosebire de doctrina juridică veche, cea modernă „cercetează mai mult spiritul legii decât textul acesteia”, iar referitor la utilitatea acesteia precizează: „Deși doctrina reprezintă un izvor neoficial al dreptului, aceasta deține o autoritate intelectuală, exercitându-și argumentat și convingător influența asupra legiuitorului, prin propunerile *de lege ferenda*, pe care le face ca urmare a unei analize critice [...], de asemeni doctrina exercită influență și asupra deciziilor judecătorilor [...], doctrina juridică românească își dovedește utilitatea prin formarea de juriști chemați să aplice sau să interpreteze legea”⁸³.

Astfel, apar mai multe dimensiuni ce par a fi motivante în această încercare de conectare a gândirii juridice interbelice la fundamentele de natură rațională a dreptului. Chiar dacă asistăm în continuu la fluctuații dinamice în drept, totuși reperele doctrine se perpetuează în timp și se regăsesc în formule evaluate în dreptul contemporan.

Pentru o mai mare exactitate vom încercă să aducem clarificări cu referire la întrebarea: Care ar fi perspectivele de abordare pentru care optăm în acest conținut? Ar fi un răspuns dificil,

⁸² Măță, D. C. Locul lui C. Stere în gândirea juridică românească. În: *Revista Națională de Drept*, nr. 6, 2015, p.296-309, ISSN: 1811-0770, pag.299

⁸³ Ciucă, L.-B. Tradiție și evoluție în doctrina juridică națională. Comunicare prezentată la Sesiunea științifică a Institutului de Cercetări Juridice, În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. București, 2014, p. 216-224, ISBN 978-606-673-349-6, pag.219; Del Vecchio, G., *Leccióni de filozofie juridică*, ediția a IV-a, București, Societatea Română de Filozofie, 1943, pag. 273.

ca atare, să susținem o viziune unilaterală. Însuși subiectul privind calitatea doctrinei de izvor de drept este discutabil în literatură, unii autori susținând că aceasta este un izvor de drept, alții – viceversa. De exemplu, M. Djuvara⁸⁴ arată că doctrina poate fi un izvor formal al dreptului pozitiv. Cu mai multă pregnanță se accentuează știința dreptului în condițiile conținutului în care G. del Vecchio apreciază: „Știința nu poate avea prin sine însăși autoritate obligatorie, dar ea exercită o influență uneori chiar preponderentă în producerea dreptului...”⁸⁵. În consecință, perspectiva de tratare a subiectului cercetării putea fi una distinctă și diferită de cea pe care am decis a o include în acest conținut. „Formulată explicit de Nicolae Titulescu și reafirmată implicit de Traian Ionașcu, direcția pe care trebuia s-o urmeze gândirea juridică românească după 1989 era cea a redescoperirii științei dreptului ca demers intelectual avându-și originile în „spiritul poporului” (Savigny) – prin care națiunea (societatea) română se revelează juristului în chip de „principiu al dreptului nostru” (M. Djuvara) – și rostul în configurarea dreptului românesc ca sistem al unor instituții juridice construite de juriști prin transpunerea realităților vieții sociale în limbajul tehnic al categoriilor dreptului”⁸⁶. În acest sens, putea fi acceptat un diapazon al problemelor care au fost raționalizate și au devenit fundamentul dreptului actual. Printre acestea se încadrează un areal vast de subiecte, precum:

- Problematika fundamentelor dreptului;
- Calitatea legilor și respectarea acestora;
- Idealul moral al justiției;
- Eficiența și calitatea justiției;
- Conștiința juridică a membrilor societății prin dependență de conștiința socială;
- Rolul educației în formarea culturii respectului legilor în societate;
- Dependența drept – morală în vederea determinării criteriilor de evaluare a calității și eficienței activității profesionale juridice;
- Conștientizarea dependenței realizării dreptului de calitatea justiției etc.

Valorificarea sistemelor de gândire, atribuite autorilor din perioada istorică de referință, a impactului și relevanței acestora pentru dezvoltarea continuă a domeniilor este o opțiune pe care ne-am asumat-o. În calitate de argumente pentru această alegere, vom invoca necesitatea de valorificare a izvoarelor dreptului (doctrina este un izvor formal al dreptului) și problematica

⁸⁴ Djuvara, M. *Teoria generală a dreptului*, București: Editura All, 1995, 516 p., ISBN 973-571-033-1, pag. 272.

⁸⁵ Del Vecchio, G. *op.cit.*, p.273.

⁸⁶ Duțu, M. *Nicolae Titulescu și mesajul „reinventării” realiste a științei juridice românești*. [online] [citat 21.02.2022], Disponibil: <https://www.juridice.ro/essentials/5330/nicolae-titulescu-si-mesajul-reinventarii-realiste-a-stiintei-juridice-romanesti>

încadrată în acest compartiment al lucrării, care reflectă contribuții ale gânditorilor la fundamentarea rațională a dreptului, pornind de la abordări conexe și de la interdependențe care au o contribuție majoră la configurarea dreptului contemporan într-o formulă consistentă a dependențelor și interdependențelor. Considerăm interferențele dintre domenii ca fiind cele care întotdeauna au caracterizat cadrul problematic al dreptului, dar nu neapărat au fost o perspectivă dominantă și conștient asumată de autori ori intenționat neglijată. Cu opțiuni și preferințe distincte, autori precum Drăghicescu și Titulescu, Iordăchescu, Speranția și Djuvara s.a. au demonstrat o capacitate extraordinară de abordare a unor subiecte ce transcend dreptul și timpul în care au fost formulate – atât din perspectivă conceptuală, cât și din cea a metodologiei utilizate.

Primo, în opinia noastră, pentru a dezvolta aspecte de importanță majoră pentru cultura juridică actuală, este necesar să optăm pentru o revalorizare a doctinarilor și a contribuțiilor acestora, a opiniilor promovate, printr-o abordare apropiată de textele originale ale autorilor vizați.

Secundo, în intenția de a valorifica specificul rațional al dreptului, dedus din opera autorilor ce se regăsesc în lucrare, vom identifica linii de conexiune dintre modul în care este tratat dreptul în spațiul românesc și tendințele de bază în cercetarea științifică occidentală, efectuată de autori precum A. Comte, I. Kant ș.a., dar și opinii împărtășite de așa autor ca Ch. Montesquieu.

Tertio, printre multiple alte aspecte apreciable identificate, unul care este regăsit mai puțin frecvent chiar și în formulele actuale de abordare a dreptului este explicarea mecanismului de funcționare a legăturii cauzale dintre fenomene și a funcționalității acestuia.

Quatro, mai mult, scoaterea în evidență a persoanei și a calităților acesteia rămâne un subiect care continuă a ridica semne de întrebare, atunci când recunoaștem dependența conștiinței individuale de interacțiunile și procesele dominante din societate.

Quinto, în prezent se realizează multiple formule prin care se urmărește cunoașterea dreptului fie dintr-o perspectivă comună, fie dintr-una științifică și sistemică etc. prin utilizarea diverselor instrumente teoretico-metodologice dezvoltate și avansate, dar, în același timp, rămâne a fi în vigoare spiritul comun al societății cu referire la drept, la funcționalitatea și eficiența acestuia.

Având în vedere modul în care a fost conceptualizată cercetarea, vom face o analiză evaluativă și evolutivă a schimbărilor sesizate și a tranziției de la simplu spre complex și de la concret spre abstract la autorii de referință.

Logica compartimentelor ce urmează este determinată de discuțiile inițiate de D. Drăghicescu cu referire la apropierea dreptului de necesitățile sociale și umane, reușind prin formula de tratare să se apropie semnificativ de practicile actuale de abordare a dreptului. În esență, ideea rămâne a fi una extrem de simplă: știința dreptului și practica dreptului nu pot fi distanțate

ori rupte de realitate, deoarece, pentru a înțelege ce este dreptul și care este misiunea acestuia, trebuie să ne plasăm în social și să ne raportăm la uman.

Or, luând în considerare caracterul continuu al schimbărilor prin care trec societățile, modalitatea în care dreptul răspunde și se flexibilizează în raport cu realitățile noi, dictează formule prin care trebuie să ținem cont nu doar de necesitatea ori argumentul utilității dreptului, dar și de cel al calității legilor, așa cum susținea Drăghicescu⁸⁷, și a raționalității acestora în condițiile sociale concrete, pentru care este predestinat a se realiza.

Pornind de la aceste aprecieri, în contextul tratării contribuțiilor aduse de autorii din perioada interbelică la fundamentarea caracterului rațional al dreptului, trebuie să accentuăm unele dimensiuni esențiale, ce vin în susținerea și formularea priorităților în analiza acestui subiect, care nici pe departe nu poate fi epuizat în conținutul unei teze de doctorat. Mai degrabă, el se cere a fi un element de creare a unui fundament pe care urmează a fi dezvoltate cercetări ulterioare, ce ar aduce într-un cadru comun contribuții filosofice, teoretico-practice și metodologice, cartografiind traseul raționalității și iraționalității proceselor ce au marcat dreptul în anumite perioade de dezvoltare, perioade de avânt și de regres.

Din aceasta perspectivă, subiectul asumat poate fi considerat de unii prea complex, prea amplu, de alții – inutil, depășit în contextul actual, de a treia categorie – ca unul ce a rămas în istoria doctrinelor politico-juridice și are relevanță doar din perspectivă istorică, și nicidecum de actualitate și utilitate în prezent. Opinia pe care o susținem și încercăm să o promovăm este cea care reiterează importanța personalităților și abordărilor sistemice, profunde și fundamentale în istoria umanității, a societăților, a statelor și a dreptului. Pentru orice perioadă și context avem personalități care au marcat timpurile, care au rămas a fi relevante prin prezența lor în subiecte majore, cum ar fi separarea puterilor, contractul social, abordarea sistemică a dreptului, demnitatea umană, drepturile fundamentale etc. În același timp, sesizăm o tendință a superficialității și caracterului îngust al abordărilor subiectelor de importanță practică ori chiar o neglijență față de condițiile concrete în care s-a dezvoltat dreptul și de rolul fundamentelor doctrinare, în sensul de necunoaștere, de utilizare incorectă a încadrării în tendințe globale ori chiar de tratări eronate a operei autorilor.

În același timp, practic, doctrina juridică românească – într-o formă sistematizată ori într-un curs, fie și opțional, – nu se prea regăsește în programele de studiu ale facultăților de drept, dar nici ca teme de cercetare pentru care s-ar opta la doctorat.

⁸⁷ Drăghicescu, D. *Raporturile dintre drept și sociologie*. București: Tipografia Gutenberg, Joseph GÖBL, 1904, 30 p.

În această ordine de idei, N. Titulescu pledează pentru o abordare aflată la limita dintre pragmatism și idealism, dintre raționalism și irraționalism. În sine, concepțiile lui N. Titulescu se încadrează într-un sistem logic, ce reflectă formele pertinente și consistente de analiză, dar și direcții prioritare de acțiune, cercetare și dezvoltate ramurală. Este elocvent, în acest sens, discursul rostit de N. Titulescu la universitatea Komensky (1937), în momentul în care i-a fost decernat titlul de *Doctor Honoris Causa*, prin care apreciază că ordinea în gândire este cel mai elocvent argument în a considera contribuția la fundamentarea caracterului rațional al dreptului, dar și a pericolelor care pasc statele: „Lumea resimte azi o nevoie care primează asupra tuturor celorlalte: ordinea în gândire. Dacă această ordine nu este repede restabilită, tot ce se va face este inutil și omul va cădea mai jos decât pe vremea triburilor primitive, căci, cel puțin, în epoca aceea, soarta care îl aștepta era ascensiunea, pe când soarta care îl așteaptă, în împrejurările actuale, pe omul de mâine, este durerea unei căderi de pe piscuri într-o prăpastie”⁸⁸.

Relevarea problematicii privind revendicarea statutului științific al dreptului rămâne un subiect controversat și constant și în prezent, mai ales în încercarea și efortul de reabilitare a științei juridice. Susținută și de M. Duțu, această idee se manifestă ca prioritate ce leagă perioada de activitate a lui N. Titulescu cu activitatea realizată de noi astăzi: „Statutul dreptului ca știință și marginalizarea lui în perioada interbelică, dominată de imperativul desăvârșirii unificării juridice, proiectul constantelor dreptului lansat la mijlocul veacului trecut a reprezentat o primă încercare de valorificare a sa”⁸⁹.

Punerea în centrul atenției a problemei statutului științei juridice aduce după sine formule implicite, prin care Titulescu accentuează rolul savantului, al cercetătorului dreptului în știința juridică. În ceea ce ne privește, mai relevant ar fi să evidențiem contribuția acestuia la dezvoltarea științei juridice – atât pe dimensiunea cunoașterii, cât și pe cea a învățării dreptului.

Prin consecință, odată statornicit statutul științific al dreptului, logic este să ne întrebăm dacă este, oare, dreptul autosuficient, este el, oare, în exclusivitate unul rațional sau, poate, există o dimensiune morală suplimentară, care oferă substanță dreptului și este indispensabilă acestuia? Tendințele actuale indică dependențe majore dintre drept și alte materii, suprapunerile, conexiunile și tangențele fiind foarte pronunțate, fapt ce a pus în vizorul cercetătorilor și al practicienilor diversificarea cadrului conceptual de analiză a dreptului. Pe această linie de gândire îl plasăm pe teologul și filosoful V. Iordăchescu⁹⁰, care realizează, prin opera sa, un efort continuu de căutare

⁸⁸ Potra, G.G. N. Titulescu – un acut simț al istoriei. O viziune asupra Europei de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial. În: *Academos*, nr.2(21), iunie 2011. p.8-13, ISSN: 1857-0461, pag.12

⁸⁹ Duțu, M. *op.cit.*

⁹⁰ Iordăchescu, V. *Creștinism și comunism*. Iași: Institutul de arte grafice A. Țerec, 1938.

a fundamentelor raționale ale conexiunii și dependenței dreptului de morală și, mai mult, dezvoltarea ideii de *justiție*, care poate fi definită doar prin intermediul simțului rațional, ghidat de convingeri morale. Chiar și atunci când optează pentru prioritizarea dreptului natural, el indică rolul rațiunii în calitate de perspectivă de cunoaștere a acestuia. Totodată, accentul pus **pe rolul social major al dreptului**, care are menirea de a asigura buna funcționare a societății, nu poate fi de neglijat, el este necesar valorificărilor în direcția creșterii prestației și răspunsului la revendicările societății. Mai mult ca atât, eficiența dreptului se află în dependență de autoritățile publice, care contribuie la realizarea dreptului și la eficiența și calitatea justiției. De aceea, într-o perspectivă clară, lucrările lui V. Iordăchescu pun în vizor subiecte, precum:

- Problema izvoarelor și fundamentelor dreptului;
- Modul în care se conjugă, într-un exercițiu comun, dreptul și justiția;
- Rolul și calitatea justiției în societate ca valori spirituale;
- Raportul de dependență dintre drept și morală, dintre dreptul natural și cel pozitiv

Mai este de menționat și pronunțatul simț al pulsului timpurilor sale și al importanței identificării soluțiilor care ar contribui la progresul și dezvoltarea societăților aflate în criză, exercițiu în care V. Iordăchescu accentuează și apreciază rolul științei și al oamenilor de știință. În limbajul lui V. Iordăchescu, cercetătorul este autoritatea științifică implicată în configurația socială și în identificarea soluțiilor, pornind de la căutarea și identificarea cauzelor ce generează criza. Există trei coordonate care trebuie să constituie reperul conceptualizării dreptului: morală, rațiunea și justiția. Faptul regretabil, după V. Iordăchescu, al dominării dreptului-forță în secolele XIX – XX indică un handicap social, care a neglijat rațiunea, iar în secolul XXI, spunem noi, este posibil că a neglijat și moralitatea, și justiția.

Logica parcursului intelectualilor din perioada interbelică în problematica și conceptualizarea teoretico-metodologică a fundamentelor raționale ale dreptului include, în mare parte, analize asupra conținutului lucrărilor, foarte apropiate de conținutul original, organizate și conectate la probleme pe care le-am considerat prioritare în cheia contextelor sociale, politice și juridice. În acest sens, pentru a sintetiza elementele de fundamentare rațională a dreptului în viziunea lui Stere, trebuie să ținem cont de factorii care au contribuit la evoluțiile ulterioare. Cele trei dominante - *sociale, politice și juridice* – nu pot fi separate tranșant, deoarece acestea se încheagă într-o formulă sistemică de tratare a realităților, care duc spre identificarea legăturilor cauzale, utile pentru anticiparea consecințelor mai puțin dezirabile.

Abordările teoretice nu pot fi catalogate doar dintr-o perspectivă a cercetării și abstractizării, acestea s-au regăsit în realitățile și activitățile practicate zi de zi. „Puteți să-mi

imputați fanatismul, afirma marele gânditor C. Stere, puteți să mă învinuiți de nebunie, sau că educația mea m-a dus prea departe în disprețul formelor și al convențiilor, dar cu ce drept puteți bănuși intențiunile mele: Omul care vorbește sincer, chiar atunci când vorbește singur împotriva tuturor, vorbește pentru toți, fiindcă numai din ciocnirea părerilor sincere poate răsări adevărul”⁹¹. O problemă evidentă ce trebuie remarcată este relația dintre *individ* (individualitate) și *societate*, relație în care Stere⁹² vede un rol important alocat pentru fiecare în parte. Consecvența este cea care le face remarcabile pe toate cele trei dominante. N. Enciu afirmă că, chiar dacă pot fi identificate „inadvertențe cu practica socială și istorică [...], incontestabil rămâne faptul că Stere a fost unul dintre reformatorii cei mai importanți ai României moderne [...], dacă avem în vedere însemnatele sale fapte politice: cooperatismul, țărănismul, constituționalismul, libertățile democratice, exproprierea, votul universal etc.”⁹³.

Tendința de a fundamenta rațional realitatea românească pe principiile unei democrații cât mai largi îl caracterizează pe C. Stere, în special, în raport cu activitatea sa de doctrinar. Lucrările sale denotă faptul că era un bun cunoscător al doctrinei juridice europene și al contribuțiilor aduse de diferite personalități la dezvoltarea abordărilor științifice a problemelor de drept. Printre subiectele dominante, identificate din perspectiva fundamentelor raționale, se remarcă:

- Rolul persoanei în drept;
- Cercetarea științifică și definirea dreptului;
- Rolul și menirea socială a dreptului;
- Problematika fundamentării statului și dreptului;
- Relevanța și actualitatea drepturilor omului ș.a.;
- Fundamentarea științifică a domeniului dreptului constituțional⁹⁴;
- Reformator și promotor al democrației care nu poate exista în societatea în care este

lipsă de „înșădăcinare în viața publică a instituțiilor și moravurilor”⁹⁵.

⁹¹ Stere, C. *Singur împotriva tuturor*. Chișinău: Cartier, 2006, 432 p., ISBN 978-9975-79-406-0, pag. 173-174

⁹² Stere, C. *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*. Iași: Tipografia H. Goldner, 1897.

⁹³ Enciu, N. C. Stere doctrinarul. La 150 de ani de la nașterea „Marelui singuratic” al primei jumătăți de secol XX românesc. În: „Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere. Conferința Științifică Internațională” (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 125-135; ISBN 978-973-116-503-5, p. 134

⁹⁴ Guceac, I. *Curs elementar de drept constituțional*. Vol. I, Chișinău: Reclama, 2001; Guceac, I. C. Stere – o ilustrație figură și mare doctrinar în materialul dreptului constituțional. În: „Constantin Stere – 140 ani de la naștere: Materialele conferinței științifice internaționale, 12 octombrie 2005”, Chișinău, 2005, pp.113-123, ISBN 978-9975-62-151-9

⁹⁵ Stere, C. *Ante-proiect de constituție*. București: Tipografia „Viața Românească”, 1922, p.10

Arealul operei juridice a lui C. Stere este amplu, de aceea aprecierea pe care o face Gh. Avornic și R. Grecu precum că Stere „este un savant clasic în știința juridică națională”⁹⁶, parcă, nu spune nimic ieșit din comun, dar, în același timp, subliniază o contribuție substanțială și accentuată pe dimensiunea drepturilor și libertăților fundamentale. Completată cu alta, prin care se menționează: „Bun cunoscător al culturii juridice europene, Stere este și un pedant al tehnicii legislative [...], preocupat de redactarea dispozițiilor de ordin material și procedural, care să dea substanță drepturilor și libertăților cetățenilor”⁹⁷, afirmația aduce în atenție și repune în actualitate aspecte relevante ce vin să fundamenteze plasarea lui C. Stere pe dimensiunea contribuției sale, aduse fundamentării raționale a dreptului.

Direcțiile deschise pe filiera configurării fundamentelor raționale indică dependența dintre perspectiva istorică, filosofică, teoretică și ramurală în tratarea subiectului. În acest format, **cu o concepție fundamentată din punct de vedere științific, se remarcă prin polyvalență și argumente ce vin atât din cadrul științelor juridice ramurale, din cadrul unei teorii și filosofii a dreptului, cât și din domenii externe, precum cel al sociologiei, istoriei, antropologiei ș.a., E. Speranția.** Pe mai multe dimensiuni ale opiniilor promovate de către autor vom reflecta cu mare acuratețe asupra caracterului profund rațional și raționalizat al perspectivei în care trebuie gândit și practicat dreptul. O atenție sporită merită a fi acordată subiectului ce se referă la dirijarea comportamentului uman și a acțiunii umane, raportată atât la mediul social, cât și la cel profesional juridic.

Remarcându-se printr-o observație consecventă asupra realității și prin obiectivitate, E. Speranția se afirmă prin abordări comparative, ce stabilesc diferențe de tratare și atitudine în raport cu filosofia dreptului și a necesității unei științe juridice, construite pe valorile filosofice, în numele unei științe veridice și pentru o structurare și configurare a dreptului dintr-o perspectivă științifică.

Perspectiva lui E. Speranția asupra realității și a problemelor timpului este determinată de tendința spre maximă obiectivitate, specifică științelor fundamentale, ea îl apropie de gândirea pozitivistă și de neokantianism. Pentru Speranția, „normativitatea este un imperativ logic, dar și un mijloc tehnic pentru realizarea acțiunilor și scopurilor umane”⁹⁸, ceea ce pune problema principiilor științei juridice, care sunt atât de apropiate esenței umane morale, dar care trebuie să

⁹⁶ Avornic, Gh., Grecu, R. Opera juridică a lui Stere – tezaur științific nevalorificat. În: „Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere. Conferința Științifică Internațională” (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, 2016, ISBN 978-973-116-503-5, pag. 274

⁹⁷ Turliuc, C., Balan, M. Constantin Stere și Constituția României din 1923. În: „Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere. Conferința Științifică Internațională” (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, 2016, pp.310-323; ISBN 978-973-116-503-5, p. 322

⁹⁸ Opreș, O. *Libertate, morală și politică*. Editura Fundația Culturală Ideea Europeană, 2015, 264 p., ISBN 978-606-594-445-9, pag.113

fie dominant rațional, gândite din perspectiva unei utilități generale. Contextul în care se plasează problematica principiilor generează o abordare axiologică de identificare a criteriilor de apreciere a valorii, necesare pentru a distinge între valori și non-valori, distincție necesară argumentării fundamentelor dreptului, printr-o perspectivă a finalității și justificării morale. Insistăm pe câteva dimensiuni esențiale, care profilează contribuția lui E. Speranția la raționalitatea juridică și rațiunea dreptului:

- Reperetele de configurare a dependenței dintre filosofie, filosofia dreptului și drept;
- Dependența dintre rațiunea umană și rațiunea socială;
- Imposibilitatea unui drept în afara unei perspective raționale asupra existenței;
- Preferința pentru un normativism social, care reflectă convergența dintre moral și juridic prin perspectiva unei logici și raționalități de a fi și a utilității;
- Problematika valorii dreptului, dedusă din cea a normativismului și dintr-un exercițiu logic de definire a dreptului;
- Raportarea valorilor la interesele individuale și sociale, fapt ce contribuie la conștientizarea rolului fundamentelor axiologice solide și prioritare, capabile de a permite depășirea situațiilor de conflict, generate de competitivitate și de tendința de satisfacere a intereselor, pentru a nu pune în pericol echilibrul și ordinea socială;
- Convergența dintre material și spiritual în drept se manifestă ca existență în sine a dreptului, care nu poate avea o altă origine decât cea care se regăsește în rațiunea umană, fapt ce impune un parcurs riguros al respectării principiilor de gândire logică, în condițiile unui exercițiu hermeneutic al întâlnirii dintre drept și realitate.

În concordanță cu acestea, care ar putea fi expresia de manifestare a relevanței practice de actualitate? Răspunsurile nu trebuie căutate prea mult, căci ele se deduc cu ușurință și se prezintă pe sine înseși din perspectiva ancorării în actualitate. În primul rând, atunci când ne referim la drept ca formă de existență, condițiile minime ale dreptului (atât din punct de vedere real, cât și ideal) sunt rațiunea de a fi, rațiunea de a judeca și rațiunea de a aplica. Aceste trei componente sunt cele care plasează într-un context justificativ unic logicitatea și justiția. Având un caracter formal (în sensul de logică formală), concepția lui E. Speranția valorifică instrumente logice ce apropie morala și dreptul și plasează analizele într-o perspectivă sistemic-structurală. Vlăduț I., în rezultatul analizelor efectuate, concluzionează că „în concepția lui Eugeniu Speranția, dreptul este „o realitate de ordin social”, simultan „un produs individual și colectiv”, „intenționat și raționat”, dar cu adânci rădăcini în „viața și concepțiile noastre curente” [...], alături de diversele semne

distinctive ale fiecărei personalități, se manifestă intenționalitatea și raționalitatea – semne distinctive ale personalității omenești în general, nu ale fiecăreia în parte”⁹⁹.

Esența configurării fundamentelor raționale ale dreptului se completează datorită distincției făcute dintre arii normative diferite (drept, morală și moravuri) de către Speranția, care accentuează că dreptul este prin excelență rațional, în special din perspectivele misiunii sale, la care trebuie să răspundă, precum și datorită faptului că și morala este, în egală măsură, rațională, doar că dintr-o perspectivă personală, iar moravurile pot fi evaluate dintr-o perspectivă a conștiinței colective.

O concluzie preliminară ce se impune se referă la faptul că perspectiva rațională este una dependentă în totalitate și de o perspectivă morală, care este și trebuie să fie prezentă în conținutul normativ al dreptului, chiar dacă „de-a lungul istoriei, au apărut și evoluat sisteme de drept, ordini de drept, care au conținut elemente/norme aflate în contradicție cu morala. Astfel de articulații ale dreptului – opuse valorilor morale – sunt dintre cele întocmite defectuos, sunt acele norme juridice care se abat de la principiile fundamentale ale dreptului și ale moralei”¹⁰⁰

În consecință, problemele identificate de autorii perioadei interbelice se prezintă ca unele ce nu au reușit să fie depășite sau soluționate, continuând a fi prezente în condițiile actuale. În același timp, este indicat să remarcăm diferențele de abordare și profunzimea înțelegerii realităților timpului istoric și a valorilor esențiale ale unor societăți aflate în tranziție spre forme avansate de dezvoltare. Corespunzător acestui discurs al susținerii relevanței, pertinentei și utilității exercițiului cunoașterii fundamentelor raționale ale dreptului, apogeul este întrunit de vasta operă filosofico-juridică a lui M. Djuvara. Argumentul de bază al acestei opinii se prezintă în însuși caracterul problematic al subiectelor dominante, dezvoltate în lucrări ce nu și-au pierdut din relevanță și actualitate. Opera lui M. Djuvara se remarcă prin caracterul său profund și argumentat, ce demonstrează o formulă de gândire exactă și anticipativă. Or, atunci când se tratează subiecte precum fundamentele dreptului, relația drept – morală, caracterul normelor și esența justiției etc. – toate vor fi plasate într-un conținut logic, bine structurat, caracterizat de rigoarea unei abordări sistemice și dominate de raționalitate, dimensiuni ce, în actualitate, adesea au fost neglijate, optându-se pentru abordări profunde, dar, în același timp, segmentare. Tendința frecventă a timpurilor actuale de a delimita și a desconsidera unele arii disciplinare, considerate a fi

⁹⁹ Vlăduț, I. Natura, originea și geneza dreptului în concepția lui Eugeniu Speranția [online]. În: „*Revista Română de Sociologie*”, serie nouă, anul XI, nr. 1-2, București, 2000, p.145-152; ISSN: 1224-9262, pag.152 [citat 28.08.2022]. Disponibil: <https://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.1-2-2000/ION%20%20VLADUT%20art14.pdf>

¹⁰⁰ Iovan, M. Analiza conexiunilor dintre drept și morală, între tradiție și actualitate [online]. În: „*Studii și comunicări/DIS*”, vol. XIII, 2020, pp. 33-45; ISSN: 1844-9220 pag. 43 [citat 21.03.2022] Disponibil: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=903525>

nesubstanțiale, lipsite de relevanță etc. sunt abordări care aduc un deserviciu serios științei juridice, per ansamblu, nu doar teoriei ori filosofiei dreptului.

Umbrela sub care este construită opera lui M. Djuvara în totalitate este marcată de o perspectivă a raționalismului, a spiritului critic, dar și a joncțiunii dintre concret și abstract. Acum, dacă optăm pentru o sistematizare generală a celor mai relevante și mai bine încadrate în fundamentarea caracterului rațional al dreptului, atunci vom releva că printre acestea se remarcă:

- Formularea cadrului problematic prioritar al științei juridice, centrate pe dezvoltarea capacității de evitare a cataclismelor sociale. Anume aceasta ar putea fi apreciată ca misiunea prioritară a științei juridice, ce îi conferă o utilitate practică majoră;

- Plasarea dreptului în ecuația cunoașterii științifice dintr-o dublă perspectivă – cea a filosofiei raționale și cea a practicii sociale, a raționalismului și a empirismului – contribuie la dezvoltarea capacității de răspuns dezbaterilor care încearcă să stabilească statutul științific al dreptului, căroră, de rând cu alte domenii ale socialului și umanului, le-au fost contestate statutul și caracterul științific din mai multe motive: din cauza specificului naturii teoriilor științifice în cadrul științelor socioumane, din cauza caracterului interdisciplinar și multidisciplinar al obiectului de studiu, din cauza caracterului complex al problemelor care sunt înaintate, din cauza diversității și sărăciei de metode științifice cu care operează ș.a.m.d.;

- Printr-o apropiere de gândirea kantiană și de susținerea raționalismului în drept, sunt formulate și identificate priorități ce dezvoltă o perspectivă de factură metodologică în știința și practica juridică, generată de faptul că se realizează înțelegerea traseului parcurs în vederea identificării soluțiilor la probleme curente în drept;

- În linii mari sau dintr-o perspectivă globală, Djuvara fundamentează o epistemologie a dreptului, pornind de la o ontologie care dezvăluie esența și realitatea dreptului în calitate de existență socială, astfel, conectându-se la o perspectivă axiologică în evaluarea dreptului;

- Prin ipostaza raționamentului gândirii valorificate, problematica naturii raportului dintre drept și morală se prezintă, din perspectiva actualității, ca o constantă a dezbaterilor în lucrările mai multor autori contemporani, iar subiectul necesității prezenței normelor morale în activitatea practică – ca un reper al construcțiilor actuale de evaluare a dreptului – atât în raport cu statutul său epistemic, cât și cu cel pragmatic;

- În acest context, raționamentul ce dezvoltă un întreg sistem argumentativ cu referire la relația dintre drept și morală se conjugă în unitatea fundamentală și structura rațională a acestora,

iar recursul la istorie face ca dezbateră privind relația lor inerentă să se materializeze în criterii care pot fi utilizate în clasificări teoretice și în aprecieri practice;

- Într-un final, insistând pe delimitări, clasificări, interdependențe și relaționări, se dezvoltă o formulă sistematizată și integrată asupra dreptului, dezvoltată de M. Djuvara.

Cele câteva aspecte generalizatoare, menționate *supra*, ar putea servi drept temei pentru diferite interpretări ale teoriei lui Djuvara: unii vor susține că el este prea apropiat de concepția kantiană, chiar dacă, în mod direct, concepția acestuia nu este relevantă ca fiind asimilată, alții ar putea fi înclinați să-l aprecieze ca făcând parte din pozitivism, datorită rigorii raționamentului, logicii și abordării sistemice, a treia categorie vor zice că este prea complex și abstract. Noi vom aprecia și releva ținuta intelectuală ireproșabilă a cercetătorului și contribuția lui majoră la promovarea și configurarea caracterului rațional al dreptului. Indiferent de înclinații, trebuie să recunoaștem că aceste abordări reprezintă contribuții inestimabile ale lui M. Djuvara la evoluția continuă a științei dreptului și a doctrinei juridice.

În această conjunctură a perioadei interbelice, care a avansat în timp și s-a materializat în sistemul juridic al lui M. Djuvara, se sesizează și se impune revenirea spre pertinentă și spre consistența abordărilor prin conexiuni structurale, în defavoarea unor abordări înguste și superficiale.

Problema este, în opinia noastră, nu doar în modul în care este practicat dreptul, dar și în modul în care este gândit și văzut de cei care sunt implicați în cunoașterea și cercetarea juridică, care adesea evită căile mai spinoase și mai dificile. Miza înțelegerii și aplicării dreptului, în vederea asigurării echilibrului social și al materializării idealului de justiție, se conectează cu realitățile sociale, spațiale și istorice, în care acesta își realizează misiunea, pornind de la fapte concrete, de la realități trăite. Astfel, ideea preluării modelelor de reglementare eficiente în alte state s-ar putea dovedi că nu este întotdeauna practică, chiar dacă ea este opțiunea cea mai bună și mai eficientă pentru un alt stat, pentru o altă societate, pentru alți oameni. Anume din acest considerent și este necesar să fim precauți în modalitatea în care creăm dreptul și folosim resursele culturale și capacitățile noastre, pentru a avea un drept rațional.

În consecință, anume acestea sunt argumentele ce justifică și trimit cu necesitate la cunoașterea abordărilor de tip retrospectiv, ancorate în istoria gândirii juridice românești, dar și una prospectivă, pentru a avea capacitatea de a valorifica doctrinele în interesul dezvoltării dreptului și, implicit, a statului și a societății umane.

Perspectiva teoretico-metodologică de cunoaștere a fundamentelor de gândire și a modului în care au evoluat și s-au dezvoltat acestea, problemele majore identificate, soluțiile formulate sunt

o bază solidă în realizarea unei *cercetări științifice juridice adevărate*, așa cum indica și M. Djuvara.

O perspectivă consecventă și apreciabilă asupra modului în care evoluează dreptul este cea care se bazează pe legități, și nu pe întâmplare ori este ghidată de interese de moment. Dar și modul în care sistemul de drept tinde spre unificarea dreptului, cel puțin, ținând cont de ideea de justiție, ar fi, fără îndoială, reperul de la care putem să pornim prin evaluări, raționamente și raționalizare. În acest sens, contribuția lui M. Djuvara la analiza experienței în drept și a elementelor care o compun este inedită din punctul de vedere al unui epistemolog al dreptului și al pertinentei utilizării metodelor de cunoaștere.

Astfel, perspectiva istorică, metoda istorică, cunoașterea (teoretică și empirică) juridică a experienței și a ideii de justiție etc., ca fundament al raționalizării dreptului, se prezintă ca expresie a evoluției gândirii și experienței juridice, sunt construcții raționale ce trebuie cunoscute, extinzând posibilitățile înțelegerii dreptului, ale fundamentării lui din punct de vedere științific și aplicativ, încurajând dezbateră științifică privind izvoarele dreptului și justificările aduse susținerii opiniilor cu referire la rigoare, la formularea metodelor teoretice de elaborare a legilor, la drepturile și libertățile fundamentale ale persoanei și la importanța respectării legii.

1.4. Concluzii la capitolul 1

Realizând o analiză retrospectivă a abordărilor doctrinare privind fundamentul rațional al dreptului, precum și a actualității unor asemenea cercetări, am ajuns la următoarele concluzii:

1. Abordarea doctrinară a rațiunii ca fundament al dreptului la toate etapele de dezvoltare a gândirii filosofice și juridice, în mod obiectiv, ne demonstrează convingerea gânditorilor privind natura rațională a dreptului. Definită în calitate de dimensiune esențială umană, rațiunea, îndreptată spre cunoașterea valorilor juridice universale, este și instrumentul de identificare a mecanismelor de transpunere a idealului juridic în normele dreptului pozitiv.

2. Dezvoltarea dreptului a fost însoțită de abordări doctrinare, ce au accentuat problematica raționalității. În pofida abordărilor distincte, două dintre cele mai reprezentative curente – doctrina jusnaturalistă și doctrina pozitivistă – recunosc raționalitatea în calitate de condiție primară de validare a dreptului. În cadrul doctrinei jusnaturaliste, atestăm o abordare fundamentală a raționalității în drept, care rezultă din legitățile de existență a universului. Această raționalitate permite identificarea unor criterii de evaluare a legitimității dreptului și a raportului dintre drept și lege. În schimb, în cadrul doctrinei pozitivistă, raționalitatea se manifestă sub forma unor concluzii ale raționamentelor, construite pe fundamentarea unui sistem complet și închis de drept.

3. Analiza retrospectivă a multiplelor referințe care se fac la opera autorilor din perioada interbelică ne indică asupra acordului comun al autorilor din spațiul românesc, dar și european, asupra faptului că opera personalităților perioadei interbelice, datorită caracterului profund și nevalorificat, merită a fi revalorizat din perspectiva actualității, dar și a problemelor care au fost formulate, și nu au fost soluționate nici până în prezent.

4. Evaluând contribuțiile aduse de autori autohtoni și autori din România, care au elucidat, din anumite perspective, opera gândirii filosofico-juridice din perioada interbelică, concluzionăm că acestea s-au manifestat din punct de vedere: *istoric* (investigații privind evoluția dreptului în spațiul românesc, cercetări de istorie a filosofiei, cercetări istorice privind evoluția societății românești în perioada interbelică); *personalizat* (cercetări care au avut ca subiect anumite personalități, explorând valoarea acestora pentru știința juridică); *doctrinar* (în mod special, în cadrul teoriei generale a dreptului și filosofiei juridice); *interdisciplinar* (cercetări de natură metodologică sau sociologico-juridică). Totuși nu atestăm studii fundamentale, care ar reflecta constituirea și justificarea parcursului rațional și sistemic al dreptului. Or, anume deficitul de raționalitate a generat deficitul de moralitate, fapt ce a provocat multiple probleme ce urmează a fi soluționate, inclusiv lipsa de eficiență și criza dreptului, a cărei existență nu poate fi pusă la îndoială.

5. Gânditorii români, tratați în cadrul prezentei cercetări, sunt reprezentativi pentru tema abordată sub două aspecte: pe de o parte, opera lor permite detectarea evoluției conceptului raționalității în gândirea juridică românească, pe de altă parte, ea contribuie la identificarea diferitor modalități de abordare a problemei raționalității în drept.

6. Atestăm o legătură indisolubilă între modul de abordare de către gânditorii români din perioada interbelică a problemelor, în general, și a celor de raționalitate a dreptului, în special, și problemele de actualitate. Respectiv, este imperios necesar nu doar a cerceta ideile doctrinarilor din perioada interbelică, ci și a le valorifica, în vederea identificării unor soluții agreabile pentru prezent.

7. Abordarea raționalității dreptului din perspectiva doctrinar-istorică, ca expresie a gândirii și experienței juridice, ne permite să extindem posibilitatea înțelegerii dreptului, a fundamentării lui din punct de vedere științific și aplicativ, încurajând dezbateră științifică privind formularea metodelor teoretice de elaborare a legilor, drepturile și libertățile fundamentale ale persoanei și importanțea respectării legii.

8. Având în vedere cele constatate în cadrul acestui capitol, ne propunem să soluționăm următoarea **problemă științifică: identificarea configurării și a modurilor de abordare a**

raționalității dreptului în gândirea românească interbelică în vederea soluționării unor probleme fundamentale actuale.

2. CONCEPȚII DOMINANTE ÎN FUNDAMENTAREA DREPTULUI

2.1. Conștiința de sine a dreptului în concepția lui Dumitru Drăghicescu

Dimensiunile de bază ale realităților sociale prin care trece Republica Moldova pot fi identificate și în gândirea predecesorilor. Cu o înțelepciune aparte și cu un spirit critic dezvoltat, trecut prin prisma contextului social-istoric concret, înaintașii noștri au elaborat sisteme de gândire, care nu doar pot fi reconsiderate din perspectivă istorico-doctrinară, dar sunt și de actualitate și relevanță actuală, datorită transcenderii timpurilor în care au fost formulate. Pentru toate timpurile și pentru orice societate, dintotdeauna a contat umanizarea și raționalizarea realităților sociale, explicitarea fenomenelor și proceselor care se produc cu ori în afara voinței noastre. Printre autorii care și-au asumat sarcina de a răspunde într-o formulă sistematizată problemelor timpurilor sale este și gânditorul român D. Drăghicescu, care poate fi considerat un autor ce s-a aflat permanent la granița dintre domenii, dar care a reușit să elaboreze un sistem organizat, coerent și logic asupra complexității sociale și a dimensiunilor distincte ale acesteia. „Puțini au fost juriștii români care s-au ridicat la înălțimi filosofice, cum, de altfel, puțini au fost filosofi care, în elaborările lor teoretice, au avut în vedere ceea ce s-a putut numi fenomenul juridic. Fără a distinge între unii și alții, între cei care au pornit de la drept spre a ajunge la filosofie și cei care au făcut drumul invers (uneori nici nu s-ar putea face distincția), socotesc printre acești puțini gânditori pe Dumitru Drăghicescu”¹⁰¹.

Născut la 4 mai 1875, în comuna Zăvoieni, județul Vâlcea, după absolvirea școlii primare din satul natal și a liceului „Carol” din Craiova, se înscrie la Facultatea de Drept a Universității din București, urmând, în paralel, și cursurile de filosofie. Își ia licența, în anul 1901, la Facultatea de Litere și Filosofie, cu tema *Influența lui Kant asupra lui Auguste Comte*. Își continuă studiile la Paris, fiind primul român care și-a obținut doctoratul la Sorbona în sociologie, cu teza *Du rôle de l'individu dans le déterminisme sociale*, elaborată sub îndrumarea sociologului Emile Durkheim.

Deși a fost parlamentar în mai multe legislaturi, D. Drăghicescu nu s-a manifestat plener în activitatea politică, principala sa preocupare fiind legată de cercetarea științifică și filosofică. N. Bagdasar observă că D. Drăghicescu a abordat subiecte destul de variate, care erau prea puțin cunoscute în țară și suficient de răspândite în Europa Occidentală și America¹⁰². Explicabilă este

¹⁰¹ Berceanu, B. Aspecte juridice din opera lui Dumitru Drăghicescu. În: *Studii de drept românesc*, an 6(39), nr. 4 octombrie-decembrie. București 1994, p. 309-405, ISSN 1220-5427, pag. 403

¹⁰² Bagdasar, N. *Istoria filosofiei moderne, Vol. V, Filosofia românească de la origini până astăzi*, București: Societatea Română de Filosofie, 1941, 805 p., pag. 370-371

această situație prin faptul că lucrările sale, redactate predominant în limba franceză, au fost publicate la Paris, în primul rând, în colecția *Bibliothèque de Philosophie Contemporaine*, foarte răspândită și populară în Occident.

Atât datorită lucrărilor scrise, cât și formării profesionale, D. Drăghicescu este considerat, prioritar, un sociolog, care a creat un sistem autentic de explicare a socialului, fără a adera la vreo școală. Opera sa a fost elaborată într-un mod cu totul personal și original. „În cazul lui Drăghicescu, nu avem de-a face cu un gânditor eclectic de formație hibridă și nici cu un sociolog cufundat integral în canoanele rigide ale vreunei școli cu autoritate fascinantă, ci cu un creator autentic de sistem sociologic, care s-a manifestat liber, neînhibat de complexul dependenței sale teoretice de preceptele orientative ale vreunui șef de școală din epocă și necrispat de subordonarea rigidă la vreo schemă metodologică ipostaziată de vreun gânditor contemporan”¹⁰³.

Problemă fundamentală de la care este inițiat conceptul dominant al lui D. Drăghicescu este raportul dintre individ și mediul social, tratat și dezvoltat din perspectiva raportului dintre libertate și determinism. Teza sa de doctorat argumentează concepția, potrivit căreia individul posedă capacitate de inițiativă, de acțiune conștientă, liberă, autonomă. Nicio faptă de ordin istorico-social nu se realizează decât prin intermediul eforturilor umane întotdeauna conștiente, prevăzute, premeditate¹⁰⁴. Individului îi este caracteristic să-și propună scopuri, să conceapă posibilitățile și să urmărească realizarea lor¹⁰⁵. Perspectiva lui Drăghicescu asupra relației individual – social ar putea suscita unele critici, dar, în opinia noastră, acordând o atenție mai sporită modului în care valorifică autorul aceste interdependențe, dar și luând în considerare perioada și ideologia dominantă a timpului în care a activat, este și firesc să fie neglijate unele aspecte ori perspective, care, până la urmă, nu pot avea un impact major asupra valorii și contribuției autorului român.

Perioada de referință este caracterizată de două formule dominante de abordare a determinismului: ca *determinism materialist* (principalul reprezentant – K. Marx) și *determinism sociologic* (principalul reprezentant – E. Durkheim). D. Drăghicescu nu optează într-un mod expres și tranșant pentru una dintre acestea, încercând să valorifice raportul dintre individ și societate prin prisma raportului dintre psihologie și sociologie. Rațională considerăm opțiunea și abordarea, care poate fi susținută prin argumente evidente, care rezultă din cadrul problematic al fiecăreia dintre aceste domenii în mod separat și, concomitent, în mod convergent, datorită naturii

¹⁰³ Constantinescu, V. Precizări preliminare la studiul sistemului sociologic al lui Dumitru Drăghicescu. în: *Viitorul social*, nr. 1, 1972, pag. 67

¹⁰⁴ Drăghicescu, D. *Du rôle de l'individu dans le déterminisme sociale*, Paris, F.-R. de Rudeval Eduiter, 1904, pag.

12

¹⁰⁵ *Ibidem*, pag. 15

sociale a ființei umane. Or, odată ce psihologia studiază individul, iar sociologia studiază grupul, atunci se impune, în mod logic, concluzia că raportul dintre individ și societate este reflectat în raportul dintre psihologie și sociologie. Inițiind o delimitare dintre cadrul epistemic al celor două domenii științifice, D. Drăghicescu constată că, în esență, legile fundamentale psihologice sunt similare cu legile sociologice, constatare prin care se înscrie printre continuatorii cercetărilor inițiate de A. Comte și E. Durkheim. Chiar dacă sunt înregistrate diferențe de opinii susținute și promovate de cei doi (A. Comte și E. Durkheim), în special, cea a lui Comte, care nu recunoștea statutul de știință a psihologiei, precum și cea a lui Durkheim, care nu recunoaște metoda psihologică ca fiind una pur subiectivă, dar, în schimb, ambii încearcă să ofere o dimensiune semnificativă conștiinței în calitate de produs al vieții sociale. Discrepanțe și dezbateri cu referire la statutul științific al unor domenii continuă, până în prezent, să se mențină și să se regăsească în discursul public științific, fiecare dintre domenii încercând să-și demonstreze utilitatea practică și relevanța teoretică. Totodată, acesta rămâne a fi un subiect deschis dezbaterilor în condițiile actuale ale conflictelor sociale, ale tendințelor spre globalizare, dar și ale tehnologizării și digitalizării sferelor de viață. Cu atât mai important devine subiectul conștiinței individuale și sociale, din perspectiva răspunsului la multiplele provocări ale timpului, dar și a încercării de a determina factorii ce au aprofundat devalorizarea spirituală a speciei umane, a nihilismului și utilitarismului.

Tendința de a plasa în limitele unei abordări raționale fenomenul dreptului îl apropie pe D. Drăghicescu de concepția kantiană cu referire la cunoașterea științifică a naturii lucrurilor. Prin sinteze asupra conceptelor, cunoașterea ca atribut al raționalității este posibilă doar apelând la raporturile dintre lucruri, exprimate prin legi, și la pozitivismul lui A. Comte. În acest sens, D. Drăghicescu face referință la renumita și arhicunoscuta formulă a lui Ch. Montesquieu: *legile sunt raporturile necesare care decurg din natura lucrurilor*¹⁰⁶. Acest raționament, citit invers, este aplicabil și fenomenelor conștiinței, deoarece promovează legătura de cauzalitate dintre natura lucrurilor și raporturile dintre oameni cu privire la lucruri, care se transpun în legi. Rezultă că, în cazul în care natura lucrurilor reprezintă deriva din raporturile dintre ele, atunci cunoașterea ei este posibilă doar prin cunoașterea respectivelor raporturi. Astfel, conștiința privită ca natură efectivă a omului nu este altceva decât rezultatul raportului dintre indivizii ce formează societatea. Conștiința noastră, cu toate contradicțiile ei interne, este produsul interacțiunii indivizilor din societate, este reflectarea perfectă a modalităților, formelor și funcțiilor sociale esențiale.

Tendința de a nega caracterul științific al psihologiei individului, care exclude societatea, dar și a sociologiei pozitive, care exclude individul, identificate la D. Drăghicescu, este discutabilă,

¹⁰⁶ Montesquieu, Ch. *Despre spiritul legilor*, București: Editura Științifică, 1964, p. 193

dar, în același timp, pot fi găsite argumente ce vin să susțină caracterul științific al interacțiunii dintre sociologie și psihologie, care se va regăsi sub forma unei psihologii sociale și a unei morale sociale. Această formulă de tratare a interdependențelor¹⁰⁷ se regăsește în perspectiva de actualitate a metodologiilor contemporane, valorificate pe larg în cadrul diverselor arii de activitate științifică. În acest sens, se accentuează perspectiva interdisciplinară asupra temelor majore ale dreptului, care, datorită ancorării sale sociale și a necesității conectării la necesitățile umane, fac ca dreptul, de altfel, ca și marea majoritate a științelor socioumane, să fie caracterizat printr-o profundă interdependență și prin preluarea și împrumutul din alte științe a varii instrumente metodologice de cercetare, care contribuie la încadrarea dreptului în perspectivele metodologiilor de actualitate, chemate să răspundă provocărilor timpului. În acest sens, D. Drăghicescu, fără a formula expres cadrul metodologic la care aderă, practică, în tratarea dreptului, perspective interdisciplinare, ce aduc plusvaloare operei și opiniilor susținute de acesta.

În această ordine de idei, pentru a înțelege modalitatea în care se conjugă concepția lui D. Drăghicescu cu alte opinii promovate în perioada de referință, dar și cu tendințe ale timpurilor actuale, vom indica cele patru direcții de cercetare, identificate în opera acestuia, care, în opinia noastră, vin să susțină actualitatea formulelor de cercetare și de raționalitate, practicate în raport cu aspectele dominante înregistrate:

1) Tendința de a determina fundamentele existențiale ale realității sociale, fapt ce indică o perspectivă ontologică, asumată și dezvoltată în lucrările de referință. Pe această dimensiune, opera lui Drăghicescu se înscrie în orientările contemporane, ce dezvoltă subiectul prin cercetările ramurale ori prin raportarea lui la situații problematice cu care se confruntă statele: războaie, crize umanitare, conflicte, dar și încercări de înscriere a sistemelor de drept național în tendințele globale. Toate aceste aspecte readuc în actualitate problematica fundamentelor ontologice ale socialului și umanului, care nu mai sunt cele de altădată.

2) Asumarea înțelegerii mecanismului prin care se realizează și funcționează cunoașterea, la nivel comun, a fenomenelor sociale, dreptul fiind unul dintre acestea, indică perspectiva unei gnoseologii sociologice, care urmează a evolua într-o epistemologie socio-juridică. În acest caz, constatăm că, în prezent, s-au revigorat unele tendințe de revenire la subiectul cunoașterii, în general, și al cunoașterii științifice, în special, prin încercarea de a depăși limitele existente. Aprofundarea necesității cunoașterii și cunoștințelor, a atitudinii critice s-a profilat tot mai

¹⁰⁷ Ciobanu, R. *Metodologia interdisciplinară în reconstrucția paradigmatică a dreptului* [online]. Teza de doctor habilitat. Chișinău, 2021. [citat 18.03.2022] Disponibil: http://www.cnaa.md/files/theses/2021/56991/rodica_ciobanu_thesis.pdf

accentuat în perioada avalanșei de informații false¹⁰⁸, care au invadat spațiul comunicațional, al războaielor informaționale, care au demonstrat pe alocuri vulnerabilități în raport cu cunoașterea umană, ceea ce ne face să credem că este necesară revenirea la formule clasice de dezvoltare a capacității umane de a discerne între bine și rău, de a tinde să cunoască adevărul, adică de formare a unei culturi a cunoașterii, în general, dar și a cunoașterii dreptului¹⁰⁹, în special.

3) Disponibilitatea de a conecta dimensiunea politică la social și la juridic, fapt ce conduce la dezvoltarea opiniilor cu referire la unele dependențe ce sunt formulate în rezultatul cercetării componente politice a realității, formulă, de altfel, expres valorificată și abordată în analizele actuale cu referire la procesele de consolidare a democrației în Republica Moldova¹¹⁰, dar și la nivel mondial. Autorii contemporani sunt dispuși să valorifice dominante ce s-au făcut remarcate în raport cu funcționalitatea ori lipsa de funcționalitate a dreptului în diferite societăți prin dependența de politic. În acest caz, probabil, una dintre întrebările pe care ni le-am putea formula ar fi: cât de rațională și de benefică este această dependență, dar și cât de morală? Întrebarea aceasta ar putea fi considerată, mai degrabă, una retorică, în special pentru cei care au asistat la procesele politice ce s-au derulat în ultimele câteva decenii în RM, dar, în același timp, din punct de vedere doctrinar, nu poate fi neglijat și trecut printr-o filieră critică, așa cum fac autorii ce au tratat subiectul în cauză¹¹¹. Această direcție, identificată la Drăghicescu, este încă un motiv pentru care a meritat să revenim, chiar și într-o formulă sintetică, la personalitatea și opera acestuia.

4) Și cea din urmă, sau, poate, cea dintâi –, dată fiind reactualizarea la maximum, în prezent, a acestui subiect și a încercărilor de găsire a echilibrului între raționalism și umanism, – se indică problematica umanismului sau finalitatea umană a sistemului sociologic, formulat de Drăghicescu. Din această perspectivă, faptul că autorul la care ne referim a activat într-o perioadă complicată din punct de vedere istoric, dar care a generat ulterior convingeri cu referire la valoarea și demnitatea umană, convingeri care se regăsesc în legislații naționale, dar și în tratate și priorități

¹⁰⁸ *Combaterea dezinformării online: o abordare europeană* [online]. COM(2018) 236, Bruxelles, 26.4.2018, [citată 14.03.2022] Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0236>; *Jurnalism, „Fake News & dezinformare”*. [online], [citată 07.04.2022]. Disponibil: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376919>; State, V. *Cu privire la oportunitatea încriminării diseminării de știri false* [online] [citată 22.04.2022]. Disponibil:

https://www.researchgate.net/publication/358710466_CU_PRIVIRE_LA_OPORTUNITATEA_INCRIMINARII_D_ISEMINARII_DE_STIRI_FALSE

¹⁰⁹ Craiovan, I. *Metodologia juridică*. București: Universul juridic, 2005; Craiovan, I. *Un posibil ghid pentru cercetare științifică în domeniul dreptului*. București: Pro Universitaria, 2013, 294 p. ISBN 978-606-647-791-8

¹¹⁰ Mai pe larg: *Moldova pe calea democrației și stabilității* [online]. Cadrul de parteneriat ONU-RM pentru Dezvoltare durabilă 2018-2022. [citată 03.02.2022]. Disponibil: <http://www.viitorul.org/files/36.pdf>;

¹¹¹ Commaile, J., Dumoulin, I., Robert, S., (coord.) *Juridicizarea politicului*. Iași: Institutul European, 2012, 261p. ISBN 978-973-611-905-7; Ciobanu, R. *Metodologia interdisciplinară în reconstrucția paradigmatică a dreptului* [online]. Teza de doctor habilitat. Chișinău, 2021. [citată 18.03.2022] Disponibil: http://www.cnaa.md/files/theses/2021/56991/rodica_ciobanu_thesis.pdf

asumate la nivel internațional, ne conduc spre o revenire la sistemul de gândire al lui Drăghicescu nu doar având ca referențial sistemul sociologic, dar și din perspectiva configurării și aprofundării caracterului rațional al dreptului.

Sinteza celor patru direcții în concepția lui D. Drăghicescu, considerate de noi de importanță maximă, sunt marcate de un raționalism profund, trecute printr-un proces de integrare interioară și exterioară, din câte am sesizat din cele indicate *supra*, și printr-o mișcare convergentă de contopire procesuală, unde „părțile se organizează unitar, iar raporturile specifice acestor părți se dispun organic într-o ierarhie de laturi interne de supraordonare și subordonare”¹¹².

Depășind formulele controversate și critice ale perioadei sale, D. Drăghicescu se ambiționează în tendința de a formula explicații relevante pentru realitatea socială și procesele dinamice ce caracterizează socioumanul. Într-o manieră foarte delicată, gânditorul evită abordarea problemelor de interes în spiritul timpului, trecând cu vederea peste categorii sociale dominante în perioada în care a activat (individ – societate, necesitate – libertate, mase – personalitate, structură socială – progres social), având tendința de a le transforma în relații naturale de reciprocitate existențialistă. Anume această perspectivă asupra realității a și contribuit la aprecierea adusă operei acestuia, dar și considerentul prin care se recunoaște a fi un sistem sociologic original.

În opinia autorilor ce au cercetat opera gânditorului, se consideră că D. Drăghicescu se distanțează categoric atât de școala sociologică franceză, condusă de Emile Durkheim, pentru care „socialul se explică prin social”, dar și de abordarea psihologică a realității sociale, în frunte cu G. Tarde, care privea societatea ca pe o grupare de oameni ce se imită¹¹³. D. Drăghicescu înclină, mai degrabă, să aprecieze societatea în calitate de realitate obiectivă și un act continuu de depășire a naturii, în care are loc întâlnirea dintre obiectiv și subiectiv, inconștient și conștient, spontan și calculul rațional. Formulată astfel, această nouă dimensiune a realității, după D. Drăghicescu, constă în aceea că ea este o a doua natură, gândită, rațională¹¹⁴, opusă primei naturi, celei organice, a instinctului animal, fiind o răsturnare a ordinii naturale exterioare¹¹⁵.

Dependența de natură a societății creează o nouă formulă în care aceasta se materializează – o realitate naturală, dar care este într-o opoziție și într-o poziție superioară față de natură și are caracter obiectiv în raport cu natura. Gânditorul consideră că omul s-a desprins de natura animală, devenind o ființă creatoare și rațională. În pofida originii naturale a ființei umane, D. Drăghicescu

¹¹² Constantinescu, V. Precizări preliminare la studiul sistemului sociologic al lui Dumitru Drăghicescu. în: *Viitorul social*, nr. 1, 1972, pag. 65-76

¹¹³ Berceanu, B. *op.cit.*, pag. 68; Constantinescu, V. *op.cit.*, pag. 68; Constantinescu, V. *Sistemul sociologic al lui Dumitru Drăghicescu*, București, Ed. Academiei RSR, 1976, pag. 22-23

¹¹⁴ Drăghicescu, D. *Le probleme du determinism social. Determinisme biologique – determinisme social*. Paris: Edition de la Grande France, 1903, pag. 39

¹¹⁵ Constantinescu, V. *op.cit.*, pag. 47

nu extinde legile biologice asupra realității sociale și nici nu diminuează specificul legilor sociale în favoarea celor biologice. În structura ființei umane, „e social tot ceea ce nu este transmisibil, tot ce nu este înnăscut; e biologic tot ce este înnăscut, transmisibil”¹¹⁶. El continuă cu afirmația că ființa umană este un tot întreg, format din două laturi – o latură comună cu celelalte ființe vii, naturală, organică, biologică, originală, și o latură specifică realității umane, superioară, care domină și o subordonează pe cea dintâi. Principala distincție dintre ființa umană și alte ființe vii constă în faptul că omul își creează singur mediul în care trăiește, îl transformă, îl adaptează la necesitățile sale, proces însoțit și de o proprie transformare morală și intelectuală, în timp ce celelalte ființe vii sunt forțate să se adapteze ele înseși mediului, iar această adaptare se realizează doar sub aspect fizic¹¹⁷. „Animalul se adaptează el la natură, pe când omul adaptează natura la el. Animalul rămâne sclav instinctului, naturii, e condamnat la muncă silnică pe viață sau la moarte; omul devine rațional și liber”¹¹⁸.

În demersul nostru, ne-am asumat sarcina de a elucida contribuția lui D. Drăghicescu la fundamentarea caracterului rațional al dreptului prin lucrările lui, care apropie autorul de abordarea dimensiunii juridice a existenței sociale umane, plasând fenomenul juridic, legile juridice în vârful ierarhiei sociale și stabilind identitatea legilor sociale și juridice¹¹⁹. Dacă majoritatea sociologilor timpului afirmau că dreptul pozitiv este obiectul de studiu al sociologiei și încercau să descopere legile care stau la baza activității juridice, atunci D. Drăghicescu optează pentru înțelegerea legilor juridice pozitive drept „adevăratele legi ale societăților, căci, în afară de ele, nu există legi naturale, care să guverneze societățile”¹²⁰, iar „științele sunt codurile naturii, cum codurile noastre sunt științele societății noastre”¹²¹. Mai mult decât atât, D. Drăghicescu își exprimă indignarea pentru faptul că „nimănui până acum nu i-a venit în minte să privească legile juridice pozitive ca fiind adevăratele legi sociologice”¹²². Sociologia obiectivă, ocupându-se de legi, „a comis o inversare supărătoare, luând legile ca fenomene elementare, cărora ea trebuie să le descopere regulile”,

¹¹⁶ Drăghicescu, D. *op.cit.*, pag. 84

¹¹⁷ Drăghicescu, D. *Raporturile dintre drept și sociologie*. București, Tipografia Gutenberg, Joseph GÖBL, 1904, pag. 17; Problematika privind determinismul social și natura umană, relația determinism social – determinism biologic este tratată în: Drăghicescu, D. *Le probleme du determinisme social. Determinisme biologique – determinisme social*, Paris, Edition de la Grande France, 1903

¹¹⁸ Drăghicescu, D. Știință și practică socială, În: *Omagiu lui C. Dumitrescu*. Iași, București, 1904, pag. 270

¹¹⁹ Mărgineanu, V. Repere ale raționalizării noilor realități sociale (D. Drăghicescu). În: *Materialele Conferinței științifice internaționale „Inegalități sociale în Republica Moldova. Premise ale constituirii clasei de mijloc.”*, Chișinău: Tipografia Centrală, 2017, pp. 362-368, ISBN 978-9975-9761-9-0, pag. 364

¹²⁰ Drăghicescu, D. *Raporturile dintre drept și sociologie*. București: Tipografia Gutenberg, Joseph GÖBL, 1904, pag. 6

¹²¹ Drăghicescu, D. Droit, morale et religion. În: *Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie juridique*. nr.1-2, 1932, pag. 243

¹²² Drăghicescu, D. *Raporturile dintre drept și sociologie*. București: Tipografia Gutenberg, Joseph GÖBL, 1904, pag.

prezentându-se ca „o știință care se ocupă, fără știrea sa, de legile legilor”. Această metodă de abordare „pune un obstacol, o obscuritate completă, între investigație și scopul său”¹²³. Făcând aceste afirmații, D. Drăghicescu este conștient de dezacordul multor autori ai timpului și anticipează criticile posibile, considerând în mod estimativ că două ar putea fi obiecțiile de bază ce ar putea fi aduse concepției sale: a) una – că legile sunt instituite de oameni; b) alta – că legile sunt efemere. Astfel, pentru a evita speculațiile și dezbaterile de prisos, el vine cu argumente care ar putea fi un răspuns la aceste obiecții, dar nicidecum niște susțineri argumentate, capabile de a combate criticile, care, indiferent de natura lor, vor rămâne inofensive și irelevante.

Dacă urmărim modul în care se pronunță autorul cu referire la aceste obiecții, atunci vom parcurge sintetizat logica în care se înscrie și modalitatea formulării premiselor de acceptare a concluziilor asumate. Pentru a clarifica cea dintâi obiecție, D. Drăghicescu pornește de la ideea că toate legile sunt imanente, ele „rezultă din raporturile lucrurilor pe care le guvernează”. Considerând legile sociale emise de oameni, în mod implicit, suntem obligați să le recunoaștem imanența. „Pentru că legile naturii sunt naturale, imanente, nedepinzând nici de om, nici de alte ființe antropomorfe superioare, tocmai de aceea legile sociale omenești trebuie să fie decretate de oameni”, adică să fie gândite, formulate, adoptate și acceptate ca legi juridice. Este evident „că orice lege sociologică nu poate fi decât o lege decretată de factorii societății: oamenii”¹²⁴. Cu atât mai mult, nu este necesar să căutăm a identifica legi naturale replicate în societate, nu doar pentru că ar fi un efort de prisos, dar și pentru că există pericolul de a ne rătăci în confuzii și de a pierde orice distincție dintre natură și civilizație¹²⁵. „E tot atât de absurd să zici că societatea civilizată este guvernată de legi naturale, independente de om, cât este de absurd să zici că legile chimice sunt legi artificiale voite și instituite de oameni”¹²⁶. Deosebirea principală dintre legile naturii și legile juridice (care sunt și trebuie să fie și sociale) „e că unele sunt imuabile, definitive, și altele tranzitorii, provizorii, schimbătoare [...], la fel cum ordinea e esențialul naturii, și progresul e esențialul omului și societății”¹²⁷.

¹²³ Drăghicescu, D. *La realite de l'esprit. Essais de sociologie subjective*. Paris: Felix Alcan, Editeur, 1928, pag. 77; Bădescu, M. Contribuții românești la dezvoltarea filosofiei dreptului în ultima sută de ani – Vălimărescu, Ionașcu, Pandrea, Drăghicescu, Speranția, Djuvara. În: *Dreptul românesc la 100 de ani de la Marea Unire. Dimensiuni și tendințe*. Comunicări prezentate la sesiunea anuală de comunicări științifice, Academia Română, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”, București, 20 aprilie 2018, p. 182-197, ISBN CD: 978-606-39-0247-5, pag. 190

¹²⁴ Drăghicescu, D. *Raporturile dintre drept și sociologie*. București: Tipografia Gutenberg, Joseph GÖBL, 1904, pag. 11-12

¹²⁵ *Ibidem*, pag. 9-10

¹²⁶ *Ibidem*, pag. 12

¹²⁷ Drăghicescu, D. *Droit, morale et religion*. În: *Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie juridique*. nr.1-2, 1932, pag. 243

În răspunsul la cea de a doua obiecție, D. Drăghicescu începe prin a menționa că și legile naturii sunt efemere, diferă doar gradul de efemeritate, înregistrat în raport cu fiecare dintre categoriile de legi în parte, dar acest fapt, oricum, nu este esențial. Diferența dintre natură și societate se datorează doar relativei diferențe dintre legile naturii și legile juridice ale societății. „Pe cât este de firesc ca legile naturale să fie relativ permanente, în tot cazul stabile, pe atât este de monstruos să pretinzi legi fixe, legi naturale, legi științifice în societate, unde este în natura profundă a fiecărui fenomen întâmplat de a nu mai reveni”. Deci, concluzionează autorul, „singurele legi sociologice posibile nu pot fi decât niște legi care să poarte exact caracterele prescripțiilor juridice”¹²⁸. Totodată, D. Drăghicescu menționează că legile juridice au permanență: „Totalitatea legilor pozitive ce guvernează o societate, într-un moment dat, reprezintă uniformitatea, fixitatea și regularitatea fenomenelor sociale din acel moment, oglindirea regularității și uniformității din societăți”¹²⁹. Îndeplinind aceste condiții, constată D. Drăghicescu, legile juridice devin legi științifice, care guvernează societatea, fapt ce nu poate fi realizat în afara unui minimum de raționalitate pe care acestea îl întrunesc. Or, societatea are nevoie de reglementări relativ stabile, care formează „scheletul fix al vieții sociale”, care se materializează în totalitatea legilor pozitive ale societății și formează așa-numita statică socială¹³⁰. Așadar, stabilitatea și efemeritatea sunt caracteristice atât naturii, cât și societății umane, cu aspectul major al intervenției raționale umane în proiectarea și formularea legilor societății umane, care răspunde atât necesităților spirituale, cât și celor materiale.

În această ordine de idei, nu doar accentuăm, dar și reiterăm concepția care dezvoltă și susține importanța legislației, a dreptului pozitiv – fie că e vorba despre trecut, fie că e vorba despre viitor. Această perspectivă este susținută și în condițiile de moment, atunci când tot mai mult s-a revenit la calitatea legilor, dar și la existența unor legi ilegale, ceea ce a demonstrat caracterul neglijent ori grăbit al creației legislative și a contribuit la lipsa de eficiență a dreptului¹³¹. Revenind, vom considera și vom aprecia ca semnificativă și analiza relației dintre sociologie și drept, care, în opinia autorului român, este asemănătoare raportului dintre o știință abstractă și materialul ei de cercetare: aspectul juridic al vieții sociale este un adevărat sociometru, în stare să indice variațiile

¹²⁸ Drăghicescu, D. *Raporturile dintre drept și sociologie*. București: Tipografia Gutenberg, Joseph GÖBL, 1904, pag. 12-14

¹²⁹ *Ibidem*, pag. 15

¹³⁰ *Ibidem*, pag. 15-16

¹³¹ Probleme abordate, spre exemplu, în: CIOBANU, R. De la controverse practice spre reconstrucția paradigmatică a dreptului. În: *Realități și perspective ale învățământului juridic național. 01-02 octombrie, 2019*. Chișinău: USM, 2020. pp. 75-89, ISBN 978-9975-149-80-8; CIOBANU, R. Standards of efficiency in reconceptualizing the professionalism in law. În: *Revista Institutului Național al Justiției*. 2020, nr.3 (54), pp.39-48, ISSN: 1857-2405.

evoluției sociale¹³², evoluție care rezultă din cea a regulilor juridice de la represiv la restitativ, de la forma statutară la cea contractuală.

Utilizarea conceptului *efemer* este constant la Drăghicescu, regăsindu-se și în raport cu diferența dintre vârsta naturii și a societății, care determină și diferența dintre legile naturii, caracterizate printr-un grad mai mare de stabilitate, și legile juridice, care sunt predominant efemere. În același timp, natura exprimă o claritate extraordinară asupra legilor stabilite, ceea ce nu este și în cadrul societăților, care deseori se caracterizează prin stări de haos, de căutare, de creație, de lipsă de regularitate și, uneori, de raționalitate, existând doar o tendință asumată de a menține echilibrul, dar care este bulversat de multiple probleme, precum crizele sanitare, conflictele armate ș.a. Pertinența acestei abordări în opera lui D. Drăghicescu se confirmă și poate fi raportată la contextul parcurs de RM în perioadele de crize politice, dar și la tendința de a răspunde, de rând cu întreaga umanitate, la provocările anilor 2020-2022. După cum își propune D. Drăghicescu să răspundă acestor situații, exact în aceeași manieră au inițiat dezbaterile cu referire la posibile soluții și autorii contemporani¹³³. Gânditorul vine cu o perspectivă nouă, care conectează dreptul la rezultatele cercetărilor științifice, afirmând că „inovațiile sociale se oglindesc în revoluții juridice”. Stabilitatea temporală a legislației creează impresia stabilității sociale, însă, în cazul în care este insuficientă, se distruge¹³⁴. Totuși Drăghicescu este idealist pe alocuri, considerând că, mai devreme sau mai târziu, se va ajunge la o stabilitate juridică, similară celei existente în natură, cu o stare socială determinată și funcțională. Astfel, determinismul social este văzut, pe de o parte, ca „legi rezonabile decretate de oameni chibzuiți”, iar pe de altă parte, ca „oameni chibzuiți pentru a se supune voluntar acestor legi”¹³⁵. Organizarea socială bazată pe această stare de echilibru poate fi realizată prin două mijloace: unul este ***dreptul care are ca sarcină crearea legilor rezonabile***, iar altul este ***sistemul educațional care formează oameni***, ce vor respecta legea. În consecință, în atare condiții sociale, legile juridice vor deveni adevărate legi sociologice științifice, asemănătoare legilor fizice. Aceasta înseamnă „deschidere de la faptele obiective către cele subiective, care constituie fundamentul și esența”¹³⁶ societății și care reprezintă finalitatea procesului de evoluție. În felul acesta, în opinia lui D. Drăghicescu, legile juridice devin

¹³² Drăghicescu, D. *op.cit.*, pag. 4-5

¹³³ GUCEAC, I. Metamorfoza statului contemporan în era globalizării. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019. pp.38-45, ISBN 978-9975-108-77-5.; CIOBANU, R. Nevoia de „MIT” în știința dreptului. În: *Educația din perspectiva valorilor*. Cluj Napoca: Eikon, 2018. pp. 123-129. ISBN 978-973-757-730-6; CIOBANU, R. Soluții simple la probleme complexe. Interdisciplinaritate și raționalitate în drept. În: *Sănătate, medicină, bioetică în societatea contemporană: studii inter- și pluridisciplinare*. 16-17 octombrie 2018. Chișinău: USMF „N. Testemițanu”. 2018, pp.148-158, ISBN: 978-9975-82-119-3.

¹³⁴ Drăghicescu, D. *op.cit.*, pag. 14-15

¹³⁵ Drăghicescu, D. *Le probleme du determinism social. Determinisme biologique – determinisme social*, Paris, Edition de la Grande France, 1903, pag. 98

¹³⁶ *Ibidem*, pag. 99

identice legilor naturii, dreptul rațional va deveni un drept real și va realiza integral idealul moral de justiție, iar morala va beneficia de sancțiunea dreptului¹³⁷.

Ajungând la idealul moral de justiție, D. Drăghicescu nu poate să treacă cu vederea relația dreptului cu morala și religia, pe care o vede în formula: religie → morală → drept, formulă în care Dumnezeu este „modelul, idealul regulilor de drept”¹³⁸ și, mai mult ca atât, este conștiința colectivă a omenirii divinizată¹³⁹. Morala, în schimb, are aceeași esență ca și dreptul, ambele promovând ideea de justiție, de egalitate și solidaritate. „Legea etico-socială cea mai incontestabilă, care conduce raporturile exterioare ale indivizilor, e justiția și, prin urmare, egalitatea și solidaritatea, care reprezintă însăși negația legilor naturale: selecția, concurența, inegalitatea”¹⁴⁰. Mai mult decât atât, ideea de justiție în drept provine din morală. Recunoscând existența anumitor distincții între drept și morală, se relevă că ele sunt determinate de sursa primară a acestora: una fiind un fapt exterior, iar cealaltă – un fapt al conștiinței. Legea este un act de voință, care se referă la o categorie, la o generalitate și la situații schimbătoare, din care motive legea generală este contingentă. În schimb, principiile morale sunt universale, eterne, se pot aplica în toate momentele istorice și formează „codul etern”, „codul model”, „legislația limită”¹⁴¹.

Accentuarea dependențelor profunde dintre drept și morală, precum și plasarea normelor și valorilor morale în calitate de criteriu de analiza a faptelor se prezintă ca o abordare conjugată și integrată dintre cele două domenii normative, ce se înscrie în formatul actual, prin care se urmărește moralizarea justiției prin calități precum umanismul, integritatea, responsabilitatea etc., ce se regăsesc în proiecte de reformare a sectoarelor prioritare naționale. În acest sens, multiplele discuții cu referire la diferite inițiative de a crea comisii de etică, comisii pre-vetting¹⁴² etc., în vederea selectării persoanelor în profesiile juridice, a evaluării acestora ori în vederea reformelor în domenii sensibile, precum este cel al justiției, au făcut turnura ori revenirea spre un șir de probleme, care au fost identificate, formulate, propuse soluții încă în perioade anterioare, inclusiv la D. Drăghicescu. Incontestabil rămâne că scopul dreptului este asigurarea binelui comun, la care însă se poate ajunge numai pe baza ideii de justiție, ce tinde spre „o egală libertate a tuturor”, și

¹³⁷ Drăghicescu, D. *Droit, morale et religion*. În: Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie juridique. nr.1-2, 1932, pag. 232-235, 237

¹³⁸ *Ibidem*, pag. 230

¹³⁹ *Ibidem*, pag. 238

¹⁴⁰ *Ibidem*, pag. 237

¹⁴¹ *Ibidem*, pag. 231-232

¹⁴² Legea nr.26 din 10.03.2022 privind unele măsuri aferente selectării candidaților la funcția de membru în organele de autoadministrare ale judecătorilor și procurorilor. În: *Monitorul Oficial*, Nr. 72 din 16.03.2022, art. 103; Barboric V.H., Marques F.C., Pabel K., *Mecanisme de verificare a integrității judecătorilor în procesul selecției și promovării în sistemul judecătoresc din RM* [online]. [citat 12.12.21]. Disponibil: <https://rm.coe.int/eccd-mlc-tp3-mechanisms-for-integrity-checking-of-judges-ro/1680a2ff3d>; Legea nr. 132 din 17-06-2016 cu privire la Autoritatea Națională de Integritate. În: *Monitorul Oficial*, Nr. 245-246 din 30.07.2016, art. 511

„nu justiția ca egalitate mecanică, ci egalitatea între egali, care e proporționalitatea cu serviciul și nevoia”¹⁴³. În același timp, domeniul eticii nu rămâne intact, la rândul său fiind marcat de drept, modificându-se prin sistematizarea și expunerea logică a moralei, o transformare a elementelor calitative și iraționale ale moralei în elemente cantitative și raționale ale dreptului¹⁴⁴. Astfel, între drept și morală sunt mai multe relații reciproce, decât diferențe. „Dreptul nu se poate realiza fără morală, tot astfel cum etica se concretizează în forme juridice”¹⁴⁵. Dreptul are caracter de constrângere, dar nu are caracter de universalitate și este doar expresia exterioară a moralei, care prin sancțiunile juridice se realizează efectiv¹⁴⁶. Dacă morala s-ar putea aplica direct, dreptul n-ar mai avea nicio rațiune de a fi. Această perspectivă a solidarității *drept – morală* indică faptul că, odată ce una dintre acestea este inefficientă, nefuncțională, cealaltă trebuie să își asume echilibrul și ordinea socială¹⁴⁷

În consecință, remarcăm că dreptul și morala au aceeași finalitate. Dreptul tinde spre universalitatea moralei, iar morala spre obligativitatea dreptului, fapt manifestat expres în codurile de etică profesională actuale, ce comasează norme morale și obligații juridice, dar care și încearcă să răspundă standardelor actuale de dreptate, echitate, justiție etc. Idealul tuturor principiilor juridice este să devină tot atât de generale ca și unele prescripții ale moralei, iar idealul prescripțiilor morale este să devină tot atât de sigure și obligatorii ca și legile juridice¹⁴⁸. Dreptul apare ca un minimum de morală, aflat în creștere treptată, apropiindu-se de morală până la identificare. Această concluzie rezultă din analiza raportului dintre dreptul pozitiv și dreptul ideal, dintre lege și justiție, dintre dreptul istoric și dreptul natural sau rațional, dintre obligație și liberate¹⁴⁹. Dar D. Drăghicescu nu trece cu vederea și gradul de independență a dreptului față de morală, perspectivă ce o regăsim prin exemplificări și trimiteri concrete. Astfel, referindu-se la fraudă, el o consideră o ripostă a realității la tendința dreptului de a se confunda cu morala sau a moralei de a se transforma în drept¹⁵⁰.

¹⁴³ Drăghicescu, D. *op.cit.*, pag. 234-236

¹⁴⁴ *Ibidem*, pag. 234-236

¹⁴⁵ Drăghicescu, D. *Raporturile dintre drept și sociologie*. București: Tipografia Gutenberg, Joseph GÖBL, 1904, pag. 232

¹⁴⁶ Drăghicescu, D. *Droit, morale et religion*. În: *Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie juridique*, nr.1-2, 1932, pag. 24

¹⁴⁷ În acest sens, pot fi consultate compartimentele *Domnia dreptului și Domnia moralei* din lucrarea lui Manent P. *O filosofie politică pentru cetățean*. București: Humanitas, 2003, 333 p. ISBN 973-50-0548-4; Nemo Ph. *Ce este Occidentul?* Chișinău: Cartier 2008, 157 p. ISBN 978-9975-79-426-8; Rachels. J., *Introducere în etică*. București: Punct, 2000, 204 p., ISBN 973-99645-7-5

¹⁴⁸ Drăghicescu, D. *Raporturile dintre drept și sociologie*. București: Tipografia Gutenberg, Joseph GÖBL, 1904, pag. 6

¹⁴⁹ Drăghicescu, D. *Droit, morale et religion*. În: *Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie juridique*. nr.1-2, 1932, pag. 231

¹⁵⁰ *Ibidem*, pag. 232

Încercând unele sinteze și generalizări, vom menționa că autorii preocupați de cercetarea operei lui D. Drăghicescu opinează că acesta promovează o abordare pozitivă asupra dreptului și a legilor, fapt prin care se înscrie în perspectiva curentului *pozitivism al dreptului*. Pozitivismul juridic este unul din curentele ce s-a bucurat de autoritate, datorită formulilor și ținutei exacte prin care era tratat dreptul, a avut o preocupare majoră de creare a unui drept care are ca „sarcină elaborarea sau studierea dreptului, așa cum există el în societățile moderne. Pozitivismul, în mod special, este interesat de idealul justiției și finalitatea dreptului [...]”. În marea diversitate de teme privind analiza pozitivismului, ce au supraviețuit timpului, se regăsesc și explicațiile fenomenelor sociale și ale realității, care trebuie traduse în termeni metafizici și transcendentali. Valorile au o importanță deosebită pentru pozitiviști, dar ele trebuie înțelese doar în corelație cu contextul vieții omului și dezvoltate în societate prin reguli-standarde și idealuri ale conceptului justiției¹⁵¹.

Pornind de la aceste explicații, Drăghicescu se înscrie cu adevărat în această perspectivă. El consideră că orice lege este exclusiv rezultatul manifestării de voință a indivizilor, „legile sociale nu se descoperă grație cercetărilor metodice, ci singurul mijloc de a le descoperi este de a le decreta. Urmează [...] că forța legislativă a conștiinței este condiționată de faptul cert al unei extensiuni sociale concomitente, considerabile”¹⁵². Susținând această opinie, o argumentează: „Legile sociale, ca operă a invenției creatoare, sunt [...] opera efortului, a voinței indivizilor, similare unui proces de abstractizare și de generalizare socială, unde se tinde spre unificarea socială sub cele două forme: economică și politică. Legile sociale nu se descoperă deci, ele se creează prin eforturi de voință”¹⁵³. În concepția lui Drăghicescu legile sociale sunt personificarea integrală a idealității umane, sunt actele de creație personală care, având privilegiul de a fi înserate într-un cod legislativ de prescripții jurisdicționale sau într-un sistem elaborat de norme morale, se transformă în mod automat și în legi sociale¹⁵⁴.

Însă autorul nu se oprește aici, apelând la psihologie, la subiectivitatea acesteia, apropiere sociologia de psihologie (numind-o fie psihologie socială, fie sociologie psihologică). Consideră că psihologia trebuie să influențeze legile juridice, pentru a le da un caracter rațional și cauzal, caracter specific legilor științifice¹⁵⁵. Împreună, sociologia și psihologia (fie sub formula psihosocială, fie sociopsihologică), „constituie fundamentul rațional al legilor juridice”¹⁵⁶. Mai mult

¹⁵¹ Roșca, R. *Cercetarea interdisciplinară ca metodologie a științelor (cazul filosofiei dreptului)*. Iași: Lumen, 2007, 185p., ISBN 978-973-1703-66-4, p.110

¹⁵² Drăghicescu, D. *Le probleme de la conscience*, Paris: Felix Alcan, Editeur, 1907, pag. 20

¹⁵³ Drăghicescu, D. *Du rôle de l'individu dans le déterminisme sociale*, Paris: F.-R. de Rudeval, Editeur, 1904, pag. 248

¹⁵⁴ Constantinescu, V. *op.cit.*, pag. 101-102

¹⁵⁵ Drăghicescu, D. *Raporturile dintre drept și sociologie*. București: Tipografia Gutenberg, Joseph GÖBL, 1904, pag. 17

¹⁵⁶ *Ibidem*, pag. 22

decât atât, „la limită, știința psihologiei sociale nu poate decât să se identifice cu știința dreptului, printr-un proces de infinită apropiere între ele”¹⁵⁷.

Astfel, conchidem că dreptul, în concepția lui D. Drăghicescu, trebuie să fie, în primul rând, rațional, pentru că știința dreptului, ca să se poată numi știință, trebuie să formeze un tot armonios dintre diferite categorii și principii simple, legate între ele în mod logic, din care să se poată deduce, cu destulă ușurință, toate regulile juridice. O lege juridică din știința dreptului, prin ea însăși, nu este decât o simplă formulă empirică și numai în cazul în care i se descoperă fundamentul rațional devine o lege specială, științifică¹⁵⁸.

După D. Drăghicescu, sociologii (apreciați ca reprezentanți ai sociologiei obiective) fac speculații asupra legilor juridice, în loc să cerceteze legitimitatea acestora. Legile juridice ar trebui să fie niște ipoteze care trebuie testate, verificate și, după caz, respinse sau admise. Sociologul trebuie să compare textul legii cu realitatea psihică, pentru a vedea dacă acesta corespunde necesităților umane și raporturilor existente între oameni, dacă legile sunt justificate și au rațiunea lor. Dacă răspunsul ar fi negativ, legiuitorul (tot sociolog și el) ar trebui să modifice textul legii în raport cu realitatea psihică, pentru a-l raționaliza, căci, numai în prezența acestei condiții, „regulile juridice pot să se apropie de legile științifice propriu-zise”, iar sociologul are obligația să descopere „adevăratele legi științifice, care trebuie să guverneze societatea”¹⁵⁹. În general, pentru D. Drăghicescu, „știința socială este menită să raționalizeze legile juridice, transformând dreptul într-o adevărată știință, rămânând ca dreptul, la rândul său, să procure sociologiei un fundament de fapte reale, pozitive, care-i lipsesc adeseori”¹⁶⁰. Bineînțeles, pentru un jurist, o asemenea sociologie este drept, iar un asemenea drept – sociologie. Aici trebuie menționat că D. Drăghicescu leagă de sociologie nu numai dreptul, ci și celelalte științe ale societății (economia politică, politica, pedagogia etc.), considerând sociologia o știință de sinteză¹⁶¹.

Încercând să intre în esența dreptului și în conținutul legilor, D. Drăghicescu afirmă: „Un fenomen juridic nu este altceva decât determinarea raporturilor sociale sau economice ale membrilor societății”¹⁶². Din punct de vedere economic, este ideal ca legile juridice să reglementeze „distribuția economică a bunurilor” pentru armonizarea raportului dintre apetiturile,

¹⁵⁷ *Ibidem*, pag. 30

¹⁵⁸ *Ibidem*, pag. 18-19

¹⁵⁹ Drăghicescu, D. *La realite de l'esprit jessai de sociologie subjective*, Paris: Felix Alcan, Editeur, 1928, pag. 77-78

¹⁶⁰ Drăghicescu, D. *Raporturile dintre drept și sociologie*. București: Tipografia Gutenberg, Joseph GÖBL, 1904, pag. 3

¹⁶¹ Drăghicescu, D. *La realite de l'esprit jessai de sociologie subjective*, Paris: Felix Alcan, Editeur, 1928, pag. 79

¹⁶² Drăghicescu, D. *Raporturile dintre drept și sociologie*. București: Tipografia Gutenberg, Joseph GÖBL, 1904, pag. 7

necesitățile existente în societate și energiile producătoare, resursele productive ale aceleiași societăți¹⁶³.

Este interesant de menționat că, după D. Drăghicescu, prin analiza științifică a fenomenului juridic se ajunge la același rezultat la care ajunge filosofia dreptului, ce accentuează perspectiva generală și umană a dreptului ca element valoric și fundament al societăților. Mai mult decât atât, jurisprudența poate influența progresul nu numai al filosofiei dreptului, ci și al filosofiei morale, deoarece poate preciza o serie de noțiuni (forță majoră, abuzul în drept, buna și reaua credință etc.)¹⁶⁴. Deci D. Drăghicescu face distincție nu numai între dreptul real și dreptul ideal, ci și între filosofia morală și cea dictată de realitatea existentă.

Încheind prezentarea sumară a concepțiilor lui D. Drăghicescu, precizăm că este ușor de apreciat din perspectiva de astăzi generalizările, tentativele de fundamentare rațională și de împăcare a valorilor umane, precum este extrem de simplu de a critica și a respinge ideile neconforme cu realitatea, dar, în același timp, trebuie să recunoaștem valoroasa contribuție a acestui gânditor la evaluarea și analiza pertinentă a contextului social în care a trăit și a activat. În același timp, observăm o subtilă încercare de substituire a activității juriștilor cu cea a sociologilor, precum și a faptului că sistemul conceptual, promovat de D. Drăghicescu, nici pe departe nu răspunde necesităților activității juridice practice. Pe această dimensiune ar putea fi exprimate unele critici cu referire la limitarea sau lezarea autorității dreptului și a juristului, fapt cu care nu suntem de acord. Chiar și așa, nu poate fi contestat faptul că D. Drăghicescu a analizat problemele de pe poziții originale, distincte pentru timpul său, opera lui se caracterizează prin profunzime și originalitate, iar datorită lui D. Drăghicescu, orizonturile dreptului și ale științei juridice s-au lărgit și s-au creat premise logice pentru a fundamenta perspective și teme de actualitate referitoare la teoria și practica dreptului.¹⁶⁵

2.2. Repere (conceptuale, atitudinale și raționale) ale configurării unei teorii științifice a dreptului (viziunea lui Nicolae Titulescu¹⁶⁶)

Un alt reprezentant remarcabil al perioadei interbelice este Nicolae Titulescu, apreciat ca unul dintre cei mai mari juriști români din toate timpurile, ca apărător al drepturilor și libertăților individuale și colective. Jurist de talie internațională, dotat cu o inteligență excepțională, spirit

¹⁶³ *Ibidem*, pag. 27

¹⁶⁴ Drăghicescu, D. Droit, morale et religion. În: *Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie juridique*. nr.1-2, 1932, pag. 231

¹⁶⁵ Mărgineanu, V. *op.cit.*, pag. 368

¹⁶⁶ *Enciclopedia României*. [online] [citată 15.10.2021]. Disponibil: http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Nicolae_Titulescu

critic și rigoare științifică, N. Titulescu și-a manifestat personalitatea sa atât în creația teoretică, cât și în activitatea practică, indiferent de domeniul în care a activat.

Chiar dacă se mai regăsesc atitudini critice care opinează că se exagerează atunci când se face referință la contribuția acestuia, totuși, în afara oricăror excese, în condițiile în care evaluăm dintr-o perspectivă contemporană ideile promovate de acesta, vom constata un spirit consistent și pertinent în raport cu ceea ce configurează caracterul rațional al dreptului atât din perspectivă practică, cât și din cea a unor abordări generalizate și/ori teoretizante. Referindu-se la personalitatea și contribuția lui N. Titulescu, adusă dezvoltării dreptului, dar și la necesitatea relansării operei acestuia, M. Duțu menționează că „contribuția lui științifico-juridică, rămasă încă în umbră, îi atestă mai ales profilul și vocația profesională [...], contribuțiile sale sunt citite și valorificate de fiecare generație în termenii percepțiilor proprii și conform priorităților asumate, așa încât astăzi aportul său științific tinde să prevaleze din ce în ce mai mult. [...] Ideile sale privind mersul științei dreptului (civil), exprimate de la catedra universitară, creau premise și ofereau repere majore pentru inițierea și „inventarea” unei științe juridice românești, iar implicarea peste timp a Institutului de Cercetări Juridice al Academiei Române (ICJ) în acest proces mai mult decât centenar ne oferă o perspectivă unică de relevare a provocărilor aferente și imperativul relansării și actualizării sale”¹⁶⁷.

Unii consideră că Titulescu a rămas în istorie datorită activității sale diplomatice¹⁶⁸, alții, care apreciază opera lui Titulescu din perspectiva contribuției ei la activitatea de reglementare în materie de drept internațional, consideră că acesta „s-a plasat pe harta teoretizării în numeroase domenii ale dreptului internațional ..., [contribuind la clarificări asupra]... conceptului de suveranitate, integritate teritorială a statelor, neamestecul în treburile interne, principiul neagresiunii, principiul respectării tratatelor internaționale (*Pacta sunt servanda*), rezolvarea prin mijloace pașnice a diferendelor dintre state, regimul juridic al mării, neutralitatea, combaterea și incriminarea terorismului politic internațional, principiul naționalităților, principiul bunei-credințe în relațiile internaționale”¹⁶⁹. Prin felul în care a promovat ideile sale și modalitatea în care și-a susținut opiniile, N. Titulescu a depășit cu mult spiritul timpurilor în care a activat, configurând o nouă ordine internațională. Unii dintre autorii ce i-au studiat opera accentuează că acesta a reușit să profileze fundamentele de viitor ale societăților prinse în tendințe tot mai pronunțate de conexiune și integrare globală ori europeană. În acest sens, G.G. Potra apreciază democratismul și

¹⁶⁷ Duțu, M. *op.cit.*

¹⁶⁸ Rădulescu, S. Nicolae Titulescu. 1882-1941. În: *Diplomați iluștri*. Vol. I, București: editura Politică, 1969, p. 395.

¹⁶⁹ Grecescu, I. *Nicolae Titulescu. Concepție juridică și diplomatică*, Craiova: Scrisul Românesc, 1982, p. 123.

umanismul lui Nicolae Titulescu și relevă că acesta „nu a ezitat să reamintească marilor democrații occidentale că interesele lor nu se pot opri la propriile granițe, că pacea și securitatea sunt fenomene indivizibile, precum și faptul că niciun stat al continentului – oricât de îndepărtat geografic de o zonă de conflict potențial sau efectiv – nu se poate deroba de responsabilitățile ce-i revin în plan european și global”¹⁷⁰.

Cercetătorul Flămânzeanu I. apreciază contribuția specifică a lui Nicolae Titulescu, „interesat de rolul creator al tehnicii juridice. Celebrul profesor și diplomat elaborează teoria drepturilor eventuale, categorie juridică nouă, care îmbogățește tradiționala clasificare a actelor juridice în pure și simple, și condiționale, pe care o considera ca insuficientă și restrictivă”¹⁷¹.

Aceste perspective identificate din start relevă că activitatea fructuoasă și vasta operă a lui Titulescu nu poate fi încadrată într-un studiu de sinteză, ea ar constitui, mai degrabă, obiectul de cercetare al multiplelor domenii în care poate fi ancorată activitatea și opiniile promovate de acesta. În context, vom spicui doar câteva aspecte, care structurează și care argumentează formatul asumat în vederea marcării ori bifării locului pe care Titulescu îl are în știința dreptului, chiar dacă suntem conștienți de lipsa de exhaustivitate, dar și de unele posibile omiteri, care, în viziunea cititorilor, ar putea fi considerate neadecvate. Din categoria acestora ar putea fi acțiunile, operele și opiniile ce se referă la relațiile dintre state ori ceea ce îl caracterizează drept un precursor al edificării Europei unite, ori aspecte ce se referă la problematica păcii și dezarmării, a suveranității și independenței statelor, care, în prezent, s-au reactualizat la cote maxime.

Cu siguranță, referindu-ne la personalitatea lui Titulescu și la contribuția acestuia, putem să recunoaștem că el nu doar a mers în pas cu timpul, dar chiar l-a depășit. „Gândirea filosofico-juridică românească s-a dezvoltat în raport cu gândirea popoarelor învecinate, pe de o parte, fiind supusă influenței, iar pe de altă parte, influențând ea însăși cultura și filosofia altor țări. Urmărind evoluția acesteia, o dată în plus conștientizăm că generațiile din trecut și cele de astăzi sunt în fața provocărilor și sunt nevoite să revină la aceleași probleme, dar care se prezintă în forme specifice, irepetabile, determinate de mersul istoriei și de experiența individuală a omului, căutându-le soluții”¹⁷².

¹⁷⁰ Potra, G.G. *op.cit.*, p.8-13.

¹⁷¹ Flămânzeanu, I. Elaborarea dreptului cu privire specială asupra logisticii formale [online]. În: *Studii de drept românesc*, an. 21 (54), p. 25-39, ianuarie – martie 2009, ISSN: 1220-5427, p.27, [cit. 10.10.2021]. Disponibil: <http://www.rsdr.ro/Art-2-1-2009.pdf>

¹⁷¹ Bădescu, P. *Titulescu – vizionar și precursor al edificării Europei Unite*. [online] [cit. 10.12.2021]. Disponibil <https://www.geopolitic.ro/2018/11/nicolae-titulescu-vizionar-si-precursor-al-edificarii-europei-unite-2/>

¹⁷² Ciobanu, R. Modelul culturii gândirii juridice raționale în perioada interbelică. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. Nr.3.(181), 2019. p.292-294, ISSN: 1957-2294

Trebuie menționat că N. Titulescu a apărut în câmpul cercetării științifice cu un spirit novator și original în conceperea științelor juridice și a rolului dreptului în societate, a menirii juriștilor, în analiza și dezvoltarea instituțiilor juridice, precum și în abordarea altor probleme ce se încadrează în aria preocupărilor științelor juridice actuale. În unele dintre perspectivele de abordare asumate, N. Titulescu depășește nivelul unei teorii a dreptului, apropiindu-se de un format al abordării ce se încadrează în cel al unei filosofii a dreptului.

Deși era specialist în dreptul civil¹⁷³, aportul său pentru întreaga știință a dreptului este mult mai considerabil. Opera lui N. Titulescu cuprinde aprecieri de o mare valoare teoretică cu privire la natura și dinamica dreptului, la tehnica juridică și interpretarea dreptului, la metodologia cercetării, la perspectiva asupra educației juridice, inestimabilă este contribuția sa la dezvoltarea dreptului internațional și a relațiilor internaționale, etc.,

N. Titulescu nu se înscrie printre părtașii curenților dominante ale timpului în care a activat, venind cu critici și respingând ideile pozitivismului juridic, care diviniza textul legii și acorda juristului un loc secundar, chiar unul static, am putea zice, textul legii fiind considerat o unealtă a voinței legislatorului. Printre personalitățile la a căror opinie adera și pe care le accepta fără echivoc se înscrie R. Saleilles, Fr. Geny, L. Duguit ș.a., care iau în considerare realitățile sociale și economice, necesitățile vieții în definirea și explicarea dreptului. În acest sens, scria că „studiul dreptului a suferit de câțva timp o schimbare de direcție, în loc ca obiectul său exclusiv să continue a fi textul legii, începe a se ține cont în lumea juridică de partea socială și economică a chestiunilor ce se discută”¹⁷⁴. Această schimbare de orientare, subliniază N. Titulescu, face ca știința dreptului să se manifeste ca o știință socială, al cărei obiect este „să determine raporturile dintre membrii unei societăți, așa cum ele trebuie să se petreacă, pentru ca conviețuirea – cerută în numele interesului fiecăruia – să fie posibilă”¹⁷⁵. N. Titulescu arată că litera textului cedează treptat în fața necesităților sociale¹⁷⁶.

Corespunzător problematicii cercetării, obiectului de studiu al domeniului, se determină și prioritățile în raport cu metodele de cercetare. Metoda de cercetare a dreptului (*libera cercetare științifică*), adoptată de autor, se opune celor exegetice și dogmatice, practicate până la finele secolului XX, și este denumită de N. Titulescu *metoda generalizatoare*, în baza căreia interpretarea dreptului se transformă dintr-un procedeu de analiză a voinței legislatorului într-un procedeu de adaptare a legii la necesitățile sociale, iar studierea instituțiilor juridice este făcută sub aspectul lor

¹⁷³ În 1907 își susține, la Paris, teza de doctorat despre teoria generală a drepturilor eventuale, iar în perioada 1904-1931 este profesor de drept civil – mai întâi la Iași, apoi la București.

¹⁷⁴ Titulescu, N. *Discursuri*, București: Editura Științifică, 1967, p.25

¹⁷⁵ *Ibidem*, p.55

¹⁷⁶ *Ibidem*, p.25

social și economic¹⁷⁷. În această modalitate de percepere, se prefigurează două aspecte, care sunt specifice unei fundamentări raționale: a) cel care relevă că, odată ce se optează pentru o perspectivă generalizantă, se prezumă și una ce operează pe larg cu cadrul procedeele oferite de logica formală, dar și de cea deontică, ce încadrează abordările dreptului într-o perspectivă teoretico-filosofică asumată; b) cel al arsenalului metodologic, care oferă varii posibilități de operare cu acestea, dar și conștientizarea rolului metodelor în atingerea performanței atât în cunoașterea, cât și în aplicarea dreptului. Astfel, printr-o perspectivă integratoare, se realizează apropierea dintre cercetarea, elaborarea și interpretarea dreptului, care se regăsesc ca subiecte esențiale ale teoriilor despre drept și ca teme majore ale teoriei generale a dreptului. Totodată, incursiunea în formula în care se apropie Titulescu de tendințele de cercetare a dreptului accentuează preferința de a trece prin filiera abordării raționale a realităților sociale și a ordinilor juridice (percepute și ele, la rândul lor, ca raționale), ca reflectare a identității normative a societății, ori, am putea spune, ca preferințe normative ale cetățenilor, chiar dacă, la o primă vedere, s-ar părea că aceasta este exact invers, prin afirmația că „dreptul e departe de a fi produsul rațiunii, dreptul e produsul vieții sociale în complexitatea ei, nu există drept preconcept”¹⁷⁸.

Stabilind indisolubila legătură a dreptului cu realitatea socială, N. Titulescu formulează tema dinamicii și a mobilității dreptului, care este un aspect de primă mărime, ce trebuie luat în considerare de știința dreptului. Cu referire la caracterul dinamic al dreptului, profesorul M. Duțu precizează că marele jurist „sublinia rolul hotărâtor jucat de „înțelegerea condiționării economice și sociale a dreptului” și, în consecință, a faptului că textele de lege sunt „un simplu substrat scris al unui drept continuu în mișcare și care de mult s-a revărsat peste cadrul strâmt al codificării napoleoniene”, ceea ce ar putea să pară un exercițiu retoric banal, în al cărui context riscă să treacă neobservată amploarea provocării pe care afirmațiile lui Titulescu din remarcabilele *Observațiuni asupra reorganizării facultăților de drept* le constituiau, în anul 1904, pentru lumea juridică românească”¹⁷⁹.

Mediul în care a activat Titulescu îl obliga, într-un anume fel, să promoveze ideologiile dominante ale timpului, dar el totuși optează pentru o perspectivă critică asupra socialului, economicului și juridicului, susținând că dreptul ne apare ca ceva extrem de mobil și că cea mai mică schimbare în societate aduce după sine o modificare a prescripțiilor juridice. Anume în mobilitatea continuă a dreptului se traduce mobilitatea organismului social, viața socială¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Titulescu, N. *Curs de drept civil, „Persoane”*, București, 1920, p.31, 32

¹⁷⁸ Titulescu, N. *Drept civil*. /Editor V. Popa, N. Iliescu, Timișoara: Presa Universitară Română, 2002, p.28,29

¹⁷⁹ Duțu. M. *op.cit.*

¹⁸⁰ Titulescu, N. *Discursuri*, București: Editura Științifică, 1967, p.55

Așa cum indică și M. Duțu, una dintre provocările actuale, dar și din cele trecute, este de a încerca să promovezi o tehnică juridică apolitică și să consolidezi fundamentele teoretice ale științei juridice. Interesantă este și formula de apropiere a cercetării juridice de activitatea de creație, care se regăsește în tehnica juridică, ce are „un rol creator, datorită ei jurisconsultii și savanții pot să creeze dreptul”¹⁸¹. Tot tehnica juridică este cea care îl ancorează pe Titulescu în perspectiva unei rațiuni științifice juridice, în special, prin formulele de definire a acesteia. „Tehnica este totalitatea formulelor, grație cărora omul percepe și coordonează legile [...], este mijlocul prin care conștiința omenească prinde fenomene juridice și își dă seama de ele”¹⁸². În baza acestei viziuni noi, N. Titulescu formulează o serie de principii cu privire la activitatea de legiferare și aplicare a dreptului, la rolul juristului, la interpretarea și tehnica juridică, aprecieri deosebit de valoroase, care îl apropie mult de cadrul disciplinar al teoriei generale a dreptului. Relevanța unor opinii regăsite în opera lui Titulescu cu referire la metodele tehnico-juridice, la autenticitatea și raționalitatea acestora se va constata în opiniile ce confirmă probleme majore în actualitate, care accentuează importanța abordărilor teoretice și a celor conceptuale în drept. „Criticile aduse unor proiecte legislative [...] legate de redactarea noilor Coduri privind lipsa corelațiilor între textele de lege și instituțiile de drept sunt grăitoare pentru amploarea dezastrului intelectual din lumea juridică românească, dezastru pe care prăbușirea regimului comunist nu a făcut decât să-l amplifice”¹⁸³. Mai mult ca atât, odată vorbind despre dimensiuni raționale în fundamentarea științei dreptului, nu poate fi neglijată logica utilizării noțiunilor și a delimitărilor conceptuale, necesare pentru exactitate științifică. În acest sens, în opinia lui N. Titulescu, la baza legiferării și a orientării viitoarelor reglementări, criteriul fundamental de care trebuie să se ghideze legiuitorul sunt necesitățile sociale, interesul general al dezvoltării și al progresului societății.

Probleme precum suprareglementarea, calitatea legilor, prezența lacunelor și multe altele din acest areal al **legiferării**, care ne deranjează și în prezent, nu au lipsit nici în timpurile în care a activat marele jurist. Astfel, N. Titulescu critică atât excesul de normativitate în cadrul legiferării, considerând că este necesar a se evita, pe cât este posibil, apariția unor legi masive și greoaie, cât și reglementările prea generale și lacunele datorate lipsei de reglementare. Dacă e un bine ca legea să nu intre în prea multe detalii, nereglementarea detaliilor nu trebuie să ajungă a echivala cu o lipsă de reglementare. Referindu-se la tehnica juridică și la rolul juriștilor în interpretarea legilor, N. Titulescu sublinia că științele juridice vor progresa doar în momentul în care juriștii vor înțelege că după legile abstracte stau oameni și aceștia nu pot fi sacrificați pentru un exces de logică. În caz

¹⁸¹ Titulescu, N. *Drept civil*. editor V. Popa, N. Ilescu, Timișoara: Presa Universitară Română, 2002, p. 44

¹⁸² *Ibidem*, p. 43.

¹⁸³ Duțu, M. *op.cit.*

contrar, s-ar putea susține că „omul e făcut pentru lege, iar nu legea pentru om, ceea ce e o absurditate”¹⁸⁴. În aceeași ordine de idei, să nu uităm că legea, dreptul obiectiv în general, este doar mijlocul, iar scopul îl formează dreptul subiectiv, individul. N. Titulescu spunea că inima dreptului ca știință trebuie să fie dreptul subiectiv¹⁸⁵, adică omul cu drepturile sale.

O problemă care s-a dovedit a fi permanentă din perspectiva actualității, interogațiilor, neclarităților, priorităților și a soluțiilor este și cea care se referă la relevanța *statului de drept*. N. Titulescu era un adept ferm al statului de drept și al regimului parlamentar, considerându-l ca „cea mai înaltă formă de guvernământ pe care a conceput-o mintea omenească”¹⁸⁶. De aceea el fundamentează necesitatea interpretării juridice a dreptului, ținând cont de respectarea principiului separării puterilor, mai ales între elaborarea dreptului de puterea legislativă și aplicarea lui de către puterea judiciară. Parcă ar fi un subiect destul de vechi pentru doctrina juridică modernă, cu rădăcini la Montesquieu¹⁸⁷ și Rousseau¹⁸⁸, dar odată ce, în condițiile secolului XXI, într-un stat de drept (consfințit în documente precum Declarația de Independență și Constituția RM¹⁸⁹) se atestă și se aduc critici cu referire la lipsa funcționalității principiului separării puterilor, atunci este logic să revenim nu doar la cadrul legislativ actual, dar și la reperele doctrinare și raționale, pentru a ne clarifica asupra modalității în care dintr-o perspectivă diferită a fost văzută și accentuată actualitatea acestor repere ale statului de drept.

Concomitent, în dependență directă de tehnica de legiferare se manifestă și *tehnica / metodologia de interpretare*. După N. Titulescu, necesitatea interpretării legii se datorează diferenței de timp dintre momentul adoptării și momentul aplicării legii, perioadă în care viața socială suferă modificări. Din acest motiv, rolul interpretării este mai mult de adaptare la noile condiții decât de căutare a intenției legislatorului, intenție care, de multe ori, nici nu există¹⁹⁰. N. Titulescu consideră că tehnica interpretării unei legi înseamnă a căuta cea mai convenabilă soluție practică, deoarece, după cum am mai menționat, dreptul este conceput pentru a răspunde unei misiuni esențiale - realizarea scopurilor sociale și economice. El menționa că „noul principiu al interpretării nu înseamnă ignorarea legii scrise; el înseamnă să adaptezi această lege la nevoile sociale”¹⁹¹. Deci tehnica juridică „are funcția de a sesiza și coordona mersul și dezvoltarea atât de

¹⁸⁴ Titulescu, N. *Discursuri*, București: Editura Științifică, 1967, p.26

¹⁸⁵ Titulescu, N. *Curs de drept civil, „Persoane”*, București, 1920, p.42, 43

¹⁸⁶ *Ibidem*, p.33

¹⁸⁷ Montesquieu, Ch. *op.cit.*

¹⁸⁸ Rousseau, J.J. *Contractul social sau principiile dreptului politic*. București: Mondero, 2007, 157 p. ISBN 978-973-9349-83-3

¹⁸⁹ Declarația de Independență a Republicii Moldova de la 27 august 1991. În: *Monitor*, nr. 11-12/103, 118 din 1991; Constituția Republicii Moldova, art.6. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1994, nr. 1,

¹⁹⁰ Titulescu, N. *op.cit.*, p.33

¹⁹¹ Titulescu, N. *Essai sur theorie generale des droits eventuels*, Paris: Bonvalot-Jouve, 1907, p.III

complexă a dreptului modern; ea este destinată, mai ales, să devanseze opera legiuitorului prin adaptarea continuă a unui text vechi la nevoile noi”¹⁹².

Tehnica juridică, în concepția lui N. Titulescu, a fost foarte clar demonstrată în lucrarea sa de doctorat privind drepturile eventuale, susținută la Paris în 1907. Acest subiect, practic, nu fusese abordat până atunci, însă N. Titulescu, aplicând metoda raționamentului juridic în interpretarea textelor, ajunge la concluzia că, alături de „termen” și „condiție”, există și a treia modalitate de existență a dreptului, numită de el „eventualitatea”. Dreptul eventual nu are unul dintre elementele necesare constituirii lui – fie obiectul, fie capacitatea. Exemplul cel mai des invocat de N. Titulescu este dreptul cumpărătorului asupra unui bun viitor care nu există, cum ar fi recolta anului viitor. Astfel, instituția drepturilor eventuale apare nu ca rezultat al voinței legislatorului, ci ca o creație a juriștilor prin interpretarea textelor de lege în conformitate cu necesitățile sociale¹⁹³.

Indiferent dacă ne referim la tehnica de legiferare ori la cea de interpretare, va fi necesar să optăm pentru cunoaștere și înțelegere, dar și pentru rigoare logică. Opera de interpretare, după N. Titulescu, datorită riscului său deosebit, trebuie să fie științifică și umanitară, iar juriștii care se ocupă de această activitate trebuie să aibă o înaltă pregătire, care nu se poate limita la cea juridică. N. Titulescu accentuează importanța cunoașterii de către juriști a principiului raționalizării dreptului în calitate de principiu care ghidează dezvoltarea dreptului¹⁹⁴. Prin raționalizarea dreptului se înțelege conectarea și explicarea instituției juridice la perspectiva sociologică și la cea a dezvoltării ei.

Din cele expuse până la acest moment, observăm caracterul complex și arealul vast al preocupărilor lui N. Titulescu. Însă, în pofida profunzimii și spiritului inovativ al abordărilor, cel mai mare merit, din punct de vedere al contribuției științifice, este cel adus la dezvoltarea domeniului dreptului internațional. Același spirit novator îl caracterizează și pe această dimensiune pe N. Titulescu, sesizabil chiar în definirea conceptelor cu care operează domeniul. Neglijând ori uneori respingând concepțiile normativiste, solidariste, jusnaturaliste ale timpului, el optează pentru a defini dreptul internațional ca pe un „produs al contractului încheiat între voințe libere și egale”¹⁹⁵. Astfel, este scos în evidență caracterul contractual, consensual, volițional al dreptului internațional, care-și are originea în acordul de voință al statelor suverane, libere și egale în drepturi. De remarcat este și înaintarea unor teze distincte și a unor construcții teoretice îndrăznețe, originale, științific întemeiate asupra unor teorii, principii și instituții ale dreptului internațional.

¹⁹² *Ibidem*, p.IV

¹⁹³ *Ibidem*, p.215-221

¹⁹⁴ Titulescu, N. *Discursuri*, București: Editura Științifică, 1967, p.61

¹⁹⁵ Titulescu, N. *Dinamica păcii*, în *Documente diplomatice*, București: Editura politică, 1967, p.298

Pe această filieră, vom menționa doar câteva din aceste idei, prin care N. Titulescu s-a apropiat de domeniul filosofiei dreptului. În primul rând, N. Titulescu se apropie mult de înțelegerea științifică actuală prin termenul generic de *lege internațională*, utilizat pentru a denumi acordurile, convențiile și tratatele internaționale, adică normele juridice prin care se exprimă acordul liber de voință a statelor. Această lege internațională însă apare nu ca o lege de subordonare, ci ca una de coordonare și fiecare stat în raport cu celelalte este nu dependent, ci independent¹⁹⁶. Așadar, dreptul internațional este un drept de coordonare, iar relațiile dintre state se bazează pe o deplină independență, suveranitate și egalitate în drepturi.

În al doilea rând, spre deosebire de alți gânditori, N. Titulescu concepe dreptul internațional ca pe un drept interstatal, adică statele suverane, și nu persoanele fizice, creează și utilizează normele și regulile acestuia¹⁹⁷. Această idee se menține și trece ca un fir roșu prin toate concepțiile lui N. Titulescu cu referire la dreptul internațional.

În al treilea rând, o atenție deosebită acordă N. Titulescu raportului dintre dreptul internațional și dreptul intern, demonstrând caracterul de sine stătător al celor două ordini juridice, ce rezultă din natura diferită a raporturilor pe care le reglementează. Anume acest aspect îl face să respingă atât teoria despre primatul dreptului internațional, cât și pe cea despre primatul dreptului intern și acceptă doctrina dualistă, care consideră dreptul internațional un drept de coordonare. Analiza raportului dintre dreptul intern și dreptul internațional, care ar putea fi percepute ca două ordini juridice independente cu deosebiri calitative, îl plasează pe N. Titulescu într-o perspectivă ori o poziție pozitivistă. În concepția lui N. Titulescu, ambele (atât ordinea juridică internațională, cât și ordinea juridică națională) au subiecte diferite (statul în dreptul internațional, individul în dreptul intern), precum și funcții și finalități distincte.

Totodată, aceste două tipuri de ordine de drept nu se prezintă ca izolate și în afara oricăror influențe reciproce. Dimpotrivă, între acestea există o strânsă interdependență, determinată, pe de o parte, de natura raporturilor pe care le reglementează, iar pe de altă parte, de legătura dintre politica internă și politica externă a statelor. Unele din normele dreptului internațional sunt receptate și se aplică în dreptul intern, iar normele și principiile dreptului intern influențează dreptul internațional¹⁹⁸.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p.298

¹⁹⁷ Geamănu, Gr., Moca, Gh. N. Titulescu – susținător al dreptului internațional ca drept al păcii și colaborării internaționale, În: *Justiția nouă*, nr.3, 1966, p.6

¹⁹⁸ *Ibidem*, p.21

De asemenea, se reiterează rolul social al dreptului, subiect despre care N. Titulescu susține că „dreptul intern, ca și dreptul internațional, au o sursă unică: conștiința juridică a popoarelor, care conferă caracter obligatoriu normelor născute din solidaritatea lor”¹⁹⁹.

Împărtășind o poziție ce apreciază rolul dreptului în societate, dar și exprimându-și încrederea în drept, N. Titulescu a susținut caracterul obligatoriu al normelor și principiilor dreptului internațional, întemeiate pe acordul dintre voințe libere și egale, ceea ce presupune obligația imperativă a statelor de a se supune legii acceptate de ele în baza propriei lor suveranități²⁰⁰.

Mai mulți autori ai timpului negau existența legii internaționale, pornind de la posibilitatea încălcării ei și lipsa de sancțiuni, însă, spre deosebire de aceștia, N. Titulescu a combătut respectivele argumente, afirmând că orice lege poate fi încălcată, dar aceasta n-o face să-și piardă caracterul de lege. Cu referire la sancțiuni, N. Titulescu susține că ele nu lipsesc în totalitate, doar că acestea nu au caracterul automat pe care îl au sancțiunile în interiorul statului²⁰¹.

Mai mult decât atât, asigurarea respectării legilor – atât pe plan internațional, cât și pe plan intern – se face nu numai prin forță și nu trebuie supraestimat rolul forței în funcționarea dreptului. De altfel, nu pot fi aplicate mecanic principiile, formele și tehnicile dreptului intern în sfera dreptului internațional, aceasta fiind cea mai periculoasă eroare²⁰². În viziunea lui N. Titulescu, în dreptul internațional există sancțiuni specifice, diferite de cele din dreptul intern, care nu au ca izvor forța coercitivă.

În concepția titulesciană, traducerea în viață a normelor dreptului internațional se bazează, în primul rând, pe solidaritatea creată de necesitățile statelor, exprimată în norme juridice reciproc acceptate, care reprezintă acea putere lăuntrică ce impune respect. Totodată, în acest proces, N. Titulescu acordă un rol important „conștiinței juridice a poporului”. Astfel, este expusă forța etică și morală a dreptului internațional, care protejează anumite valori fundamentale, acceptate de toate statele și popoarele, nu numai prin forță, ci și prin conștiința solidarității umane²⁰³. Astfel, solidaritatea, fiind percepută ca un răspuns la necesitățile statului, dar și ca un principiu ori, poate, ca instrument al relațiilor dintre oameni la nivel de stat și al relațiilor dintre state la nivel internațional, s-a accentuat și s-a manifestat ca deficitară în condițiile contemporaneității. În special, solidaritatea s-a dovedit a fi importantă în parcursul societăților de la începutul pandemiei,

¹⁹⁹ Titulescu, N. Suveranitatea statelor. Organizarea păcii, în *Documente diplomatice*, București: Editura politică, 1967, p.848

²⁰⁰ *Ibidem*, p.846

²⁰¹ Titulescu, N. Dinamica păcii, În: *Documente diplomatice*, București: Editura politică, 1967, p.300

²⁰² *Ibidem*

²⁰³ Titulescu, N. Suveranitatea statelor. Organizarea păcii. În: *Documente diplomatice*, București: Editura politică, 1967, p.849

care a readus în actualitate ideea de solidaritate în toate colțurile lumii. Apoi, și războiul din Ucraina a reactualizat caracterul valoric al solidarității în relațiile dintre state. Astfel, dacă în primul caz (cel al pandemiei), am asistat la un deficit inițial de solidaritate, atunci în cel de-al doilea, am trăit un simț extraordinar al compasiunii și solidarității internaționale, dar și naționale. Anume prin raportare la astfel de situații problematice și critice se reactualizează și doctrinele ori concepțiile formulate și acoperite de uitarea timpurilor și generațiilor, ceea ce, la nivelul simțului comun, este acceptabil, nu însă și la cel al perspectivei științifice și al raționalizării realităților și raționalității deciziilor și acțiunilor individuale ori colective.

Așadar, atât pe plan național, cât și pe plan internațional, N. Titulescu atribuie importanță dreptului și privește cu o încredere nelimitată asupra legii internaționale. În susținerea concepției sale cu privire la rolul și forța dreptului, la respectul legii acceptate de toți, N. Titulescu pornea de la principiile filosofiei antice, de la textele lui Grotius, care susținea că „...toate încep să fie nesigure, de îndată ce ne depărtăm de drept”²⁰⁴.

Astfel, raportată suplimentar la acest rol major al dreptului și legii, se pune în atenție și problema *carierii juridice* ori a **profesionalismului** în drept, problemă situată printre cele care cel mai mult ne macină pe noi, aflându-ne în căutarea soluțiilor pentru mediul profesional, precum și în eventuala identificare a unor formule magice pentru mediul educațional, menite să contribuie la formarea de competențe ce ar putea răspunde necesităților practicii de mâine. O problemă, în fond, dificilă, complexă și, poate, cu multiple necunoscute. Dar, în condițiile aderării la poziția lui Titulescu, pentru care activitatea juridică este „o vocație, un spațiu al reflecțiilor și experiențelor socioculturale”²⁰⁵, lucrurile configurează răspunsuri sigure și certe, ce se regăsesc în cercetarea științifică și demersul teoretic asumat asupra dreptului. Conștiința necesității de modernizare a dreptului și a rolului major pe care îl are dreptul în societate, probabil, și sunt cele care au determinat preocupările lui Titulescu și înțelegerea dreptului în calitate de „știință socială și fenomen [...] care presupune o educație științifică complexă”²⁰⁶. Concomitent, profesionalismul tratat din perspectiva lui Titulescu ne conectează și la raționalizarea dreptului, ca o capacitate de a contribui la dezvoltarea dreptului de către „spirite alese”, capabile de a face acest lucru.

O altă problemă relevantă este cea a raportului **dintre teoria și practica dreptului**, opinia lui Titulescu vizavi de acest subiect fiind una tranșantă. „În domeniul științelor sociale, în general,

²⁰⁴ Grotius, H. *op.cit.*, p.88

²⁰⁵ Duțu, M. *Nicolae Titulescu, personalitate a științei și culturii juridice românești*. [online] [citat 21.02.2022]. Disponibil: <https://www.juridice.ro/essentials/5327/nicolae-titulescu-personalitate-a-stiintei-si-culturii-juridice-romanesti>

²⁰⁶ Titulescu, N. *Observațiuni asupra reorganizării facultăților de drept*, București: Tipografia ziarului „Cronica”, 1904, p.59

în drept în special, nu există deosebire între teorie și practică [...], cel mai bun practician în drept va fi mai luminat asupra naturii sociale a dreptului, va fi acela care va fi un mai bun teoretician.”²⁰⁷ Perspectiva științifică asupra practicii, analiza și sinteza, generalizarea, complexitatea, claritatea și simplitatea sunt dimensiuni ale activității practice ce își au sursa în teorie și, prin extensie, în fundamentele raționale ale dreptului. În același timp, accentuarea rolului major al dreptului se prezintă ca un fir ce leagă într-un tot unitar opera lui Titulescu, care accentuează rolul rațiunii în condițiile în care se urmărește dezvoltarea societăților și statelor. G.G. Potra apreciază aceste aspecte ca fiind de o importanță majoră și citează declarația de la Bordeaux: „Cei care asistă ca spectatori la violarea legii internaționale își antrenează țara în abis. Numai servind Dreptul, Justiția și Morala, se lucrează pentru propriul lor interes și pentru interesul național”, menționând spiritul titulescian, care „trăgea și aici semnale de alarmă împotriva somnului rațiunii, care copleșea cercurile politice și părți importante ale opiniei publice”²⁰⁸.

În concluzie, N. Titulescu se afirmă ca un promotor al supremației „forței dreptului”, a „legii internaționale” în cadrul raporturilor interstatale, un dușman neîmpăcat al violării normelor de drept reciproc, acceptate de state. Prin această substituție a „dreptului forței” cu „forța dreptului”, N. Titulescu îi atribuie dreptului un rol de forță motrice a societății, care asigură transformarea și evoluția acesteia. În cadrul acestui precept fundamental al gândirii lui N. Titulescu, oamenii devin subiecți activi, creatori ai propriului destin.²⁰⁹

Prezintă interes și reflecțiile lui N. Titulescu cu privire la raportul dintre dreptul internațional și politică și la natura relațiilor de conlucrare dintre juriști și oamenii politici. El susține că dreptul trebuie pus în serviciul politicii în așa fel, încât să se ajungă la concluzia că este vorba de două aspecte ale unui adevăr unic²¹⁰. Dreptul trebuie să sprijine politica cu instrumente și tehnici specifice, îndreptate spre găsirea unor soluții adecvate, pe care le ridică dinamica relațiilor internaționale pentru crearea unei ordini juridice care ar garanta omului realizarea idealului său creator. Accentul pus de N. Titulescu pe conlucrarea dintre juriști și oamenii politici are ca obiectiv identificarea unui limbaj comun – cel al promovării cooperării internaționale prin intermediul dreptului.

²⁰⁷ Titulescu, N. *Cum trebuie să înțelegem educațiunea juridică*, extras din „Curierul Judiciar” nr. 24/1905, București: Tipografia „Curierul Judiciar”, 1907, p. 13-14

²⁰⁸ Potra, G.G. *op.cit.*, p. 9

²⁰⁹ Mărgineanu, V. Dimensiunile gândirii juridice la Nicolae Titulescu. În: *Materialele Conferinței științifice naționale cu participare internațională „Statul și dreptul între tradiție și modernitate. In honorem profesor universitar doctor habilitat Om Emerit Elena Aramă”*, Chișinău: Cartea Juridică. 2019, pp. 425-431, ISBN 978-9975-108-77-5, p. 430

²¹⁰ Titulescu, N. *Ordinea în gândire*, În: *Documente diplomatice*, București: Editura politică, 1967, p.833

Cu o asemănare extrem de apropiată de eforturile actuale, depuse de comunitatea internațională pentru stoparea războiului din Ucraina, opera lui Titulescu se reactualizează în formula unei *pledoarii pentru pace* și a metodelor practice sugerate cu referire la propunerile de menținere a acesteia. A. Năstase, la „Sesiunea aniversară N. Titulescu -140” de la Academia Romană, afirma că acesta a „trăit timpurile pe care și noi începem să le trăim”²¹¹.

Convingerea constantă împărtășită de Titulescu era cea care susținea necesitatea eforturilor sistemice, orientate spre menținerea păcii prin diverse „forme de cooperare – pentru menținerea și organizarea păcii”²¹². În acest sens, se fac remarcate: conferința cunoscută sub genericul *Despre metodele practice de a păstra pacea existentă*, publicată integral, pentru prima dată în România, sub titlul *Ceea ce dorim noi este să evităm războiul, nu să îl câștigăm a doua oară*; conferința de la New College, Universitatea Oxford, cu genericul *Situația internațională a Europei*, publicată integral sub titlul *Milioane de oameni au murit în Marele Război pentru ca să se poată naște o nouă viață internațională*; conferința susținută în fața camerei Comunelor din Parlamentul britanic, cu genericul *Orientarea în politica actuală a democrațiilor europene*, reprodusă sub titlul *Tăcerea este sinonimă cu moartea. Un cuvânt spus la timp este sinonim cu viața*; discursul *Războiul este o calamitate. Ce se poate face pentru a-l preîntâmpina*, ținut în fața Comitetului pentru Pace și Apărare, prezidat de Winston Leonard Spencer Churchill ș.a. Fără a parcurge conținutul, deloc irelevant, ba, din contra, de o actualitate majoră, vom indica și vom accentua modalitatea ce scoate în valoare constatările analizelor și viziunile lui Titulescu, care accentuează dimensiuni ale tratatelor de pace, încheiate după cel de-al Doilea Război Mondial, destul de fragile din punctul de vedere al raționalității anticipative practice, ceea ce ar putea determina noi confruntări. Înțelegând realitatea unor posibile noi confruntări, războaie, juristul român formulează recomandări ce erau chemate să indice căi de evitare a războaielor ulterioare. Printre acestea se remarcă:

- Valorificarea instrumentelor rațional-comunicaționale în direcția stabilirii platformelor de colaborare dintre state. În acest sens, se pune accent pe dialogul politic și economic, pe diversificarea și chiar multiplicarea negocierilor, pe structurarea acordurilor bi- și multilaterale, ce vor conjuga interese ale părților;
- Asigurarea funcționalității instituțiilor internaționale care să aibă ca misiune prioritară prevenirea războaielor și apărarea păcii;

²¹¹ Năstase, A. *Discursul meu la sesiunea aniversară N. Titulescu – 140* [online]. [citat 14.01.2022]. Disponibil: <https://adriannastase.ro/2022/03/08/discursul-meu-la-sesiunea-aniversara-nicolae-titulescu-140/>

²¹² Năstase, A. *Nicolae Titulescu - Contemporanul nostru*, București: Editura Metropol, 1995, 446 p., ISBN 978-9735620578, p.33

- Structuri de securitate consolidate atât la nivel regional, continental, cât și mondial;
- Măsuri de consolidare a democrației europene la nivel internațional, capabile de a stopa pornirile dictatoriale, încălcarea drepturilor și libertăților fundamentale, a principiilor statului de drept ș.a.

Analizând consistența opiniilor lui Titulescu cu referire la importanța asigurării păcii la nivel mondial și realizând evaluarea conținutului câtorva conferințe ale acestuia, G.G. Potra²¹³ dezvăluie aspecte de actualitate cu referire la securitatea internațională, care, sintetizate, indică necesitatea unui sistem unic de securitate și conștientizarea caracterului logic al interdependenței dintre securitatea regională, cea continentală și cea mondială. În același timp, rațiunea sugerează că legea și moralitatea sunt cele care trebuie să se apropie și să conviețuiască în numele binelui, politicul trebuie să se asimileze în drept, căci doar atunci, când politicul nu se va opune juridicului, va fi asigurată dezvoltarea continuă a statelor. Fundamentul rațional pe care plasăm traseul în care încadrăm înțelegerea dreptului la Titulescu este alocarea rolului de felinar ori reper la care se aliniază tot, toți și toate și care ghidează acțiunile umane. Or, valorile juridice și morale sunt cele care constituie rațiunea de a fi a statelor, sunt cele care sunt capabile să consolideze societăți și să evite războaie.

În această ordine de idei, privite prin prisma unor convergențe dintre trecut și prezent, dintre național și internațional, dintre juridic și social, concepțiile promovate de juristul-diplomat N. Titulescu nici pe departe nu se supun unui exercițiu al contestării ori exhaustivității, ci, mai degrabă, se încadrează într-o perspectivă sintetică asupra valorificării relevanței și utilității, în contextul actualei realități de transformări ale timpului în care dreptul rămâne a fi plasat printre domeniile ce au un rol primordial în asigurarea ordinilor juridice naționale și internaționale, fapt ce conferă valoare nu numai istoric-doctrinară, ci și de sursă de soluții cu valențe multiple teoretico-practice.

2.3. Rațiunea, morala și justiția – coordonate de conceptualizare a dreptului, susținute de Valeriu Iordăchescu

Diferența dintre modul de abordare a problemelor, dar și arealul preocupărilor profesionale au contribuit și la un anumit grad de vizibilitate a ideilor și autorilor din perioada interbelică. În pofida tuturor studiilor efectuate până la momentul actual, trebuie să recunoaștem că există încă, în istoria noastră, și pete albe – domenii necunoscute și neexplorate. Această afirmație este

²¹³ Potra, G.G. *op.cit.*

valabilă și pentru domeniul gândirii juridice. În multe lucrări, astăzi uitate, găsim idei interesante și foarte actuale, supuse dezbaterilor și în prezent.

În ideea vizibilității autorilor și lucrărilor acestora, precizăm că, spre deosebire de cercetătorii care se regăsesc în compartimentele precedente ale acestei cercetări, prezentul subcapitol reflectă contribuția unui autor al cărui nume, practic, nu este cunoscut de marea majoritate a cercetătorilor naționali. Este vorba de preotul V. Iordăchescu²¹⁴, profesor de drept bisericesc la Seminarul Teologic din Chișinău, care a activat în perioada interbelică. Lucrările scrise de acesta depășesc cu mult disciplina predată și reflectă un spectru distinct de probleme din domeniul dreptului, susținute cu argumente convingătoare, care dovedesc că autorul era un foarte bun cunoscător al doctrinei, teoriei și filosofiei dreptului.

Născut la 2 februarie 1885, în comuna Sodomeni, județul Iași, într-o familie de preot, Valeriu Iordăchescu își face studiile la Seminarul „Veniamin” din Iași (1896-1904), apoi – la Facultatea de Teologie din București (1904-1908).

Parcursul său profesional este foarte impresionant: preot la biserica „Sf. Trei Ierarhi” din Iași (1909-1910); preot în Fălticeni și protopop al jud. Suceava (1910-1914); preot la biserica „Golia” din Iași (1914); profesor la Seminarul teologic „Sf. Andrei” din Galați (1914-1919); superior al bisericii ortodoxe române din Paris (1919-1921), perioadă în care a urmat cursuri de Filosofie și Teologie la Sorbona, Collège de France și Institutul catolic; profesor (1921-1927) și director (1921 - 1925) la Seminarul „Veniamin” din Iași; profesor de Morală la Facultatea de Teologie din Chișinău (1927-1941) și – în continuare – la cea din Cernăuți-Suceava, din 1941 până la pensionare, în 1947; între anii 1951 și 1960, preot la biserica „Belvedere” din București²¹⁵.

A fost membru în Adunarea eparhială a Arhiepiscopiei Iașilor, în Congresul Național Bisericesc și în Consiliul Central Bisericesc, președinte al Consistoriului apelativ metropolitan din Iași și președinte al Asociației clerului moldovean. Printre lucrările de referință menționăm „Forța și dreptul”, „Filosofie morală. Partea generală”, „Creștinism și comunism”.

Perioada de activitate de la Chișinău, în cadrul Facultății de Teologie, este apreciată ca fiind cea mai prolifică din viața lui V. Iordăchescu. După cum constata cercetătorul Iurie Colesnic, la Facultatea de Teologie din Chișinău „s-au adunat, s-au concentrat, un număr important de

²¹⁴ Prima publicație în care se prezintă succint aspecte din gândirea juridică a lui Valeriu Iordăchescu: Mărgineanu, V. Din gândirea juridică a lui Valeriu Iordăchescu. În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova: Seria „Științe socioumanistice”*. Chișinău, 2002. Vol. 1, p. 30-33, ISBN 9975-70-144-2

²¹⁵ Ciobanu, R. Abordări interdisciplinare asupra valorii sistemului social normativ la V. Iordăchescu. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, 2014, nr. 2 (162), pp. 27-40, ISSN 1857-2294, p.27.; BOTIS, T. *Dicționarul teologilor români*. [online] [citată 18.03.2022]. Disponibil: <https://faculty.go.ro/ronut-laptop/Nesortate/ROMixt2/Carti/dto/ValeriuIordacescu.html>; IORDĂCHESCU, V. În: *Dicționarul teologilor români*. [online] [citată 15.03.2022]. Disponibil: <https://www.crestinortodox.ro/dictionarul-teologilor-romani/valeriu-iordacescu-84726.html>;

veritabili intelectuali, oameni școliți în Europa, care au dat Basarabiei un alt puls, o altă dimensiune a vieții intelectuale”²¹⁶. Același cercetător remarca și faptul că este un caz rar în istoria noastră, când doi frați scriu capitole întregi din ea. Îl avea în vedere pe Cicerone Iordăchescu (1882-1966), fratele mai mare al lui Valeriu Iordăchescu, profesor de teologie, eminent teolog, distins filosof creștin, versat poliglot, care a activat și el, în aceeași perioadă, la Facultatea de Teologie din Chișinău, doi ani fiind și decan al acestei facultăți. „Duetul pedagogic al fraților Iordăchescu a rămas unul de referință pentru istoria interbelică a Chișinăului și chiar a întregii Basarabii”²¹⁷.

Putem afirma fără echivoc că prin concepțiile sale V. Iordăchescu a depășit, într-un anumit mod, atât cadrul activităților pe care le desfășura, cât și limitele spațio-temporale în care a activat. Mai mult ca atât, putem susține asumat și „cu certitudine faptul că problemele abordate de V. Iordăchescu au caracter interdisciplinar și nu sunt străine nici timpului în care trăim, menționând doar, cu titlu de exemplu, pe cele legate de valorificarea sistemului social-normativ – situații de impas pentru societate, crize sociale, lipsa unui sistem de norme, valori, principii”²¹⁸.

Analizele asupra conținutului lucrărilor indică distanțarea lui V. Iordăchescu de opiniile promovate și valorificate la acea perioadă, cum ar fi cele ale empiriștilor, pozitiviștilor neokantienilor ș.a. În special, se consideră inadecvată delimitarea, susținută de mulți autori, cu referire la separarea dreptului de morală²¹⁹. În linii mari, Iordăchescu ar putea fi considerat un pledant pentru apropierea dintre drept și morală, opinie susținută de afirmația că dreptul, alături de bine și virtute, este un element principal al moralei.²²⁰ Având ca reper analiza conexiunii dintre morală și drept, sunt dezvoltate de către autor multiple aspecte ce vor contribui la crearea unei ținute umane și valorice a dreptului. Anume din această perspectivă vom parcurge conținutul conceptual al lucrărilor, ce s-ar putea regăsi în cel al deontologiilor profesionale actuale, care accentuează importanța unei integrități morale a reprezentanților profesiilor juridice.

O perspectivă importantă este cea a *fundamentelor normative ale relațiilor* dintre indivizi în societate. Pe acest palier, V. Iordăchescu deosebește două tipuri de obligații (datorii), pe care individul le are față de ceilalți indivizi: datoria morală și datoria juridică. Pentru a observa adevăratele raporturi, deseori subtile, dintre diferite categorii de norme sociale, gânditorul atrage

²¹⁶ Colesnic, I. *În culisele istoriei: Duetul pedagogic al fraților Iordăchescu* [online]. În: Timpul.md, 21 octombrie 2013, ora 05:02, [citată 01.09.2020]. Disponibil: <https://www.timpul.md/articol/in-culisele-istoriei-duetul-pedagogic-al-frailor-iordachescu-49968.html>

²¹⁷ *Ibidem*

²¹⁸ Ciobanu, R. *op.cit.*, p.28

²¹⁹ Iordăchescu, V. *Filosofia morală: Partea generală*. Iași: Institutul de arte grafice ”Alexandru A. Terek”, 1939, pag. 118

²²⁰ *Ibidem*, pag. 117

atenția asupra faptului ca este important să „nu pierdem din vedere niciodată că, dacă justiția ne garantează drepturile noastre împotriva atacurilor din afară, ea nu ne suprimă libertatea de a jertfi unele din aceste drepturi în favoarea celorlalți”²²¹. Caracterul conștient al dreptului este raportat la capacitatea de a înțelege pe deplin dreptul și a **cunoaște justiția**, căreia V. Iordăchescu îi acordă două semnificații: justiție în sens subiectiv și justiție în sens obiectiv. Astfel, ***o altă direcție este cea a dreptului și justiției***, ce fac parte din același corp comun, sunt într-un raport de gen și specie, care înseamnă că niciuna dintre ele nu poate avea existență fără cealaltă. Dacă încercăm clarificarea dintre cele două forme de justiție, atunci justiția subiectivă este o virtute morală cardinală, „care constă în proprietatea voinței omenești de a practica justiția obiectivă”²²², în timp ce justiția obiectivă este „calitatea lucrurilor drepte”²²³. Anume cele din urmă determină, în fiecare caz particular, ce i se cuvine fiecăruia și, astfel, stabilește și configurează morala socială. Această categorie a justiției are, după gânditor, trei trăsături fundamentale: *obiectivitate, universalitate, suveranitate*. Având ca reper relevanța justiției pentru relațiile sociale umane, V. Iordăchescu va insista să prezinte diferite forme ale justiției obiective, ținând cont de anumite criterii de structurare:

Criteriul I: Forma de exprimare. Acest criteriu indică delimitarea dintre justiția nescrisă și cea scrisă. Cea dintâi există independent de voința omului și este interpretată de conștiință prin simțul spiritual și rațional al justiției. Cea de-a doua este prevăzută în legislațiile omenești și interpretată de judecători. Evident, justiția nescrisă este anterioară și superioară celei scrise.

Criteriul II: Numărul de persoane pe care îl vizează. Acesta este un criteriu care, pe lângă faptul că distinge între interesul general și cel individual, mai indică și întâlnirea dintre acestea în condițiile unei și aceleiași societăți. Astfel, deosebim justiție individuală și socială.

Criteriul III: Funcțiile pe care le are. Acest criteriu este cel care îl apropie pe Iordăchescu de doctrina greco-romană a dreptului. Astfel, se indică și se dezvoltă justiția *comutativă*, care urmărește să reglementeze schimburile dintre oameni în baza unei unități de măsură comune – egalitatea, justiția *distributivă*, care este realizată în baza principiului proporționalității și reglementează repartizarea bunurilor și a onorurilor²²⁴, justiția *retributivă*, care se manifestă ca specie a justiției *distributive*, ce urmărește să aplice sancțiunile pe potrivea faptelor.

²²¹ Iordăchescu, V. *Creștinism și comunism*, Iași: Institutul de arte grafice A. Țerec, 1938, pag. 10-13

²²² Iordăchescu, V. *Filosofia morală: Partea generală*. Iași: Institutul de arte grafice ”Alexandru A. Terec”, 1939, pag. 117

²²³ *Ibidem*, pag. 118

²²⁴ Aici găsim o reactualizare a clasificării formelor justiției la Aristotel. V. Iordăchescu păstrează același criteriu (funcția), aceleași forme de bază (distributivă și comutativă), dar, spre deosebire de Aristotel, include elementul sancționator în justiția distributivă, și nu în cea comutativă.

Criteriul IV: Originea. Un criteriu care se orientează spre a indica originile actului de justiție. Astfel, se distinge între justiția naturală, care rezultă din natura umană, și justiția pozitivă, care rezultă din determinările pozitive omenești. Același criteriu (originea) este utilizat în clarificarea tipurilor de justiție pozitivă, ce poate fi sau contractuală, sau legală.

Criteriul V: Calitatea persoanelor. Și, într-un final, apare un criteriu ce arată dependența dintre persoană și drept, persoană și justiție. Din anumite perspective, acest criteriu al subiectivității justiției este și cel care va dezvolta și anumite vulnerabilități ale acesteia, dar, totodată, apare conștiința faptului că în societăți trebuie să urmăm unele standarde comune, în temeiul cărora este realizată justiția. Astfel, se distinge între justiția privată și justiția publică.

Având aceste formule, în care sunt identificate distincții ce reflectă modul de înțelegere a justiției ca simț rațional al dreptului, criteriile vor fi aplicate și pentru a realiza o structurare a modului în care este abordat dreptul în sine. De pe aceleași poziții, V. Iordăchescu definește dreptul – de pe poziția a două formule de înțelegere a acestuia: dreptul *obiectiv* și dreptul *subiectiv*. Ambele forme de drept se prezintă ca indispensabile de justiția obiectivă. „Dreptul subiectiv este puterea morală pe care o are omul de a revendica ceea ce i se cuvine în conformitate cu justiția obiectivă”²²⁵.

Pentru dreptul obiectiv este obligatorie conformitatea cu justiția obiectivă și el este definit de V. Iordăchescu ca fiind „un interes sau o funcțiune justă”²²⁶. Din această concordanță obligatorie autorul desprinde trăsăturile caracteristice ale dreptului obiectiv: *exigibilitatea*, *inviolabilitatea* și *imprescriptibilitatea*. Corespunzător acestei perspective, V. Iordăchescu deduce o concluzie importantă, care accentuează faptul că *încălcarea ori necunoașterea, sau nerevendicarea dreptului obiectiv nu duce la inexistența lui*, adică dreptul se prezintă a fi imuabil vieții sociale umane. Unica cedare care poate exista este cea care admite doar suspendarea drepturilor obiective inferioare în favoarea drepturilor obiective superioare, necesare bunei funcționări a societății. Această suspendare poate fi făcută doar de către autoritatea publică și este în totală conformitate cu justiția obiectivă²²⁷.

Următoarea perspectivă a discuțiilor și analizelor este cea care rezultă din clasificarea justiției în *naturală* și *pozitivă*, **este cea făcută dintre dreptul natural și dreptul pozitiv**, cu o preferință evidentă și accentuată pentru dreptul natural. Deși o parte din drepturile naturale sunt consacrate și sancționate de dreptul pozitiv, totuși acestea își păstrează caracterul lor nescris și universal, în ultimă instanță pozitivă fiind doar sancțiunea. Clarificările operate relevă că dreptul

²²⁵ *Ibidem*, pag. 120

²²⁶ *Ibidem*, pag. 121

²²⁷ *Ibidem*, pag. 120

natural reflectă „ordinea juridică, fundată pe natură, cunoscută numai prin rațiune și independentă de legea pozitivă”²²⁸.

Pedalând pe explicațiile privind esența dreptului natural, V. Iordăchescu analizează și temeiurile reale ale concepției dreptului natural, pentru a se clarifica dacă există o ordine juridică fondată pe natură (adică dreptul natural) și pentru a se convinge pe sine și pe alții că aceasta există, cel puțin, dat fiind că există drepturi inviolabile, indiferent de faptul dacă legea pozitivă le consacră sau nu (dreptul la viață, dreptul la libertate etc.).²²⁹ Mai mult decât atât, se promovează ideea de conștientizare și a calității legilor de către membrii comunităților, susținându-se că în cadrul societății, împotriva regulilor pozitive injuste se ridică, în primul rând, conștiința individuală, care concepe modificările dreptului pozitiv. În acest exercițiu al atitudinii critice față de drept și lege, apare ideea raportului dintre ceea ce este și ceea ce ar trebui să fie, care se materializează într-o tendință spre un drept ideal, natural, dedus cu ajutorul rațiunii umane. Astfel, o dată în plus, în ecuația analizelor lui Iordăchescu se accentuează, pe o parte, dimensiunea rațională a dreptului, pe de alta, rolul persoanei dotate cu rațiune, capabile să contribuie la dezvoltarea societății și a dreptului²³⁰.

Tot în direcția susținerii convingerii cu referire la existența dreptului natural, V. Iordăchescu²³¹, prin practici de raționare, reduce la absurd negarea acestuia:

- Orice lege pozitivă, prin faptul că există, ar trebui considerată dreaptă.
- Persoana omenească nu ar putea avea alte drepturi, decât cele recunoscute de legea pozitivă.
- Nu ar exista un drept internațional, decât în măsura în care este o forță internațională, care să-l impună.
- Obligativitatea legii pozitive, când individul se poate sustrage forței, dispare.

În disputa întâietății dintre dreptul pozitiv și dreptul natural, V. Iordăchescu extinde modul de înțelegere a noțiunii de *izvor de drept pozitiv*, incluzând în ea și contractele, ale căror prevederi

²²⁸ Iordăchescu, V. *Forța și Dreptul*, Chișinău, tip. Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia, 1933, pag. 16

²²⁹ Corelația dintre conceptul statului de drept și conceptul dreptului natural la V. Iordăchescu este analizată în: Mărgineanu, V., Ciobanu, R. The Highlights of the Interwar Legal Thinking in the Construction of the Contemporary Rule of Law, În: *Revista Națională de Drept*. 2022, nr. 1 (247), pp. 12-20, ISSN 1811-0770, E-ISSN 2587-411X, CZU 340.12; DOI: [https://doi.org/10.52388/1811-0770.2022.1\(247\).01](https://doi.org/10.52388/1811-0770.2022.1(247).01)

²³⁰ Mărgineanu, V. Unele aspecte ale gândirii juridice a lui Valeriu Iordăchescu. În: *Dimensiunea științifică și praxiologică a dreptului. Materialele conferinței științifice internaționale „Contribuții la dezvoltarea doctrinară a dreptului. In honorem Elena Aramă, doctor habilitat în drept, profesor universitar. Om emerit”*, Chișinău: Bons Offices SRL, 2009, 448 p., pp. 213-219, ISBN 978-9975-80-291-8, p. 215.

²³¹ Iordăchescu, V. *op.cit.*, pag. 23

sunt obligatorii doar pentru părți. Pentru gânditor, „dreptul pozitiv este acela determinat fie prin contracte privite dintre individ și individ, fie prin legislațiuni publice”²³².

Clarificările și discuțiile asupra problemelor indicate *supra* deschid calea spre *un alt areal – cel al fundamentelor dreptului*. Căutând să descopere fundamentul dreptului, V. Iordăchescu afirmă că trebuie de plecat de la fundamentul justiției, deoarece aceasta definește și deci precedă dreptul. Considerând justiția obiectivă ca fiind una dintre valorile morale obiective, V. Iordăchescu afirmă că „justul, dreptul [...] este binele moral, aplicat în viața socială a omului”²³³.

În vederea clarificării asupra discutabilei probleme a fundamentelor dreptului, V. Iordăchescu respinge soluțiile biologiste, cele ale utilitarismului privat, cele ale utilitarismului social și etatist, acceptând fără rezerve soluția **raționalistă**,²³⁴ conform căreia „natura și persoana morală a omului constituie fundamentul dreptului și-i conferă calitatea de valoare morală obiectivă”²³⁵. Or, drepturile naturale se constituie din necesitățile de viață și de dezvoltare ale persoanei morale, iar printre principiile fundamentale ale dreptului natural, menționate de autor, este *egalitatea tuturor oamenilor*, care nu se identifică cu ideea unei egalități absolute, ea fiind o egalitate esențială și inegalitate individuală a oamenilor²³⁶.

Trebuie menționat că V. Iordăchescu acordă personalitate morală atât omului (individului), cât și societății. Din acest motiv, există drepturi naturale ale individului și drepturi naturale ale societății, suportând și ele câteva clasificări. V. Iordăchescu formează o ierarhie a drepturilor naturale în dependență de interesele și funcțiile pe care le reprezintă. Cele superioare sunt drepturile naturale ale conștiinței, care satisfac necesitățile persoanei morale a individului. Acestea sunt absolute și suverane, nu pot fi suprimate, micșorate, suspendate. Urmează drepturile societății, cărora li se subordonează drepturile persoanei empirice a omului. De asemenea, drepturile societății inferioare (familia) se subordonează drepturilor societății superioare (națiunea)²³⁷. Această ierarhie, după V. Iordăchescu, este una naturală și nu presupune numai

²³² Iordăchescu, V. *Filosofia morală: Partea generală*. Iași: Institutul de arte grafice ”Alexandru A. Terec”, 1939, pag. 122

²³³ *Ibidem*

²³⁴ Respingând soluția biologistă (sofiștii, Spinoza, Hobbes etc.), care pretinde că forța constituie dreptul omului în stare naturală, V. Iordăchescu acceptă totuși că, în unele cazuri, forța poate sta la originea unor drepturi pozitive, dar nu constituie fundamentul lor. Soluția utilitarismului privat (Rousseau etc.), care propune ca fundament al dreptului necesitățile, interesele, dorința și pasiunea omului, este respinsă, pentru că inspiră spre un egoism major, ceea ce ar duce la o primitivă descompunere a societății. Soluția utilitarismului social, sau etatist (Comte, Marx etc.), care afirmă suveranitatea statului și a societății ca ceva natural, ignorând în totalitate drepturile naturale ale individului, este respinsă de V. Iordăchescu, pentru că recunoaște doar propriile interese și deci este egoist și se opune oricărei justiții internaționale, fiind anarhist (Mai pe larg în: V. Iordăchescu, *op.cit.*, pag. 123-126)

²³⁵ *Ibidem*, pag. 126

²³⁶ Iordăchescu V, *Creștinism și comunism*, Iași: Institutul de arte grafice A.Țerec, 1938, pag. 71

²³⁷ Iordăchescu, V. *Filosofia morală: Partea generală*. Iași: Institutul de arte grafice ”Alexandru A. Terec”, 1939, , pag. 128

subordonarea drepturilor inferioare față de cele superioare, dar și coordonarea lor în cadrul aceleiași categorii. În opinia lui V. Iordăchescu, doar în formula ierarhiilor de acest fel nu se va ajunge la situații extreme de suprimare a unor drepturi de către altele, fiecare păstrând suveranitatea sa. Sigur, că această formulă de ierarhizare este una ce nu se bazează pe ierarhia realizată de autorii contemporani, care au abordat dreptul prin aplicarea perspectivei sistemic-structurale (cum ar fi Kelsen, *Teoria pură a dreptului*), dar, în același timp, este o formulă prin care se încearcă conferirea unei logici interne sistemului de drept.

Odată ce se dezbate raportul dintre dreptul natural și cel pozitiv, logic este ca acest raport să se extindă și asupra **relației dintre drepturile naturale și drepturile pozitive**, din perspectiva necesității și utilității acestora. Necesitatea existenței drepturilor pozitive este explicată prin condițiile schimbătoare ale vieții sociale, care impun existența acestora în condițiile de organizare a societății sub forma de drept. Drepturile pozitive sunt aplicații practice ale drepturilor naturale, aplicații care nu afectează imutabilitatea esențială a acestora din urmă. Deci între drepturile naturale și drepturile pozitive există un acord mai degrabă de natură materială, și nu este o situație prin care acestea ar fi privite ca opozabile. În consecință, putem considera că statul nu creează dreptul, ci determină din punct de vedere practic dreptul natural, prin a-l conecta cu sancțiunea forței sociale și punând forța în serviciul dreptului. Generalizarea în cauză este fundamentată de V. Iordăchescu prin faptul că, dacă dreptul pozitiv s-ar afla în contradicție și / ori ar contraveni dreptului natural, atunci acesta ar fi injust, iar conștiința morală a individului nu-l va recunoaște în calitate de drept și va acționa pentru a se proteja pe sine, societatea protestând împotriva lui în numele justiției și al dreptului natural.

În ecuația analizelor relației *drept natural – drept pozitiv, drepturi naturale – drepturi pozitive* Iordăchescu constată o relativitate istorică, dar nu și esențială, a dreptului și justiției, relativitate care este explicată prin doi factori: a) diferențele dintre inteligențele omenești în materie de cunoaștere a dreptului și justiției; b) variațiunile care rezultă din aplicarea dreptului natural în condiții de viață socială diferite, după timp și spațiu²³⁸.

O altă problemă fundamentală, analizată de V. Iordăchescu, se referă la **raportul dintre drept și forță**. Această perspectivă de conectare a dreptului la probleme concrete pe care le au și le trăiesc societățile și oamenii îl fac pe Iordăchescu să fie perceput ca un contemporan al nostru. Fiind conștient de problemele majore cu care se confruntă oamenii și statele, autorul face o constatare pur practică, ce relevă că societatea trece printr-o **criză**, care este o gravă amenințare pentru viitorul ei. „Nicio epocă din istoria omenirii nu a înregistrat convulsii mai adânci și mai

²³⁸ *Ibidem*, pag. 130

încărcate de primejdii decât epoca noastră. Precizări de acest gen pot fi făcute doar de oamenii de știință versați în *Istoria omenirii*, căci numai o autoritate științifică ar putea zice că criza pe care o străbate societatea de azi este cea mai gravă din câte cunoaște istoria”²³⁹. Constatarea autorului este că „... frământările actuale ale societății omenești sunt suficient de inquietante, sunt grav amenințătoare pentru viitorul ei”²⁴⁰. Iordăchescu conștientizează pericolele și importanța acțiunilor de depășire ori de anticipare a acestora. Astfel, încercând să descopere cauzele acestei crize, V. Iordăchescu pornește de la noțiunea de *societate*, care „este uniunea stabilă a mai multor voinți ce conlucrează în vederea unui scop comun”²⁴¹. Această „explicație relevă sensul comun al termenului, dar care evidențiază elementele esențiale ale societății umane: unul – cu caracter material: un număr oarecare de voințe; altul – cu caracter formal: un scop urmărit (un bine comun) de toate aceste voințe. Dacă am încerca să excludem, cel puțin, unul dintre aceste elemente cu ușurință, vom sesiza dispariția nu doar a noțiunii de *societate*, dar și realitatea reprezentată de ea”²⁴². Principalul element definitoriu al acestei noțiuni este *scopul comun*, care transformă un conglomerat de voințe în societate. În încercarea de a descoperi modul de formare a acestui bine comun, V. Iordăchescu se concentrează pe **valorile** care îl generează, evaluând punctual calitățile și neajunsurile fiecărei valori în parte, pentru a le aprecia contribuția la crearea binelui comun. În analiza sa, gânditorul ia în calcul atât valorile materiale, cât și pe cele spirituale. Acum, din perspectiva actuală, cercetările dreptului prin prisma unei axiologii juridice, în spațiul științific național, așa și nu au avansat în studii de sinteză. Ele ar rămas a fi în formule spicuite, întâmplătoare și cu o perspectivă superficială în abordări. Opinia noastră la acest subiect este cea care indică necesitatea de revalorizare a însuși domeniului dreptului – atât din perspectiva doctrinară, teoretico-metodologică, cât și aplicativ. De aceea apreciem punerea în vizor a acestui subiect de către V. Iordăchescu, ce optează pentru o abordare diversificată, prin tangențe cu alte domenii ale socioumanului, care urmăresc realizarea binelui comun. Astfel, se vor identifica în centrul dezbaterilor domenii cu caracter și predispoziție valorică: religia, filosofia, dreptul, știința.

Pentru prima perspectivă asupra valorilor, Iordăchescu încearcă să se clarifice prin intermediul opțiunilor sale privind anumite domenii ale spiritualului. Pentru început, indicăm poziția susținută de autor, nu neapărat și de noi, care constată că religia și credința religioasă conțin toate elementele necesare și suficiente pentru realizarea binelui comun. Regretul acestuia este legat de faptul că astăzi există impedimente care nu permit credinței religioase să se manifeste

²³⁹ Iordăchescu, V, *Creștinism și comunism*, Iași: Institutul de arte grafice A.Țerec, 1938, pag. 3

²⁴⁰ *Ibidem*; Se creează impresia că acea criză de care vorbea V. Iordăchescu nu a luat sfârșit, ci, dimpotrivă, se amplifică pe zi ce trece.

²⁴¹ *Ibidem*; Iordăchescu, V. *Forța și Dreptul*, Chișinău, tip. Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia, 1933, pag. 3;

²⁴² Ciobanu, R. *op.cit.*, p.29

pe deplin în procesele de evoluție a societății, așa cum s-a realizat nu o singură dată pe parcursul istoriei. Astfel, „observăm astăzi că religia este divizată într-o multitudine de credințe, confesiuni, secte. În plus, pentru mulți dintre gânditorii prezentului, religia, cu regret, ține de domeniul prezentului”²⁴³. Odată cu aceste opinii ce scot în evidență starea puțin favorabilă a religiei, V. Iordăchescu totuși susține că soluționarea problemelor sociale nu poate fi asigurată fără recunoașterea și implicarea factorului religios. Această perspectivă de a vedea lucrurile și rostul religiei este explicabil pornind de la preocuparea de bază pe care a avut-o autorul opiniilor – de a promova credința și bunătatea în societate. Totodată, istoria umanității a demonstrat că, în cele mai complicate timpuri, oamenii au încercat să găsească refugiu și salvare în credință, în condițiile în care societatea în care trăiau nu le oferea alternative. Din această perspectivă, se amplifică aprecierea rolului social al religiei, facilitat de perioada istorică în care a activat și de preocuparea pe care a avut-o în calitate de teolog.

Evaluând prestația socială a filosofiei și a perspectivelor în care ea se prezintă, V. Iordăchescu constată că nici aceasta, în calitate de bun spiritual, nu deține capacitatea de a promova o concepție care să domine viața într-o așa măsură, încât să fie capabilă să transforme o multitudine de voințe dispersate într-o societate²⁴⁴. Marea diversitate a cadrului de abordare, dar și de domenii filosofice este unul destul de amplu și vast, complex și teoretizat, ce face ca aceasta să nu fie apropiată spiritului comun, ci doar celor ce au capacitatea și își doresc să o cunoască și să o adopte ca valoare. Inclusiv axiologia este cea care se încadrează în marea diversitate a problemelor de filosofie, fapt care o determină să fie o „valoare a valorilor”.

Referindu-se la rolul științei, la o primă vedere, în varianta sa aplicativă, și nu teoretică, V. Iordăchescu opinează că ea „pare a fi în stare să unească [...], să constituie un bine comun”²⁴⁵. Ceea ce avantajează știința este caracterul ei experimental și practic, însă anume aceste aparente avantaje se transformă în dezavantaje. Știința se preocupă de ceea ce este, și nu de ceea ce trebuie să fie, respectiv, nu poate formula un scop al vieții sociale și individuale²⁴⁶. Aceste afirmații indică acele delimitări teoretico-metodologice care în perioada contemporană²⁴⁷, cu mare exactitate, au realizat delimitarea dintre științele experimentale și cele socioumane și au indicat avantaje și dezavantaje în raport cu fiecare dintre acestea. Problematika cu care se confruntă cadrul disciplinar al socioumanului este puternica apropiere dintre aceste din punct de vedere – al obiectului de studiu și al modalității în care se realizează cercetarea științifică. Iordăchescu nu optează pentru

²⁴³ Iordăchescu, V. *Creștinism și comunism*, Iași: Institutul de arte grafice A.Țerec, 1938, pag. 4

²⁴⁴ *Ibidem*, pag. 5

²⁴⁵ *Ibidem*

²⁴⁶ *Ibidem*, pag. 6

²⁴⁷ Arama, E., Ciobanu, R. *op.cit.*

o abordare abstractă, ci se orientează și asupra unor domenii particulare. Astfel, acesta relevă că literatura și arta au forme extrem de diverse de manifestare și nu pot crea idealuri care să reprezinte binele comun. De asemenea, analizând concepțiile politice, V. Iordăchescu ajunge la concluzia că toate acestea – de la extrema stângă până la extrema dreaptă – „dau naștere, sub scuza luptei politice, instinctelor primare de ură, luptă și răzbunare”²⁴⁸. Astfel, deși aparent bunurile spirituale ar trebui să coaguleze societatea, să o unească, să alimenteze și să contribuie la formarea binelui comun al societății, în realitate însă, acestea doar dezbină și învrăjesc societatea.

Din cea de-a două perspectivă asupra valorilor, adică bunurile materiale, se constată că acestea, prin esența lor, nu pot constitui obiect al cooperării între indivizi, de unire a lor în vederea realizării unui scop comun. Dimpotrivă, bunurile materiale au servit tot timpul ca obiect al concurenței, al competiției și al conflictului dintre indivizi, dat fiind faptul că „bunurile materiale sunt într-un număr limitat. Adesea concurența și competiția s-a transformat în adevărate lupte deschise, în războaie sociale și doar datorită justiției, care parțial își găsește originea în morală, s-a reușit menținerea ordinii în societate”²⁴⁹. Pentru a dezvolta acest subiect, V. Iordăchescu recurge la o analiză comparativă între viața unui organism viu și viața societății²⁵⁰. Legitățile biologice sunt aplicabile, în acest sens, socialului, dat fiind faptul că, similar modului în care un organism viu se îmbolnăvește atunci când „unul din principalele organe nu se mai acordează armonios cu viața integrală a organismului”²⁵¹, la fel se întâmplă și în societate, a cărei funcționalitate este dependentă de rolurile pe care le au multiplele domenii ale socialului și umanului. Pentru autorul interbelic, dreptul este cel care trebuie să direcționeze voințele individuale către binele comun, către binele natural al individului, dar, constată acesta, dintre toate funcțiunile vitale ale vieții sociale cea mai grav afectată și derogată de la normal este funcțiunea dreptului. Astfel, concluzia noastră este că dreptul, de rând cu multe alte elemente, este cel care trebuie să își realizeze obiectivele, totodată, acțiunile de diagnosticare și soluționare a problemelor concrete sunt dependente de contribuțiile fiecăruia dintre elementele structurilor sociale existente.

În acest context, vom face referință la opinia cercetătoarei R. Ciobanu, conform căreia „două idei esențiale sunt promovate de V. Iordăchescu: prima se referă la necesitatea abordării sistemului social din perspectiva sistemică și interdisciplinară, alta – la importanța și necesitatea existenței unui cadru social normativ, capabil de a acționa prin forța sa de coerciție (este vorba despre drept ca domeniu format din norme care au caracter imperativ și coercitiv). Perspectiva

²⁴⁸ Iordăchescu, V. *op.cit.* pag. 7

²⁴⁹ *Ibidem*, pag. 8

²⁵⁰ O asemenea comparație a fost frecvent utilizată în filosofie, cu titlu exemplificativ amintindu-i pe Platon, Spencer etc.

²⁵¹ *Ibidem*

sistemică asupra dreptului are o importanță metodologică semnificativă, fiindcă stă la baza metodei sistemic-structurale, ce evidențiază interacțiunea reciprocă dintre elementele și relațiile din domeniul juridic. Conceptul de *sistem*, utilizat în drept, este important, reieșind din, cel puțin, următoarele momente: pentru definirea cât mai exactă a dreptului; pentru validarea dreptului (logic, axiologic, pragmatic); pentru interpretarea dreptului. În ceea ce privește perspectiva interdisciplinară, în acest caz, vorbim despre formarea unei imagini complexe a dreptului, pornind de la diferite moduri de abordare posibilă, căci dreptul, la fel ca multe alte domenii socioumane, are caracter interdisciplinar de la origine²⁵², opinie care a fost identificată și de noi în conținutul lucrărilor lui Iordăchescu.

După V. Iordăchescu, principala cauză a disfuncționalității dreptului este lipsa unei formule de conceptualizare comună, acceptată de toți membrii societății sau, cel puțin, de conducătorii ei²⁵³. Asumându-și această misiune, V. Iordăchescu efectuează o sinteză a concepțiilor istorice despre drept și constată o diversitate extrem de vastă a acestora. Gânditorul evidențiază câțiva autori, ale căror concepții le consideră mai importante, iar această selecție ne demonstrează faptul că problema a fost abordată sub diferite aspecte, inclusiv sub aspectul interdependențelor disciplinare. Printre autorii la care face referință îi regăsim: pe Helvetius, pentru care dorința este unicul fundament al dreptului; pe Destutt de Tracy, pentru care nevoia naște dreptul; pe Hobbes, pentru care forța este principiul dreptului; pe Spinoza și Rousseau, care, în esență, identifică dreptul cu forța, deși pledează pentru limitarea rațională a acestei forțe în interesul binelui comun ș.m.a.²⁵⁴. Dar, totodată, remarcăm și o categorie separată de concepții identificate, care promovează ideea că dreptul este obiectul justiției, că justiția este o virtute morală naturală, că dreptul este o putere morală etc.²⁵⁵. În acest exercițiu al căutării unei formule unice de definire a dreptului (exercițiu care mai persistă și astăzi), prin analiza definițiilor formulate de diferiți gânditori pe parcursul istoriei, V. Iordăchescu realizează o sistematizare a acestora în două categorii contradictorii și antagoniste:

- **Concepția dreptului-forță.** În această ipostază, dreptul se identifică cu puterea fizică, care acționează direct prin constrângere, ceea ce, în opinia lui V. Iordăchescu, nu este acceptabil, deoarece se realizează o confuzie profundă a dreptului cu forța și, în ultimă instanță, se ajunge la afirmația că statul este unicul izvor al dreptului.

²⁵² Ciobanu, R. *op.cit.*, p.33

²⁵³ Iordăchescu, V. *Forța și Dreptul*, Chișinău, tip. Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia, 1933, pag. 10

²⁵⁴ Iordăchescu, V. *Creștinism și comunism*, Iași: Institutul de arte grafice A.Țerec, 1938, pag. 10 și urm.

²⁵⁵ *Ibidem*

- **Concepția morală a dreptului.** Această perspectivă de conceptualizare a dreptului conferă dreptului o putere ideală, care nu acționează direct prin constrângere asupra persoanei, ci direct asupra rațiunii. Aderând la această perspectivă, ce constă „în afirmația că dreptul constituie obiectul justiției, care este virtutea morală naturală prin excelență socială”²⁵⁶, dreptul obține putere morală și rațională²⁵⁷.

Chiar dacă ambele perspective își au locul și pot fi acceptabile în anumite condiții, totuși definirea dreptului trebuie raportată la funcționalitatea sa. Astfel, V. Iordăchescu relevă că „dreptul este puterea de a face, a poseda sau a pretinde un lucru”²⁵⁸, formulă de definire care, în cele două perspective identificate *supra*, este doar la nivel de aparență. În primul caz, al dreptului-forță, stabilirea binelui comun al societății și direcționarea voințelor spre acesta, adică puterea de a decide, aparține interesului, plăcerii, capriciului, adică forței. În schimb, în cel de-al doilea caz, cel al concepției morale a dreptului, binele comun este determinat de rațiunea omenească, capabilă de a intui natura lucrurilor, deci decide rațiunea, interogând natura.

În consecință, care ar putea fi opțiunea pe care o avem? V. Iordăchescu este convins că societatea poate fi salvată doar prin perspectiva aplicării unei concepții a dreptului rațional natural și își exprimă regretul că, mai ales în sec.19-20, încă mai predomină concepția dreptului-forță. „Îmi permit să cred că multe din tulburările societății contemporane se datoresc acestui fapt. Cred, în același timp, salvatoare concepția dreptului rațional natural”²⁵⁹. După cum am remarcat și anterior, V. Iordăchescu nu concepea dreptul natural decât cunoscut prin rațiune și independent de legea pozitivă. Principiile fundamentale ale ordinii juridice, ce are la bază dreptul natural (să nu furi, să-ți respecti angajamentele etc.), sunt reguli ale rațiunii, dat fiind faptul că rațiunea ne arată că aceste lucruri sunt favorabile pentru existența individului în cadrul societății.

În opinia noastră, V. Iordăchescu nu poate fi plasat în contextul unor opinii pur speculative asupra dreptului, ci, mai degrabă, trebuie orientat spre încercarea de a determina cauzele ce au redus dreptul la forță. În acest context, unicul argument este **exigibilitatea dreptului**, care constituie esența lui. Mai mult ca atât, exigibilitatea nu este condiționată de forță și de constrângere fizică. Dreptul este „nu ceea ce-mi permite puterea să pretind, ci ceea ce-mi arată rațiunea, ca fiind conform cu judecata ei practică”²⁶⁰. Exigibilitatea dreptului are un sens rațional, moral, și nu se identifică cu forța de constrângere fizică. Întrebarea, în acest caz, este: se încadrează, oare, exigibilitatea în acea interdependență dintre dreptul natural și cel pozitiv, la care

²⁵⁶ Iordăchescu, V. *Forța și Dreptul*, Chișinău, tip. Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia, 1933, pag. 12

²⁵⁷ *Ibidem*, pag. 14

²⁵⁸ *Ibidem*, pag. 15

²⁵⁹ Iordăchescu, V. *Creștinism și comunism*, Iași: Institutul de arte grafice A.Țerec, 1938, pag. 19-20

²⁶⁰ Iordăchescu, V. *Forța și Dreptul*, Chișinău, tip. Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia, 1933, pag. 20

se referă autorul? Răspunsul este că, de fapt, concepția dreptului natural nu o exclude pe cea a dreptului pozitiv, dar îi dă un alt conținut. Dreptul pozitiv nu este o manifestare oarbă a forței, ci o totalitate de consecințe ale dreptului natural, aplicate la condițiile schimbătoare ale vieții sociale. Astfel, dreptul natural este supus unei evoluții, unei variabilități accidentale, păstrându-și imutabilitatea esențială.

Pe această dimensiune a analizei și încadrării concepției promovate de Iordăchescu mai trebuie să semnalăm criticile aduse adeptilor dreptului natural din secolul 18 pentru concepția lor abstractă și arbitrară, care pot fi respinse, cunoscând evoluția istorică a formelor juridice, evoluția istorică a dreptului în cele patru faze ale sale: a) epoca primitivă cutumiară, în care dreptul era același cu opinia publică și rezulta din experiența practică; b) epoca jurisprudenței, prezentată la început de rege, iar ulterior de magistratură; c) epoca legală, care coincide cu apariția legii scrise; d) epoca ideală, care este cea mai perfectă formă a dreptului natural²⁶¹. În temeiul evaluărilor și interpretărilor personale, V. Iordăchescu concluzionează că gânditorii secolului 18 au conceput un drept natural abstract și arbitrar, fără a se baza pe realitatea faptelor. Or, dreptul natural, rațional, moral, așa cum îl concepea V. Iordăchescu, este confirmat de evoluția istorică, dat fiind faptul că permite evoluția formelor juridice, fără a afecta caracterul imuabil al dreptului natural. Ca urmare, V. Iordăchescu identifică în fenomenul juridic omenesc doi factori:

- unul intern, dinamic, permanent și în neîntreruptă continuitate cu sine însuși – sentimentul natural al justiției;
- altul extern, variabil în timp, spațiu și ca formă – dreptul pozitiv, dar nu ca produs al forței, ci al dreptului natural. Anume acest factor îl regăsim și este prezent în cele patru faze ale evoluției istorice a dreptului.

Valorificând subiecte și concluzii ale doctrinei naționale și străine, V. Iordăchescu s-a preocupat constant de natura dreptului just și a reevaluat concepția dreptului pozitiv, a dreptului natural și a raportului dintre ele. Bineînțeles, conceptul dreptului natural nu reprezintă o noutate în gândirea filosofico-juridică mondială. Importanța dreptului natural a fost recunoscută de-a lungul timpului, în diferite perioade istorice, de gânditori cu renume. Este suficient să-i menționăm, cu titlu de exemplificare, pe Socrate, Platon, Aristotel, stoici, Cicero, Sf. Toma d'Aquino, Hugo Grotius și mulți alții. Este adevărat că, în aceleași perioade, au existat și critici ale acestui concept, dar vocile lor nu au avut o valență dominantă. Și doar în sec. 19 – începutul sec. 20, doctrina juridică a fost dominată de pozitivism, adică de concepția dreptului-forță²⁶². Aici

²⁶¹ Jhering, *Histoire au developement du droit romain*. Apud: Iordăchescu, V. *Forța și dreptul*, Chișinău, tip. Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia, 1933, p. 24-25

²⁶² Iordăchescu, V. *Creștinism și comunism*, Iași: Institutul de arte grafice A.Țerec, 1938, pag. 19-20

observăm și marele merit al lui Valeriu Iordăchescu, care a încercat să repună în valoare conceptul dreptului natural într-o perioadă în care acesta a fost neglijat, dar și dintr-o perspectivă reînnoită a raționalismului uman și a moralismului social. Mai mult ca atât, gânditorul a insistat asupra fundamentului rațional al principiilor dreptului natural, fapt ce ne permite să transformăm dreptul natural dintr-un concept pur teoretic, speculativ, idealist într-unul practic, chiar și văzut dintr-o perspectivă îndelungată a parcursului societăților actuale.

Într-un final, „ideea de bază pe care o promovează V. Iordăchescu este că una din cauzele anarhiei și haosului societății stă în „turburarea funcțiunii” sociale a dreptului. Ca element esențial al socialului, realizarea dreptului depinde de concepțiile noastre despre el. Concepția dreptului-forță este una care acționează negativ – atât asupra individului, a societății, cât și asupra relațiilor dintre națiuni. Prin această opinie are loc „intoxicarea lentă a conștiinței omului cu otrava acestei fatale concepțiuni”²⁶³. Anume acestui citat îi revine misiunea de a fi argumentul de bază, ce accentuează rostul și rolul acestei incursiuni asupra doctrinei juridice interbelice a lui Iordăchescu, care a structurat și a configurat traseul parcursului său spre actualitate.

2.4. Concluzii la capitolul 2

1. Cercetările realizate asupra opiniilor promovate de către cei trei autori care se regăsesc în acest compartiment al lucrării structurează prioritățile și traseul formulelor de coerență în reactualizarea și dezvoltarea cercetărilor pe dimensiunea caracterului rațional al dreptului.

În perspectiva identificării conceptelor dominante în evoluția și fundamentarea dreptului, s-a urmărit dezvoltarea cadrului conceptual valoric al abordărilor filosofico - teoretice și sociale, prin încadrarea acestora într-o viziune a teoriei generale a dreptului și a filosofiei juridice.

Opinia promovată și susținută este cea care relevă consistența și caracterul peren al temelor majore și al problemelor prin care se manifestă doctrina juridică românească din perioada interbelică.

O actualitate aparte am conferit acestei intervenții retrospective, care este mai puțin susținută de mulți reprezentanți ai domeniului dreptului, optându-se pentru cercetări ramurale, centrate pe probleme înguste privind procesele și provocările cărora sunt expuse statele și persoanele în ultimii ani.

Astfel, în consecință, constatăm:

- o actualizare incontestabilă a autorilor care au activat în perioada interbelică;

²⁶³ Ciobanu, R. *op.cit.*, p.38

- identificarea similitudinii între problemele și necesitățile sociale din perioada de referință cercetată și în actualitate;
- constatarea opiniilor pertinente și consistente cu referire la modul în care dreptul trebuie să răspundă necesităților sociale și umane;
- determinarea pistelor pentru un exercițiu de revalorizare a dreptului și a doctrinei juridice, în vederea constituirii temeiurilor științifice pentru o axiologie juridică reconstruită.

2. Deși în anumite aspecte D. Drăghicescu se apropie de pozitivism, analiza celor patru direcții de cercetare identificate în opera gânditorului – ontologică (determinarea fundamentelor existențiale ale realității sociale), gnoseologică, cu o dinamică spre epistemologie (perceperea mecanismului de realizare și funcționare a cunoașterii la nivelul comun al fenomenelor sociale), conectarea dimensiunii politice la social și juridic (valorificată și abordată și astăzi), identificarea unui echilibru dintre raționalism și umanism (sistemul construit de gânditor având ca epicentru umanismul sau finalitatea umană) – ne conduc spre concluzia că sistemul gândirii lui D. Drăghicescu este unul sociologic, ce are ca referință configurarea și aprofundarea caracterului rațional al existenței umane, în general, și a dreptului, în special. Sinteza celor patru direcții, considerate de noi de importanță maximă, înregistrate și abordate de către D. Drăghicescu, arată că ele sunt caracterizate de un raționalism profund, sunt trecute printr-un proces de integrare interioară și exterioară și printr-o mișcare convergentă de contopire procesuală. Finalitatea evoluției organizării sociale este reprezentată de o stare de echilibru pur rațională, care este realizată prin două mijloace: dreptul care are ca sarcină crearea legilor rezonabile și sistemul educațional care formează oameni ce vor respecta legea. În această ordine de idei, legile juridice devin identice legilor naturii, dreptul rațional devine un drept real și va realiza integral idealul moral de justiție, iar morala va beneficia de sancțiunea dreptului.

3. Deși este considerat un practician și doctrinar al dreptului internațional, N. Titulescu trebuie privit, pe bună dreptate, și ca teoretician desăvârșit. Metoda generalizatoare (libera cercetare științifică a dreptului), formulată de gânditor, prefigurează două aspecte care sunt specifice unei fundamentări raționale: unul este cel care relevă că, odată ce se optează pentru o perspectivă generalizantă, se prezumă și una ce operează pe larg cu cadrul procedeele oferite de logica formală, dar și de cea deontică, ce încadrează abordările dreptului într-o perspectivă teoretico-filosofică asumată; altul, cel al arsenalului metodologic, oferă varii posibilități de operare cu acestea, dar și conștientizarea rolului metodelor în atingerea performanței atât în cunoașterea, cât și în aplicarea dreptului.

4. Constatând că societatea se află într-o criză profundă, V. Iordăchescu consideră că una din soluții ar fi aplicarea unei concepții a dreptului rațional natural, dezvoltate în cadrul concepției

morale a dreptului. Această perspectivă de conceptualizare a dreptului îi conferă o putere ideală, care acționează direct asupra rațiunii, iar binele comun este determinat de rațiunea omenească, aptă de a intui natura lucrurilor, deci decide rațiunea, interogând natura.

3. CONSOLIDAREA FUNDAMENTELOR RAȚIONALE ALE DREPTULUI. CONTRIBUȚIA LUI C. STERE ȘI E. SPERANȚIA

3.1. Contribuția raționalității modernizatoare a lui C. Stere la structurarea fundamentelor dreptului

Numit *basarabeanul nedreptățit de către contemporanii săi*²⁶⁴, Constantin Stere (1865-1936) este autorul unor importante concepte sociale, politice și juridice. Opera acestuia a fost studiată și analizată, chiar și criticată. Actualmente, se încearcă prin mai multe studii o adevărată revigorare a operei lui C. Stere. Multe idei formulate și dezvoltate de gânditorul român în urmă cu peste o sută de ani sunt marcate de actualitate. De asemenea, ideile lui Constantin Stere sunt confirmate de evoluțiile economice, sociale și politice ale secolului al XX-lea. „Diversitatea problemelor la care se referă C. Stere în opera sa ne fac să înțelegem importanța și actualitatea opiniilor expuse de autor, dar și interesul de care a dat dovadă gânditorul român pentru procesele sociale ale contemporaneității”²⁶⁵. Pan Halippa, referindu-se la personalitatea lui C. Stere, afirmă că este complicat în aceeași măsură să-l critici sau să îl elogiezi, deoarece „a fost un om de știință, a fost un luptător politic, a fost un ideolog, a fost un literat, a fost un orator, a fost un publicist și, mai presus de toate, a fost Om”²⁶⁶.

Autori contemporani din multiple domenii de activitate revin cu o periodicitate sistemică la conținutul scrierilor lui C. Stere, care servesc ca izvor și reper în vederea testării unor perspective prioritare pentru societate, stat și drept. Dintre multiplele aprecieri care sunt aduse contribuției profesorului Stere la dezvoltarea dreptului, vom releva concepții, pentru a le oferi o încadrare în cadrul disciplinar al unei teorii științifice a dreptului. Vom elucida aspecte care, în opinia noastră, se remarcă prin conexiuni și dimensiuni ale unei **raționalități specifice lucrărilor** acestuia, care pot fi încadrate într-o perspectivă triplă: **socială, politică și juridică**, fiind, în continuare, plasate în calitate de **dominante ale analizelor** noastre. În același timp, aceste trei perspective se conjugă într-un exercițiu comun atunci când este dezbătut subiectul *Constantin Stere și idealul unității naționale*, în special datorită rolului important pe care l-a avut în Unirea Basarabiei cu România din 27 martie 1918²⁶⁷.

²⁶⁴ Costea, Ș., Cristea, I., Dumitrescu, D., Larionescu, M., Stanciu, L., Tănăsescu, F. *Istoria sociologiei românești*. București: Ed. Fundației România de mâine, 2006, 416 p., ISBN 978-973-725-673-7, p. 199

²⁶⁵ Ciobanu, R. Învățământul juridic de la Stere la noi. În: *Academos*, Nr.2, 2015., p. 25 – 30, p. 25.

²⁶⁶ Halippa, P. C. Stere în Basarabia. În: *Viața Românească*, 1931, nr. 1-3, p.33.

²⁶⁷ Negrei, I. C. Stere - deputat în Sfatul țării al Basarabiei. În: „*Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere. Conferința Științifică Internațională*” (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 152-166; ISBN 978-973-116-503-5

Însuși autorul este conștient de importanța sa ca membru al societății, de implicarea și de contribuția personală la dezvoltarea acesteia. „Tăcerea mea nu va rămâne fără urmă în istoria țării: pe terenul cultural, pe cel al acțiunii naționale, al mișcării sociale, ca și al vieții de stat, peste tot mi-am imprimat în oarecare măsură individualitatea mea”²⁶⁸. În acest sens, Z. Ornea menționa „rolul covârșitor de important al aprigului Stere”, [...] „vasta sa cultură, temeinica pregătire [...] îl situează nu numai ca doctrinar, ci ca adevărat creator”, care „era o realitate prea evidentă, pentru a nu fi recunoscută”²⁶⁹.

Dominanta socială este subiectul predilect al timpului, date fiind consecințele și problemele pe care le înregistrau statele după încheierea Primului Război Mondial. Respectiv, dominanta socială este raportată la condițiile în care s-a format personalitatea lui C. Stere și se regăsește în toată perioada de activitate intelectuală a acestuia, până la cea din urmă lucrare scrisă de el – *În preajma revoluției*. În opinia cercetătorului Enciu N., dimensiunea socială a concepției lui C. Stere poate fi apreciată ca realistă, prin care acesta „stăruia asupra modalității înfăptuirii progresului social [...], pentru realizarea unei adevărate democrații [...]. Realismul constituie trăsătura dominantă și distinctivă a analizelor socio-economice ale lui C. Stere”²⁷⁰.

Cercetătorii apreciază predispoziția și insistența lui Stere de a contribui la producerea unor schimbări substanțiale – atât sociale, cât și politice. Autoarea Suveica S. relevă că „soluționarea problemelor puse în discuție urma să garanteze ordinea și stabilitatea, precum și succesul unei bune administrări” [...], în scopul unei activități comune, ca, „în sfârșit, să dăm Basarabiei ceea de ce are nevoie stringentă: progres, cunoștințe, ordine și statalitate”²⁷¹.

Cele trei dominante care sunt convergente ne permit să conchidem că C. Stere a fost, în primul rând, un iubitor de țară și patriot, un sociolog și om politic, dar și un constituționalist desăvârșit și un cunoscător al aspectelor multiple ale științei juridice. „Stere a căutat cu înfrigurare o cale de dezvoltare a României la începutul secolului XX, în funcție de condițiile ei specifice, ducând o dispută cu exponenții marxismului european și cu cei români. Or, argumenta Stere, problemele specifice ale României erau altele, în substanța lor, decât cele ale societăților occidentale și cele aflate pe agenda unui partid de tip socialist. În consecință, teoria care prevedea trecerea tuturor societăților, mai devreme sau mai târziu, spre modelul societății comuniste este o

²⁶⁸ Stere, C. *Singur împotriva tuturor*. Chișinău: Cartier, 2006, ISBN 978-9975-79-406-0, p.353

²⁶⁹ Ornea, Z. *Țărănișmul: Studiu Sociologic*. București: Editura Politică, 1969, 374 p., p.62-63.

²⁷⁰ Enciu, N. *op.cit.*, p. 129

²⁷¹ Suveica, S. O (micro) istorie a unirii Basarabiei cu România. Discuțiile dintre Panteleimon V. Sinadino, Alexandru Marghiloman și Constantin Stere. În: „Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere. Conferința Științifică Internațională” (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp.166- 197; ISBN 978-973-116-503-5, p. 179

„utopie”, iar un partid social-democrat, într-o țară ca România, este o „formă fără fond”²⁷². Creând un adevărat proiect social, un sistem sociologic (care, înainte de Durkheim, a arătat procesul diferențierii sociale prin degajarea individualității), C. Stere a încercat prin activitatea politică să perfecționeze societatea românească în baza ideilor sale progresiste. „Cred că a venit vremea ca această stare de lucruri să fie schimbată [...], deoarece se simte nevoia urgentă de a crea o adevărată cultură națională, de a sădi adânc în tânăra societate românească interese intelectuale generale și științifice, ca să se poată naște la noi în țară un mediu în adevăr cult și civilizată”²⁷³.

Înzestrat cu o solidă cultură sociologică și juridică, însușindu-și din literatura filosofică a vremii acele tendințe care răspundeau orientării sale social-istorice, C. Stere și-a organizat întreaga platformă ideologică pornind de la opinia și poziția sa în problemele centrale ale vieții social-politice a epocii. Fiind influențat de *narodnicismul slav*, fapt recunoscut de el însuși, C. Stere creează un curent izvorât în totalitate din realitatea românească, numit *poporanism politic*, astfel doctrina politică poporanistă își are originile în opera acestei personalități de primă mărime a gândirii politice românești moderne.

La formarea concepțiilor social-politice și sociologice steriene o contribuție aparte a avut-o A. Comte, fapt menționat de însuși Stere: „Unul dintre cugetătorii care au influențat mai mult mentalitatea mea din fragedă tinerețe și care, pot spune, a avut o influență hotărâtoare în ceea ce privește concepția asupra lumii și vieții, după care mă conduc, a fost A. Comte”²⁷⁴. Din lectura lucrării intitulate *Din notițele unui observator ipohondric*²⁷⁵ deducem nu doar probleme ale societății, dar și prioritățile identificate de C. Stere pentru mediul social românesc, printre care se remarcă: necesitatea propagării patriotismului; existența unei generații de tineri ce adoptă idealuri și activități sterile, lipsite de sens și de viitor; lipsa condițiilor favorabile pentru mișcarea (socialistă) în spațiul românesc; necesitatea depășirii situației de criză economică și socială, care poate fi realizată doar prin pregătirea adecvată din punct de vedere spiritual a națiunii. Acestea indică necesitatea unei societăți românești cu o națiune ce are un anumit nivel de cultură spirituală, care va permite dezvoltarea și modernizarea societății.

Referitor la ceea ce ține de **poporanism** trebuie să remarcăm că acesta reprezintă un curent de gândire socială și politică în societatea românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Înainte de a deveni o doctrină politică, articulată conceptual, cu

²⁷² Bobîna, Gh. Filosofia românească contemporană în context european și valorificarea ei în Republica Moldova. În: *Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere*. Chișinău: Artpoligraf, 2019, p.75-154, ISBN 978-9975-108-75-1, p.81

²⁷³ Stere, C. *Prefață la: Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*. Iași: Tipografi a H. Goldner, 1897.

²⁷⁴ Stere, C. Din carnetul unui solitar. În: *Viața românească*, 1915, nr.5-6, p.174.

²⁷⁵ Stere, C. Din notițele unui observator ipohondric. În: *Adevărul literar*, 1893, 20 decembrie

funcții explicative și program explicit, poporanismul s-a prezentat ca o atitudine morală la problematica unei societății aflate într-un punct critic al consolidării structurilor sale. După cum poporanismul literar urmărea dezvoltarea poporului prin literatură, așa și poporanismul politic urmărea dezvoltarea țărânimii printr-o politică adecvată, promovată de conducerea țării. Referindu-se la concepțiile lui C. Stere, profesorul Gh. Bobîna afirmă: „Astăzi, analizele, ideile și argumentele invocate de Constantin Stere în sprijinul doctrinei sale nu sunt cunoscute decât superficial în cercurile intelectuale din România și Republica Moldova, iar publicul larg are o reprezentare foarte vagă despre ce a însemnat poporanismul în gândirea românească. Opera capitală a lui Constantin Stere – *Social-democratism sau poporanism?* – a rămas timp de 90 de ani în varianta de revistă, fiind publicată ca un ciclu de studii în „Viața Românească”, în anii 1907-1908”²⁷⁶.

Dominând o perioadă de aproximativ 30 de ani în plan politic, poporanismul este apreciat ca cea mai radicală poziție reformatoare, din cauza crezului democratic și militantismului pentru înfăptuirea reformei politice și a celei agrare. „Timp de treizeci de ani, toate partidele au trăit din programul său. Cooperatism, țărâanism, constituționalism, contencios administrativ, agrarianism, libertăți publice, expropriere, vot universal – în toate aceste reforme de idei a fost un precursor”²⁷⁷. Poporanismul este o doctrină care are în vedere, simultan, cele trei accepțiuni ale conceptului de *popor*. Stere va preciza semnificația termenului de *poporanism*, interpretându-l ca expresie politică a unei realități concrete și având în vedere trei sensuri ale noțiunii de popor: cel *etnic*, de „popor-națiune”, cel *istoric*, de „categorii pozitive”, care lucrează într-un moment dat în sensul progresului istoric, și cel *social*, de popor ca „majoritate imensă”, „masa muncitoare concretă”²⁷⁸. Denumirea de *poporanism* exprima ideea fundamentală de *program pentru popor*, și nu *popor pentru program*.

Dominanta socială include clarificări exprese asupra a ceea ce reprezintă ideea de *popor*, precum și cea de *națiune*. Atunci când prezintă noțiunea *popor*, Stere distinge între sensurile istorice, etnice și sociale, iar cel de *națiune* se prezintă ca un termen extensiv și democratic, utilizat pentru a cuprinde toate grupurile economice, sociale, și profesionale²⁷⁹. C. Stere, așa cum afirmă

²⁷⁶ Bobîna, Gh. Actualitatea doctrinei poporaniste a lui Constantin Stere. În: *Constantin Stere – prozator, publicist, jurist și om politic. 150 ani de la naștere. Conferința științifică internațională, 1 iunie 2015. Chișinău*. Iași: Editura Vasiliana, 2016, p.329-338. ISBN 978-973-116-503; Bobîna, Gh. Constantin Stere – doctrinar al poporanismului. În: *Convergențe spirituale Iași - Chișinău. De la frați la frați*. 2016, nr.10-11, Iași, p.45-50. ISSN 2343-9661

²⁷⁷ Ralea, M. Constantin Stere. În: *Scrieri*. Volumul 5. București: Editura Minerva, 1988., 412 p., ISBN 9789732101339, p.339

²⁷⁸ Stere, C. Social-democratism sau poporanism? În: *Constantin Stere. Documentări politice*. Editor Iurie Colesnic. Chișinău: Editura Muzeum, 2002, 684 p., ISBN 9975-906-74-5, p.132-133

²⁷⁹ Acest subiect este dezvoltat de către Gh. Bobîna în lucrarea: Bobîna Gh. *Filosofia românească contemporană în context european și valorificarea ei în Republica Moldova*. În: *Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere*. Chișinău: Artpoligraf, 2019, p.75-154. ISBN 978-9975-108-75-1

cercetătorii R. Ciobanu și M. Roșca, „a fost animat de ideea necesității reformării structurilor sociale și politice”²⁸⁰, plasând în centul cercetărilor ideea de individualitate, iar organizarea socială democratică poate fi doar produsul conștient al individului, în calitate de membru al unei societăți.

Dominanta socială este caracterizată și de tendința de a realiza profunde reforme sociale și demografice, care se regăsesc în nr.1 din ianuarie 1913 al revistei *Viața românească*. Proiectul de reformare socială și demografică, ce este de actualitate și în prezent, afirmă doctorul habilitat I. Guceac²⁸¹, cuprindea: lărgirea dreptului de vot pe baza sufragiului unic pentru toți știutorii de carte; consolidarea organelor de autonomie locală și ocrotirea lor împotriva abuzului și dizolvării arbitrare, în temeiul acelorași principii; asigurarea dreptului de apărare legală a cetățenilor împotriva abuzurilor administrative și a încălcărilor libertăților individuale; crearea de școli pentru toată populația și instituirea obligativității învățământului; crearea mecanismelor de protecție a intereselor profesionale și asigurarea dreptului la muncă; realizarea reformei agrare.

Astfel, vizionar este Stere și atunci când consideră că în societate, pentru ca ea să se dezvolte și să se modernizeze, este necesară asigurarea libertății alegerilor, căci „dacă voim să ne asigurăm viitorul de stat european, atunci rușinea parlamentelor „fabricate” trebuie să dispară”²⁸². Chiar mai mult, Stere depășește timpul prin accentuarea rolului opiniei publice în vederea direcționării activității instituțiilor de stat.

Respectiv, **dominanta politică, aflată – din cele indicate *supra* – la intersecție, pe mai multe dimensiuni, cu cea socială**, se regăsește pe multiple planuri în concepția lui C. Stere. Considerăm a fi necesară elucidarea acestei dominante prin evaluarea implicării sale nu doar în activități publice și politice, dar și în elaborarea și fundamentarea unor doctrine, ce au fost promovate de partidele politice ale timpului. Considerat un important doctrinar, C. Stere s-a remarcat în viața politică și juridică a societății românești prin analizele sociologice care au avut mereu ca subiecte lumea satelor românești²⁸³.

Convingerile de care s-a condus pe parcursul vieții au fost antrenate într-o **perspectivă a modernizării și democratizării**. Perioada tranzițiilor pe arena social-politică i-a determinat preferința pentru aderarea la „intelectualii basarabeni ce luptau pentru libertatea națională, pentru

²⁸⁰Ciobanu, R., Roșca, M. *op.cit.* p.366

²⁸¹ Guceac, I. Profesorul Constantin Stere – întemeietor al dreptului constituțional românesc. În: „Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere. Conferința Științifică Internațională” (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 253-272; ISBN 978-973-116-503-5, p.268-269

²⁸²Stere, C. *Ante-proiect de constituție*. București: Tipografia „Viața Românească”, 1922, p. 49

²⁸³ Petrov, T. *Constantin Stere: Ideologul și scriitorul*. Timișoara: Editura Marineasa, 2004, 333 p., ISBN 973-631-088-4

propășirea economică și culturală”²⁸⁴ într-un spațiu marcat de slaba manifestare a unei tradiții a vieții politice, fiind și o perioadă a „dezastrului tuturor valorilor” . Din această perspectivă, Stere este caracterizat ca pledant înflăcărat pentru realizarea unor idealuri sociale, naționale, etico-morale și culturale. **Rolul de doctrinar** al lui Stere este remarcat și de către Căpreanu I., care, în lucrarea sa, relevă că „prin gândirea sa și prin sistemul său sociologic, a fost un intelectual marcant, dar și un om politic cu înalte convingeri democratice”²⁸⁵.

Aderarea la poporanism, apoi prăbușirea acestuia se reflectă în conceptul doctrinar al țărănismului, fundamentat pe principiile democrației largi. Implicat în viața politică a timpului, Stere avea convingerea că rostul partidelor e să organizeze masele, în vederea luptei politice pentru interesele lor, deoarece acestea (partidele) se nasc sub presiunea nevoilor sociale și naționale²⁸⁶.

În același timp, ca un adevărat spirit științific, face evaluări asupra proceselor ce au loc în societate și încearcă să identifice cauzele ce determină manifestarea unor anumite lucruri majore. Pe această dimensiune, în calitate de exemplu, vom aduce în vizor crizele partidelor politice (Partidul țărănesc), analizate de Stere, care a adus ca argument două cauze: 1) materială, 2) morală. Dintre acestea, cea din urmă pare a fi de importanță majoră. Totodată, se abordează și problema conflictelor politice, de care Stere este deranjat. De aceea și încearcă să identifice soluții care ar putea fi valorificate în baza celor „două căi” formulate și care ar contribui la modernizarea societății.

Pe dimensiunea politică, reperul acțiunilor, în opinia lui C. Stere, este **conștiința de sine**. Astfel, P. Balmoș menționează că, în ultimele zile de viață, Stere îl sfătuia pe fiul său: „Să-ți faci din propria conștiință un judecător”²⁸⁷. Anume acest aspect, consideră și M. Danilov, a marcat personalitatea lui Stere, „căci conștiința nu știe să se vrea altfel decât stăpână. Paradoxul conștiinței e că omul destinului e, în același timp, și omul libertății”²⁸⁸.

Generalizând asupra dominantei politice, raportată la contribuția lui Stere, relevăm că aceasta reflectă dependența dintre social și juridic în activitatea lui C. Stere, dar, în același timp, aceste componente se particularizează în contextul problematic al timpului și se manifestă în aprecierile aduse activității acestuia, care subliniază că:

²⁸⁴ Danilov, M. Constantin Stere și drama intelectualilor basarabeni. În: „Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere. Conferința Științifică Internațională” (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 236-252; ISBN 978-973-116-503-5,

²⁸⁵ Căpreanu, I. *Eseul unei restituiri: C. Stere. Un militant și teoretician al luptei pentru emancipare socială și națională*. Iași: Junimea, 1988, p.146

²⁸⁶ Stere, C. *Scrieri Vol. V. În viață, în literatură*. Chișinău: Hiperion, 1991, 556 p., ISBN 536812233

²⁸⁷ Balmoș, P. Constantin Stere: Reconsiderări, reconstituiri. În: *Basarabia*, nr. 1-3, 2000, p.140

²⁸⁸ Danilov, M. *op.cit.*, p. 249

- Stere poate fi considerat un **exponent și promotor al națiunii române**, doctrinar și reformator, care „a militat pentru a evidenția originea și unitate [...] dincolo de hotarele încălcate, în veșnica străduință pentru realizarea conlucrării și unității”²⁸⁹.

- Stere poate fi apreciat drept un **actor important al vieții politice, negociator și mediator** al crizelor, „considerat omul potrivit pentru aplanarea conflictului [...], care risca [...] să scindeze mișcarea națională”²⁹⁰.

- Stere poate fi tratat ca **strateg** al unității românești, prin contribuția sa la Unirea Basarabiei, prin faptul că „a luptat fără preget să ferească România de dezastru și să îndrepte privirea opiniei publice rătăcite, a guvernului, a oamenilor politici spre răsărit, spre Basarabia, care a fost ruptă hoțeste de trupul României și care s-ar fi prăpădit cu desăvârșire și pentru totdeauna”²⁹¹.

- Stere este un **doctrinar**, ipostază despre care M. D. Ralea menționează că „au fost, aici la noi, strălucite și fascinante cariere politice. Avem talent pentru acestea. Puține cariere au avut însă semnificația morală. Se cheamă moral preocuparea de a impune, cu sacrificiul tău, o regulă de viață grupului din care faci parte. Indiferent dacă această regulă este adaptată sau nu [...]. C. Stere e simbolul etic al democrației românești”²⁹².

Astfel, cu adevărat, personalitatea și omul Stere „se înscrie perfect într-o istorie politică a epocii”²⁹³, într-un context social al timpurilor specifice perioadei interbelice.

Dominanta juridică, spre deosebire de primele două, a fost „mai puțin pusă în circuit în spațiul științific al RM, în special aspectele care se referă la dreptul constituțional și care fac parte, pe bună dreptate, din tezaurul constituționalismului românesc”²⁹⁴, indică academicianul I. Guceac, motiv pentru care „tagma juriștilor, preocupați de cercetări științifice în domeniul dreptului, [...] au o mare datorie” în ceea ce privește cercetarea, interpretarea și readucerea în circuit – considerăm noi – a operei juridice a lui Stere. De remarcat este efortul depus de dna doctor habilitat R. Grecu²⁹⁵ pentru aprecierea contribuției lui Stere în domeniul dreptului. În acest sens, putem remarca lucrările monografice *Stere – juristul* (Chișinău: Universul, 2008) și *Stere în lupta*

²⁸⁹ Berindei, D. Constantin Stere, exponent al națiunii române. În: „Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere. Conferința Științifică Internațională” (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 21-27; ISBN 978-973-116-503-5, p.23

²⁹⁰ Popovici, V. Constantin Stere și medierea crizei partidului național român (1911-1912). În: „Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere. Conferința Științifică Internațională” (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 84-93; ISBN 978-973-116-503-5, p.87

²⁹¹ *Unirea Basarabiei cu România*, În: Lumina, din 12 aprilie 1918

²⁹² Ralea, M.D. C. Stere. În: *Viața Românească*, An.29, Nr. 1-3, 1937, pp. 118 -122, p. 120

²⁹³ Danilov, M. *op.cit.*, p. 236

²⁹⁴ Guceac, I. *op.cit.*, p. 256

²⁹⁵ Grecu, R. *Stere – juristul*. Chișinău: Universul, 2008, 248 p., ISBN 978-9975-944-72-4; Grecu, R. *Stere în lupta pentru drepturile omului* Chișinău: Universul, 2009, 252 p., ISBN 978-9975-47-034-6.

pentru drepturile omului (Chișinău: Universul, 2009), care pun în lumina actualității importante aspecte ale operei juridice a lui C. Stere.

Dominanta juridică în cadrul cercetării noastre este una ce se caracterizează prin reperele distincte ale contribuțiilor aduse de Stere în viața social-politică a epocii. Sistemul de gândire juridică al lui C. Stere se conturează destul de bine încă din teza sa de licență, cu tema *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*, care înglobează mai multe probleme sesizate de autor la etapa studiilor la facultatea de drept. Realizând o evaluare a stării de fapt existente, C. Stere pune la baza societății factorul **cooperației** și reduce societatea la organizarea muncii productive prin cooperație. Pentru C. Stere²⁹⁶, cooperația este un principiu fundamental al organizării sociale și presupune o *putere a maselor*, o putere nelimitată, care decide reușitele societății în lupta pentru existență și pentru progres. Delimitarea conceptuală a noțiunii de *cooperație* este realizată de Stere dintr-o perspectivă a tranziției de la genul proximal la diferența specifică, așa încât să o compare cu noțiunea de *atracție* pentru mecanica și ideea conservării energiei în fizică.

Întrebarea de bază ar fi: **unde plasăm cooperațiunea – în cadrul dominantei sociale ori a celei juridice din opera steriană?** Progresul uman constă în trecerea de la lipsa societății și a oricărei individualități spre individualizare și cooperare, iar evoluția mecanismului social reprezintă „creșterea puterii de cooperație socială”. Bineînțeles, atunci când vorbim despre concepțiile promovate de Constantin Stere, nu putem face abstracție de contextul în care acestea s-au dezvoltat și de tendințele majore ale timpului în care a activat autorul lor. Astfel, raportată la direcția generală a „socialismului” său poporanist, este explicabilă recunoașterea autorității concepțiilor lui I. Kant, despre care C. Stere afirmă că e „cel mai mare cugetător al timpurilor moderne”, chiar dacă în perioada de tinerețe dădea preferință neokantianismului lui C. Goring și pozitivistului lui A. Comte, ceea ce putem deduce din lucrările scrise. În același timp, nu mai puțin semnificativă este aprecierea valorii operei lui R. Ihering, care i-a servit ca punct de reper în domeniul dreptului sau al teoriei statului, așa cum în raport cu problemele de drept constituțional se sprijină pe ideile constituționalistului englez Dicey, ambii autori fiind citați frecvent în lucrarea *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*.²⁹⁷

Centrat pe analiza rolului personalității în drept, C. Stere realizează o adevărată structurare sistemică a unui demers analitic asupra acestui subiect. Aspectele la care s-a referit C. Stere în

²⁹⁶ Stere, C. *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*. Iași: Tipografia H. Goldner, 1897

²⁹⁷ Mărgineanu, V. Colectivitatea socială și individualitatea umană în viziunea lui Constantin Stere. În: *Realități și perspective ale învățământului juridic național, Conferința științifică națională cu participare internațională, 01-02 octombrie 2019, Culegerea comunicărilor*, Volumul I, Chișinău, CEP USM, 2020, pp. 281-287, ISBN 978-9975-149-80-8, p. 283

lucrarea sa de licență au fost formulate pornind de la contextul social concret al momentului istoric. Acestea însă nu sunt foarte diferite sau străine nouă. Utilizând un bogat material etnografic despre orânduirile comunei primitive, despre jurisprudența dreptului roman primitiv și evolutiv, autorul lucrării *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept* urmărea geneza ideii de individualitate umană și modul în care omul liber a devenit adevăratul subiect al dreptului. Studiul comparativ al dreptului roman și al dreptului modern îi permite lui C. Stere să demonstreze că ideea autonomiei individului și transformarea persoanei fizice a acestuia în adevăratul subiect de drept este produsul unei evoluții istorice îndelungate. Ideile de libertate și dreptate individuală sunt niște categorii istorice, și nu un ceva dat natural: „Pe când în dreptul romanic [...], cetățenii erau – după expresia lui Ihering – proprietatea statului cu tot ce dâșii posedau, astăzi statul, cu tot ce e în raport cu el, este, putem spune, un fel de proprietate a cetățenilor”²⁹⁸. Perspectiva din care C. Stere abordează problemele legate de *rolul individualității în drept* este de o incontestabilă actualitate. Idealul lui C. Stere este **o organizare socială și un mecanism juridic** care să aibă la bază supremația și autonomia individului, tratarea acestuia nu ca un „lucru” sau ca o ființă, având o personalitate juridică reflectată, ci ca fiind singurul și autenticul **subiect al dreptului**.

În atare situație, referindu-se la contribuția diferitor personalități la cercetarea dreptului, C. Stere pune în valoare modul în care Ihering a „întreprins studiul dreptului după o metodă severă științifică”²⁹⁹. Despre aportul lui Ihering la **abordarea științifică a dreptului**, C. Stere afirmă că definiția dreptului formulată de acesta este una radicală, deoarece până la el **definirea dreptului** se realiza prin noțiunea de *voință*. Astfel, „drepturile nu există pentru a realiza ideea voinței juridice abstracte, ele servesc [...] pentru a garanta interesele vieții, a satisface nevoile ei, a realiza scopurile ei [...]. Utilitatea, nu voința, este substanța dreptului”³⁰⁰. De asemenea, C. Stere menționează că prin identificarea și analiza pârghiilor sociale Ihering a reușit să realizeze justificarea științifică a rolului factorilor morali în organizarea și ordinea socială. „Mai întâi, știința dreptului este o știință eminentemente practică, în sensul kantian al cuvântului: că trebuie să pună norme pentru viitor, trebuie să corespundă scopurilor, pe care și le propune societatea; ea, într-un cuvânt, se adresează legislatorului [...]”³⁰¹. Dar ideea scopului, întrucât ea diriguiește orice activitate omenească, intră în domeniul „rațiunii practice” (Kant), în domeniul filosofiei practice și chiar în domeniul „rațiunii pure”, al filosofiei teoretice.

²⁹⁸ Stere, C. *Scrieri Vol. V. În viață, în literatură*. Chișinău: Hiperion, 1991, ISBN 536812233, p.360

²⁹⁹ Stere C. *Prefață la: Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*. Iași: Tipografi a H. Goldner, 1897. p.23

³⁰⁰ *Ibidem*, p.25

³⁰¹ *Ibidem*, p.7-8

Aceleași teze doctrinare și sisteme de gândire se află la baza concepțiilor lui C. Stere cu referire la *originea și esența statului*, care reprezintă dimensiunea socială și politică în formulă integrată. Lucrările lui C. Stere conțin formularea mai multor teorii referitoare la stat: teoria statului liberal democratic, teoria statului corporativ integral, teoria statului corporativ etnic, teoria statului țărănist. Pentru gânditor, organizarea politică statală, raportată la organizarea comunei primitive, este doar o formă de cooperare socială mai nouă³⁰². Însă această formă nu se poate realiza fără o putere nouă, numită de C. Stere „puterea statului”. Astfel, statul, după C. Stere, este o vastă cooperare socială, care corespunde cerințelor unei stări sociale mai complicate. Vorbind despre stat, C. Stere avea în vedere statul național, care reprezintă cadrul de integrare socială reală, întrucât are bază socială largă.

În aprofundarea **concepției sale despre stat și analiza puterii de stat**, C. Stere pornește de la teze materialiste, citându-i deseori pe K. Marx și F. Engels, însă se observă limpede că viziunea sa teoretică este departe de materialismul istoric. Mai degrabă, el a fost influențat de pozitivismul lui A. Comte și școala germană a lui L. Gumplowicz și R. Ihering. După cum a remarcat I. Bădescu, C. Stere a realizat *prima critică radicală a evoluționismului sociologic marxist* și a scos în evidență *rolul revoluționar al clasei mijlocii*³⁰³.

Analizând legitățile generale ce au guvernat **procesul evoluției societății umane**, C. Stere ajunge la concluzia că acesta presupune mișcarea de la lipsa totală de individualitate, de la lipsa totală a independenței individuale spre o emancipare tot mai pronunțată și o libertate individuală tot mai evidențiată. Referindu-se la corelația dintre *voința și conștiința generală și voința și conștiința individuală*, gânditorul precizează că voința și conștiința generală era sortită să reprezinte doar o reflectare a voinței și conștiinței sociale. Totuși, în timpurile noastre, individul – poate, greu și târziu –, dar va ajunge la conștiința de sine, formându-și o individualitate proprie, care analizează critic voința și conștiința generală în tendința de a ieși de sub dominația acesteia. În acest mod, omul ajunge să reprezinte un factor conștient și, într-o anumită măsură, independent în viața socială³⁰⁴.

În această ordine de idei, gânditorul afirmă că, la un moment dat, datorită modificării structurii omogene a societății, apariției bogaților și săracilor, a sclavilor, a proprietății private și întăririi familiei, aparatul primitiv al societății gentilice nu a mai putut face față necesităților și psihologiei sociale, făcând astfel ca războiul să pătrundă în sânul societății și, în consecință, în

³⁰² Stere, C. *Introducere în studiul dreptului constituțional*. Iași: Dacia, 1903, p.52.

³⁰³ Bădescu, I., Dungaciu, D., Baltasiu, R. *Istoria sociologiei. Teorii contemporane*. București: Editura Eminescu, 1996, ISBN 973-22-0518-0, p.82-102

³⁰⁴ Stere, C. *Scrieri. Vol. V. În viață, în literatură*. Chișinău: Hiperion, 1991, ISBN 536812233, p.299.

locul manifestării spontane a conștiinței și voinței generale, a apărut organizarea juridică și politică de stat³⁰⁵. Așadar, „cea dintâi manifestare a voinței de stat apare ca supunere a unor grupuri sociale de către altele și ca organizația stăpânirii asupra lor: statul se naște odată cu dominația politică și inegalitatea politică și socială”³⁰⁶.

Respingând deci teoria contractului social a lui J. Locke și J. J. Rousseau, predominantă în acele timpuri, și considerând-o o „concepție ideală a suveranității statului”, C. Stere este de părerea că **apariția statului** trebuie judecată numai din punct de vedere al adevărului istoric³⁰⁷. Acest adevăr istoric era: „Statul n-a fost stabilit printr-o convenție benevolă între „oameni liberi și independenți”, cum crede școala naturală în drept și, mai ales, Rousseau. El este un produs al evoluției istorice”³⁰⁸. Astfel, se realizează o formulă de determinare a cadrului teoretico-metodologic necesar unei structurări a cadrului disciplinar al dreptului constituțional, care „și-a câștigat dreptul de „cetate” după publicarea cursurilor de drept constituțional de către C. Stere [...]”³⁰⁹, opinie împărtășită și de I. Deleanu³¹⁰. Într-o sinteză a elementelor definatorii ale dreptului constituțional, formulate de C. Stere, profesorul Guceac³¹¹, printr-o analiză comparativă, relevă funcționarea statului, organele statului, principiile de organizare și funcționare ale organelor statului, care, pe bună dreptate, ne permit să aderăm și să împărtășim opinia conform căreia la originile dreptului constituțional în spațiul românesc – cu siguranță și asumat – îl plasăm pe profesorul C. Stere. În activitatea sa didactică și științifică, s-a manifestat prin consistența analizelor și argumentelor științifice, care făceau ca lecțiile acestuia să fie considerate evenimente științifice tematice³¹².

Conform opiniilor lui C. Stere, esența **funcționării statului** este materializarea instituțională a conceptului de cooperare socială. El neagă funcția coercitivă a organismului statal, considerând constrângerea drept un mijloc util produsului social. Constrângerea nu asigură dominația, ci ordinea și progresul practic al omenirii³¹³. Astfel, deși recunoaște legătura dintre originea statului și apariția inegalității sociale și politice, deși vede în constrângere un atribut al statului, C. Stere consideră că **statul este principala formă de cooperare socială**, prin care se

³⁰⁵ *Ibidem*, p.327

³⁰⁶ Stere, C. *Introducere în studiul dreptului constituțional*. Iași: Dacia, 1903. p.46

³⁰⁷ *Ibidem*, p.35

³⁰⁸ *Ibidem*, p. 61

³⁰⁹ Iorgovan, A. *Drept constituțional și instituții politice. Teorie generală*. București: Editura Galeriile J. L. Calderon, 1994, p.11,

³¹⁰ Deleanu, I. *Instituții și proceduri constituționale: în dreptul român și în dreptul comparat*. București: Editura C.H. Beck, 2006, ISBN 9789736559570

³¹¹ Guceac, I. *op.cit.*, p.260

³¹² Botez, D. Profesorul Stere. În: „*Omăgiu postum lui C. Stere*”, În: *Viața Românească*, anul XXIX, nr.1-3/1937, p. 110-112

³¹³ Stere, C. *op.cit.* p.22

realizează progresul umanității. El apără teza conform căreia constrângerea statală are **funcția de a proteja libertatea și demnitatea individuală**. Aici se remarcă influența școlii istorice a dreptului.

Ca și în cazul în care se expune asupra dreptului, C. Stere, apreciind ca dificilă această sarcină, totuși a încercat să formuleze o **definiție cu adevărat științifică a statului**, bazată pe metode raționaliste, obiective, anti-idealiste. „Nu cred că există vreo altă ramură de cunoștințe omenești, în care „cei chemați” să le cultive să fie atât de mulți ca în știința dreptului. Teoreticienii, scriitorii de tractate voluminoase, și advocații practici, profesorii universitari și oamenii de afaceri, judecătorii și politicienii, filosofii și legislatorii – toți sunt sau trebuie să fie competenți în materia dreptului. Literatura juridică a luat o asemenea întindere, încât, desigur, nu mai este cu putință încercarea măcar de a o cunoaște toată”³¹⁴. Dar chiar dacă lucrări scrise sunt multe, oricum persistă un fenomen general, dominat de „sentimentul unei adânci **nesatisfacții de starea științei dreptului** la toți aceia, care s-au gândit de a trata științificește, în sensul adevărat al cuvântului, vreo chestie oarecare de drept”³¹⁵. Astfel, o definiție a statului, menționează el, „pentru a satisface cerințele științifice, trebuie să cuprindă toate caracterele esențiale și comune tuturor statelor, caractere ce deosebesc statul de toate celelalte asociații omenești”³¹⁶. Aceste caractere esențiale ar fi:

- Orice stat presupune un popor, o națiune³¹⁷, care este „o persoană morală necesară [...], forma de stat [...] nu e decât o haină juridică, pe care ea o îmbracă, în virtutea dreptului de liberă autodeterminare”³¹⁸;
- Teritoriul: „Fără o sferă de dominațiune exclusivă asupra unui teritoriu determinat, statul nu se poate întemeia”³¹⁹;
- Organizarea constrângerii sociale: „Tocmai caracterul acesta de autoritate supremă și puterea de constrângere socială deosebește statul de toate celelalte forme de asociație [...]. Autoritatea și puterea statului sunt, în adevăr, supreme și ele sunt proprii, neîmprumutate, de sine stătătoare și independente”³²⁰. Autoritatea sau constrângerea trebuie să fie o stare permanentă, de fapt, o ordine pașnică și recunoscută;

³¹⁴ Stere, C. *Prefață la Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*. Iași: Tipografia H. Goldner, 1897, p.1

³¹⁵ *Ibidem*, p.21

³¹⁶ Stere, C. *Introducere în studiul dreptului constituțional*. Iași: Dacia, 1903, p.8

³¹⁷ Notă: Nu în sens de grupare etnică, C. Stere considerând că o grupare etnică poate fi împărțită între mai multe state, după cum un stat poate avea mai multe grupări etnice.

³¹⁸ Stere, C. *Ante-proiect de constituție*. București: Tipografia „Viața Românească”, 1922, p.9

³¹⁹ Stere, C. *Introducere în studiul dreptului constituțional*. Iași: Dacia, 1903. p. 9.

³²⁰ *Ibidem*, p.15-16.

- Cel mai important element: caracterul de monopolizare și organizare a puterii de constrângere socială a statului ca ordine pașnică și recunoscută și ca manifestare a autorității supreme a unui popor.

În baza acestor trăsături, C. Stere formulează o definiție „justă și completă a statului”: „Statul este o cooperare socială între oameni liberi, care stabilește și asigură o ordine pacinică în limitele unui teritoriu determinat, prin monopolizarea și organizarea puterii de constrângere” sau „Statul este o cooperare socială întemeiată pe monopolizarea puterii de constrângere”³²¹. Mai mult ca atât, Stere merge și mai departe, relevând că Constituția statului trebuie să fie caracterizată de mai multe trăsături, precum: recunoașterea și acceptarea puterii legitime a guvernului datorită consimțământului primit de la popor; capacitatea poporului de a fi „stăpân pe destinele lui prin adunări reprezentative și sufragiu universal”; „puterea de a dispune de pace și de război și control asupra acțiunii diplomatice”; asigurarea respectului drepturilor individuale și respectul minorităților, fără deosebire de rasă și religioasă”³²².

Grija față de formula în care este trecută sub lupa analizelor domeniul dreptului constituțional, dar și ceea ce trebuie să se regăsească în conținutul constituției și perspectiva de intervenție atentă în acest conținut sunt subiecte care nu au fost epuizate din punct de vedere al actualității și utilității practice, fapt ce trezește discuții în mediul științific cu referire la modificările operate în constituție, la oportunitatea ori inoportunitatea acestora.

Fiind susținător și promotor al democrației, Stere conectează posibilitatea existenței acesteia într-o societate de stat cu instituțiile acestuia, atenționând că aparatul de stat „[...] poate duce la o odioasă mistificare, dacă este lipsit de temelia adevărată a oricărei democrații și a oricărui constituționalism”³²³. Astfel, o democrație sănătoasă există într-o societate în care este respectată supremația legii. Mai mult ca atât, o societate poate să se dezvolte, să se mențină prin „trei mijloace: democratizarea profundă a instituțiilor politice și educația politică a maselor, răspândirea generală a culturii și organizarea puterilor productive naționale”³²⁴. Fiind un gânditor cu idei **democratice**, C. Stere stabilește limita creșterii influenței statului. Statul, după natura lui, nu poate folosi constrângerea pentru a impune o credință religioasă sau un adevăr științific. Intervenția

³²¹ *Ibidem*, p.18

³²² Stere, C. *Ante-proiect de constituție*. București: Tipografia „Viața Românească”, 1922, p.15

³²³ *Ibidem*, p.26

³²⁴ Stere, C. *Introducere în studiul dreptului constituțional*. Partea I, Iași: Dacia, 1903, 240 p., p.24. Apud: Avornic, Gh., Grecu, R., Opera juridică a lui C. Stere - tezaur nevalorificat. În: *C. Stere. Prozator, publicist, jurist și om politic*. / Conferința Științifică Internațională (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, 2016, p. 273-287, ISBN978-973-116-503-5, p. 278.

„puterii materiale a statului în această sferă pur morală și intelectuală” este un abuz³²⁵. Așadar, nu poate fi nicio opoziție iremediabilă între emanciparea individuală și creșterea acțiunii statului.

De origini democratice sunt și ideile lui C. Stere referitoare la **raportul dintre stat și individ**. În opinia sa, orice intervenție din partea statului nu atinge vreo libertate individuală, ci, cel mult, o formă de dependență se înlocuiește cu alta, mai compatibilă cu adevărata libertate și emancipare individuală. Anume evoluția modalităților de atârnare reprezintă întreg progresul vieții sociale și procesul de emancipare treptată a individului. Totodată, este subliniat faptul că nici conviețuirea socială nu este compatibilă cu libertatea de a face tot ce vrei, care este, de fapt, o negare a adevăratei libertăți. Iată de ce „libertatea [...] este dreptul de a face tot ce legile permit și, dacă un cetățean ar putea face și ce ele opresc, el n-ar mai avea libertate, fiindcă și ceilalți ar putea face același lucru”³²⁶. În aceste idei se observă calitatea deosebită a lui C. Stere de a îmbina idealismul cu realismul, ceea ce a reușit la puțini gânditori.

Faptul că autorul **cursului de drept constituțional** nu pune pe primul plan caracterul statului ca instrument de dominație al unei clase sociale asupra celorlalte, ci vede în stat, în primul rând, un instrument de „cooperare socială pozitivă”, destinată să asigure libertatea și emanciparea individuală a tuturor, ne demonstrează spiritul democratic al doctrinei sale politice. C. Stere dorea instaurarea în viața socială românească a unei adevărate libertăți democratice și considera statul ca fiind principalul instrument de asigurare a triumfului suveranității naționale și libertăților individuale. Aceste idei nu sunt depășite nici astăzi.

Din aceeași perspectivă a **reconstituirii sistemului de gândire juridică** nu poate fi trecută cu vederea nici opinia pertinentă a lui Stere cu referire la educația juridică, care se menține în actualitate și persistă ca o problemă ce solicită soluții de urgență, opinie relevantă de R. Grecu și Gh. Avornic³²⁷, de R. Ciobanu³²⁸. Și la acest subiect Stere se prezintă ca reformator. Pornind de la o evaluare a situației în învățământul juridic, acesta constată că universitatea s-a abătut de la misiunea sa și s-a transformat în una cu profil, mai degrabă, profesional îngust, ceea ce nici pe departe nu reflectă misiunea unei universități. Cu o pronunțată inserție în problemele societății, dreptul este caracterizat ca un instrument rațional, ce are menirea de a contribui la menținerea echilibrului. Probabil, anume pe baza acestei convingeri, Stere se și arată nemulțumit de starea științei juridice.

³²⁵ Stere, C. *Introducere în studiul dreptului constituțional*. Iași: Dacia, 1903, p.80

³²⁶ *Ibidem*, p.84

³²⁷ Avornic, Gh., Grecu, R. Constantin Stere – profesor și rector universitar. În: C. Stere. *Prozator, publicist, jurist și om politic*. / Conferința Științifică Internațională (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, 2016, ISBN978-973-116-503-5, p. 296

³²⁸ Ciobanu, R. *op.cit.*, p. 25 – 30

Spiritul reformator în ceea ce privește educația juridică se manifestă pe două planuri: unul se referă la modul în care se realizează educația și direcția pe care aceasta trebuie să o ia, altul vizează rolul juristului în societate – de promotor al științei juridice, care se confruntă cu două probleme – una: „Mai întâi, știința dreptului este o știință eminentemente practică, în sensul kantian al cuvântului: ea trebuie să pună norme pentru viitor, trebuie să corespundă scopurilor, pe care și le propune societatea; ea, într-un cuvânt, se adresează legislatorului ...”³²⁹; alta se referă la procesul de cercetare și formulare a legilor care guvernează fenomenele juridice. Arătând dinamica proceselor ce au loc în societate, Stere relevă că „formele de raporturi sociale între oameni se fac și se desfac, dar în fiecare moment se poate găsi un echilibru oarecare nestabil; și acest echilibru se oglindește în sistemul dreptului contemporan”³³⁰. Astfel, pentru Stere, dreptul nu este doar un instrument ce răspunde necesităților de moment ale societății, dar, mai degrabă, este cel care răspunde unei misiuni sociale pe care o are, fapt ce accentuează nu doar necesitatea unei practici juridice bune, dar și a unei științe juridice performante. În acest sens, exacta formulă de apreciere cu care vine doctorul habilitat R. Grecu și profesorul G. Avornic este mai mult decât relevantă, exprimând esența perspectivei din care trebuie privit dreptul de la Stere până în prezent: „Apreciind foarte înalt caracterul moralizator al dreptului și cel înălțător al științei, viitorul jurist și politician susține că, din punctul dat de vedere, se impune în mod special reforma facultăților de drept”³³¹.

Opinia la care adera și pe care o susținea Stere este cea care menționează importanța socială a dreptului în calitate de instrument de echilibru.

Apreciat ca un veritabil savant al dreptului, C. Stere este cel care se înscrie, după metoda practică, în curentul reformator existent în timpul lui și este cel care a introdus „în peisajul juridic românesc teoriile de drept asupra organizării de stat, sistemului reprezentativ, regimul votului [...], lărgind astfel orizontul literaturii de specialitate românești”³³². Datorită lucrării *Ante-proiect de Constituție*, Stere se prezintă ca un savant pertinent care analizează o nouă ordine de drept și justifică necesitatea unei noi Constituții, pentru a argumenta și a susține principiile constituționale, regimul constituțional, drepturile și libertățile individuale, principiul suveranității naționale etc.³³³

³²⁹ Stere, C. *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*. Iași: Tipografia H. Goldner, 1897, p. 269.

³³⁰ *Ibidem*, p. 270.

³³¹ Avornic, Gh., Grecu, R., *op.cit.*, p.289

³³² Ionașcu, T. *Istoria științelor din România. Științe juridice*. București: Editura A.S.R., p.32.

³³³ Pentru analiza detaliată a aspectelor în cauză: Avornic, Gh., Grecu R. *Anteproiect de Constituție-un ipotetic apogeu al realizării practice a viziunilor științifice ale lui C. Stere*. În: *C. Stere scriitorul, publicistul, politicianul, juristul, omul: Bibliografie – invitație la lecturi și investigații*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2011, p.403-412. ISBN 9789975789875

Generalizările ce se cer a fi formulate sunt cele care îl încadrează pe C. Stere într-o perspectivă logică asupra dreptului, perspectivă ce poate fi atribuită atât activității didactice, celei științifice, cât și celei practicate în domeniul social-politic. În ceea ce privește activitatea didactică și a modalitatea în care a răspuns unei chemări pedagogice, personalitatea lui Stere se remarcă ca înscrisă și prezentă în universitățile existente la acel moment. „Cele două forme de exprimare a discursului juridic universitar, comentariul (metoda exegetică) și tratatul (metoda dogmatică)”³³⁴ sunt utilizate de către Constantin Stere în analiza și reflecția critică asupra controverselor timpului.

Pe dimensiunea științifică, Stere s-a impus print-o abordare novatoare și anticipativă ce a traversat și depășit timpul. Probabil, intuiția ori înțelegerea și conștientizarea elementelor substanțiale și de nucleu pentru știința juridică l-au făcut să valorifice dintr-o perspectivă modernizatoare noțiunea de *persoană*, asociată cu cea a drepturilor și libertăților fundamentale.

Capacitatea de analiză critică, raționamentele structurate și argumentate, atitudinea modernizată față de drept au marcat toată activitatea lui Stere, chiar de la începutul carierei sale și de la primul pas făcut în domeniul dreptului.

Operând cu evaluări și interpretări, se orientează spre proiecte de reformare și modernizare a practicilor existente, a formelor de organizare, a însuși nucleului educației juridice, demonstrând o viziune complexă și multidimensională asupra problemelor timpului, ale statului, dreptului și ale persoanei, o perspectivă cooperantă dintre instituții și indivizi.

Astfel, ce este dominant la Stere? Constituționalismul? Individualismul (individualitatea)? Teoria drepturilor omului? Probabil, răspunsul ar fi: niciuna, văzută în mod separat. Rațiunea de a fi a tuturor luate împreună ori raționalitatea cooptării tuturor și a toate într-un exercițiu de utilitate ar fi un răspuns la misiunea socială a dreptului. Astfel, C. Stere rămâne a fi „un reper de considerabile proporții în societatea română, angajată pe calea modernizării”³³⁵, care s-a caracterizat prin coerență și rigoare și prin angajamentul de a promova o guvernare capabilă de a oferi garanții sigure de libertate și dreptate persoanei, ca un veritabil spirit raționalizator și modernizator al societății și domeniilor de activitate umană.

3.2. Raționalizarea dreptului în formule sistemic-structurale și normative la E. Speranția

3.2.1. Rigori ale raționalității în definirea dreptului

³³⁴ Măț, D. Locul lui Constantin Stere în gândirea juridică românească. În: „Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere. Conferința Științifică Internațională” (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 296-310; ISBN 978-973-116-503-5, p.304

³³⁵ Turliuc, C., Balan, M. *op.cit.*, p.310

În studierea dezvoltării și fundamentării științei juridice românești nu poate fi evitat, datorită meritului său considerabil, filosoful, sociologul, juristul Eugeniu Speranția (1888-1972)³³⁶, unul dintre întemeietorii filosofiei dreptului în România. La o evaluare prealabilă a operei speranțiene, se poate afirma, într-un anumit sens, că acesta „balansează” între sociologie și drept, aducând elementul sociologic în drept și elementul juridic în sociologie. „Filosof și jurist, E. Speranția era nemulțumit de abordarea dogmatică, seacă și îngustă a Dreptului. Cercetările juridice erau orientate către probleme practice, interpretări jurisprudențiale sau expuneri aride ale dreptului pozitiv [...]. Analiza logico-formală a legislației pozitive este insuficientă [...]”, deoarece „[...] pot conduce la construcții abstracte și speculative, sterile epistemic și irelevante practic”³³⁷. Gânditor polyvalent, preocupat de mai multe domenii, pe palierul științelor juridice pornește de la ideea că dreptul reprezintă o realitate socială. Din acest motiv, gânditorul afirmă că sociologia și științele sociale speciale pot furniza o bogată informație necesară cunoașterii vieții juridice, el însuși folosind la maximum elementele sociologice în studierea dreptului.

Cercetător fecund în domeniul filosofiei dreptului, E. Speranția este cunoscut prin mai multe lucrări, dintre care *Les fondements metaphysique du droit positif* (1931), *Lecțiuni de enciclopedie juridică* (1936), *Principii fundamentale de filosofie juridică* (1943), *Introducere în filosofia dreptului* (1944) etc. sunt de o remarcabilă ținută logică și sistemică de abordare a problemelor de filosofie a dreptului. Anume această dominantă, atribuită lui E. Speranția, impune nu doar o reevaluare a conținutului noțional și ideatic al lucrărilor acestuia, dar și a cadrului conceptual ce dezvoltă aspecte referitoare la rațiunea umană și la rolul acesteia în dirijarea comportamentului și a acțiunilor. Subiectul în cauză a devenit de o extremă actualitate în prezent, când s-a constatat necesitatea revizuirii formatului în care au fost practicate activitățile în anumite domenii ale practicii juridice, care, datorită factorului uman, au declanșat crize în condițiile de realizare a procesului de protecție a drepturilor omului, dar și a marcat calitatea actului de justiție.

În articolul *Concepția lui E. Speranția despre rolul ideologiilor în legiferarea și realizarea dreptății*, semnat de M. Iovan, se relevă că Speranția își formulează multiple întrebări cu referire la viața socială, la stat și drept, pentru a identifica „căile de perfecționare a ordinii sociale, economice și juridice, spre edificarea unei societăți cât se poate de dreaptă, perfecționarea legiferării și a funcționării administrației, consolidarea păcii sociale [...], folosindu-și calitățile sale de savant creativ, de cercetător al realităților sociale”³³⁸. Autorul articolului accentuează și

³³⁶ Mai pe larg în: Râbca, E., Zaharia, V., Mărgineanu, V., Ciobanu R. *op.cit.*, p. 164-170

³³⁷ Opreș, O. *op.cit.*, p.111

³³⁸ Iovan, M. *Concepția lui Eugeniu Speranția despre rolul ideologiilor în legiferarea și realizarea dreptății* [online]. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, nr.3. (169), 2015, p. 223-231, ISSN 1857-2294, p.224, [citat 18.12.2021]. Disponibil:

preferința asumată de acest exercițiu de argumentare a fundamentelor raționale ale dreptului în calitate de dimensiune perenă continuă, obligatorie și logică de a fi menținută cu atenție și rigoare în raport cu dreptul actual. Astfel, acesta arată că analizele „realizate de Speranția sunt mai mult decât verosimile; au un grad ridicat de obiectivitate în evidențierea punctelor bune și a celor slabe, păstrându-și importanța teoretică, științifică și practică până astăzi; au indici ridicați de actualitate și de utilitate în timpurile noastre [...]. Cum ar fi arătat astăzi dreptatea și ordinea de drept din țară, dacă legiferarea, guvernarea și normativitatea juridică s-ar fi realizat în mod natural, corespunzător principiilor și direcțiilor rezultate din gândirea filosofico-juridică raționalistă și umanistă a lui Speranția?”³³⁹ .

Printr-un exercițiu de asimilare și de inserție în actualitatea conceptelor dominante ale timpului, E. Speranția tinde să găsească echilibrul între rațional și moral-emoțional, susținând că adesea se pleacă de la niște premise false. Pentru Speranția, parcursul spre explicarea și înțelegerea dreptului se inițiază de la valorile sociale și de la „calitatea de a fi social”³⁴⁰, de a fi „un aspect al vieții omenesti”, un produs intenționat și rațional³⁴¹. Jonglând cu socialul și juridicul, Speranția formulează ipoteze pe care le dezvoltă în teorii explicative și atitudini critice asupra punctelor de vedere ale diferitor școli referitoare la drept, asupra dreptului, asupra surselor și evoluției acestuia, asupra rolului societății și a individului în configurarea dreptului. Miza cea mare în acțiunea socială umană, în viziunea speranțiană, este pusă pe rațiune, „care înseamnă anticipare, intenționalitate, disocierea particularului în instituirea generalului, reacție complexă față de mediu și adecvarea temporalității la acțiune”³⁴². Astfel, se menționează că, datorită faptului că apreciem și înțelegem numai cu mintea, tot ceea ce nu poate fi redus la rațiune, la spirit ne irită și ne pare fals și fără valoare. Și invers, ceea ce ne pare că izvorăște din spirit, că este conform spiritului, că este dominat și pătruns de spirit are în ochii noștri valoare deplină și este acceptat. Fiind noi înșine ființe spirituale, numai ceea ce corespunde spiritului și cuprinde spirit are justificare să existe. Nimic nu pare deci mai justificat a exista decât spiritul însuși. Spiritul trebuie să fie și să persevereze. În consecință, într-un caz avem spiritul uman, care este prin excelență unul ce se raportează la raționalitate, în altul avem valorile dominante în societate și în al treilea avem spiritul ca generator de valori, care este și reprezintă întâlnirea dintre emoțional și rațional.

https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/223_231_Conceptia%20lui%20Eugeniu%20Sperantia%20despre%20rolul%20ideologiilor%20in%20legiferarea%20si%20realizarea%20dreptatii.pdf

³³⁹ *Ibidem*, p.230-231

³⁴⁰ Speranția, E. Une définition du droit (Analyse philosophique). În: *Analele Facultății de Drept din Cluj*, Fascicola 11 (Tomul I), 1939, p. 35.

³⁴¹ Speranția, E. *Curs de filosofia dreptului și sociologie, vol. I, Lecțiuni de enciclopedie juridică cu o introducere istorică în filosofia dreptului*, Cluj: Tipografia „Cartea românească”, 1936, p. 54.

³⁴² Opreș, O. *op.cit.*, p.112

Pentru o mai bună înțelegere a acestei convergențe este indicat să insistăm asupra modului în care legătura generică și cauzală dintre cele ce sunt puse în discuție, pentru a determina angajarea în actualitate a perspectivelor analitice ale relației subiectiv – obiectiv, deschise de către Speranția, vom pune în discuție mai multe aspecte ce se regăsesc în opera acestuia. Analizând cu atenție concepția lui Eugeniu Speranția privind originea dreptului, I. Vlăduț constată „că, prin sublinierea rolului conștiinței individuale în geneza normelor juridice, el nu neagă rolul conștiinței colective în crearea dreptului, ci completează această teză cu aceea a contribuției conștiinței individuale. În acest fel, se dă o explicație mai completă și mai temeinic ancorată în realitatea vieții sociale, mai apropiată de modul concret, real în care se desfășoară acest proces”³⁴³.

Mai întâi relevăm că Speranția nu plasează în cadrul analizelor subiecte separate, ci valorifică o viziune ce accentuează „conexiunile dintre valori, legiferare, guvernare, dinamica statului și dreptului și ordinea socială”³⁴⁴, toate fiind trecute prin filiera unei valorizări din perspectivă logică. Într-o formulă a unei filosofii a subiectivității și valorii, se constată spiritul direct, în mod subiectiv, ca „ego”. Însă noi admitem și un „alter”, o existență obiectivă, rezultată din universalitatea și valoarea absolută a spiritului.

Cum are loc procesul de admitere a acestui „alter” sau, altfel spus, care este compatibilitatea spiritului subiectiv cu realitatea obiectivă? Fiind stabilit faptul că spiritul se supune imperativului de a fi, a exista și a persevera în existența lui, se menționează că acesta poate fi considerat ca centru și criteriu de apreciere, dar și ca valoare supremă: toate acestea se reflectă din „alter” în „ego”, de la mine la ceilalți indivizi. În consecință, cea din urmă dependență rezultă, după Speranția, din tendința pur rațională (fie clară și răspicată, fie obscură, confuză, sufocată de impulsuri instinctive, animalice) de recunoaștere a dreptului de a exista al altuia, de a fi și de a se păstra ceea ce este, drept pe care îl raportăm, mai întâi, la propria persoană. În calitate de „ego”, respect pe „alter”, ca ființă spirituală, respect pe celelalte ființe spirituale, fiindcă una din calitățile fundamentale ale spiritualității omului, în genere, este ca spiritul să aibă respect pentru spirit. În special, se stabilește o formulă rațională de raportare a dreptului și a drepturilor la raționalitatea existenței și a persoanei, fapt ce oferă dimensiune imperativă rațiunii de a fi a dreptului. Caracterul imperativ și fundamental al raționalității contribuie la oportunitatea de valorificare a unui amestec de idei, ce pot fi dezvoltate în teorii explicative, dar și în interpretări distincte, mai clare sau mai vagi, mai locale sau mai generale, mai durabile sau mai puțin viabile, mai mult sau mai puțin raționale, dar care, într-un final, pot fi constituite într-un sistem de norme ale conduitei umane. Perspectiva kantiană a caracterului *apriori* al principiilor nu poate avea în toate condițiile un

³⁴³ Vlăduț, I. *op.cit.*, p.152

³⁴⁴ Iovan, M. *op.cit.*, p. 225

caracter absolut pur, mai ales atunci când trebuie să reglementeze posesiunea. Astfel, caracterul raționamentului logic, bazat pe reguli ale figurilor logice, dar și pe formule de raționare și raționalizare a realității, într-o perspectivă normativă realizează tranziția de la general la particular ori chiar la singular, „decretând prin tot felul de împrejurări mărunte ce trebuie și ce nu trebuie și n-o poate face, fără a tranșa prin soluțiuni mai mult sau mai puțin arbitrar (prin „interese” și forță) și mai mult sau mai puțin justificate (prin recursul la anumite principii: religioase, etice, filosofice)”³⁴⁵.

Exprimându-și regretul pentru faptul că în secolul XIX filosofia dreptului a fost vehement contestată, E. Speranția dezvoltă o analiză a dreptului și drepturilor, profund ancorată într-o perspectivă filosofică, ce dă o ținută aparte opiniilor promovate și susținute, care pot fi desprinse din lucrările acestuia în acele direcții prioritate spre care s-a orientat. Gânditorul raportează atitudinea față de filosofie, în general, și față de filosofia dreptului, în special, la „triumful efemer al materialismului și la triumful îndreptățit, dar circumstanțiat, al empirismului”³⁴⁶.

La începutul sec. XX, se constată o renaștere a filosofiei, renaștere care se manifestă, în special, prin neokantism, care reprezenta o reacție la dominația pozitivismului bazat pe absolutizarea concretului. E. Speranția afirmă că „o reabilitare a filosofiei dreptului este firească în ambianța în care interesul pentru speculația filosofică este în creștere”³⁴⁷ și încearcă să-și aducă contribuția sa la reabilitarea filosofiei dreptului. El pornește de la ideea că „a căuta cauza, originea și istoria dreptului, în genere, este cercetare științifică; pe când a căuta posibilitatea principală și destinația generală, aceasta e cercetare filosofică”³⁴⁸.

În prima jumătate a sec. XX încă se observa tendința generală de a elimina valorile din domeniul cercetărilor științifice, cu scopul de obține „obiectivitate”. În domeniul dreptului, această tendință s-a manifestat prin pozitivism, în special, prin tendința de a formula problematica teoriei generale a dreptului în detrimentul filosofiei dreptului, transformând-o într-o știință a principiilor juridice. Însă E. Speranția accentuează faptul că orice tratat de enciclopedie juridică sau de „drept general” de inspirație pozitivistă nu poate cuprinde problemele legate de raportul dintre drept și concepția generală despre lume, care urmează să stabilească locul și importanța dreptului în contextul ordinii universale. Mai mult ca atât, o știință a principiilor juridice nu-și va pune întrebarea dacă există idei universale valabile, dacă există un criteriu absolut al valorii și non-valorii etc. Aceste probleme aparțin exclusiv filosofiei dreptului. Numai filosofia dreptului poate aduce o

³⁴⁵ Speranția, E. *Principii fundamentale de filosofie juridică*, Cluj: Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1936, p. 159

³⁴⁶ *Ibidem*, p.9

³⁴⁷ *Ibidem*

³⁴⁸ *Ibidem*, p.3

întemeiere corespunzătoare a dreptului. Filosofia dreptului privește dreptul ca pe un tot unitar, în ceea ce are el constant oriunde și oricând, în ceea ce-l face să fie o realitate unitară, în ceea ce-l distinge de altă realitate și în ceea ce-i determină locul în cadrul lumii raționale.

Opera filosofico-juridică a lui E. Speranția trasează și scoate în evidență câteva probleme-cheie. Printre acestea se conturează:

- Caracterul pronunțat al tendinței de structurare și de conturare a statutului dreptului ca domeniu științific;
- Asumarea atitudinii logice și critice de apreciere a activității de legiferare și de accentuare a autorității legii;
- Evaluarea teoriilor referitoare la drept și combaterea teoriilor rasiste privind dreptul;
- Diversificarea formulelor de analiză și evaluare a raportului dintre dreptul subiectiv și dreptul obiectiv;
- Efortul continuu de a descoperi legile obiective în evoluția dreptului ca domeniu științific și ca practică socială.

Apreciind că filosofia dreptului redă obiectul ca pe o unitate și caută să-i distingă esența, determinările proprii și permanente, pentru a-l cuprinde, a-l contura și a-l defini „înăuntrul totalității sau universalității din care face parte”, E. Speranția³⁴⁹ încearcă să contureze obiectul filosofiei dreptului și al enciclopediei juridice. Prima are ca principală sarcină de a stabili fundamentul finalității și justificării morale, esența și factorii determinanți ai dreptului. În același timp, enciclopedia juridică se ocupă de problemele unei introduceri în filosofia dreptului, probleme ce pot fi grupate pe arealuri problematice, care ar putea fi punctate în felul următor:

- Problematika definirii dreptului în calitate de realitate socială;
- Problematika clasificării dreptului;
- Problematikă originilor și a evoluției istorice a dreptului, cu urmărirea legităților de dezvoltare;
- Evaluarea și determinarea principiilor ideologice care justifică autoritatea sau obligativitatea dreptului;
- Structurarea și constituirea unei istorii a doctrinelor generale și filosofice în drept.

Perspectiva de analiză a lui Speranția cere a face o remarcă ori o concretizare, care indică înțelegerea enciclopediei dreptului, mai degrabă, într-o perspectivă a unei teorii generale a dreptului, care trebuie să constituie fundamentul științific solid al dreptului. Făcând abstracție de

³⁴⁹ *Ibidem*, p.192,194, 198, 299

diferențele identificate dintre filosofia dreptului și enciclopedia dreptului (Teoria generală a dreptului), E. Speranția se întreabă dacă ultima, tratând geneza, esența sau structura dreptului, va reuși să evite orice prealabilă atitudine filosofică, pentru a deveni o „teorie pură a dreptului”, care răspunde concepției înaintate de către Kelsen în teoria sa pură a dreptului. Răspunsul pe care îl formulează nu este nici pe departe unul care să completeze ori să susțină o *teorie pură a dreptului*, accentuându-se caracterul obligatoriu și necesar al contactului dintre drept și filosofie, interacțiune ce rezultă, în opinia autorului³⁵⁰, din faptul că, în ultimul timp, în cadrul cercetărilor științifice, este tot mai greu de contestat corelația între concepția filosofică a lumii și soluția problemelor de detaliu. Așa, de exemplu, dacă teoria generală a dreptului ar refuza rezultatele cercetărilor filosofico-juridice despre natura și puterea normelor juridice, ea nu ar putea cerceta geneza dreptului și esența acestuia. Așadar, unele probleme excluse de teoria generală a dreptului sunt organic legate de cele pe care le acceptă.

Remarcabilă este prestația lui E. Speranția nu doar pe dimensiunea conectării abstracte ori teoretice dintre drept și filosofie, acesta tinzând să demonstreze și importanța și implicațiile filosofiei dreptului chiar și în activitatea juridică practică, mai ales, în activitatea de creare a dreptului, dar și în cea de aplicare a dreptului³⁵¹. Este absolut obligatoriu ca legislatorul să aibă în vedere nu numai prevederile legale, dar și valorile filosofice generale, precum cele de „echitate” și „justiție”.

În general „în toate ramurile de cercetare științifică devine tot mai dificilă contestarea adevărului că „între concepția filosofică a lumii și soluția problemelor de detaliu este o atât de intimă corelație, încât orice mărunță descoperire sau ipoteză verosimilă poate determina o modificare în orientarea filosofică, dar poartă, totodată, într-însa, cu siguranță, unele răsunete dintr-o privire de ansamblu”³⁵². Domeniul dreptului nu poate evita reflexiunea filosofică, deoarece „avem de-a face cu adevăruri și raporturi de alt ordin decât cel material, cu atitudini ale sufletului omenesc și cu motivațiuni ale activității. Problema genezei și esenței dreptului nu poate fi nici atinsă, nici rezolvată fără o referire cât de rapidă la teleologia, la scopurile și valorile vieții noastre”³⁵³. Contextul acestor afirmații trimite spre necesitatea unui studiu științific al respectivului fundament al dreptului. Aceste opinii susținute și argumentate de către E. Speranția obțin o valoare aparte, datorită particularităților etapei în care acestea au fost lansate și promovate, mai ales, în condițiile tendinței de excludere a valorilor din teoria dreptului (așa cum indicam

³⁵⁰ *Ibidem*, p.13

³⁵¹ Speranția, E. *Introducere în filosofia dreptului*, Ed. a III, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, p.207

³⁵² Speranția, E. *Principii fundamentale de filosofie juridică*, Cluj: Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1936, p.11

³⁵³ *Ibidem*

supra, preferința înclinând spre o teorie pură a dreptului). În consecință, vom formula cele trei tipuri de probleme care structurează din punct de vedere logic o filosofie a dreptului și care depășește abordarea ei strict normativă³⁵⁴:

- Cercetarea fundamentelor apriorice sau transcendente ale dreptului, pentru cunoașterea cauzelor care au generat și susținut dreptul;
- Determinarea factorilor extrinseci și de influență exterioară, necesari pentru elaborarea ordinii juridice;
- Studiarea, cunoașterea și înțelegerea finalității dreptului ca mijloc tehnic de spiritualizare progresivă a omenirii.

Pentru a fi mai comprehensiv și mai convingător, gânditorul invocă analize dezvoltate prin raportare la probleme particulare, precum problema justiției: „Justiția nu poate fi numai conformitatea cu legea în sine. Există atâtea cazuri când simțul justiției impune chiar schimbarea legii, pentru că el stăruie deasupra legilor. Sunt norme, sunt imperative pe care nu le-a decretat niciodată un legiuitor, dar din care legiuitorul se inspiră în mod expres, chiar fără să știe ce sau cine le impune”³⁵⁵. Prin astfel de exerciții explicativ-argumentative, E. Speranția susține și afirmă obligativitatea fundamentării filosofiei dreptului pe o filosofie a spiritului. Această obligativitate rezultă, după părerea autorului, din necesitatea încadrării filosofiei dreptului într-o viziune largă despre lume. Pornind de la ideea că normativitatea este o condiție a oricărei vieți sociale, E. Speranția va deduce și fundamentul spiritual al dreptului, iar problematica filosofiei dreptului trebuie să includă obligatoriu în sine problematica legată de spirit. În concluzie, filosofia dreptului concepută de E. Speranția, are ca scop fundamentarea spirituală a dreptului care, înglobând știința, îi oferă posibilitatea să urce spre principii sau primele cauze³⁵⁶.

Nu poate fi trecută cu vederea nici influența lui Im. Kant asupra lui E. Speranția, influență ce se manifestă în modul în care gânditorul caracterizează dreptul și normele juridice care-l compun. Deși sublinia faptul că normele juridice se referă în exclusivitate la raporturile sociale, el a încercat să demonstreze, pentru început, că elaborarea normelor este un fenomen firesc în viața socială. „Norma” nu este o invențiune spontană, nu este o mutațiune bruscă în evoluția vieții sociale omenești. Spiritul omenească implică norma chiar între condițiile existenței sale”³⁵⁷. Dacă facem paralela dintre această opinie, susținută de autorul român, și cea a marelui filosof german,

³⁵⁴ *Ibidem*, p.15

³⁵⁵ *Ibidem*, p.12

³⁵⁶ Popa, N., Dogaru, I., Dănișor, Gh., Dănișor, D.C. *op.cit.*, p.266

³⁵⁷ Speranția, E. *op.cit.*, p.77

exprimată, cel puțin, în conținutul celor două imperative (**categoric** și **ipotețic**)³⁵⁸, precum și în formula de analiză a dependenței normei juridice de norma morală a interferenței dintre drept și morală, atunci această apropiere dintre Speranția și Kant devine foarte evidentă. Normativitatea este o particularitate a vieții, în general, și a vieții spirituale, în special, și deci și a vieții sociale. Astfel, formula rațiunii de a fi și de a gândi dreptul, la cei doi autori, se încadrează într-o perspectivă tangențială, dar nu și întâmplătoare. Raționalitatea persoanei se completează și cu cea a unei raționalități sociale, manifestată prin faptul că societatea creează legi și susținută de trei argumente:

- „Normativitatea decurge din legile vieții în genere, pentru că viața nu se poate produce și nici menține în orice condiții”³⁵⁹.
- Mentea umană este și ea supusă unor norme severe, dar, totodată, este și autoare sau creatoare de asemenea norme³⁶⁰.
- Însăși natura și condițiile oricărei vieți sociale presupune normativitate, căci în cadrul societății intră în contact diferite conștiințe omenești și aceste raporturi trebuie să se bazeze pe rațiune, care-și creează anumite norme. Dispariția normativității ar însemna dispariția unor condiții vitale de existență. Mai mult decât atât, societatea n-ar putea pretinde respectarea rațiunii omenești, deoarece ar dispărea fundamentul rațiunii – norma.

Astfel, E. Speranția stabilește un numitor comun pentru trei domenii, care, aparent, par totalmente distincte – viața, rațiunea și societatea. Numitorul comun pentru aceste domenii este norma. De aici se impune concluzia că normativitatea este definitorie pentru ființa omenească și este confirmată ipoteza necesității noastre de a ne supune normelor. Necesitatea, absolut naturală, a normei, a legii în viața socială se datorează faptului că „spiritul proiectează spontan în afară procedul pe care-l folosește pentru obținerea ordinii și armoniei din sine însuși”³⁶¹. Mai mult ca atât, „coexistența libertăților” a lui Im. Kant, după E. Speranța, este, în realitate, o exteriorizare a efortului veșnic pe care spiritul (obiectiv - *alter*) îl depune pentru a acorda și a armoniza între ele diferitele voințe ale sale proprii (spirit subiectiv - *ego*). Norma introduce în viața socială exigențele rațiunii sau exigențele spiritului armonizat cu sine însuși. Astfel, la E. Speranția, viața socială normativizată reprezintă o manifestare a rațiunii care a format-o, este o rațiune obiectivată, echivalentă, în principiu, cu „spiritul obiectiv” al lui G. Hegel³⁶². Urmărind aceeași idee, gânditorul

³⁵⁸ Subiect tratat în: Kant, Im. *Critica rațiunii practice. Întemeierea metafizicii moravurilor*. București: Ed. IRI, 1999, 288 p., ISBN 973-96348-4-2

³⁵⁹ Speranția, E. *Lecțiuni de enciclopedie juridică*, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, 1936, p.10

³⁶⁰ Mai mult ca atât, E. Speranția definește gândirea ca pe o „activitate specială prin care viața își creează norme”.

³⁶¹ Speranția, E. *Principii fundamentale de filosofie juridică*, Cluj: Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1936, p.78

³⁶² Hegel, G.W. *Principiile filosofiei dreptului*. București: editura IRI, 1996, 333 p., ISBN 2000000247373

afirmă că există o „voință de normațiune a socialului”, voință care nu are alt scop decât însăși viața socială cât mai deplin normată, aceasta reprezentând o valoare în sine.

Ideea de normativitate, implicit, se referă la acțiunile omului, care, prin definiție, nu pot fi haotice, ci trebuie să urmeze anumite direcții spre care sunt orientate și să se conformeze anumitor limite și restricții stabilite. În această conjunctură a normativismului, norma este referențialul ce indică cum trebuie sau cum nu trebuie să fie o conduită, un comportament, o acțiune umană. Astfel, „trebuie” obține relevanță, orientându-ne spre un ideal de urmat, și nu se referă la o realitate exactă existentă, cu care, mai degrabă, s-ar putea afla în contradicție. Cu toate acestea, „trebuie” nu poate face abstracție de realitatea existentă, deoarece normativitatea, chiar și în forma sa ideală, se desfășoară în limitele unui cadru existențial preexistent. În rezultat, aceste două domenii – a idealului și a realului – se întâlnesc și se realizează în practică, adică norma nu este străină existenței ca atare. Cel din urmă aspect îl și orientează pe E. Speranția să susțină că „o normă infailibilă ne apare deci ca dominând peste tot în lumea noastră, nu ca „lege naturală”, ci ca imperativ ordonator al lucrurilor, în vederea valorii lor, și pentru valoarea Lumii întregi. *Norma e norma universalei normări*, norma universală despre necesitatea normațiunii universale, norma normelor, legea legilor”³⁶³. În consecință, norma se manifestă în calitate de esență a întregii existențe, ca un imperativ categoric, nesupus vreunor condiții. „Norma normelor nu precizează anume care normă este obligatorie într-un anumit caz, dar afirmă că în tot cazul și în orice caz, trebuie ca una să fie urmată”³⁶⁴. Există necesitatea ca viața să fie normată, iar domeniile normative vin să răspundă acestei necesități, dreptul fiind unul care se manifestă cu obligativitate. Mai mult ca atât, E. Speranția susține că norma nu are drept finalitate vreun scop anume: „Scopul este el însuși o normă”³⁶⁵. În mod particular, pentru E. Speranția³⁶⁶, normele juridice presupun, pe lângă o unitate de scopuri, de valori, de necesități, care trebuiesc respectate în interiorul colectivităților omenești, și o necesitate firească de supunere la norme, necesitate ce există în oameni. Astfel, normele juridice se întemeiază pe o normă a normelor, față de care cele juridice se subordonează și îi servesc drept mijloc. Deci dreptul este subordonat valorii, ceea ce face posibilă valorizarea sa. Norma normelor este valoarea supremă care dă valoare tuturor normelor, pentru că acestea sunt în serviciul său. Astfel, dreptul capătă sens și poate fi acceptat pentru că valoarea lui devine intrinsecă. Anume conceptul de valoare este cel mai important și merită a fi reținut³⁶⁷.

³⁶³ Speranția, E. *Introducere în filosofia dreptului*, Ed. a III, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, p.307

³⁶⁴ *Ibidem*, p.309

³⁶⁵ *Ibidem*

³⁶⁶ *Ibidem*, p.304, 310-313

³⁶⁷ Popa, N., Dogaru, I., Dănișor, Gh., Dănișor, D.C. *op.cit.*, p.270

Toate explicațiile, datorită rigorii sistemice, sunt incluse într-o formulă epistemică, ce urmărește respectarea cu strictețe a cerințelor de științificitate, fapt ce conduce spre formularea unor definiții logice ale dreptului. Însă pentru a reuși acest lucru, Speranția se vede nevoit de a delimita dreptul de alte tipuri de norme sociale, deoarece optează pentru a aborda de la gen spre specie, abordare în care norma socială este genul, iar dreptul este specia. Această formulă de raționalizare a dreptului se fundamentează pe ideea, emisă de predecesori, care cu mult înainte au susținut că societatea poate exista doar prin „limitare reciprocă a voințelor individuale [...], societatea se naște cu o normă de conduită, astfel dreptul condiționează societatea și e condiționat de ea”³⁶⁸. Această distincție, consideră autorul, nu ar fi reprezentată de existența sancțiunilor ca garanție a dreptului, deoarece într-un timp sau altul, într-o formă sau alta sancțiuni există și la alte categorii de norme sociale. De asemenea, nu ne poate satisface, zice Speranția, nici ideea lui Louis Wodon precum că deosebirea dintre drept și celelalte norme sociale se află în modalitățile sancțiunii, deoarece în urma încălcării normelor sociale nejuridice sancțiunea nu se aplică de un organ special și nici conform unor modalități fixe și prestabilite, în timp ce abaterile de la normele juridice sunt sancționate de anumiți agenți, conform unor reguli anterior stabilite, deci sancțiunea juridică este una organizată. Totuși această clarificare, după E. Speranția, are anumite neajunsuri:

- creează impresia eronată că atât normele juridice, cât și cele nejuridice au aceeași esență și doar apariția noilor modalități de organizare a sancțiunii le-ar delimita;
- creează impresia eronată că sancțiunea este momentul esențial al dreptului, în realitate se caută doar diferența specifică în unele caractere ale sancțiunii.

Continuând căutarea unei definiții argumentate și susținute cu referire la drept, vom constata că E. Speranția va considera că una din definițiile cele mai apropiate de adevăr, de unde rezultă și distincția dintre drept și alte norme sociale, este cea formulată de Ihering, prin care se consideră că dreptul este forma sub care condițiile de viață ale societății sunt realizate prin forța de constrângere a statului. Din această definiție E. Speranția reține două elemente primordiale:

- se pune accentul pe viața socială privită în întregime ea;
- condițiile vieții sociale sunt asigurate, se sprijină pe forța unei autorități organizate.

În analiza realizată de către Daniela Cîmpean³⁶⁹ identificăm că aceasta distinge expres între două tipuri de definiții ale dreptului, formulate de Eugeniu Speranția: o definiție provizorie și o definiție pozitivă. „Definiția provizorie rezidă în necesitatea preîntâmpinării conflictelor ce apar între indivizi datorită unei așa-numite competiții pentru obținerea valorilor de apartenență limitată,

³⁶⁸ Speranția, E. *Leccióni de enciclopedie juridică*, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, 1936, p.12

³⁶⁹ Cîmpean, D. Etic și juridic la Eugeniu Speranția. În: *Saeculum*, anul XII (XIV), nr. 1-2 (35-36)/2013, serie nouă, pag. 116-121. ISSN 1221-2245

iar definiția pozitivă are o altă finalitate – socialitatea, adică necesitatea asigurării unei armonizări în interiorul unui grup de indivizi”³⁷⁰.

Pe lângă distincțiile prezentate mai sus, pentru E. Speranția³⁷¹ o deosebită importanță în calea spre definirea dreptului o are clasificarea normelor juridice în: *cardinale*, destinate să garanteze existența vieții sociale; *adventive*, menite să asigure existența și aplicarea normelor cardinale. Normele ce interzic omuciderea, furtul, care asigură inviolabilitatea proprietății, într-o anumită măsură, libertatea individuală etc. sunt norme cardinale, deoarece impun condiții absolut esențiale pentru existența raporturilor sociale. În schimb, organizarea puterii executive, constituirea organului legislativ etc. sunt asigurate de norme cu caracter auxiliar, adventiv. Deci normele cardinale sunt primare, iar cele adventive sunt derivate, însă aceasta nu înseamnă că sunt mai puțin necesare.

În aceeași tentativă de a delimita norma juridică de alte norme și de a formula o definiție a dreptului, E. Speranția se orientează spre determinarea cauzelor sociale, ce vin în susținerea necesității normelor juridice. Primordială este considerată adversitatea interumană. În lipsa acesteia, normele juridice nu ar fi necesare, iar necesitatea naturală de „normativitate”, despre care s-a vorbit mai sus, ar fi satisfăcută prin celelalte categorii de norme sociale. În legătură cu aceasta, E. Speranția³⁷² abordează o altă problemă de drept: rolul interesului în drept, care se manifestă prin raportare la sistemul de valori al persoanei și al societății. Or, toate raporturile sociale au la bază anumite valori, care atrag subiectele acestor raporturi. Ceea ce nu are valoare, nu există pentru noi, iar tot ce ne interesează este o valoare pe care noi tindem să o posedăm. Orice interes este tendința posesiunii unei valori. Rezultă o necesitate de abordare diferențiată a sistemului de valori, de aceea și este necesară o distincție între valori conceptuale ca valori de apartenență nelimitată și valori empirice sau materiale ca valori de apartenență limitată. Interesul unei valori conceptuale poate fi satisfăcut oricui, ele fiind nelimitate. În schimb, tendința de posesie a valorilor materiale, ca valori de apartenență limitată, provoacă între oameni competitivitatea, ceea ce dă naștere conflictelor între oameni. Din cauza luptei pe care o provoacă, posesia materială a valorilor de apartenență limitată este foarte labilă și nesigură, iar această nesiguranță a posesiei pune în pericol raporturile sociale. Drept rezultat, societatea are nevoie de niște norme care să oprească competitivitățile sau, cel puțin, să atenueze efectele lor antisociale. Iată de ce anume competitivitatea pentru posesia valorilor de apartenență limitată este factorul care afectează existența societății și împotriva căreia dreptul trebuie să o asigure. Din această concluzie E.

³⁷⁰ *Ibidem*, p. 116-117

³⁷¹ Speranția, E. *op.cit.*, p.23

³⁷² Speranția, E. *Introducere în filosofia dreptului*, Ed. a III, Cluj: Tipografia “Cartea Românească”, p.349-350, 370

Speranția deduce „un început” de definiție a dreptului, în sens de drept obiectiv, ca o „totalitate de norme de acțiune, destinate să asigure posibilitatea vieții sociale prin atenuarea competitivității născute din tendința de posesiune a valorilor de apartenență limitată”³⁷³.

Pentru a finaliza prezentarea opțiunii de definire logică a dreptului, se mai recurge și la o delimitare între latura materială și cea spirituală a dreptului. Astfel, definiția prezentată *supra* evidențiază materialitatea dreptului în calitate de instrument de garanție a posesiunii valorilor cu apartenență limitată. În același timp, E. Speranția afirmă că dreptul are și o latură spirituală mult mai pronunțată, care se datorează caracterului profund rațional al procesului de elaborare a normelor dreptului. Astfel, dreptul este de natură materială, după obiectul la care se referă și pe care-l protejează, dar este, în același timp, de natură spirituală, datorită mijloacelor utilizate în parcursul de gândire și realizare a dreptului, precum și prin sine însuși, în calitate de produs al conștientizării necesității și utilității sale. Mai mult ca atât, spre deosebire de R. Ihering, pentru care dreptul reprezintă un scop în sine, E. Speranția susține că dreptul reprezintă mijlocul spiritual pentru a atinge anumite scopuri direct sau indirect spirituale.

E. Speranția nu se limitează la o astfel de modalitate de definire, considerând că aceasta nu exprimă într-o formulă clară distincția dintre normele juridice și celelalte categorii de norme sociale. Urmând rigorile unui procedeu de definire, se remarcă necesitatea de a include „termenii prin care se va distinge norma juridică de normele a căror elaborare logică e mai laxă și de cele care nu se impun conștiinței și rațiunii printr-o serioasă pretenție de justiție”³⁷⁴, ceea ce permite să identificăm condițiile ideale de manifestare a dreptului – logicitatea și justiția. Adiacent acestor condiții de manifestare a dreptului, în exercițiul de formulare a definiției logice și adevărate, nu poate fi evitat faptul că dreptul are o natură organică și sistematică, care rezultă, pe de o parte, din faptul că normele juridice sunt deduse dintr-un număr de principii fundamentale, iar pe de altă parte, din faptul că ordinea juridică corespunde unei anumite colectivități. Cel din urmă aspect și este cel care permite ca E. Speranția să susțină că esența dreptului trebuie căutată în normele cardinale, deoarece cele adventive au o destinație suplimentară, auxiliară, și nu au un adevărat caracter juridic.

Astfel, printr-un parcurs de la general spre particular, de la complex spre simplu, E. Speranția operează generalizări care se regăsesc într-o definiție adecvată a dreptului, în sens de drept obiectiv, prin care „dreptul este un sistem deductiv de norme sociale, destinate ca printr-un minimum de justiție realizabilă să asigure un maximum de socialitate într-un grup social

³⁷³ Speranția, E. *Lecțiuni de enciclopedie juridică*, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, 1936, p.21

³⁷⁴ *Ibidem*, p.22

determinat”³⁷⁵ și care diferențiază normele juridice de alte norme sociale. Într-o altă lucrare – *Principii fundamentale de filosofie juridică* – E. Speranția definește dreptul obiectiv ca fiind „totalitatea normelor raționale prin care, realizându-se un maximum de stabilitate și siguranță a posesiunii valorilor de apartenență limitată, se garantează un maximum de sociabilitate într-un anumit grup social”³⁷⁶.

Aparenta diferență dintre aceste două definiții, datorită accentuării diferitor termeni, nu reprezintă o schimbare de atitudine a gânditorului sau o schimbare principială de viziune cu referire la înțelegerea dreptului. Utilizarea diferitor termeni este explicată de însuși autorul prin raportare la diversitatea funcțiilor oferite definițiilor. Astfel, dacă prima definiție a fost formulată în intenția de a arăta distincția dintre drept și alte categorii de norme sociale, cu accentuarea caracterului de justiție și ca dependentă de rațiunea de a acționa și gândi just, atunci cea de-a doua definiție urmărește să scoată în evidență finalitatea esențială a dreptului, accentuându-se ca scop imediat asigurarea posesiei valorilor de apartenență limitată. Însă în ambele cazuri, ca scop social și spiritual se urmărește maxima utilitate socială.

3.2.2. Normativismul în calitate de sistem al convergenței dintre rațional și social

În opinia noastră, făcând abstracție de explicațiile justificative ale autorului cu referire la aceste modalități distincte de definire, utilizarea diferitor termeni în excursul de delimitare conceptuală asupra dreptului obiectiv în dependență de scopul urmărit ne demonstrează că tendința de formulare a unei definiții universal valabile a dreptului obiectiv reprezintă o dificultate, care se datorează complexității dreptului obiectiv însuși, complexității scopului acestuia, complexității raporturilor, funcțiilor, termenilor care trebuie cuprinse în atare încercare asumată.

Pentru unii ar putea fi inexplicabilă absența din conținutul acestei definiții nu numai a sancțiunii, dar și a oricărei amintiri despre caracterul coercitiv al dreptului. Și pe această dimensiune, autorul, conștient de posibilele critici, își justifică opțiunea, invocând câteva motive, care sunt destul de semnificative:

- Sancțiunea nu poate fi un semn definitiv al dreptului, deoarece este prezentă și la celelalte norme sociale. Spre exemplu, în cadrul altor norme sociale, sancțiunile, la fel ca și normele propriu-zise, nu sunt fixate în texte, în timp ce normele juridice sunt elaborate în mod special și intenționat, iar constrângerea juridică este pregătită în mod rațional³⁷⁷;

³⁷⁵ *Ibidem*, p.24

³⁷⁶ Speranția, E. *Principii fundamentale de filosofie juridică*, Institutul de Arte Grafice “Ardealul”, Cluj, 1936, p.78

³⁷⁷ Speranția, E. *Lecțiuni de enciclopedie juridică*, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, 1936, p.6-7

- Deși sancțiunile juridice sunt fixate în norme și organizate, acestea se efectuează tot prin norme juridice, sancțiunile fiind și ele niște norme juridice adventive;
- Ideea de asigurare sau garantare presupune și eventualele acțiuni de constrângere, în caz de necesitate;
- Puterea și eficacitatea dreptului nu se află numai în sancțiunea exterioară, deoarece justețea și caracterul rațional al dreptului exercită o puternică influență asupra voinței individuale și colective, având repercusiuni asupra aplicării și respectării dreptului³⁷⁸;
- Norma juridică este urmată și respectată anume atunci când nu se aplică sancțiunea. „Prezența organelor speciale de sancționare și constrângere juridică ne demonstrează faptul că normele juridice reprezintă un sistem de norme cu caracter intenționat și rațional, o ordine juridică, care lipsește în cadrul altor tipuri de norme sociale”³⁷⁹;
- Sancțiunea nu este definitorie pentru drept și acesta poate exista fără sancțiune, deoarece, atunci când sentimentul justiției și autoritatea consecvenței logice ar influența suficient oamenii, dreptul nu ar înceta să existe, atâta timp cât există competitivitatea interumană.

Prin consecința raționamentului logic al analizelor, E. Speranția se implică și este preocupat de raportul convergent între drept – morală – obiceiuri³⁸⁰. Despre metoda utilizată în vederea clarificării asupra acestor raporturi conceptuale, M. Iovan³⁸¹ scrie că Speranția „a analizat raporturile dintre drept, moravuri și morală de pe poziții de meta- și interdisciplinaritate, valorificând ample cunoștințe” și indică modalități-cheie de delimitare dintre ariile de acoperire conceptuală a acestor concepte. Astfel, se relevă că, dacă dreptul întotdeauna este raportat la un scop și la o misiune pe care trebuie să și-o asume și să o realizeze, atunci el nu poate fi altfel decât un „produs rațional și intenționat, constând în norme menite să regleze conduite individuale și să fondeze o societate încheată, rezultată, implicit, din existența sancțiunilor, a coerciției în ceea ce este social”³⁸². Gânditorul consideră moravurile ca fiind norme sociale uzuale, a căror sancțiune este difuză, ele nu garantează viața socială, dar „conturează o oarecare fizionomie de grup” și au ca efecte „uniformizarea și relativa solidarizare a indivizilor [...], sunt un produs colectiv irațional în cea mai mare parte și, mai ales, consacrarea și permanentizarea lor socială este un proces natural,

³⁷⁸ Speranția, E. *Introducere în filosofia dreptului*, Ed. a III, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, p.374, 375, 379

³⁷⁹ Speranția, E. *Lecțiuni de enciclopedie juridică*, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, 1936, p.7

³⁸⁰ *Notă*: Speranția optează pentru utilizarea termenului „moravuri”, pentru a putea face ulterior distincția dintre acestea și „obiceiul pământului”, sau „cutuma”.

³⁸¹ Iovan, M. Analiza conexiunilor dintre drept și morală, între tradiție și actualitate [online]. În: *Studii și comunicări/DIS*, vol. XIII, 2020, p. 33-45; p.41, [citată 18.12.2021] Disponibil: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=903525>

³⁸² *Ibidem*

dar nu intenționat”³⁸³. Astfel, moravurile, la Speranția, se prezintă ca arbitrare, contingente, fortuite, iar prescripțiile morale sunt necesare, normative, raționale, teleologice.

Mai mult ca atât, nu trebuie omis faptul că moravurile au ca scop uniformizarea indivizilor³⁸⁴, deoarece principiile moravurilor sunt înaintate de grupul social. Morala este și ea un ansamblu de norme, ale cărei motivații însă și principii sunt impuse în exclusivitate de convingerile personale, individuale, care, totodată, au un consens colectiv, datorită identității formale a spiritului uman. Evaluând modalitatea în care Speranția analizează relația dintre morală și moravuri, M. Iovan menționează: „Spre deosebire de moravuri, morala consistă într-un total de norme de tip rațional, deductiv, care au o finalitate, fiind derivate din motive și principii raționale. Imperativele ei sunt decretate de convingerile intime ale persoanelor. Chiar dacă nu sunt o creație colectivă, difuză, normele morale dobândesc o consacrare colectivă datorită credinței grupului în aceleași valori”³⁸⁵.

Principala distincție dintre moravuri și morală, în concepția lui E. Speranția, constă în faptul că primele sunt respectate pentru satisfacerea opiniei colective, a altora, pe când principiile morale – a conștiinței personale. Această distincție este formală, și nu de conținut, căci aceeași prescripție poate fi impusă și de moravuri, și de morală. Din acest motiv, la unele persoane moravurile pot înlocui morala. Pentru E. Speranția, morala este, în mod obligatoriu, rațională, deoarece cel care se conduce după conștiința morală trebuie să analizeze prin deducție (procedeu caracteristic rațiunii) acțiunea sa, în baza unor principii fixe, predeterminate, care se impun minții sale în mod necondiționat. Din această raționalitate a moralei, gânditorul deduce o asemănare între normele morale și normele juridice, ambele presupunând o derivație logică din principii date. Între drept și moravuri E. Speranția plasează o categorie specială de norme, numite „cutumă”, sau „obiceiul pământului”. Cutuma, chiar în cazul în care are un aspect pur juridic, se deosebește de drept prin origine, mod de elaborare (irațional, lipsit de intenția conștientă și expresă a legiferării) și lipsa unei finalități intenționate.

Însă anume ceea ce distinge dreptul de moravuri – finalitatea conștientă și raționalitatea – în concepția lui E. Speranția, le este comun, după cum am mai menționat, și dreptului, și moralei. În schimb, le deosebește direcția, sensul sau obiectul finalității, în sensul că normele morale nu au drept scop maxima sociabilitate. Persoana, care se conduce după principii morale, nu este interesată de faptul dacă acțiunile sale tind sau nu spre maxima sociabilitate, cum o face dreptul, ci este interesată dacă acțiunile stau în armonie logică cu anumite principii și norme, de a căror

³⁸³ Speranția, E., *Introducere în filosofia dreptului*, Ed. a III, Cluj: Tipografia „Cartea românească, 1944, p.351

³⁸⁴ Mai pe larg în: Cîmpean, D. *op.cit.*, pag. 116-121

³⁸⁵ Iovan, M. *op.cit.*, p.42

valoare este convins, în care el crede. Mai mult decât atât, cineva poate să aibă o muștrare morală și cu privire la o intenție netradusă în acte și această muștrare nu are caracter juridic, deoarece din punct de vedere juridic putem judeca doar acțiunile efective sau efectuabile și nicidecum intențiile. Pentru E. Speranția, muștrarea morală este o reacție împotriva contradicției dintre acțiunile sau intențiile unei persoane și principiile și normele absolute ale rațiunii acestei persoane, iar valoarea morală implică consecvența față de anumite principii sau norme de conduită personală.³⁸⁶ Într-un final, putem să generalizăm printr-o formulă de definiție a moralei, înțeleasă de Speranția³⁸⁷ ca o totalitate de norme generale și raționale ale conduitei practice personale, care se impun conștiinței ca absolut valabile și implică excluderea oricărei contraziceri, dar și prin aprecierile cu referire la:

- recunoașterea rolului important al moralei în viața socială, inclusiv ca un factor decisiv în educarea oamenilor în spiritul respectării legii, deoarece frica, forța și interesul în realizarea dreptului au efect momentan, uneori prompt, dar fără durabilitate;
- în procesul de elaborare a dreptului nu se poate evita o judecată morală, de aceea la stabilirea ordinii de drept se impun principiile morale ale celor care o alcătuiesc;
- orice injustiție este imorală, fără ca o imoralitate să fie în mod obligatoriu o injustiție;
- condamnarea abaterilor de la principiile morale și a legilor care atentează la demnitatea umană, căci, cu regret, au existat legi inumane și chiar sisteme de drept bazate pe ideologii ulterior condamnate și apreciate ca imorale.

Astfel, și în acest caz, cele două repere – caracterul logic al dreptului și justiția – se prezintă ca esențiale și în interacțiunile umane, și în relația dintre drept și morală.

Unica garanție a dreptului și puterea acestuia este determinată de validarea sa logică și obligativitatea morală. După E. Speranția³⁸⁸, justiția este conformitatea cu o normă generală admisă, consecvența logică față de ea, fie în deducerea teoretică a altor norme particulare, fie introducerea ei într-o acțiune. O sentință este justă, când este conformă cu o normă de drept consacrată. La rândul ei, această normă de drept este justă, dacă este conformă cu o normă mai generală sau cu un postulat prealabil admis. Nonconformitatea apare ca injustiție, iar administrarea justiției presupune o analiză logică și o atitudine și implicare morală personală. Din acest punct de vedere, relația dintre Speranția și C. Rădulescu-Motru se manifestă ca o modalitate expresă ce indică spre calități personale ale oamenilor de vocație, implicați în activități practice. În acest sens,

³⁸⁶ Mărgineanu, V., Contribuția lui Eugen Speranția la cercetarea socio-filosofică a dreptului. În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova* : Seria „Științe socioumanistice”. Vol. 1, Chișinău, 2001, 496 p., pp. 43-47 ISBN 9975-70-029-2, p. 46

³⁸⁷ Speranția, E. *op.cit.*, p. 254

³⁸⁸ Speranția, E. *Principii fundamentale de filosofie juridică*, Cluj: Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1936

Titus Lates³⁸⁹ face referință la conținutul unui articol – *Vocația de jurist* – în care Speranția menționează: „Marii juriști, adevărații juriști de vocație din toate timpurile, n-au putut nicicum să fie niște minți înguste, cantonate la textele de lege și la riguroasa lor exegeză, ci întotdeauna au făcut copios dovada unei largi culturi enciclopedice”³⁹⁰. Tot în același context se dezvoltă, este susținut și fundamentat caracterul logic al dreptului și necesitatea de dezvoltare a competențelor de rigoare și gândire logică de către juriști: „Logica juristului de vocație este nu un instrument, ci o nevoie a sufletului; și nu e, drept vorbind, nicio deosebire între iubirea de logică și iubirea de justiție. Justiția e Logică și Logica e Justiție. Justiția e conformitatea sau consecvența logică cu o normă consacrată, e conformitatea unui fapt, e conformitatea unei sentințe, e conformitatea chiar a unei reguli sau a unei legi cu un principiu superior și general, în care crezi cu toată ființa ta. Principiul general e întotdeauna un verdict al spiritului, iar justiția e respectul spiritului față de propriile lui verdicte, deci respectul spiritului pentru spirit. Logica, de altă parte, e justiția gândirii față de sine însăși, e conduita justă a minții care gândește respectându-și propriile ei legi și propriile verdicte. E deci respectul spiritului pentru spirit. De aceea, fără o înaltă spiritualitate, nu poate exista o înaltă vocație juridică”³⁹¹. Fragmentul în cauză, probabil, are valoare în sine și o relevanță ce nu necesită interpretări și comentarii suplimentare.

Și nu în ultimul rând, merită atenție revenirea la relația dintre dreptul obiectiv și dreptul subiectiv și formula de analiză multilaterală, realizată de către Speranția. Pornind de la definiția dreptului obiectiv expusă anterior, el definește dreptul subiectiv ca fiind un interes garantat printr-o normă socială. În același timp, E. Speranția respinge cu tărie una din cele mai răspândite, din punct de vedere istoric, definiții ale dreptului subiectiv, conform căreia acesta ar fi „libertatea de a face sau a nu face ceva” (opinie promovată de gânditorii antici, precum și moderni – T. Hobbes etc.). Argumentul principal se fundamentează pe ideea că libertatea presupune lipsa oricărui obstacol sau a unei interdicții. Or, dreptul subiectiv nu presupune numai absența unei interdicții. Adesea nu putem săvârși anumite acțiuni, deși avem dreptul la ele și am dori exercitarea acestui drept. Sau un infractor poate să nu aibă obstacole la săvârșirea unei infrațiuni, deși nu are dreptul să o facă. Concluzia: a avea libertatea de a face ceva și a avea dreptul la această acțiune nu sunt lucruri identice și nici nu pot fi sinonime, deși în foarte multe cazuri coincid. După E. Speranția³⁹²,

³⁸⁹ Lates, T. Eugeniu Speranția: „biografia” operei filosofice [online]. În: *Revista de Filosofie*, nr.3 , București, 2019, p.391-414, ISSN: 0034-8260 [citată 15.12.2021]. Disponibil: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=778237> ;

http://www.institutuldefilosofie.ro/e107_files/downloads/Revista%20de%20filosofie/2019/Rev.%20filos.,%20LXVI,%203,%202019/TITUS%20LATES,%20Eugeniu%20Speranția,%20Biografia%20operei%20filosofice.pdf

³⁹⁰ Speranția, E. *Vocația de jurist*. Sibiu: Tipografia „Cartea Românească” din Cluj, 1942, 12 p./ Extras din Revista „Notariatul public”, anul V, nr. 5, 1942/ p.8

³⁹¹ *Ibidem*, p.10

³⁹² Speranția, E. *Principii fundamentale de filosofie juridică*, Cluj: Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1936, p.89

orice drept subiectiv are trei elemente fundamentale: *interesul, obiectul interesului și garantarea interesului prin intermediul normelor.*

Interesul, care este înțeles de către E. Speranția ca fiind întemeiat pe o normă generală, considerată ca universal valabilă de opinia publică. Formulată diferit decât în teoriile utilitariste apare interesul social, care sprijină și garantează interesul individual, altfel ultimul nu poate fi efectiv și efice. Interesul social nu poate fi absolutizat, deoarece există drepturi subiective față de care individul nu nutrește niciun interes și nici nu va nutri cândva, dar pe care societatea i-l atribuie, prezumând că individul le-ar dori. În cazul absolutizării interesului social, am avea o ordine juridică de tipul republicii lui Platon. După cum spunea A. Comte, nu poți face bine cuiva, dacă acesta nu are nicio dorință. Astfel, E. Speranția nu cade în niciuna din extreme: nu absolutizează nici interesul individual, nici interesul social.

Obiectul interesului. „Obiectul”, în calitate de element al dreptului subiectiv apare la E. Speranția nu ca lucru material, ci ca o valoare pentru o anumită conștiință. Există obiecte, care, deși nu aduc niciun beneficiu material, totuși reprezintă o valoare certă pentru o anumită persoană interesată. Însă principalul argument, invocat de E. Speranția împotriva caracterului material al obiectului dreptului subiectiv, este că „dreptul nu se referă la obiectul material ca atare, ci la acțiunile noastre posibile asupra lui sau cu ajutorul lui”³⁹³.

Garantarea interesului printr-o normă. Acest element fundamental al dreptului subiectiv, după E. Speranția, ridică două dileme majore: dacă este obligatoriu ca această normă să fie admisă de grupul social și dacă existența normei este suficientă pentru garanție. Gânditorul recunoaște că există suficiente dovezi istorice și psihologice, ce demonstrează faptul că pot exista norme care apără interesele individuale, independente de atitudinea societății sau chiar împotriva ei. Aceste norme tot fac parte din drept, deoarece ele provin din spiritul și rațiunea umană, chiar dacă au un caracter antisocial. Dar E. Speranția subliniază că aceste norme, acest drept antisocial niciodată nu va fi recunoscut, însușit și afirmat de dreptul obiectiv, deoarece ultimul este o creație a societății și pentru societate și are drept scop un maximum de sociabilitate posibilă.

În ceea ce privește a doua întrebare, E. Speranția oferă un răspuns categoric negativ. În legătură cu aceasta, se face o distincție între dreptul obiectiv și dreptul subiectiv. Dacă dreptul obiectiv, uneori, ar deveni ineficace în lipsa constrângerii, atunci, în cazul dreptului subiectiv, existența acestuia nu este determinată de satisfacerea și recunoașterea interesului protejat. Satisfacerea și recunoașterea sunt stări de fapt, iar „dreptul subiectiv este întotdeauna numai

³⁹³ *Ibidem*, p.101

principal și [...] stările de fapt nici nu ajută, nici nu-i pot strica existenței unui drept subiectiv ca atare”³⁹⁴.

Suplimentar la cele trei elemente fundamentale, E. Speranția mai menționează trei condiții subalterne pentru existența unui drept subiectiv:

- ***Un subiect de drept***, al cărui interes este garantat. Privind subiectul de drept ca fiind, totodată și subiect de cunoștință, gânditorul prin subiect de drept înțelege „un sistem activ, constituit dintr-o multiplicitate de acțiuni, în vederea unui interes juridicește garantabil referitor la valori de apartenență limitată”³⁹⁵ sau orice persoană „în măsura în care finalitatea urmărită de ea constituie interese socialmente garantabile”³⁹⁶;
- ***Un organ care garantează***. Acest organ are funcția de a emite și a stabili normele care să garanteze interesul dat și este numit organ legislator. Dar E. Speranția menționează că garantarea normelor prin sancțiuni și constrângeri pare, mai întâi, ca fapt spiritual în viața interioară a legislatorului și, din acest motiv, „un spirit omenesc, în măsura în care reclamă respectul și aplicarea unei norme juridice, e spirit legislator”³⁹⁷, adică a dori să aplice legea înseamnă a te solidariza cu legislatorul;
- ***O eventuală și posibilă lezare***, împotriva căreia intervine garanția. Dacă există un interes al unei persoane care nu poate fi – nici ipotetic – lezat de cineva, garantarea acestui interes este un non-sens.³⁹⁸

Pentru a preîntâmpina posibilele confuzii între diferite sensuri ale noțiunii de drept subiectiv (de ex., prin instituirea așa-numitelor drepturi absolute, neprevăzute în legislații pozitive), E. Speranția distinge între drepturi subiective efective și drepturi subiective conjecturale. Primele sunt interesele efectiv garantate prin norme. Celelalte sunt niște credințe pur teoretice, pur ideologice, pe baza cărora cineva poate avea aspirația unui drept, proiectul unui drept, dar nu un drept subiectiv în sens direct. Nici drepturile subiective conjecturale nu sunt lipsite de importanță, în majoritatea cazurilor ele stând la baza transformărilor radicale ale realităților sociale.

Considerând că dreptul subiectiv nu este anterior celui obiectiv, nu este cel primordial și nu este fundamentul ordinii juridice, raportul drept subiectiv – drept obiectiv, după E. Speranția, se prezintă într-o perspectivă logică a conexiunii și interdependenței. Arhitectural, primordial

³⁹⁴*Ibidem*, p.103

³⁹⁵*Ibidem*, p.111

³⁹⁶*Ibidem*, p.115

³⁹⁷*Ibidem*, p.124

³⁹⁸ Prin această idee, E. Speranția respinge un principiu absolut, invocat de doctrinele liberale, conform căruia „tot ceea ce nu este interzis constituie un drept”. Pentru gânditor, acest principiu este valabil numai cu condiția ca să existe o lezare efectivă sau eventuală din partea altcuiva împotriva unei acțiuni neinterzise. Chiar și libertatea individuală constituie un drept, numai cu respectarea condiției indicate mai sus (*Ibidem*, p.124).

apare interesul individual, dar deasupra și pentru organizarea lui apare norma, care garantează unele interese individuale și le transformă în drepturi subiective. Când un interes personal este conform cu o normă admisă, atunci vorbim de un drept subiectiv. Dar dacă interesul personal nu este conform cu normele admise, dar se presupune că o asemenea normă ar putea apare, atunci suntem în prezența unui drept subiectiv conjectural. Drepturile subiective, la rândul lor, fac ca dreptul obiectiv să se aplice, să aibă o importanță și să existe. Până nu apar interese, dreptul obiectiv este steril și nu privește pe nimeni, iar rațiunea de a exista a dreptului obiectiv este consacrarea și apărarea dreptului subiectiv. Dreptul subiectiv însă are o singură sursă – dreptul obiectiv.

În sfârșit, dacă revenim la evidențierea modului în care a contribuit Speranția la fundamentarea rațională a dreptului în arealul românesc, atunci, având în vedere o abordare sistemic structurală, vom accentua logica unui parcurs de raționalizare a dreptului prin încadrarea acestuia într-o perspectivă a filosofiei și teoriei dreptului.

*Una dintre aceste dimensiuni este cea care se referă la domeniul legiferării*³⁹⁹, ce tinde întotdeauna să instaleze o ordine socială nouă, superioară. Parcursul de la legiferare până la implementare este unul care e dominat de raționalitate și moralitate. „Dacă acceptăm că tot ce este juridic trebuie să fie, în același timp, moral, atunci procesul de legiferare, de edictare a noilor norme de drept trebuie să fie supus judecăților și normelor morale. Legiuitorul nu se va putea îndepărta de morală, nu va putea emite pentru alții dispoziții pe care conștiința sa nu le accepte pentru sine”⁴⁰⁰. Pentru E. Speranția, modul de a înțelege schimbarea, valorile înaintate de legislator variază în dependență de anumiți factori, printre care se înscriu mentalitatea, ideologia, concepțiile etc., predominante în grupul social din care provine legislatorul. Toate acestea nu doar vor influența, dar și vor fi prezente în conținutul legii. Optând pentru explicarea obligativității normelor adoptate de legislator, E. Speranția recurge la prestigiul legislatorului și la dimensiunea democratică a legiferării, pentru că legea este produsul voinței tuturor. Rezultă că, în cazul în care legea reglementează conduita individului, în ea găsim și expresia propriei voințe a acestui individ. Adevărata libertate apare numai atunci, când individul se supune legii, deoarece numai așa acționează conform propriei sale voințe.

Activitatea legislatorului este motivată și justificată de faptul că dreptul este cel care acționează în interesul păcii sociale, iar elaborarea sistematică a legilor, susținută de consecvența logică, determină fondul „justului și a justiției”. În această concepție, activitatea fundamentală a

³⁹⁹ Speranția, E. *Introducere în filosofia dreptului*, Ed. a III, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, p.338-339, 341-345

⁴⁰⁰ Speranția, E., *Drept, moravuri și morală*, p. 360. Apud: Iovan, M. *op.cit.*, p.43

legislatorului este de a alege dintre diferitele interese care există în societate, pentru a le declara pe unele compatibile cu interesul păcii sociale, iar pe altele – dăunătoare acesteia. Interesele sau valorile protejate de legislator pot fi diferite și depind de ideologia care stă la baza sistemului de drept. Fiecare ideologie își proclamă o anumită ierarhie de valori, nerecunoscând alte valori. Însă în orice situație legislatorul, prin normele emise, nu recunoaște și nu protejează interesele unui anumit individ, ci recunoaște clase de interese, aparținând, în principiu, tuturor și fiecăruia, interese care sunt considerate a nu veni în contradicție cu pacea socială.

Altă dimensiune este cea care reflectă importante contribuții aduse de E. Speranția la analiza progresiv evolutivă a dreptului pozitiv și la formularea legităților conforme rațiunii de a fi a dreptului într-o societate. În această dimensiune a aprecierii contribuției lui Speranția, punctul de pornire, premisa majoră este cea care accentuează influența transformărilor mediului social asupra diferitor laturi ale dreptului, caracterul sistemic și dinamic al dreptului, care se manifestă ca „un organism viu, în continuă creștere, prefacere și adaptare”⁴⁰¹. Tendința de a descoperi și a formula legile evoluției dreptului este prezentă în conexiunile dintre existența socială și cea naturală, se regăsește în mai multe legi, care guvernează parcursul de dezvoltare a dreptului:

- ***Legea progresivei intenționalității***, care accentuează tranziția de la instinctiv și mecanic la intențional în procesul de evoluție a dreptului;

- ***Legea progresivei raționalității***, care relevă că dreptul evoluează datorită abandonului iraționalului în favoarea raționalului;

- ***Legea trecerii de la legiferarea anonimă la legiferarea prin organe determinate***, autorizate și competente, care acționează în baza respectării formelor și principiilor de gândire logică;

- ***Legea organizării progresive a sancțiunii***, care presupune o implicare crescândă a primelor două categorii de legi;

- ***Legea continuității***, sau adaptării psihologice a noilor instituții la vechea mentalitate;

- ***Legea progresivei solidarizării a societății cu individul***;

- ***Legea evoluției progresive a tranziției de la particular la universal***;

- ***Legea trecerii de la „Status” la „Contractus”***, sau legea treptatei afirmări a personalității omenești;

- ***Legea trecerii de la motivele psihologice inferioare*** (satisfacerea trebuințelor organice nemijlocite) ***la motivele superioare*** (satisfacerea intereselor generale);

⁴⁰¹ E.Speranția, *Introducere în filosofia dreptului*, Ed. a III, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, pp.390-391, 408-412, 419, 422, 424-425, 428-433, 448

- **Legea treptatei simplificări a procedurilor juridice;**
- **Legea îndulcirii și individualizării sancțiunilor;**
- **Legea diferențierii extrinseci** a dreptului de religie și morală și a **diferențierii intrinseci** între ramurile sale;

• **Legea organizării progresive** a funcțiilor dreptului și a celor de autoconservare a dreptului;

- **Legea mutațiunii funcționale și adaptive.**

Toate aceste legi reflectă logica evoluției și dezvoltării dreptului, accentuând caracterul tot mai rațional și raționalizant al dreptului. În același timp, printr-o perspectivă generalizantă, Speranția va indica și o formă sintetică și cuprinzătoare a acestor legi într-o formulă redusă la două: **Legea evoluției dreptului, analogă cu orice proces vital** – dreptul, ca unul din aspectele esențiale ale vieții, evoluează în mod analog cu orice proces vital; **Legea afirmării progresive a dreptului, împreună cu cea a spiritualității omenești** – dreptul, ca fapt spiritual, evoluează prin afirmarea progresivă a spiritualității omenești⁴⁰². Trebuie menționat că aceste legi nu pot fi privite ca absolute și universal valabile pentru orice situație a istoriei, admitând acțiunea unor legi specifice în anumite perioade ale acesteia, pe care E. Speranția le definea ca „tendințe generale care se desemnează peste timp”.

Astfel, evoluțiile concomitente ale conduitei practice și ale spiritului omenesc au loc printr-o permanentă și progresivă suprapunere de mijloace. Cu fiecare pas nou în activitate, fostul „mijloc” devine scop, fie și secundar, dar care tinde să se contureze în gândirea umană rațională. De aceea și apar anumite probleme de ordin contradictoriu, care, datorită urmării legităților de dezvoltare și evoluție a dreptului și respectării legilor gândirii, pot fi minimalizate ori evitate. Ca atare, procesul continuu de căutare de noi mijloace, în vederea realizării fiecărui scop nou, complică atât procesul de gândire, cât și pe cel practic prin noi și succesive suprapuneri. Această lege a succesivei evoluții se aplică și în viața socială (de ex., formarea statului ca mijloc pentru impunerea dreptului, apoi ca mijloc în sine etc.), dar și la întreaga viață spirituală.

Cea de-a treia dimensiune este cea care conectează dezbaterile problemelor esențiale cu referire la drept cu cea care vizează problema statului și a instituțiilor acestuia, care își datorează existența normelor adventive. „Statul este, prin originea sa, o dezvoltare, o amplificare, o excrescență a nevoii de „justiție”⁴⁰³. Scopul primordial și fundamental al tuturor instituțiilor statului, după E. Speranția, este de a asigura și apăra aplicarea consecventă a unui anumit ansamblu

⁴⁰² Speranția, E. *Lecțiuni de enciclopedie juridică*, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, 1936, p.67-87

⁴⁰³ Speranția, E. *Viață, spirit, drept și stat*, în „*Gînd românesc*”, nr. 3-4, martie-aprilie, 1938, p.160

de principii referitoare la viața socială, adică realizarea unei justiții concepute într-un anumit mod. Deci „indirect, statul este un organ sau un mijloc tehnic al spiritualității, de un anumit tip și nuanță, impuse de condițiile fortuite locale, antropologice și psihologice”⁴⁰⁴. Statul este chemat să garanteze și să asigure realizarea practică a unor așa valori dominante, precum este dreptatea și justiția. Așa cum menționează autorul, „funcționarea statului implică organizare politică, ce necesită un ansamblu sistematic de acțiuni sociale subordonate unui scop sau proiect coerent și clar, desfășurându-se în concordanță cu normele juridice. Aceasta este calea spre mai multă dreptate, credea E. Speranția”⁴⁰⁵.

Deși s-ar părea că statul este, în raport cu dreptul, de natură secundară, totuși el tinde din ce în ce mai mult să devină un „scop în sine”, îndepărtându-se de calitatea de mijloc al dreptului. Starea aceasta de lucruri, în viziunea lui Speranția, nu este o excepție, or îl vom întâlni și în raport cu alte entități: procese cu caracter secundar au tendința de a-și manifesta individualitatea proprie și autonomă, care apare în timp ce devine un scop în sine. În consecință, mai degrabă se accentuează unitatea dintre stat și drept, decât o relație de subordonare.

Fiecare națiune înclină către o anumită ordine juridică și socială, în corespundere cu structura ei psiho-fiziologică, cu tradițiile și întregul mod de a se comporta. „De aceea statul național constituie statul cel mai unitar, de cea mai mare omogenitate posibilă în aspirațiile și mentalitatea colectivă: statul național prezintă cele mai multe șanse de a se considera ca așezat socialmente în cadrul unui maximum de justiție realizabilă. Statul național e deci o construcțiune tehnică de apărare și garanție a tipului de justiție și de ordine socială care corespunde în chipul cel mai adecvat concepțiilor generale și exigențelor sufletești ale unei națiuni. Prin aceasta, statul național apare ca formațiune socială, ce servește în gradul cel mai înalt spiritualitatea omenească”⁴⁰⁶.

Într-un final, semnificația operei lui E. Speranția poate fi considerată multivalentă, dar pentru acest context accentul de bază îl punem pe contribuția enormă, adusă la fundamentarea științifică a cadrului problematic și disciplinar al unei filosofii a dreptului în spațiul românesc. Subsecvent, legitimarea din punct de vedere științific a statutului și relevanței acestui domeniu indică o perspectivă deschisă a spiritului științific ce l-a caracterizat pe autor, care a optat pentru a

⁴⁰⁴ *Ibidem*, p.161

⁴⁰⁵ Iovan, M. Concepția lui Eugeniu Speranția despre rolul ideologiilor în legiferarea și realizarea dreptății [online]. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, nr.3. (169), 2015, p. 223-231, ISSN 1857-2294, p.227 [citată 18.12.2021]. Disponibil:

https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/223_231_Conceptia%20lui%20Eugeniu%20Sperantia%20despre%20rolul%20ideologiilor%20in%20legiferarea%20si%20realizarea%20dreptatii.pdf

⁴⁰⁶ Speranția, E. *op.cit.*, p.161

raționalizare a dreptului printr-o viziune sistemic-structurală și complexă asupra realității dreptului, deschizând multiple perspective de dezvoltare și dezbateri științifice.

Neglijată pentru faptul că ar fi fost prea teoretizată și abstractă, perspectiva raționalistă a lui Speranția asupra dreptului ca una sistemică (legitimarea, guvernarea, legiferarea, administrarea etc.) poate fi considerată o viziune ratată, în condițiile în care nu a fost valorificată îndeajuns, care ar fi putut derula evenimentele și procesele socio-juridice spre o calitate mai înaltă a inserției persoanei într-o societate dominată de legi.

Tripla perspectivă asupra dreptului, valorificată de E. Speranția ⁴⁰⁷ (în conformitate cu legile vieții, cu realitățile mentale și în dependență de imperativele sociale), este orientată spre punerea în valoare a dreptului în calitate de fenomen valoric și mijloc de protecție a persoanei și a societății, reușind să depășească abordările înguste, pentru a dezvolta perspectiva antropologică și cea axiologică asupra dreptului în calitate de realitate socială.

3.3. Concluzii la capitolul 3

1. Evaluarea literaturii ce are ca obiect direct perioada de referință supusă cercetării, a lucrărilor elaborate de C. Stere și E. Speranția, precum și a celor ce nu se încadrează în mod direct pe dimensiunea cercetărilor juridice, indică o contribuție substanțială și majoră a autorilor care se regăsesc în conținutul lucrării.

2. Cercetările orientate spre identificarea mecanismelor de consolidare a fundamentelor dreptului au indicat trei dominante ce nu pot fi separate tranșant, deoarece acestea se încheagă într-o formulă sistemică de tratare a realităților sociale, indiferent de timpul istoric la care se referă.

3. Concluziile preliminare pe care le formulăm sunt cele care indică faptul că atât C. Stere, cât și E. Speranția au depășit timpul istoric și au avut o atitudine contemporană și actuală asupra dreptului, încadrându-se în tendințele de bază ale cercetărilor științifice actuale, ce încearcă să găsească soluții de asigurare a eficienței dreptului, a realizării misiunii sale și a prestației sale raționale și morale.

4. Formula convergentă în care se realizează întâlnirea dintre *social*, *politic* și *juridic* trimite la rigori logice de analiză și evaluare a modului în care acestea răspund naturii umane.

5. Perspectiva multiaspectuală și multidisciplinară, prin intermediul căreia sunt realizate analizele și susținute concluziile și recomandările formulate, demonstrează încadrarea într-o viziune interdisciplinară de structurare a teoriilor explicative asupra dreptului, precum și a

⁴⁰⁷ Mai pe larg în: Opriș O. *op.cit.*

cerințelor de bază, înaintate față de o practică juridică a timpului, care să contribuie la o justiție rezonabilă.

6. Structurarea elementelor de bază, care trebuie urmărite dintr-o perspectivă științifică asupra dreptului, pentru a obține o știință juridică consolidată, relevă că este necesară aderarea la o viziune sistemic structurală și epistemică, ce ar parcurge traseul de la raționalizarea teoretică a dreptului spre rațiunea de a fi a acestuia în practicile profesionale ale societății.

7. Atât din punct de vedere conceptual, cât și din punct de vedere structural și argumentativ, contribuțiile celor doi autori sunt majore și se ancorează în actualitate – atât prin viziune, cât și prin modalitatea în care acestea trebuie să răspundă misiunii dreptului în prezent.

4. OPȚIUNILE ȘTIINȚEI JURIDICE „ADEVĂRATE” LA MIRCEA DJUVARA: ÎNTRE RAȚIONAL ȘI EMPIRIC

4.1. Rigori de unitate sistemică a dreptului în doctrina lui Mircea Djuvara

Spațiul românesc a dat naștere, periodic, unor personalități marcante ale culturii, științei, artei, jurisprudenței etc., printre care se regăsește și ilustrul filosof, jurist, om politic M. Djuvara, care, prin cunoștințele sale și prin fundamentalele lucrări scrise ar putea fi un concurent pentru oricine dintre marii gânditori occidentali, dar și autohtoni. Născut în anul 1886, și-a făcut studiile universitare la București, unde urmează Facultatea de Drept și Facultatea de Litere și Filosofie. După obținerea, în 1909, a licenței celor două facultăți, susține, în 1913, examenul de doctorat în drept cu teza *Le fondement du phenomene juridique. Quelques reflexions sur les principes de la connaissance juridique*.

Diversitatea preocupărilor lui M. Djuvara ne demonstrează, o dată în plus, experiență, cunoștințe, substanță. M. Djuvara a colaborat cu diferite reviste din țară și din străinătate, a deținut înalte funcții publice, a activat și în calitate de avocat⁴⁰⁸, a figurat ca membru activ al unor importante instituții din țară și din străinătate și a desfășurat o fructuoasă activitate didactică la Facultatea de Drept din București, la Academia de Drept Internațional de la Haga, la facultățile de drept din Roma, Paris, Berlin, Viena, Marburg. Însă totuși cea mai intensă activitate a gânditorului român este cea științifică, materializată într-o operă cu peste 500 de titluri (circa 10000 pagini). Din moștenirea acestuia se remarcă lucrări precum: *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)* (1930); *Drept rațional, izvoare, drept pozitiv* (1934); *Dialectique et expérience juridique* (1937); *Le fondement de l'ordre juridique positif en droit international* (1939); *Precis de filosofie juridică (Tezele fundamentale ale unei filosofii juridice)* (1941); *Contribuție la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică* (1942). Nu mai puțin important este și proiectul nefinalizat *Tratat de filosofie juridică*, ce ar fi trebuit să încununeze activitatea lui M. Djuvara, prezentând într-o formulă integrată sistemul filosofico-juridic al acestuia. Menționăm că nici lucrarea *Precis de filosofie juridică* nu a fost finalizată, văzând lumina tiparului doar partea I, cu genericul *Faptele și dreptul: natura cunoașterii juridice și mecanismul formării ei*, care trebuia să fie completată cu încă altele trei: *Elementele componente ale oricărei cunoaștințe juridice*, *Analiza dreptului pozitiv și a fenomenelor în legătură cu el* și *Sinteza filosofică*.

⁴⁰⁸ Mai pe larg: E. Aramă. *Controlul constituționalității legilor: istorie și actualitate*. Chișinău: Universitatea de Stat din Moldova, 2000, 79 p., ISBN 9975-905-59-5, p.19

În 1936, ilustrul jurist, filosof și gânditor italian Giorgio del Vecchio scria despre M. Djuvara că „prin vastitatea și profunzimea încercărilor sale, trebuie să fie recunoscut nu numai ca cel mai mare gânditor român, dar și ca unul dintre cei mai mari gânditori contemporani în domeniul filosofiei dreptului”⁴⁰⁹.

„Pentru filosofi dreptul rămâne o taină, pentru juriști filosofia e o și mai mare taină”, constata prof. univ. dr. Gheorghe C. Mihai, afirmând că nu găsim în România, „înainte de Djuvara, lucrări de filosofia dreptului, în sensul hegelian sau kantian al termenului, iar după Djuvara tentativele sunt palide, cu respirație scurtă...”⁴¹⁰. Este dreptul fiecăruia de a accepta sau de a contesta o asemenea afirmație, însă nu poate fi tăgăduit faptul că Mircea Djuvara a fost cel mai mare doctrinar român, cel mai mare filosof român al dreptului, apreciat și recunoscut ca atare atât de filosofi, cât și de juriști. A fost cel care s-a simțit confortabil atât pe tărâmul filosofiei, cât și pe cel al dreptului, ceea ce i-a permis să ajungă la propria filosofie a dreptului.

Fără a exagera și a risca o mare eroare, putem afirma că M. Djuvara se înscrie printre primii autori români, care a abordat fenomenul juridic din perspectivă filosofică, oferind juriștilor practicieni un orizont atât de larg: „Filosofia dreptului constituie unul din elementele indispensabile unei culturi adevărate. De ea nu se pot lipsi, mai ales, cei care pretind a avea o cultură juridică”⁴¹¹. Din acest motiv, savantul și-a propus formularea unor teze fundamentale care ar putea constitui o „filosofie juridică adevărată”. El cercetează dreptul, fără a se referi la elementele sale „tehnice”, ci din punct de vedere filosofic, descoperind semnificația acestuia în viața socio-umană. O astfel de abordare este absolut indispensabilă pentru explicarea și aplicarea dreptului pozitiv, fiind necesară și importantă și pentru înțelegerea vieții sociale. Din aceste considerente, M. Djuvara se pronunță și pentru introducerea filosofiei dreptului în învățământul juridic superior.

Am putea spune că, într-o anumită măsură, M. Djuvara a fost constrâns de circumstanțe de a purcede la studii și abordări filosofice ale dreptului, dat fiind faptul că marea majoritate a autorilor se limitează la simple comentarii ale practicii juridice sau apreciază ca știință critica autorităților. Or, afirmarea valorilor juridice poate fi asigurată prin înțelegerea științifică a ideii de justiție și a elaborării raționale, iar acesta este scopul filosofiei dreptului. Fără o astfel de înțelegere științifică și fără cunoașterea de către jurist a unor materii speciale ale dreptului, ar rezulta o atitudine materialistă asupra dreptului, atitudine nocivă, în opinia lui M. Djuvara, „ordinii sociale,

⁴⁰⁹ Del Vecchio, G. *Lecții de filosofie juridică*. București: Europa Nova, 1994, ISBN 97395722-1-9, pag.166

⁴¹⁰ Mihai, G., Mircea Djuvara, filosof și teoretician al dreptului, Cuvânt înainte, în: Piuitu Dumitru-Viorel, *Filosofia juridică a lui Mircea Djuvara*, - Craiova, Ed. SITECH, 2010, ISBN 978-606-11-0754-4, p. 11

⁴¹¹ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*. În: *Analele Facultății de Drept*. București. 1941, nr. 1-2, p.6

sentimentului național și progresului juridic”⁴¹². M. Djuvara considera că orice legislator sau orice om politic face filosofie a dreptului, orice practician aplică zilnic propria sa filosofie a dreptului. Dar gânditorul constată, cu regret, că toți o fac în mod empiric, și nu rațional, fără un control științific. Din acest motiv, sunt omniprezente erorile juridice și injustițiile, iar cataclismele sociale sunt cu atât mai posibile, cu cât lipsește fundamentul rațional în soluțiile juridice. Acesta este, pentru M. Djuvara, un argument în plus în susținerea necesității unei cunoașteri juridice a fundamentelor dreptului. Printr-o abordare generalizatoare, M. Djuvara a încercat să unească într-un tot întreg toate elementele componente ale unui sistem, încercând să explice natura normei juridice, regula de conduită, de activitate în toate valențele și în toată complexitatea ei.

Opera lui M. Djuvara este alcătuită din patru compartimente (după cum indică însuși autorul): filosofie, filosofia dreptului, aplicații ale filosofiei dreptului și politică. Filosofia dreptului este cea care face legătura dintre filosofie și dreptul pozitiv, iar politica studiază mijloacele de realizare a dreptului.

Scrierile lui M. Djuvara dezvoltă idei filosofico-juridice din diferite curente, dar dominată este opera lui de influența marelui Im. Kant și de neokantianism. Despre Kant și opera acestuia M. Djuvara menționează că el este „cel mai mare filosof al tuturor timpurilor”, că filosofia lui este „singura filosofie a idealului care poate fi coerentă”, o „viziune unică”, că el „a intuit toate marile probleme care domină în mod permanent gândirea umană”, „concepția lui [fiind] metoda de bază pentru științele contemporane” etc. M. Djuvara consideră că, în epoca în care trăia, era necesară precizarea și confirmarea printr-o nouă verificare a tuturor marilor valori spirituale și, din acest motiv, credea absolut indispensabilă o nouă „întoarcere la Kant”⁴¹³. Ba mai mult ca atât, M. Djuvara dorea ca opera sa să reprezinte acea nouă „întoarcere la Kant”, la un Kant prefăcut prin Fichte și Hegel și adaptat temelor științifice contemporane, astfel ca dreptul să apară „ca o ordine vie, concretă, dotată cu o aspirație imanentă spre obiectiv”⁴¹⁴. Influența operei kantiene asupra lui M. Djuvara se observă clar în două idei fundamentale:

- 1) conceperea dreptului ca modalitate de coexistență a voințelor libere;
- 2) modalitatea în care este dezvoltată relația dreptului cu morala.

M. Djuvara menționează că a pornit pe calea valorificării domeniului și fundamentelor dreptului de la convingerea „că empirismul, senzualismul și utilitarismul reprezintă adevărul, iar pozitivismul strict era singura metodă” necesară, utilă și eficientă. Opțiunea lui M. Djuvara a fost

⁴¹² *Ibidem*, p.7

⁴¹³ Djuvara, M. *Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică*. București: Tipografia Universul. 1942, p. 3

⁴¹⁴ *Ibidem*, p. 63

determinată de Titu Maiorescu, în rezultatul asistării la o lecție prezentată de acesta cu genericul „Estetica transcendențială a lui Im. Kant”⁴¹⁵. Din acest moment, Kant și criticismul său vor forma punctul fix, latura filosofică a concepției lui M. Djuvara. Latura propriu-zis juridică a acestei concepții, punctul ei mobil va fi dat de cercetarea pozitivă, provenită, mai ales, din sociologie și psihologie. La prima vedere, cele două surse sunt incompatibile, însă aceasta se poate afirma numai dintr-o perspectivă de suprafață, deoarece, atunci când intrăm în esența abordărilor, vom găsi multiple conexiuni care, chiar dacă nu sunt prea evidente, totuși se regăsesc cu frecvență. Caracterul aprioric al cunoașterii juridice nu exclude, ci impune o profundă explicare empirică, aposteriorică, a dreptului ca realitate, ca fapt. Astfel, dreptul apare ca o disciplină atât filosofică, cât și științifică, iar funcțiile explicativă și normativă vor obține o dublă legitimare.

Deși în gândirea lui M. Djuvara este evidentă influența lui Im. Kant, el se detașează totuși de opera și gândirea acestuia. Pentru el nu este important la ce se ajunge, aceasta realizându-se în mod imperativ, ci cum se ajunge, adică pe ce cale, care, bineînțeles, depinde de om, de comunitatea umană în care dreptul există și pentru care a fost gândit. Mai trebuie menționat că M. Djuvara nu acceptă unele teze kantiene, cum ar fi, de exemplu, incognoscibilitatea „lucrului în sine”. El interpretează lucrul în sine ca desemnând actul de cunoaștere sau libertatea. Valorificarea operei lui M. Djuvara ne va conduce la identificarea și a altor deosebiri dintre concepția kantiană și cea a gânditorului român. Însă, bineînțeles, aceste deosebiri nu pun la îndoială influența kantiană asupra gândirii lui M. Djuvara, fapt recunoscut, după cum am mai menționat, de autorul însuși. În același timp, el, similar altor autori ai timpului, care se regăsesc și în conținutul acestei lucrări, a reținut importante idei ale lui Auguste Comte, Henri Bergson, Artur Schopenhauer, Rudolf Ihering etc., subliniindu-le aportul la formarea sa intelectuală. El nu a urmărit să fie original cu orice preț, originală fiind unitatea sistemului său, spre care a tins să o construiască⁴¹⁶.

B. Berceanu, referindu-se la gândirea lui M. Djuvara, menționează că aceasta poate fi calificată ca un idealism dialectic⁴¹⁷, dar precizează că nu poate fi vorba de un idealism subiectiv, gânditorul respingând categoric acest curent, ci este un idealism bazat pe experiență, al cărui rezultat ontologic „reduce totul la realități obiective”⁴¹⁸. M. Djuvara este un raționalist pronunțat, care are încredere totală în posibilitățile de cunoaștere ale rațiunii. După M. Djuvara, orice

⁴¹⁵ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*. În: *Analele Facultății de Drept*. București. 1941, nr. 1-2, p. 4-5

⁴¹⁶ Mărgineanu, V. *Interconexiuni dintre realitățile sociale și raționalitatea juridică în concepția lui M. Djuvara*. În: *Lucrările conferinței științifice „Filosofia și perspectiva umană”*, Chișinău: Biondesing 2017, pp. 70-77, ISBN 978-9975-933-99-5, p. 72

⁴¹⁷ Berceanu, B. *Universul juristului M. Djuvara*. București: Ed. Academiei Române, 1995, ISBN 9732-27-0494-2, p.35

⁴¹⁸ Bagdasar, N. Mircea Djuvara. În: *Istoria filosofiei moderne. Vol. V: Filosofia românească de la origini până astăzi*. București: Societatea Română de Filosofie, 1941, p. 310

conștiință omenească are filosofia sa proprie, orice conștiință dotată cu rațiune are o anumită conștiință filosofică⁴¹⁹. Toate valorile umane sunt reduse de gânditor la date raționale, el consideră că în fiecare om predomină rațiunea, care este despărțită de subiectivitate. Chiar și dreptul are caracter rațional, deoarece, după cum conștiința filosofică a fiecărui om determină atitudinea lui față de viață, la fel există și conștiința juridică, ce determină atitudinea față de societate⁴²⁰.

M. Djuvara acordă idealismului rațional un puternic caracter dialectic: „Întreaga cunoștință – și prin urmare întreaga acțiune umană – este produsul unei activități creatoare *sui generis*, numită dialectică, această activitate procedează pe cale de diferențieri succesive și neîncetate, iar legătura de ordonare sistemică între produsele ei duce la ideea de adevăr”⁴²¹.

Astfel, dacă acțiunea umană este în relație de determinare cu rațiunea, atunci este necesar să încadrăm atât rațiunea, cât și acțiunea în parametrii normativității. De aceea știința juridică este domeniul care devine indispensabil oricărui sistem social. Ca știință a comportamentelor și relațiilor sociale umane, dreptul se află în relație cu alte câteva arii științifice, care vizează aceleași realități sociale, doar că dintr-un alt unghi, din alte perspective de abordare, rezultate din specificul lor disciplinar.

În opinia noastră, este important să ne concentrăm asupra elucidării conceptului central și a nucleului gândirii filosofico-juridice a lui Mircea Djuvara – **raționalitatea dreptului și a drepturilor**. De altfel, întreaga operă filosofico-juridică a gânditorului are în centrul atenției problemele fundamentării raționale a fenomenului juridic, ale fundamentării dreptului pozitiv prin raportarea sa la dreptul rațional, ale formulării principiilor logice ale cunoașterii juridice, ale demonstrării indispensabilității dreptului rațional în sistemele juridice propriu-zise.

Abordarea raționalistă a problemelor de filosofie a dreptului, la Mircea Djuvara, se conturează începând cu teza sa de doctorat, cu tema *Le fondement du phénomène juridique. Quelques réflexions sur les principes logiques de la connaissance juridique*, susținută în anul 1913, la Paris și dedicată lui Titu Maiorescu, cel care l-a familiarizat pe Mircea Djuvara cu filosofia kantiană și i-a influențat decisiv dezvoltarea intelectuală. „Venisem la Facultate, dezvoltându-mi M. Djuvara, pătruns de pozitivismul științific la modă pe acea vreme, ca și azi. A fost îndeajuns o singură lecție a lui Maiorescu asupra concepției lui Kant despre spațiu și timp, pentru ca să-mi schimb, ca printr-o revoluție spirituală, întreaga direcție intelectuală și să înțeleg definitiv că pe deasupra cunoștințelor noastre, date prin simțuri, se pune problema critică, dominând orice

⁴¹⁹ Djuvara, M. Câteva reflecții asupra laturii filosofice a reginei Elizabeta. În: *Convorbiri literare*, 1916, nr. 4, p. 361

⁴²⁰ Djuvara, M. Problema fundamentală a dreptului. În: *Convorbiri literare*, 1937, nr. 1-5, p. 99-102

⁴²¹ Djuvara, M. *Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică*. București: Tipografia Universul. 1942, p. 2

cugetare sinceră și adevărată”⁴²². Teza de doctorat cuprinde, în linii mari, majoritatea problemelor pe care gânditorul român le va trata ulterior în lucrările sale, inclusiv primele elemente distinctive dintre *drept* și *morală* de inspirație kantiană. Formularea conceptului *dreptului rațional* a avut la bază anume structura logică comună și fundamentele etice comune ale *dreptului* și *moralei*.

Ca atare, dacă reflectăm, niciun autor de opere filosofico-juridice nu a trecut pe lângă problema relației dintre drept și morală. Relația dintre drept și morală este atât de strânsă și de necesară, încât ambele au, esențial, același grad de adevăr, de valoare⁴²³. Ea, după expresia lui Ihering, a reprezentat *Capul Horn* al științei juridice, adică o știință periculoasă, de care multe sisteme s-au ciocnit și au naufragiat. Contribuția adusă de Mircea Djuvara la identificarea relației dintre drept și morală a fost și este direcționată nu doar spre a scoate în evidență subiecte ce au rămas până în prezent în vizorul cercetătorilor, dar și pentru a pune în discuție probleme cărora se caută soluții, cum ar fi calitatea și eficiența actului de justiție.

În linii mari, în istoria gândirii filosofico-juridice, raportul dintre drept și morală a evoluat pe două direcții principale: una este cea prin care dreptul este conceput ca un minimum de morală („justiție prin drept și morală”), alta – cea care este corespunzătoare pozitivismului juridic („ordine de drept fără morală”)⁴²⁴.

Într-o formă sau alta, direct sau indirect, prima direcție este legată de doctrina kantiană și de abordările de factură neokantiană. Morala și dreptul sunt pentru Im. Kant domenii distincte, arătând că morala vizează latura internă (forul interior) a omului, iar dreptul se adresează doar dimensiunii (forului) exterioare. Referindu-se la această distincție, unii comentatori ai operei lui Kant au susținut că marele filosof le-a considerat legate prin conștiința datoriei, alții – dimpotrivă, că ele ar fi reprezentat pentru Kant domenii independente, dreptul având principii proprii. Și unii, și alții invocă „obscurități și inconsecvențe” ale filosofiei juridice kantiene⁴²⁵. Mai relevăm că marea majoritate a autorilor juriști postkantieni continuă să dezvolte și să susțină, în mod repetitiv, ideea lui M. Djuvara: dreptul privește relațiile exterioare ale individului, în vederea asigurării unui minimum de ordine socială, iar morala – perfecționarea lăuntrică individuală.

Sub influența lui Im. Kant și a neokantianismului, M. Djuvara abordează subiectul relației drept – morală, dar subordonează dreptul față de morală, prin afirmații ce sunt susținute de

⁴²² Djuvara M. Titu Maiorescu, profesor de filosofie, în: *Revista de filosofie*, vol. XXV, Nr. 1, ianuarie-martie, 1940, p. 8

⁴²³ Del Vecchio, G. *op.cit.*, pag.199

⁴²⁴ Popa N. *Teoria generală a dreptului*, București, 1992; citat după: Avornic Gh., *Teoria generală a dreptului*, Chișinău, Editura Cartier, 2004, ISBN 9975-79-275-8, p. 219

⁴²⁵ Georgescu, Șt. *Filosofia dreptului. O istorie a ideilor în ultimii 2500 de ani*, Ediția II, All Beck, 2001, ISBN 973-655-080-X., p.86

imposibilitatea înțelegerii dreptului în afara moralei. În acest sens, dacă ne orientăm spre funcțiile dreptului, atunci printre prioritățile acestuia relevăm ocrotirea posibilităților de desfășurare a activităților morale, de coordonare și armonizare a acestor activități, așa încât fiecare persoană să aibă libertatea de a-și realiza propriul destin moral. Astfel, dreptul implică libertatea morală și juridică și are la bază o anumită toleranță morală și juridică. Anume libertatea și toleranța reciprocă formează temeiul oricărei relații juridice în societate.

O constatare, pe deplin judicioasă, este că dreptul nu poate fi conceput separat de morală sau în contradicție cu morala. Dimpotrivă, dreptul are ca scop moralitatea, așa încât fiecare persoană să-și poată desfășura în mod liber activitatea în cele mai bune condiții. Fundamentarea dreptului pe un minimum de moralitate, ca necesitate, este absolut evidentă, dacă admitem că esența dreptului, în general, și a dreptului pozitiv, în special, se află în ideea de **justiție** (la care vom reveni mai târziu), care nu poate fi imorală și nici nu poate fi concepută ca imorală. Justiția ca ceva obiectiv just.

Norma juridică pozitivă nu se aplică numai datorită forței publice, ci, în primul rând, datorită corespunderii cu necesitățile morale ale societății. În același context, nu putem concepe ca morala să fie injustă. Deși admite că în unele cazuri dispozițiile sau aplicațiile dreptului pozitiv pot fi incompatibile cu morala, M. Djuvara susține că aceste situații nu argumentează incongruența între drept și morală. Aici avem fie un drept pozitiv nedrept sau insuficient, fie o aplicare nedreaptă sau insuficientă a unei dispoziții juridice, care nu pot reprezenta un adevăr juridic. Erorile nu pot constitui esența oricărei științe și trebuie puse la punct, înlăturate. „Ideal, orice acțiune morală este justă, după cum orice exercițiu al unui fapt juridic trebuie să fie moral, dacă este adevărat că nu trebuie să se confunde, în principiu, dreptul cu forța”⁴²⁶. În legătură cu aceasta, M. Djuvara apreciază progresul în drept prin armonizarea acestuia cu morala și prin conexiuni cât mai strânse, în sensul că orice faptă, pentru a avea un efect juridic, trebuie să fie trecută prin lumina unei realități morale. Drept argumente sunt aduse nu numai anumite noțiuni morale, transformate în noțiuni juridice (buna-credință, echitatea, onoarea, bunele moravuri etc.), dar și conceptul fundamental al dreptului că orice faptă contrară moralei nu produce efecte juridice și nu este ocrotită de drept. De fapt, morala apare ca intermediară între drept și relațiile sociale la care acesta se aplică. Tot ce este drept trebuie să fie și moral, fără ca tot ceea ce este moral să aibă și o semnificație juridică, dar este de neconceput o justiție imorală. Morala, ca totalitatea aspirațiilor ideale ale conștiinței, este

⁴²⁶ Djuvara, M. *Dialectique et experience juridique*, în „*Revista de filosofie*”, 1938, p.107

fundamentul dreptului și îl explică. Dacă la baza dreptului nu ar sta ideile moralei, atunci dreptul nu ar mai exista și s-ar identifica cu forța.

Și dreptul, și morala sunt realități cu caracter social, în sensul că orice cunoaștere juridică sau morală se aplică unei activități sociale și o implică în mod necesar. Mai mult ca atât, atât în drept, cât și în morală, aprecierea acestor activități sociale ca realități de fapt nu este o simplă constatare, ci este o apreciere rațională. Aceasta se datorează faptului că regulile de drept și cele morale sunt reguli normative logice. Centrul acestei aprecieri raționale este ideea de obligație, manifestată foarte puternic în drept, dar prezentă și în morală.

În materie juridică, oricărei obligații îi corespunde, incontestabil, un drept corelativ. Însă în materie morală, mulți autori au contestat aceasta. M. Djuvara încearcă să argumenteze aplicabilitatea principiului și în domeniul moralei. Problema nu se pune în cadrul moralei sociale, unde fiecare poate pretinde un comportament moral corespunzător din partea celor din jur. Problema apare în cadrul așa-numitei morale individuale, care prescrie numai obligații față de sine. M. Djuvara susține că, în acest caz, apare o dedublare a personalității subiectului, care se judecă pe sine, ca și cum ar fi vorba de altul. Această dedublare se obține prin așa-zisa idee de „alteritate”, aplicată la morală: nu se poate concepe un subiect moral, fără a-l pune chiar prin aceasta în contact și în relație cu alt subiect moral posibil.

Prin constatarea obiectivă a unor obligații și drepturi atribuite unor persoane, morala și dreptul apreciază dacă aceste persoane, ca subiecte ale activității, au comis fapte morale sau imorale, drepte sau nedrepte. Astfel, la baza dreptului și moralei stă același fundament – ideea de obligație, în sens complet și larg.

Conexiunea dintre drept și morală, după M. Djuvara, este demonstrată și de evoluția instituțiilor juridice, căci în drept un rol important îl are intenția, care este un element moral. Orice faptă a unei persoane nu are nicio semnificație juridică, dacă nu este rezultatul unei voințe raționale libere.

Există, astfel, o unitate fundamentală în structura rațională a dreptului și moralei. Acesta este motivul pentru care cele două discipline formează un ansamblu caracterizat de cunoștințe, fără ca acest ansamblu să poată avea, în mod rațional, contradicții definitive între cunoștințele componente. Însă, după M. Djuvara, dreptul și morala se disting în raport cu cunoștințele practice și utilitare.

Gânditorul observă că legitățile primitive erau morale, religioase, juridice în același timp. Treptat, s-a ajuns la eliminarea riturilor religioase și a elementelor pur morale din legislația pur juridică, astfel înlăturându-se confuzia dintre drept și morală, confuzie ce a provocat multe calamități sociale (de ex., războaiele religioase). M. Djuvara susține că trebuie să existe și deci

trebuie să fie sesizată deosebirea dintre drept și morală, dacă confuzia acestor două domenii a putut provoca asemenea cataclisme.

În calitate de criteriu de delimitare dintre o judecată morală și o judecată juridică, M. Djuvara propune natura activității luate ca obiect al judecării. Astfel, morala are ca obiect al judecării aprecierea faptelor interne de conștiință, a intențiilor omenești, iar dreptul are ca obiect al judecării aprecierea faptelor externe, materializate, ale persoanelor în relațiile lor cu alte persoane. În dependență de circumstanțe, aprecierea juridică poate să devină drept pozitiv. Această distincție dintre faptele interne și faptele externe, ca bază a deosebirii dintre drept și morală, o face printre primii S. Pufendorf și este preluată, ulterior, de Im. Kant.

Aprecierea se face prin prisma intenției persoanei, iar centrul de gravitate cade asupra manifestărilor interne, asupra activității materiale a omului. Atunci când voința omului se manifestă printr-o acțiune în care o persoană a intrat în relație cu interesul altei persoane, avem o realitate juridică. Intenția ca element sufletesc nu este eliminată din drept, ea fiind prima condiție a studierii realității juridice, dar accentul se pune asupra activității externe a persoanelor care se influențează reciproc. Astfel, M. Djuvara precizează că în drept nu este vorba numai de materializarea unui act, deoarece acest act trebuie înfăptuit de un subiect care acționează în mod rațional și el trebuie judecat prin prisma intențiilor, a scopurilor și a sentimentelor care l-au provocat. În morală, judecata se axează pe un act interior, iar în drept – pe acțiunea exteriorizată în integralitatea ei, inclusiv pe intenția și scopul său. În această privință, M. Djuvara se deosebește de Im. Kant, care include în domeniul dreptului doar aspectul fizic al acțiunii, fără vreo referire la motivele ce au determinat actul sau abținerea. Prin urmare, dreptul consacră și ocrotește faptele externe ale oamenilor pentru ca fiecare personalitate să poată exista de sine stătător. Dreptul numai consacră libertatea morală care-i formează nucleul.

Așadar, după M. Djuvara, diferența care există între natura unui act exterior, individualizat de o manieră precisă, în timpul și în spațiul fizic, și cea a unei activități pur interioare, obiect al unei simple intuiții imediate, explică toate diferențele ce există între drept și morală. Din această distincție fundamentală M. Djuvara deduce și caracterele deosebite ale acestor două domenii.

Normele morale general acceptate se caracterizează prin imprecizie și ele sunt puțin numeroase, spre deosebire de varietatea mereu crescândă a normelor juridice. Legislația morală tinde spre simplificare, iar legislația juridică spre proliferare, deoarece faptul intern este unul, nu se repetă, pe când faptul extern se repetă în esența lui.

Din aceeași distincție fundamentală dintre drept și morală, M. Djuvara formulează concluzia că dreptul are caracter negativ, iar morala are un caracter pozitiv. Morala cere indivizilor

să urmărească propriul său destin moral. În schimb, dreptul cere fiecărui individ să nu-i împiedice pe ceilalți în libertatea de a-și urmări propriile lor destine.

Astfel, deși obligația este prezentă atât în drept, cât și în morală, în drept aceasta are caracter negativ de abținere, iar în morală are caracter pozitiv. De asemenea, referitor la obligații, în morală fiecare poate avea obligații față de sine, iar în drept – nu. Chiar și obligația de instruire nu este față de propria persoană, ci față de ceilalți oameni, în baza solidarității sociale.

O altă distincție dintre drept și morală, evidențiată de M. Djuvara, se referă la sancțiune și constrângere. Acestea sunt caracteristice ambelor activități. În morală, sancțiunea apare sub forma oprobriului social și are drept sprijin principal convingerea. În schimb, sancțiunea organizată apare numai în drept. M. Djuvara găsește explicația în faptul că sancțiunea este/exprimă o forță organizată a statului și nu poate fi aplicată intențiilor. Această idee a fost înaintată, printre primii, de B. Spinoza⁴²⁷, pentru a argumenta libertatea de gândire, punând astfel fundamentul pentru ulterioara distincție dintre drept și morală.

Așadar, sancțiunea organizată poate fi aplicată doar faptelor externe, nu și datelor morale. Elementul interior, apreciat de morală, nu poate fi influențat printr-o acțiune materială exterioară, în schimb, cineva poate fi constrâns la o acțiune exterioară. O forță materială poate acționa doar asupra altei forțe materiale și niciodată asupra convingerilor morale. De aceea sancțiunea ca forță de organizare a statului apare numai în drept, dar și aici nu în toate domeniile.

În legătură cu analiza raportului dintre drept și morală, inclusiv prin prisma criticii pozitivismului juridic și a precursorului acestuia Auguste Comte, care recunoaște doar realitatea exterioară manifestată prin experiență, M. Djuvara scoate în evidență caracterul rațional al dreptului. În acest sens, el afirmă că dreptul rațional nu poate fi confundat cu morala, invocând, cel puțin, două argumente:

- (1) avem norme morale care posedă sancțiune și avem norme juridice fără sancțiune;
- (2) dreptul oferă sancțiunii o legitimitate juridică, dar sancțiunea nu reprezintă esența dreptului.

Urmându-l pe Kant, M. Djuvara afirmă că dreptul, deși este cu totul separat, își are „rădăcina în morală, legătura dintre cele două începând de la aceeași judecată comună de natură rațională și conștiințele lor trebuind să posede aceeași structură logică”⁴²⁸.

Concluzia la care ajunge M. Djuvara referitor la raportul drept – morală: el evidențiază unitatea intimă a structurii raționale a dreptului și moralei. Regulile dreptului și moralei formează un tot distinct și caracteristic, diferit de toate celelalte norme de conduită, deoarece se întemeiază

⁴²⁷ Mai pe larg în: Соколов, В.В. *Spinoza*. Москва, Мысль 1977. С.223

⁴²⁸ Djuvara M. *Eseuri de filosofie a dreptului*, București: Ed. Trei, 1997, ISBN 973-98034-7-4, p. 96

pe un element rațional. Așadar, regula morală este norma necondiționată de conduită rațională referitoare la faptele interne ale persoanelor, iar regula de drept este norma necondiționată de conduită rațională referitoare la faptele externe ale persoanelor în contact cu alte persoane. În această perspectivă de a vedea lucrurile, putem aprecia că M. Djuvara face un pas înainte față de Im. Kant, din considerentul că acesta nu optează pentru o absolutizare a caracterului exterior al dreptului și nu reduce dreptul numai la aspectul exterior al acțiunii/inacțiunii ce atrage consecințe juridice.

Logica dezbaterilor asupra relației dintre drept și morală, precum și diversificarea modalităților de analiză indică două forme de drept, care pot fi identificate la M. Djuvara: drept rațional și drept pozitiv⁴²⁹. Primul reprezintă aspectul de apreciere, iar cel de al doilea – aspectul de fapt, asupra căruia trebuie aplicată cu exactitate aprecierea. Demonstrând că trebuie făcută distincție între „actul psihologic” și „actul transcendent”, între faptul social și universalitatea normei juridice. Deoarece „actul transcendent” are caracter de act logic, prin care înțelegem chiar și orice activitate psihologică, iar explicarea juridică este alta decât cea sociologică, M. Djuvara dezvoltă idei susținute și expuse anterior de autori consacrați ai timpului, precum că există o realitate absolută a dreptului și această realitate este dată de cadrele apriorice ale rațiunii.

În dreptul rațional se regăsesc și sunt judecate faptele sociale „numai prin rațiune, din punctul de vedere al rațiunii pure”, făcând abstracție de prevederile dreptului pozitiv. Noi, de obicei, judecăm faptele oamenilor și numai ulterior le încadrăm în normele dreptului pozitiv⁴³⁰. Astfel, ajungem la cunoașterea unei justiții obiective, valabilă pentru rațiune, la fel ca și aceea a realităților naturii⁴³¹. Aceasta determină un ideal de justiție în continuă transformare, după împrejurările sociale⁴³².

Referitor la ceea ce ține de dreptul pozitiv, gânditorul consideră că „fără ideea de justiție care îl domină, dreptul pozitiv rămâne numai o searbădă și revoltătoare încercare de a impune oamenilor forța”⁴³³. De aceea el consideră că dreptul pozitiv este o reflectare a dreptului rațional în viața socială, este un respect adus de viața socială dreptului rațional. Numind acest drept ca drept rațional, M. Djuvara a urmărit două scopuri:

1) să prezinte conceptul de *drept rațional* prin conexiunile și dependențele de logică și rațiune, dar nu în calitate de formă de manifestare a sentimentelor ori a impulsurilor spontane;

⁴²⁹ Djuvara, M. *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*, v. II, București, Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, p. 358

⁴³⁰ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*, în „*Analele Facultății de Drept București*”, 1941, nr. 1-2, p. 8

⁴³¹ *Ibidem*, p. 10

⁴³² *Ibidem*, p. 61

⁴³³ Djuvara, M. *Eseuri de filosofie a dreptului*, București: Editura Trei, 1997, ISBN 973-98034-7-4, p. 96

2) să delimiteze între dreptul rațional și dreptul natural al școlii clasice a dreptului natural, pentru a realiza o distincție netă între acestea, pronunțându-se împotriva celui din urmă, dat fiind faptul că există norme de drept valabile oriunde și oricând, indiferent de faptele sociale la care se aplică⁴³⁴. „Cosmopolitismul dreptului natural abstract, la care duce individualismul, trebuie înlocuit cu un drept rațional concret. Viața dreptului este, înainte de toate, concretă, așa cum fiecare comunitate o trăiește în sensul ei ideal de justiție, care se cere cu necesitate înfăptuit. Dreptul pozitiv el însuși nu apare și nu evoluează decât în și prin acest concret, care conține adevăratele lui izvoare [...], ideea de justiție nu poate avea sens decât prin și în aplicările ei la situațiile concrete sociale cu toate elementele variate, care intră în componența lor la un anumit moment istoric dat”⁴³⁵. Prin aceste idei, autorul Tudor Avrigeanu constată o aparentă adeziune a lui M. Djuvara la ideile lui Carl Schmitt și Karl Larenz⁴³⁶. În realitate însă, observăm o încercare a lui M. Djuvara de a îmbina două concepții aparent contradictorii – concepția dreptului pozitiv, care are la bază realitatea istorică existentă, ordinea concretă a realității și instituțiilor sociale și ideea rațională de justiție, care își are originea în filosofia kantiană. Luptând „o viață întreagă [...] împotriva materialismului și a pozitivismului juridic, împotriva individualismului utilitar și împotriva autocratismului arbitrar, în orice fel și oriunde au încercat să se impună”⁴³⁷, gânditorul a promovat constant ideea că „la baza întregului drept și deci a întregii vieți a oricărei națiuni care merită acest nume și chiar a umanității civilizate, în genere, trebuie să stea ideea de justiție”⁴³⁸.

Spre deosebire de dreptul natural, în concepția dreptului rațional fiecare realitate socială nu numai că este foarte complexă, dar este unică și originală în felul ei, nemaiproducându-se niciodată, fapt pentru care și aprecierea juridică a unei realități sociale este și ea unică și depinde de acea realitate și de complexitatea ei. Însă M. Djuvara constată cu regret că în viața cotidiană se operează nu cu aprecieri juridice, ci cu aproximații, deoarece în practică nu ne putem aștepta la perfecțiunea științifică, dar, categoric, aceste aproximații sunt preferabile lipsei totale de reglementare juridică⁴³⁹. În consecință, prin conceptul de drept rațional, care semnifică natura aprecierilor justiției acțiunilor în societate, M. Djuvara a propus o modalitate de soluționare a problemei sursei și validității dreptului pozitiv. Dreptul pozitiv, caracterizat prin calitatea „pozitivității”, este „dreptul care se aplică într-o societate dată, la un moment dat, sub auspiciile

⁴³⁴ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*, în „Analele Facultății de Drept București”, 1941, nr. 1-2, p. 9

⁴³⁵ Djuvara, M. *Eseuri de filosofie a dreptului*. București: Ed. Trei, 1997, ISBN 973-98034-7-4, p. 315, 316, 318

⁴³⁶ Avrigeanu, T. *Mircea Djuvara, Carl Schmitt și „constantele dreptului”*, în: Studii și cercetări juridice, an 1 (57), nr. 3, iulie – septembrie 2012, București, p. 243-258, p. 245 și urm.

⁴³⁷ Djuvara, M. *Eseuri de filosofie a dreptului*. București: Ed. Trei, 1997, ISBN 973-98034-7-4, p. 283

⁴³⁸ Djuvara, M. *Eseuri de filosofie a dreptului*. București: Ed. Trei, 1997, ISBN 973-98034-7-4, p. 264

⁴³⁹ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*, în „Analele Facultății de Drept București”, 1941, nr. 1-2, p. 61-62

statului respectiv”⁴⁴⁰, „dreptul impus de societate și efectiv practicat sub garanția ei”, „totalul regulilor care comandă, interzice sau permite”, este o realitate juridică de sine stătătoare, care prezintă complexul situației realizate a dreptului într-o organizare de stat dată.

Există o ordine juridică pozitivă oriunde există relații sociale posibile, chiar dacă societatea respectivă nu conștientizează acest lucru, adică oriunde există un drept descoperit (rațional) sau un drept constatat (pozitiv). M. Djuvara, în această ordine de idei, arată raportul dintre ordinea sociologică din fapt (echilibrul între activitățile membrilor unei societăți) și ordinea juridică pozitivă (relațiile ce se pot stabili între acțiunile sociale reale și o serie de norme juridice). Aceste două concepte se intersectează la acțiunile reale, care constau într-o tranziție de bunuri de la o persoană la alta, explicate prin cauze naturale în ordinea sociologică și apreciate ca acte juridice în ordinea juridică pozitivă. Deci ordinea sociologică colaborează permanent cu ordinea juridică pozitivă, care e faptul social pus în relație cu gândirea juridică⁴⁴¹.

Prin susținerea existenței dreptului rațional în paralel cu dreptul pozitiv, M. Djuvara se declară adversar al pozitivismului juridic. Nerecunoașterea dreptului rațional ar însemna „să considerăm ca nejuridice toate afirmațiile prin care judecăm faptele persoanelor din punctul de vedere al justiției, chiar înainte de a le raporta la vreo dispoziție de drept pozitiv și fără să cercetăm încă dacă normele respective se potrivesc sau nu cu regulile prescrise de textele de lege și, în genere, de dreptul pozitiv”⁴⁴². În același timp, chiar dacă sunt multiple diferențe înregistrate între dreptul pozitiv (situația juridică realizată efectiv) și dreptul rațional (idealul material pe care o societate și-l face), totuși ele nu pot fi separate în totalitate, precum și evaluate și apreciate din punct de vedere existențial și funcțional. Prioritar este să urmărim identitatea de structură internă logică a moralei, a dreptului rațional și a dreptului pozitiv. Dreptul pozitiv este una din multiplele manifestări ale ideii de justiție, chiar dacă e greșită. Dreptul pozitiv este subordonat dreptului rațional, deoarece este format din formule greșite sau adevărate, drepte sau nedrepte de drept rațional, cărora li se adaugă caracterul pozitivității, pentru a le acorda o putere și eficacitate socială specială⁴⁴³. Or, atât explicarea, cât și aplicarea dreptului pozitiv se fundamentează pe dreptul rațional⁴⁴⁴. În susținerea acestei viziuni se pot aduce următoarele argumente, pe care le găsim în operele lui M. Djuvara:

⁴⁴⁰ Djuvara M. *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*, v. II, București, Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, p. 40

⁴⁴¹ Djuvara M. *Le fundement de l'ordre juridique positif en droit international*, Paris, Libr. De la Societe du Recueil Sirey, 1939, p. 13-16

⁴⁴² Djuvara M. *Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică*. București: Tipografia Universul. 1942, p. 25

⁴⁴³ *Ibidem*, p. 27

⁴⁴⁴ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*, în „Analele Facultății de Drept București”, 1941, nr. 1-2, p. 7

- Dreptul pozitiv prin sine însuși nu are justificare. El are însă la origine o idee rațională, pe care o presupune, idee ce cuprinde o serie de principii și categorii juridice. Prin urmare, legea are legile ei⁴⁴⁵;

- Dreptul pozitiv se fundamentează pe ideea de libertate, fără de care el s-ar reduce la voința principelui sau la voința haotică a statelor suverane⁴⁴⁶;

- Dreptul pozitiv se întemeiază pe adeziunea întregii societăți (sau a unei părți majoritare) la anumite idei ⁴⁴⁷;

- Dreptul pozitiv însuși atestă dreptul rațional fie direct, prin faptul că nu poate reglementa toată sfera lui de aplicabilitate, fie indirect, când legea conferă efecte juridice pozitive unor acte sau fapte reale sau evenimente raționale⁴⁴⁸;

- Nucleul oricărui drept este ideea de justiție, deoarece „fără justiție obiectivă, viața nu merită deloc a fi trăită și niciun progres real nu ar putea fi realizat de nimeni” ⁴⁴⁹.

Constatăm că argumentele ce vin să susțină relevanța și necesitatea de a urma dreptul rațional are mai multe justificări, care pornesc de la recunoașterea necesității unei autorități competente de a crea norme de drept de către întreaga societate, nu doar de indivizi separați, precum și lipsa de necesitate de formalizare a voinței fiecăruia în mod particular, ci numai de principiu⁴⁵⁰. Și atunci, logic, apare întrebarea cu referire la natura acestui consens: Și chiar să nu fie dintre cei care nu împărtășesc aceeași opțiune?

Autorul relevă că în orice sistem, oricât de reprezentativ, vor exista cetățeni (fie și minoritari), care nu aderă la dreptul pozitiv în vigoare și îl consideră o expresie a forței, și nu a dreptului. Unica problemă ce apare este cum poate fi justificată obligația acestora de a se supune dreptului pozitiv, adică este necesar de a identifica un fundament al legii ce ar dispune persoana să o recunoască. Acest fundament este găsit de către M. Djuvara în nevoile sociale umane, care ne fac să respectăm legile, indiferent de preferințe și înțelegerea lucrurilor. Este o necesitate rațională, ineluctabilă pentru toți, ce indică că ordinea juridică pozitivă este rațional necesară și obiectiv obligatorie ⁴⁵¹. Astfel, deși urmându-l pe Im. Kant, M. Djuvara se îndepărtează pe anumite dimensiuni de pozitivismul juridic, dar împărtășind anumite viziuni kantiene, cum ar fi și teoria

⁴⁴⁵ Djuvara, M. *Drept și drept pozitiv*, în „Academia de Științe Morale și Politice, Comunicări, I, Buletinul 1939/1940”, p. 50-52

⁴⁴⁶ Djuvara, M. *Criza dreptului internațional public*, în: *Analele Acad. Rom., Memoriile Secț. Istorice, seria III, t. XVIII, 1936/1937*, p. 195-196

⁴⁴⁷ Djuvara, M. *Analiza ideii de convețuire în drept*, Constanța, Tip. Moderna, 1940, p. 27-35

⁴⁴⁸ Djuvara, M. *Le fundement de l'ordre juridique positif en droit international*, Paris, Libr. De la Societe du Recueil Sirey, 1939, p. 150

⁴⁴⁹ *Ibidem*

⁴⁵⁰ Geogescu, P. *Mircea Djuvara-Un sistem de filosofie juridică*, Bucovina, I.E.Toronțiu, București, 1942, p.29

⁴⁵¹ Djuvara, M. *Le grands problemes du Droit: le droit positif*, Bucarest, Tip. Roumaines Reunies, f.a., p. 19

contractualismului, prin interpretare, impune autoritatea normativă a dreptului și a legii pozitive. Aceasta presupune stabilirea anumitor limite, garantarea acestora, sancționarea nerespectării acestor limite. Astfel, gânditorul afirmă că norma juridică trebuie să protejeze voința fiecăruia în toate activitățile legitime desfășurate în așa mod, încât fiecare să-și poată urmări propriile idealuri morale în contextul idealului moral al societății respective.

4.2. Justiția – o prioritate a dreptului rațional

În conjunctura actuală a tendințelor de revalorizare a dreptului și a științei juridice, se constată o dependență majoră dintre esența, utilitatea, eficiența și funcționalitatea dreptului de formula în care este realizată justiția. Această dependență impune o abordare esențială și relevantă, care realizează o evaluare convergentă a raționalității, a dreptului și a justiției. Anume un astfel de exercițiu îl regăsim în sistemul de gândire al lui M. Djuvara. Privit ca realizare a justiției și ca idee de justiție, în sens larg și complet, dreptul pentru M. Djuvara este „o ordine rațională”⁴⁵², introdusă în societate prin sistematizarea activităților care se manifestă în ea⁴⁵³ prin ierarhizarea intereselor de joc⁴⁵⁴. Nimeni nu poate dori orice în drept, ci numai ceea ce nu este contrar intereselor sociale coordonate⁴⁵⁵. Excursuri de înțelegere și interpretare a dreptului pot fi realizate prin prisma relațiilor sociale pentru care acesta a fost gândit, deoarece orice drept și orice obligație pot fi înțelese numai prin relațiile sociale pe care se întemeiază și pe care, totodată, le influențează, dând naștere la noi drepturi și obligații⁴⁵⁶.

Pentru a înțelege esența argumentelor aduse de M. Djuvara, trebuie să parcurgem, pas cu pas, logica lucrurilor și raționamentul cu toate elementele constituente. **Un prim pas** este cel care indică **caracterul necesar general al dreptului**, pentru ca să posede capacitatea de a răspunde interesului social și uman. Anume această tendință este acoperită de faptul că, în calitate de produse ale rațiunii, adevăratele norme de drept au caracter obiectiv și sunt identice pentru toți oamenii. Or, dacă domeniul dreptului nu s-ar înălța până la principii generale, care să poată îndruma activități concrete, el nu ar avea nimic uman. În opinia lui M. Djuvara, principiile dreptului sunt permanente, deoarece, altfel, dreptul nu ar mai fi știință, dar, totodată, el nu consideră că aceste principii s-ar materializa într-o ordine sau alta, ele fiind formale, iar datoria juristului este de a

⁴⁵² Djuvara, M. *Observații metodologice asupra fenomenului juridic*, în Arh. Șt. Ret. soc., 8, 1929, p. 359-361

⁴⁵³ Djuvara, M. *Analiza ideii de convețuire în drept*, Constanța, Tip. Moderna, 1940, p. 30

⁴⁵⁴ Djuvara, M. *Le fundament de l'ordre juridique positif en droit international*, Paris, Libr. De la Societe du Recueil Sirey, 1939, p. 11

⁴⁵⁵ Djuvara, M. *Analiza ideii de convețuire în drept*, Constanța, Tip. Moderna, 1940, p. 21

⁴⁵⁶ Djuvara, M., *În jurul noțiunii juridice de drept subiectiv și de obligații*, București, Tip. Universul, p. 9-14

separa adevărul de iluzie în noțiunile noi înaintate, de a ține cont de distincția dintre forma și materia dreptului.

Parcursul de gândire al lui M. Djuvara este cel care poate fi urmărit de la clarificări cu referire la izvoarele dreptului până la experiența practică de aplicare a acestuia. Urmând consecvența gândirii lui M. Djuvara, vom plasa, într-o **etapă primară, analizele** cu referire la izvoarele dreptului. În intenția de a clarifica semnificațiile pe care le are noțiunea de **izvoare ale dreptului**, am constatat că există mai multe interpretări și delimitări, care sunt prezentate pe larg în lucrările ce tratează probleme ale teoriei generale a dreptului. Cel mai des se utilizează două semnificații ale noțiunii de *izvor de drept*:

- izvor de drept în sens material;
- izvor de drept în sens formal.

Juristul M. Djuvara a promovat câteva opinii distincte cu referire la problema izvoarelor dreptului. Prin izvoare materiale, în sens larg, M. Djuvara înțelegea actele juridice efective, faptele sau chiar stările sau evenimentele naturale, care „întesc anumite persoane cu drepturi și obligații noi, [...] ca și cum [...] le-ar fi voit, chiar dacă în anumite cazuri nu le-au voit în fapt”⁴⁵⁷. În acest sens, M. Djuvara reține numai aspectul formal al izvoarelor de drept și subliniază că această investire juridică este izvorul de drepturi și obligații și, nici într-un caz, fenomenul biologic (de ex., nașterea) sau fizic (de ex., incendierea unui bun): „un criteriu de clasificare în drept nu poate fi decât juridic; un „raport juridic” are o „cauză juridică” [...] și [...] această cauză nu poate fi decât o activitate juridică”⁴⁵⁸. Astfel, izvor de drept nu este incendiul, ci, de exemplu, condiția din contractul de asigurare, care prevede executarea unei obligații⁴⁵⁹. În acest sens, M. Djuvara apreciază ca izvoare:

- activități care produc raporturi juridice pe baza unor drepturi anterioare lor (de ex., convențiile);
- activități care produc raporturi juridice din cauza unora care le preced și care au fost violate (de ex., delictele).

Pentru a identifica izvoarele de drept, M. Djuvara ⁴⁶⁰ mai propune și criterii de clasificare a acestora:

- în dependență de caracterul activităților (permise, impuse sau interzise de lege);

⁴⁵⁷ Djuvara, M. *Analiza ideii de convequire în drept*, Constanța, Tip. Moderna, 1940, p. 33; Djuvara M., *Ceva despre ideea de drept subiectiv și obligație*, București, Inst.a.g.Marvan, p. 7

⁴⁵⁸ Djuvara, M. *Despre teoria izvoarelor raporturilor juridice și a cauzalității în drept*, în „*Dreptul*”, 70, 1942, v. 1, p. 121

⁴⁵⁹ *Ibidem*, p. 125

⁴⁶⁰ Djuvara, M. *Eseuri de filosofie a dreptului*. București: Ed. Trei, 1997, ISBN 973-98034-7-4, p. 125

- în dependență de caracterul permisiv (a da, a face) ori punitiv (a nu face, a interzice).

Din perspectiva formelor de exprimare a normelor de drept, M. Djuvara, ca și ceilalți juriști din acea perioadă, recunoștea caracterul variabil al izvoarelor, determinat de contextul social în care acestea au apărut, și menționează așa izvoare ca:

- **legea**, dar nu numai creația legislatorului, dar întreaga legislație, legea fiind considerată o normă juridică generală cu caracter obligatoriu și permanent, prescrisă de o autoritate publică de stat, eventual, sub sancțiunea forței publice⁴⁶¹;

- **cutuma**, în calitate de creație a societății, aprobată tacit de legislator și consacrată de autoritatea de stat (de ex., instanțele judecătorești)⁴⁶²;

- **doctrina**, în calitate de creație a juriștilor, fiind, totodată, expresie a grupurilor sociale, care are scopul de a aduce dreptul la adevărata lui semnificație, reducând, pe cât este posibil, punctul de aplicare a ficțiunii și înlocuindu-l, treptat, cu acela al construcției juridice, care este o operație într-adevăr științifică⁴⁶³;

- **jurisprudența**, în calitate de creație a instanțelor judiciare, care realizează dreptul în fapt ori altfel decât indică legea, cutuma sau doctrina, fiind izvorul formal adânc al dreptului pozitiv, celelalte trei izvoare creând dreptul pozitiv în mod direct prin intermediul jurisprudenței⁴⁶⁴.

Aceste izvoare sunt niște acte juridice, care, prin sensul lor, impun un drept nou sau modifică unul deja existent⁴⁶⁵. Aici trebuie specificat că M. Djuvara definea actul juridic ca fiind un fapt social, care introduce în practică norme noi, recunoscute ca valide în societatea unde trebuie să-și producă efectele. În acest sens, un act juridic îmbogățește mereu dreptul pozitiv cu norme nou create, care se inserează în ordinea de drept anterioară⁴⁶⁶. M. Djuvara numește aceste acte izvoare formale ale relațiilor juridice, din considerentul că nu toate creează drept, și deci nu pot fi identificate cu dreptul pozitiv. Gânditorul utilizează termenul de *izvoare propriu-zise*, numite și *materiale* în sens juridic, numai pe acelea care aduc un drept nou sau o modificare a celui precedent. De exemplu, o lege care numai aplică o dispoziție constituțională, fără niciun adaos sau care recunoaște o cutumă nu sunt izvoare de drept⁴⁶⁷. În temeiul aceluiași criteriu, poate fi izvor

⁴⁶¹ Djuvara, M. *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*, v. II, București, Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, p. 20-22, 428-443, 530-568; Djuvara M., *Natura dreptului pozitiv*, în „*Dreptul*”, 59, 1931, nr. 21-22, p. 141-143

⁴⁶² Djuvara, M. *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*, v. II, București, Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, p. 422-427; Djuvara M., *Natura dreptului pozitiv*, în „*Dreptul*”, 59, 1931, nr. 21-22, p. 145-146

⁴⁶³ Djuvara, M., *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*, v. II, București, Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, p. 443-460, 564-565

⁴⁶⁴ *Ibidem*, p. 25-26, 32, 461-486, 564

⁴⁶⁵ Djuvara, M. Quelques considerations sur la nature des sources et sur la formation du droit positif, în: *Etudes de droit civil a la memoire de Henri Copitant*, Paris, Libr. Dalloz, f.a., p. 229

⁴⁶⁶ *Ibidem*, p. 227

⁴⁶⁷ *Ibidem*, p. 232-233

de drept și un contract între două persoane particulare, cu condiția ca în clauzele acestuia să apară noi tipuri de raporturi juridice⁴⁶⁸. Asemenea clauze au întotdeauna un conținut rațional, deși aceste persoane, ca și legiuitorul, nu sunt conștiente de toate consecințele juridice, implicate de acordurile respective⁴⁶⁹. Actele juridice pot aduce ceva peste norma superioară lor, și nu numai când aceasta nu se pronunță, e insuficientă sau neclară, ci și chiar prin îndepărtarea de la ea, fără să o încalce. Însă această îndepărtare, generalizându-se, poate duce la schimbarea sistemului de drept existent.

Așadar, din cele expuse rezultă că M. Djuvara, chiar dacă atrage atenția asupra importanței respectului față de lege, are o opinie divergentă, pe acest subiect, cu reprezentanții pozitivismului juridic, care erau înclinați să absolutizeze autoritatea legii scrise⁴⁷⁰. Normele legale exercită o influență decisivă asupra dreptului pozitiv, în numele legii sunt aplicate majoritatea sancțiunilor juridice, ba chiar o lege în vigoare se opune tentativelor de modificare a ei printr-o nouă lege⁴⁷¹.

Fără a ajunge la extreme, încercând să mențină un echilibru, se pune în atenție și problematica **limitelor aplicării legilor**. Cel care trebuie să aplice norma, în prealabil, o analizează printr-un principiu superior normei date și, în unele cazuri (ce-i drept puține), o înlătură în numele ordinii și securității. Astfel, în locul **dreptului izvoarelor, reapare dreptul rațional** și, ca urmare, apare un nou drept pozitiv⁴⁷². În acest mod, M. Djuvara preia distincția lui G. Vico între „mens legis” (voința legislatorului) și „rațio legis” (acordul cu faptele și cu principiile eterne ale binelui și ale adevărului, subliniind că observarea faptelor istorice este absolut obligatorie pentru a înțelege cu adevărat și pe deplin instituțiile actuale)⁴⁷³. Acest fenomen nu este o excepție, ci o regulă, rolul precedentelor individuale fiind decisive în creația dreptului. „Nicio normă generală [...] nu se poate concepe decât ca un produs al generalizării unor norme individuale constatate”⁴⁷⁴.

De la constatarea care arată că dreptul rațional este format din norme juridice generale, M. Djuvara își propune să dezvăluie mecanismul prin care aceste norme se formează, pentru „a înțelege într-adevăr natura dreptului rațional”⁴⁷⁵. Concluzia generală înaintată de gânditor relevă

⁴⁶⁸ Djuvara, M. *Drept rațional, izvoare, drept pozitiv*, București, 1934, p. 102; Djuvara, M., Quelques considerations sur la nature des sources et sur la formation du droit positif, în: *Etudes de droit civil a la memoire de Henri Copitant*, Paris, Libr. Dalloz, f.a., p. 234

⁴⁶⁹ Djuvara, M. Quelques considerations sur la nature des sources et sur la formation du droit positif, în: *Etudes de droit civil a la memoire de Henri Copitant*, Paris, Libr. Dalloz, f.a., p. 228-229

⁴⁷⁰ Djuvara, M., *Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică*. București, Tip. Universul, 1942, p. 65

⁴⁷¹ Djuvara, M. Cîteva observații despre dreptul de proprietate, în „*Convorbiri literare*”, 1915, nr. 2, p. 127

⁴⁷² Djuvara, M. Quelques considerations sur la nature des sources et sur la formation du droit positif, în: *Etudes de droit civil a la memoire de Henri Copitant*, Paris, Libr. Dalloz, f.a., p. 221-222

⁴⁷³ Djuvara, M. *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*, v. III, București, Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, p. 27

⁴⁷⁴ Djuvara, M. Criza dreptului internațional public, în: *Analele Acad. Rom., Memoriile Secț. Istorice*, seria III, t. XVIII, 1936/1937, p. 201

⁴⁷⁵ Djuvara, M. *Teoria generală a dreptului. Drept rațional, izvoare, drept pozitiv*, Editura ALL BECK, București, 1999, ISBN 973-9435-26-2, p. 515

că normele juridice generale, adică normele dreptului rațional, au la bază observațiile particulare. Opinia lui Djuvara este cea care nu admite ideea că normele generale se pot forma de la sine, fără niciun fel de experiență, pe baza unor inspirații de moment, a unor porniri dumnezeiești, apărute prin miracole⁴⁷⁶. Rezultatul cercetărilor formulează două mijloace metodologice, ambele cu caracter inductiv, prin intermediul cărora are loc generalizarea juridică, adică trecerea de la normele individuale la normele generale ale dreptului rațional: (1) generalizarea elementului formal; (2) generalizarea elementului material.

Primul mijloc se realizează prin inducție, similar celei formulate de F. Bacon, deoarece este imediată și necesară. Este suficientă observarea unui singur caz particular, pentru a formula generalizarea. „Generalizarea este impusă cu necesitate în această materie de postulatul logic care domină întreaga cugetare juridică, și anume de ideea rațională de justiție, care [...] indică faptul ca, în împrejurări identice, orice persoană să aibă aceleași obligațiuni și aceleași drepturi”⁴⁷⁷. Deci suntem în prezența unei generalizări juridice formate prin inducție, pentru a cărei validitate este necesară întrunirea cumulativă a două condiții: a) judecata inițială individuală să fie corectă; b) circumstanțele de fapt să se reproducă exact.

Al doilea mijloc se realizează prin inducție aristotelică și se bazează pe frecvența constatării faptelor juridice similare în trecut și probabilitatea apariției acestora în viitor. Altfel spus, acest mijloc este dependent de un eveniment viitor și incert, de a cărui realizare depinde existența unei obligații juridice. Respectiv, pentru a formula generalizarea, este necesară „o lungă experiență psihologică și socială”, dar și o presupunere că și în viitor vor exista „cazuri, unde părțile sau legea vor avea în fapt intenția de a face să depindă existența unei obligații de realizarea unui eveniment viitor și nesigur”⁴⁷⁸. Însă M. Djuvara constată că această generalizare, pe lângă elementul pur material, mai conține o judecată generală de drept, care constituie elementul general formal. Acest element, în cazul în care este atribuit unui fapt social generic, presupune existența unei obligații juridice individuale, ori de câte ori există cazuri concrete la care se raportează aceste formulări generale. Concluzia la care ajunge gânditorul este că elementul material poate fi el însuși generalizat prin procedeele unei constatări de fapt. Altfel spus, doar generalizarea elementului formal este o metodă propriu-zis juridică, anume sub forma unei inducții imediate și necesare. „La baza oricărei generalizări juridice se găsesc, prin urmare, astfel de judecăți individuale de „cazuri” particulare, de simple acțiuni concrete ale indivizilor oameni”⁴⁷⁹.

⁴⁷⁶ *Ibidem*, p. 516

⁴⁷⁷ *Ibidem*, p. 517

⁴⁷⁸ *Ibidem*, p. 519

⁴⁷⁹ *Ibidem*, p. 520

Așadar, M. Djuvara consideră indiscutabil faptul existenței unor judecăți de apreciere a acțiunilor umane, realizate în afara și independent de orice drept pozitiv: „Judecata astfel emisă are o valoare normativă; ea este rațională și obiectivă, ca oricare cunoștință logică a unui adevăr, impunându-se oricărui cuget capabil de a o înțelege; ea variază, în sfârșit, prin conținutul său, cu fiecare acțiune în parte, cu fiecare societate dată sau cu fiecare din etapele evoluției ei”⁴⁸⁰. Adevărurile juridice formulate independent de dreptul pozitiv, datorită caracterului obiectiv și rațional, pot fi integrate în mod logic într-un sistem virtual și unitar de norme. Acest sistem reprezintă dreptul rațional. M. Djuvara susține că elementele dreptului rațional se află între ele în relații de coordonare/subordonare/supraordonare, dar comportă un caracter unitar și necontradictoriu, aceasta constituind „o exigență primordială, a rațiunii însăși, fără de care nicio cunoștință nu este posibilă, în nicio materie, și deci nici în drept”⁴⁸¹.

În multe dintre analizele sale, consideră Dumitru-Viorel Piuitu, M. Djuvara prezintă o imagine idealizată a **constituirii dreptului**. Drept exemplu este invocată procedura inductivă de întemeiere a normelor juridice, formulată de M. Djuvara, care, în opinia lui Dumitru-Viorel Piuitu, „nu este mereu prezentă în practica legiferării, existând o multitudine de situații concrete, când normele juridice de apreciere (raționale sau pozitive) sunt elaborate în funcție de interesele egoiste ale grupurilor dominante”. Astfel, Dumitru-Viorel Piuitu concluzionează că M. Djuvara prezintă nu altceva decât „un model teoretic despre cum ar trebui să decurgă elaborarea legislației juridice”⁴⁸². În opinia noastră, faptul că modelul poate fi numit teoretic nu presupune că acesta este unul utopic și nici chiar idealist. Orice construcție, inclusiv juridică, la început a fost una teoretică, iar aplicarea în practică poate dura un timp suficient de lung.

După M. Djuvara, un izvor real al dreptului mai include și un fenomen social – acceptarea de către cei care îl aplică, cărora li se adresează. Această acceptare nu poate fi înlocuită nici de autoritatea emitentului, nici prin promulgare, nici prin sancțiune. Pe această acceptare se bazează însuși statul, autoritatea și forța publică, iar dacă dispăre, dispăre și dreptul pozitiv. Astfel, un izvor complet al relațiilor juridice apare ca un act social unitar, format atât din izvorul formal (de ex., legea), cât și din practica socială, din recunoașterea lui de către societate ca obligatoriu⁴⁸³. M. Djuvara caută argumentarea acestei afirmații în istorie. El susține că, în cazul în care principiile

⁴⁸⁰ *Ibidem*, p. 520

⁴⁸¹ *Ibidem*, p. 521

⁴⁸² Piuitu, Dumitru-Viorel. *Filosofia juridică a lui Mircea Djuvara*, Editura SITECH, Craiova, 2010, ISBN 978-606-11-0754-4, p. 39

⁴⁸³ Djuvara M. Quelques considerations sur la nature des sources et sur la formation du droit positif, în: *Etudes de droit civil a la memoire de Henri Copitant*, Paris, Libr. Dalloz, f.a., p. 225-233; Djuvara M. *Le grands problemes du Droit: le droit positif*, Bucurest, Tip. Roumaines Reunies, f.a., p. 14-25; Djuvara M. *Precis de filosofie juridică*, în „Analele Facultății de Drept București”, 1941, nr. 1-2, p. 8; Djuvara M. *Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică*. București, Tip. Universul, 1942, p. 27-28

unei orânduiri statale se opun radical convingerilor poporului despre dreptate, nicio normă juridică pozitivă nu poate desființa sau suprima dreptul la revoluție, acesta fiind ultima armă la care recurge poporul, pentru a-și realiza aspirațiile sale supreme. Mai mult ca atât, gânditorul afirmă că națiunile care, în momentele cruciale ale istoriei, nu luptă cu orice sacrificiu pentru justiție, apărându-și drepturile lor fundamentale nesocotite, nici nu merită să trăiască. Deci este posibil ca o lege să nu fie recunoscută prin neacceptarea ei de conștiința juridică a societății, conștiință care este adevăratul izvor material al relațiilor juridice, prin această idee considerăm că M. Djuvara se apropie parțial de historicismul juridic. La fel, este posibil ca legea, la început acceptată, la un moment dat, să nu corespundă situațiilor noi, apărute în societate, atunci societatea se depărtează de această lege prin noi creații juridice individuale, care, ulterior, se impun printr-o altă lege. Și sub acest aspect, „valorile raționale juridice sunt valori ultime”⁴⁸⁴. Cea din urmă concepție pare a fi o formulă evolută și apropiată de cea expusă de D. Drăghicescu. În general, constatăm existența unui „drept de necesitate”, consacrat în practică, izvorât din conștiința juridică a societății, care pătrunde în dreptul pozitiv. „Dreptul de necesitate” este un fapt nou, neobișnuit, a cărui importanță justifică o apreciere care iese din cadrul dreptului pozitiv existent și care scutește persoana de a executa obligațiile preexistente ale respectivului drept pozitiv⁴⁸⁵.

Dacă încercăm să ne clarificăm cu exactitate asupra opiniei susținute de M. Djuvara cu referire la sursa ce emană legile, atunci sesizăm că opinia prin care legislatorul ar crea norme juridice este relativă, fiindcă de cele mai multe ori legea oglindește realitățile deja existente, le consacră, iar când încearcă să se abată de la ele, aplicarea legii se face în sensul realității existente, și nu a legii. Din acest motiv, o **interpretare cu adevărat științifică** a legii se efectuează numai prin prisma acestor realități⁴⁸⁶. Întâlnim două situații extreme:

1) prima se manifestă atunci când un organ de stat impune o nouă ordine sub o formă individuală, iar conștiința societății face să-i fie generalizate efectele⁴⁸⁷;

2) a doua apare atunci când starea lipsei de legalitate este comună: pe de o parte, este o lipsă totală de simț al legalității, lipsă ce se manifestă în mentalitatea generală, ceea ce e rău, când legea e bună, când legea e conformă dreptului rațional; iar pe de altă parte, și administrația publică, în loc să se supună legilor, încalcă cele mai elementare principii, neluând în considerare deciziile

⁴⁸⁴ Djuvara M., *Drept rațional, izvoare, drept pozitiv*, București, 1934, p. 20

⁴⁸⁵ Djuvara M., *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*, v. II, București, Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, p. 519

⁴⁸⁶ Djuvara M., *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*, v. III, București, Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, p. 31

⁴⁸⁷ Djuvara M. Quelques considerations sur la nature des sources et sur la formation du droit positif, în: *Etudes de droit civil a la memoire de Henri Copitant*, Paris, Libr. Dalloz, f.a., p. 233

instanțelor judecătorești, decizii care, în unele situații, cuprind și ele restricții revoltător de înguste⁴⁸⁸.

În consecință, apar diferențe între dreptul izvoarelor formale și dreptul în vigoare, și o zonă intermediară în care se nasc noi norme, ale diferitelor grupuri sociale, norme de drept (uzual calificate ca morale), din care unele ajung la faza pozitivă în stat, iar altele se sting. Aceste norme sunt norme de drept, și nu morale, deoarece morala are un domeniu total distinct de cel al dreptului, ea limitându-se în exclusivitate la conștiința internă a persoanelor, care în niciun caz nu poate fi legiferată de legislator⁴⁸⁹.

Și după cum există o diferență, dar, totodată, și o relație între dreptul izvoarelor formale și dreptul pozitiv real, în același mod există o diferență, dar, totodată, și o relație, între „normele stabilite prin gândirea noastră independentă asupra justiției acțiunilor omenești” și normele dreptului pozitiv⁴⁹⁰. De exemplu, norma rațională prescrie că capacitatea juridică trebuie atribuită odată cu dobândirea capacității psihice, în timp ce norma dreptului pozitiv atribuie capacitatea juridică de la o anumită vârstă, iar diferențierea e făcută de tehnica juridică. Totuși, în mod ideal, „dreptul izvoarelor nu se distinge de dreptul rațional decât prin adeziunea socială dată imperativului social care-l însoțește”⁴⁹¹.

Este necesar a menționa că aceste ultime teze au fost interpretate diferit de specialiști, unii afirmând că M. Djuvara se contrazice, înaintând atât teza despre totala deosebire dintre dreptul izvoarelor formale și dreptul pozitiv, cât și teza despre o completă unitate dintre ordinea juridică pozitivă și cea juridică rațională propriu-zisă. Considerăm că nu există nicio contradicție, prima teză referindu-se la modul real, iar a doua – la modul ideal (cu toate că nici aici unitatea nu este chiar completă)⁴⁹².

Conform logicii ideilor și perspectivelor deschise de subiectul acestei lucrări, **următorul aspect** pe care îl vom aborda în contextul dezbaterilor actuale este cel ce face conexiunea dintre **dreptul pozitiv și justiție**. În această ipostază, se identifică o subordonare a dreptului pozitiv ideii de justiție, dreptul pozitiv fiind expresie și formă de manifestare a acesteia. Ideea dominantă de justiție din opera lui M. Djuvara are o semnificație kantiană, aceasta reprezentând „o simplă

⁴⁸⁸ Rinea I. D. profesor Mircea Djuvara și modificarea Constituției, în „*Democrația*”, 1935, nr. 6-8, p. 121-122

⁴⁸⁹ Djuvara M. *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*, v. I, București, Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, p. 104

⁴⁹⁰ Djuvara M. *Drept rațional, izvoare, drept pozitiv*, București, 1934, p. 9

⁴⁹¹ Djuvara M. Cîteva observațiuni asupra relațiilor dintre filosofia intuițiunii și tendințele mari de astăzi ale dreptului, în „*Curierul judiciar*”, 1923, nr. 10, p. 149

⁴⁹² Mărgineanu V., Sava I. Demersul filosofic al lui Mircea Djuvara privind interpretarea dreptului. În: *Revista Națională de Drept*, 2001 .- Nr. 8 .- pp. 43-45, p. 44

schemă rațională pur ideală”⁴⁹³. Analizând sistemul de gândire al gânditorului român, Dumitru-Viorel Piuitu observă o configurație de formă piramidală și descendentă a dreptului, în care justiția se prezintă, mai întâi, în formula idealizată ca expresie a rațiunii. Ideea rațională de justiție reprezintă o schemă ideală de raționare, bazată pe ceea ce numea Kant principiul universal al dreptului. Ulterior, la un nivel inferior, găsim idealul social de justiție (idealul concret al unei societăți), în jurul căruia se organizează apoi sistemul juridic pozitiv⁴⁹⁴.

Similar formulei de gândire pertinente kantiene, M. Djuvara, prin valorificarea diverselor formule de raționare, evaluează natura judecăților juridice, distingând două elemente constituente: elementul formal și elementul material, care ne ajută să realizăm clarificări cu referire la ceea ce semnifică justiția. Ideea de justiție reprezintă elementul formal al judecății juridice, care se caracterizează prin logicitate și obiectivitate. Această idee de justiție are caracter ideal și nu poate să se realizeze în totalitate niciodată. Din ea rezultă normele dreptului rațional, care formează un tot virtual sistemic⁴⁹⁵ și asigură raționalitatea și obiectivitatea adevărilor juridice. Ideea de justiție, la fel ca și dreptul rațional, are caracter universal doar în ceea ce privește forma sa.

În raport cu elementul material al judecăților juridice, în acest caz se urmează caracterul dinamic al realităților vieții sociale, care diferă în spațiu și timp, datorită schimbărilor pe care le suportă. Astfel, evoluția societății face ca idealul de justiție să fie unul ce o caracterizează, să fie un ideal de justiție în care crede și spre care tinde. Respectiv, nu putem vorbi despre un drept rațional, echivalentul dreptului natural formulat de școala cu același nume, adică universal, etern și imuabil. M. Djuvara vorbește despre „un drept rațional variabil în timp și loc, după complexul împrejurărilor sociale în care el trebuie să se aplice și la el trebuie cu necesitate să se adapteze: e un drept viu, trebuind să corespundă întocmai vieții reale a fiecărei societăți”⁴⁹⁶. Mai mult ca atât, nici în baza dreptului rațional aprecierea juridică, în realitate, nu poate fi unanimă, dat fiind faptul că fiecare individ este, mai mult sau mai puțin, original. În consecință, „se stabilește o medie de înțelegere juridică a oamenilor în societate”, care se exprimă prin dreptul pozitiv. În cazul în care toți ar formula aceleași aprecieri juridice asupra situațiilor de fapt în baza dreptului rațional, în cazul în care nu s-ar putea naște niciun fel de discuții în contradictoriu, „dreptul pozitiv s-ar confunda cu cel rațional”. Concluzia formulată de M. Djuvara, în acest sens, este că „un drept

⁴⁹³ Djuvara M. *Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică*. București, Tip. Universul, 1942, în: Mircea Djuvara, *Eseuri de filosofie a dreptului*, Editura Trei, București, 1997, ISBN 973-98034-7-4, P. 284

⁴⁹⁴ Piuitu, Dumitru-Viorel. *op.cit.*, p. 147

⁴⁹⁵ Djuvara M. *Teoria generală a dreptului. Drept rațional, izvoare, drept pozitiv.*, Editura ALL BECK, București, 1999, ISBN 973-9435-26-2, pag. 520-523

⁴⁹⁶ *Ibidem*, pag. 593

rațional perfect și deplin înțeles ar fi de la sine obligatoriu, fără să mai poată interveni dreptul pozitiv”⁴⁹⁷.

O altă perspectivă asupra clarificărilor privind dreptul rațional este cea care se referă la **dependența dreptului de faptele sociale**. Împărtășind teza școlii istorice a dreptului, precum că instituțiile juridice trebuie să varieze în loc și în timp, M. Djuvara va avansa, pentru a susține că fiecare fapt social trebuie să suporte o apreciere juridică specifică, după cum, de exemplu, fiecare contract are alte efecte, în dependență de împrejurările particulare și voința specială a părților. Astfel, M. Djuvara înaintează ideea extinderii tezei individualizării, admisă în dreptul penal, la toată știința juridică. Dreptul, în toate aspectele sale, se află obligatoriu în legătură cu faptele sociale, modelându-se după acestea și adaptându-se lor⁴⁹⁸. Această perspectivă relevă că dreptul trebuie să evolueze în paralel cu evoluția faptelor sociale, iar conținutul lui material diferă la societăți din diferite timpuri. Chiar dacă litera legii rămâne aceeași, totuși aplicarea poate fi diferită: „Dreptul nu este un produs abstract al rațiunii noastre, ci este, dimpotrivă, o excrescență lentă, de-a lungul istoriei, din date concrete. El se constituie în mod organic, în evoluția istorică, dând ceea ce numim conștiință juridică a unui popor, specifică lui”⁴⁹⁹. Ideile generale ale dreptului se fundamentează pe fapte concrete. Rezultă că instituțiile juridice sunt obligatoriu diferite de la stat la stat. Așadar, legea generală a evoluției sociale, în orice variantă a sa, trebuie să aibă corelație și în evoluția dreptului: fie dezvoltarea ramurilor dreptului, fie unificarea legislației pe plan național sau internațional⁵⁰⁰. M. Djuvara acceptă că dreptul poate fi influențat și de factorul rasial (biologic), dar acesta nu determină realitățile sociale, la fel ca și factorii mediului geografic sau realitățile psihologice.

Altă dimensiune, ce vine să susțină logica noastră de abordare, este perspectiva **rațională asupra justiției și universalitatea acesteia**. Universalitatea și necesitatea ideii de justiție nu pot fi extrase nici din natura biologică a omului, nici din motivele sale psihologice sau sociologice concrete, ci, în exclusivitate, din esența rațională, logică a condiției omenești. Absolutul însă în viața juridică duce la injust și la arbitrar. Aceasta este „tragedia eternă a dreptului, care niciodată nu se poate realiza pe deplin”⁵⁰¹. Există norme individuale alături de normele generale, a căror modificare poate fi impusă de împrejurări, gradul de generalitate conformându-se principiului logic al identității și diferențierii, iar fiecare din cele două categorii de norme condiționându-se

⁴⁹⁷ *Ibidem*, pag. 512

⁴⁹⁸ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*, în „Analele Facultății de Drept București”, 1941, nr. 1-2, p. 58-59

⁴⁹⁹ Djuvara, M. *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*, v. III, București, Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, p. 23

⁵⁰⁰ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*, în „Analele Facultății de Drept București”, 1941, nr. 1-2, p. 60

⁵⁰¹ Djuvara, M. *Puterea legiuitoare*, în *Noua constituție a României*, București, Cvltvra Națională, f.a., p. 90

reciproc⁵⁰². În timp, dreptul variază de la o societate la alta și de la o perioadă istorică la alta, însă aceasta nu înseamnă că actul, valoarea și norma juridică sunt relative și subiective, fapt ce se referă și la justiție. Dincolo de această diversitate a tipurilor de drept rămâne și se păstrează forma, ideea dreptului și a justiției, adică condițiile apriorice ale experienței juridice. Așa ajungem la o **altă problemă abordată** de M. Djuvara – problema posibilității cunoașterii juridice, încercând să descopere condițiile realizării ei.

Pentru a dezvolta **subiectul cunoașterii în materie juridică**, M. Djuvara încearcă să găsească explicații clare prin diverse incursiuni disciplinare și prin analize comparative, care scot în evidență caracterele specifice cunoașterii juridice și importanța acestora pentru teoria și practica juridică. M. Djuvara apreciază că în etică constituirea cunoștințelor despre valori – morale sau juridice – sunt deduse din experiență, sunt rezultatul constatărilor individuale. Formarea sistemului de cunoștințe, în principiu, sunt guvernate de aceeași manieră, indiferent de obiectul realității la care se referă. După M. Djuvara, experiența juridică „se situează în timp și în spațiu numai prin activitățile sociale pe care ea le apreciază juridicește: sunt în timp și în spațiu numai realitățile sociale respective; spațiul și timpul nu sunt în drept, cum sunt în natură, condiția *a priori* directă a cunoștințelor respective [...]. În drept [...] persoanele se individualizează, dar nu prin ideile de spațiu și timp, ci prin **ideea drepturilor și obligațiilor lor**, căci acestea le delimitează între ele și le leagă totodată unele de altele: ideile de drept și obligație joacă astfel [...] același rol ca cele de spațiu și timp în cunoștințele despre natură”. Principiile ca generalizări de elemente de fapt sau generalizări de aprecieri juridice „nu au nicio valoare decât în raport cu cazurile particulare inițiale, din care au ieșit, cu cazurile individuale, și de aceea trebuie mereu controlate, adică mereu puse la punct, pentru ca nu cumva vreodată să ducă la relațiuni concrete nedrepte între oameni”⁵⁰³.

În contextul acestei aprecieri, al modului în care Djuvara tratează subiectul cunoașterii în drept, chiar dacă raționalismul juridic este atât de pronunțat, totuși este important să completăm și cu contribuția adusă **analizei experienței în drept**. În general, o experiență constă într-o primă raportare prin diferențiere la actul de cunoștință și apoi în diferențieri succesive, prin alte raporturi noi stabilite de cunoștința rațională, în interiorul obiectului inițial și actual de cunoaștere, indiferent dacă vorbim de științele naturii sau de etică. Deosebirea este că, în primul caz, prima raportare se face la obiectul actului inițial de cunoaștere, iar în al doilea caz – la subiectul acestuia, la activități sociale în individualitatea lor⁵⁰⁴.

⁵⁰² Djuvara, M. *În jurul noțiunii juridice de drept subiectiv și de obligații*, București, Tip. Universul, p. 8

⁵⁰³ Djuvara, M. *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*, v. II, București, Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, p. 376

⁵⁰⁴ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*, în „Analele Facultății de Drept București”, 1941, nr. 1-2, p. 87-88

Opțiunea pentru o **sistematizare a cunoașterii juridice**, M. Djuvara o evaluează și din punct de vedere al cadrului metodologic utilizat. Pe această linie de apreciere a avantajelor ori dezavantajelor metodelor utilizate se va expune cu rezerve față de metoda deductivă, arătându-și preferința pentru o deducție „temperată”. Orice principiu general sau instituție generală a dreptului pozitiv este rezultatul unei evoluții istorice, al unei experiențe juridice particulare. Generalizarea, ca atare, se face prin abstracție, adică prin extragerea din date particulare a elementelor comune, pentru a genera noțiuni, motiv pentru care noțiunile generale nu pot cuprinde mai mult decât datele particulare, ci, dimpotrivă, întotdeauna cuprind mai puțin. Dar, în același timp, experiența naturii nu are nimic juridic, chiar și în sociologie.

Caracterizând experiența juridică, M. Djuvara prezintă natura specifică a acesteia. **Experiența juridică** cuprinde, ca și experiența morală, un *Sollen* aplicat la un *Sein*. Acestea se deosebesc numai prin faptul că normele juridice reglementează acțiunile externe ale oamenilor, în timp ce morala reglementează așa-numitele acțiuni interne ale acestora. Pentru a avea caracter juridic, o experiență trebuie să suporte o apreciere de drept. Altfel spus, în orice situație, când o activitate socială este supusă unei aprecieri juridice, avem o experiență juridică. Experiența în drept, dacă ea există, trebuie să cuprindă – într-o formă actuală, obiectivă și individualizată – caracterul juridic al unei aprecieri imperative, caracter pe care îl regăsim în normele generale ale dreptului. De exemplu, o cutumă nu se afirmă printr-o simplă succesiune de fapte, ci numai prin aprecierea juridică a acestei cutume⁵⁰⁵. Experiența juridică reprezintă, mai întâi, o elaborare rațională prin punctul de vedere juridic dinainte stabilit, pe care ea îl realizează, și apoi – prin aplicarea lui la o realitate socială⁵⁰⁶. Atunci când juristul are o îndoială în privința soluției într-o speță, el trebuie să descompună speța respectivă în elementele ei, să dea fiecărui element o apreciere juridică, pentru ca apoi să le recombine și să obțină o soluție sigură a speței. Această activitate o desfășoară zilnic instanțele și, ca atare, este o aplicare a metodei analitice, recomandate de Descartes în știință. La fel ca și realitatea fizică, realitatea experimentală juridică este o complexitate infinită – atât prin posibilitatea nelimitată de descompunere, cât și prin legăturile fiecărei realități juridice cu multe altele din aceeași societate. Aceste relații nu sunt niciodată toate actualizate, dar ansamblul lor face ca conștiința noastră reală să avanseze, altfel nu ar fi posibilă nicio cunoștință individuală. Orice fenomen juridic întrunește în sine influențele tuturor celorlalte fenomene juridice într-o societate dată. Experiența juridică este ceva dinamic, o construcție rațională care tinde spre un ideal.

⁵⁰⁵ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*, în „Analele Facultății de Drept București”, 1941, nr. 1-2, p. 91-92

⁵⁰⁶ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*, în „Analele Facultății de Drept București”, 1941, nr. 1-2, p. 94-95

Dar experiența juridică nu se limitează la suprapunerea unui punct de vedere juridic peste cel social. Mai trebuie încă să formăm din activitatea socială, pe care experiența brută ne-o prezintă, o activitate pur juridică, pentru a forma ideile unor realități juridice și ale calităților acestora. Deși aderă – pe anumite dimensiuni ale analizelor – și la școala sociologică franceză (reprezentant de bază – E. Durchein), la ideea ireductibilității realităților sociale, conform căreia realitățile sociale derivă numai din realități tot sociale, precum și la ideea „echivocului explicării realităților sociale prin natura omului”, M. Djuvara afirmă însă că, în ultimă instanță, perspectiva dreptului este alta decât perspectiva sociologiei. Fenomenul juridic este ireductibil și autonom prin aceea că presupune „alteritatea”, adică existența multiplicată a celorlalți care au drepturi și obligații egale. În acest caz, din perspectiva dreptului, realitatea juridică nu mai e considerată ca derivând din activitățile sociale și condiționând fapte tot sociale, ci ca produsă prin actul liber al unei persoane și având efecte numai juridice. Astfel, îi atribuim unei persoane, numită subiect, valori pur juridice, prin drepturi și obligații, în dependență de care îi afirmăm calitatea, proprietatea sau starea⁵⁰⁷.

Mai mult ca atât, experiența juridică este condiționată de existența anumitor elemente logice, printre care se remarcă:

- ideea de drepturi și obligații, care delimitează persoanele între ele și, totodată, le leagă unele de altele (corespunde ideii de spațiu și timp, care delimitează și leagă obiectele în lumea fizică);
- ideea de libertate, care oferă liniștea și posibilitatea de a avea siguranța în social;
- ideea etică de dreptate și justiție, care reprezintă perfecțiunea ideală a relațiilor dintre persoane, are un caracter absolut și este schema ideală pentru **societatea juridică**, care, chiar dacă nu se va realiza pe deplin niciodată, reprezintă punctul de atracție spre care tinde orice cunoștință juridică în mod obligatoriu.

Experiența juridică servește conștiinței ca bază pentru formarea prin abstracție a noțiunilor juridice generale. A nega experiența în drept înseamnă a nega existența științei dreptului, care există numai în măsura în care se întemeiază pe experiența proprie. Din aceste raționamente reiese M. Djuvara, atunci când dă dreptate pozitivismului ce fundamentează cunoștințele noastre din știință pe experiență. Însă M. Djuvara critică pozitivismul pentru faptul că cercetează însăși noțiunea de experiență, și nu justifică afirmația sa fundamentală, din acest motiv ajungând la consecințe inadmisibile⁵⁰⁸.

⁵⁰⁷ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*, în „Analele Facultății de Drept București”, 1941, nr. 1-2, p. 98-99

⁵⁰⁸ Djuvara, M. *Precis de filosofie juridică*, în „Analele Facultății de Drept București”, 1941, nr. 1-2, p. 102-103

Din acest punct de vedere, dreptul pozitiv se prezintă a fi o tentativă mai reușită sau mai puțin reușită de a stabili, printr-o metodă rațională, care trebuie să fie cu adevărat natura relațiilor dintre oameni, luând în considerare toate modificările circumstanțelor de fapt. Această tentativă se poate realiza fie în conștiințele individuale, fie ca fenomene sociale, și toate ideile care apar, în acest sens, referitor la ceea ce este drept sau nedrept pot fi mai reușite sau mai puțin reușite⁵⁰⁹. Condițiile *sine qua non* ale oricărei **cunoștințe juridice sunt experiența juridică și ideea de justiție** care o determină. Ideea de justiție, în procesul cunoașterii juridice, reprezintă valoarea absolută și obiectivă de adevăr, care conferă fiecăreia din cunoștințele juridice valoarea de adevăr pe care o poate avea. Această idee directoare a tuturor cunoștințelor juridice are ca obiect totalitatea absolută a experiențelor sociale corespunzătoare. În pofida faptului că din această totalitate ideală este cunoscută doar o mică parte, toate cunoștințele juridice, chiar și limitate, cuprind ca „pură directivă logică a adevărului juridic, ideea de justiție”. Deci nu este posibil să ai o experiență juridică absolut perfectă. Până și divergențele de păreri, în mare măsură, se datorează faptului că fiecare om are din viața lui o experiență diferită de cea a altor oameni. Însă, în pofida cunoștințelor noastre juridice limitate, noi tindem spre ideea de justiție. Fără experiența juridică și fără ideea de justiție, nu am putea avea o cunoștință juridică, iar știința dreptului nu ar putea fi formată. Astfel, **justiția apare ca una din cele mai înalte exigențe ale rațiunii pure**⁵¹⁰.

După cum s-a mai menționat, cunoștința juridică cuprinde două elemente distinctive: simpla constatare a faptelor și aprecierea acestora. Anume aprecierea modifică natura faptelor și le ridică la nivel juridic. Însă în legătură cu aceasta apare întrebarea dacă aprecierea juridică poate avea o valoare obiectivă. De răspunsul la această întrebare depinde posibilitatea înțelegerii dreptului și fundamentarea lui ca disciplină științifică⁵¹¹.

Constatările lui Dumitru-Viorel Piuitu relevă că, la M. Djuvara, obiectivitatea cunoștințelor juridice depinde de faptul dacă ele sunt conforme cu elementele unor aprecieri raționale de drept⁵¹². M. Djuvara consideră că în orice societate, în afara dreptului pozitiv, există și un alt drept, care permite evaluarea obiectivă a faptelor juridice, și acesta este dreptul rațional. Dreptul pozitiv cuprinde regulile de comportament recunoscute și urmate ca efectiv valabile într-o societate, iar

⁵⁰⁹ Djuvara, M., *Le fundement de l'ordre juridique positif en droit international*, Paris, Libr. De la Societe du Recueil Sirey, 1939, p. 10-12

⁵¹⁰ Djuvara, M. *Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică*. București, Tip. Universul, 1942, p. 62

⁵¹¹ Mărgineanu, V. Dimensiunea rațională a dreptului și drepturilor din perspectiva lui Mircea Djuvara, În: *Statul, securitatea și drepturile omului în era digital, Materialele conferinței științifico-practice internaționale*, Chișinău, CEP USM, 2022, ISBN 978-9975-159-32-6, pp. 279-291, p. 287

⁵¹² Piuitu, Dumitru-Viorel. *op.cit.*, p. 146

dreptul rațional reprezintă categoriile juridice și principiile pe care se întemeiază dreptul pozitiv⁵¹³. Obiectivitatea pretinsă a principiilor dreptului rațional impune necesitatea fundamentării acestuia pe acel principiu care guvernează raționalul – principiul logic al identității și contradicției, care stipulează că „din două enunțuri care ar fi contradictorii, înțelegem îndată că unul trebuie, în mod necesar, să fie neadevărat”⁵¹⁴.

Nu este trecut cu vederea nici subiectul care se referă la natura **adevărului juridic**, subiect discutabil din mai multe perspective. În vederea clarificărilor, M. Djuvara atribuie caracterul de adevăr obiectiv aprecierilor juridice care urmează aplicarea ideii de justiție. Pentru a-și argumenta afirmația, gânditorul arată procedeul prin care se formează obiectivitatea judecăților morale și juridice. Obiectivitatea este datorată unei activități creatoare, numită dialectică. Aceasta procedează prin diferențieri succesive și neîntrerupte, iar rezultatele conduc la ideea de adevăr.

În raport cu ideea de adevăr trebuie să apreciem obiectul și subiectul, în calitate de centre de coordonare a unor raporturi logice, fiecare ducând la o interferență de relații. Or, orice act de cunoaștere se realizează sub forma unei relații în care termenii relației sunt, la rândul lor, tot relații. Ordonând relațiile în unități tot mai vaste și mai complexe, gândirea creează ordine de realități cunoscute. Creațiile dialectice apar legate logic între ele și, totodată, cu celelalte cunoștințe date. În această situație, este posibilă realizarea unei concordanțe a cunoștințelor, dar și anumite identități de principiu. Potrivit acestei concepții, adevărul reprezintă coerența sistematică a tuturor cunoștințelor, ordinea lor rațională, lipsa oricărei contradicții. După M. Djuvara, așa cum afirmăm că o realitate constatată există, deoarece constatarea nu contrazice **cunoașterea noastră efectivă**, cu același succes putem afirma că o acțiune este, pentru că scopul ei nu intră în contradicție cu scopurile celorlalte acțiuni ale oricui. Astfel, se impune concluzia ***că justiția, care reglementează acțiunile externe ale oamenilor, capătă un fundament la fel de obiectiv ca și fundamentul care constituie baza afirmațiilor despre realitate.***

Așadar, dreptul este o creație obiectivă a gândirii, care urmărește prin ideea de justiție coerența logică a scopurilor ce ghidează acțiunile practice din societate. Realizările succesive ale gândirii care urmează legile dialectice sunt realitățile juridice aflate în continuă evoluție. Cunoștința juridică are aceeași valoare obiectivă ca și aceea a științelor exacte. Obiectul ei are însă o realitate proprie, și de aceea forța nu se poate confunda cu dreptul.

⁵¹³ Djuvara, M. *Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică*. București, Tip. Universul, 1942, în: Mircea Djuvara, *Eseuri de filosofie a dreptului*, Editura Trei, București, 1997, ISBN 973-98034-7-4, P. 283

⁵¹⁴ *Ibidem*, P. 284

În plan cognitiv, cunoașterea științifică este superioară cunoașterii empirice, dar ea nu are capacitatea de a fi autosuficientă în parcursul său spre adevărul juridic. Prin această conștientizare a consecvenței cunoașterii dreptului prin multiplele surse și activități, dar prioritar prin contribuții ale rațiunii umane, se va reuși constituirea științei juridice adevărate, care exprimă „o formă de putere cu două caracteristici: acțională și cognitivă”⁵¹⁵, ce revendică experiența juridică conformă ideii de justiție, fără de care nici cunoașterea dreptului și, cu atât mai mult, nici știința dreptului nu ar fi posibile.

4.3. Concluzii la capitolul 4

1. Traseul analizelor realizate în intenția de a identifica elementele ce contribuie la configurarea caracterului rațional al dreptului din perspectiva autorilor din perioada interbelică indică un parcurs de consolidare continuă a prezenței raționalității în drept și a necesității menținerii în vizor a perspectivei logice asupra dreptului.

2. În acest exercițiu al structurării conceptual-teoretice și metodologice, M. Djuvara se remarcă printr-o rigoare distinctă și o atitudine critică remarcabilă, ce depășește maniera actuală de tratare a dreptului în calitate de sistem coerent și complex, conturându-se și o tendință de neglijare a unor principii esențiale de logică și a principiilor metodologice, care oferă rigoare domeniilor științifice.

3. Printre aspectele esențiale care consemnează ancorarea în actualitate a opiniilor dezvoltate de către M. Djuvara sunt cele care indică rigorile raționale și dependențele sociale de care trebuie să se țină cont în activitatea de legiferare, care, în afara unui minimum de raționalitate și de consecvență, vor avea efecte opuse celor dorite.

4. Formularea exigențelor dreptului rațional se canalizează într-o perspectivă de realizare a justiției, care se prezintă în calitate de valoare centrală atât în știința dreptului, cât și în activitatea practică.

5. Din perspectiva dezvoltării științei juridice, accentul pus pe necesitatea unei cunoașteri pertinente a dreptului prezumă o abordare diversificată, dar și o concomitență a cercetărilor din materii separate, prin viziuni de ansamblu, generalizante, pornind de la anumite coordonate de bază care ar putea fi identificate în abordările retrospective ale dreptului, încadrat în realități sociale concrete, și nu abstracte.

6. Formula în care se încadrează sistemul de gândire al lui M. Djuvara în realitatea actuală ar putea fi apreciată din perspectiva calității de sistem integrat, de natură epistemică, datorită

⁵¹⁵ Mihai, Gh. *Fundamentele dreptului I-II*, București: Editura ALL BECK, 2003, 592 p., ISBN 973-655-318-3, p. 29-30

analizelor și structurării mecanismelor de cunoaștere juridică, formulării metodelor de cunoaștere, structurării formelor de raționare și argumentare, abordării convergente a cunoașterii teoretice cu cea empirică etc.

7. Structurarea modelului teoretic de elaborare a legilor, conjugată într-un tot unitar cu cunoașterea juridică, cu experiența juridică și cu justiția, indică dependența științei juridice de calitatea cunoașterii juridice, de experiența juridică și de ideea de justiție practică.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Rezultatele științifice noi obținute, ca urmare a cercetărilor efectuate, și-au găsit reflectare în: identificarea și analiza perspectivelor de abordare a raționalității și raționalizării drepturilor și dreptului în gândirea juridică românească interbelică; stabilirea fundamentelor raționale ale dreptului în gândirea juridică interbelică; analiza dreptului prin prisma interdependențelor conceptuale de rațiune, morală, justiție (de la V. Iordăchescu până la M. Djuvara); evidențierea unor elemente particulare din perspectiva raționalizării conceptual-științifice a dreptului la doctrinarii români din perioada interbelică; argumentarea necesității cercetării dreptului din perspectiva raționalității; tratarea fundamentelor raționale ale dreptului din ipostaza unei științe juridice actuale; determinarea contribuției doctrinarilor din perioada interbelică la combaterea abordărilor pozitivistice și la promovarea principiilor universale ale dreptului; depistarea conexiunilor dintre gândirea doctrinară românească din perioada interbelică și gândirea juridică europeană și mondială în aspectele ce privesc fundamentele dreptului și rolul acestuia în viața socială.

În legătură cu faptul că obiectivele tezei au fost realizate, iar problema științifică formulată, importantă din punct de vedere al cercetării teoretice și al evaluărilor practice, a fost demonstrată prin raportare la ipoteza cercetării, deducem următoarele **concluzii**:

1. Doctrinarii cercetați în cadrul prezentului studiu au abordat raționalitatea dreptului și a drepturilor prin prisma doctrinei jusnaturaliste, contrar tendințelor timpului în care au activat, dominat de pozitivism. Mai mult ca atât, aceste abordări nu au fost superficiale ori ne semnificative, ci au avut un rol decisiv, apreciem noi, în combaterea abordărilor pozitivist-etatiste. Au fost demolate concepțiile privind autolimitarea statului și voluntarismul acestuia. Anume datorită unor asemenea gânditori ca cei prezentați în această cercetare doctrina pozitivistă a fost nevoită să-și revizuiască fundamentele, ca, într-un final, să accepte raționalitatea dreptului, ce-i drept, într-o altă abordare decât cea jusnaturalistă.

2. Spre deosebire de parcursul ulterior al științei juridice, doctrina juridică interbelică se caracterizează printr-o abordare complexă, multidimensională și interdisciplinară asupra problemelor realității juridice. Prin efortul unor doctrinari de factură interdisciplinară (E. Speranția, C. Stere, D. Drăghicescu), se stabilește modul de conectare a dimensiunii juridice cu multiple aspecte dimensionale sociale, având ca punct de reper raționalitatea. Perspectiva analizelor, asumată de reprezentanții perioadei interbelice, este prioritar interdisciplinară, datorită multiplelor eforturi de apropiere a subiectelor de cercetare, dar și a domeniilor de dezvoltare. Cel puțin, traseul *drept – morală – logică* este unul expres și prezent în doctrina autorilor prezentați în

cercetare, care stabilesc cele două condiții ideale de manifestare a dreptului – *logicitatea și justiția*. Opțiunea exigențelor normative ale standardelor de acțiune nu au încetat nici pentru un moment de a avea relevanță pentru societăți, dar ele își au originea și decurg din rațiunea de a fi a persoanei și a dreptului. Această abordare interdisciplinară a deschis noi perspective în cercetarea fenomenului juridic, perspective care nu sunt epuizate nici astăzi. [Capitolul III (3.1.; 3.2), Capitolul II (2.1.)]

3. Ca urmare a realizării prezentului studiu, ne convingem o dată în plus că tehnica juridică nu-și poate realiza scopurile, fără a avea la bază raționalitatea în calitate de principiu fundamental, spunem noi, al dreptului. Raționalitatea este indispensabilă nu doar în procesul de elaborare a dreptului, dar și în procesul de interpretare și realizare a acestuia.

4. Este necesară ridicarea raționalității la nivel de principiu fundamental al dreptului. În acest caz, avem posibilitatea să asigurăm respectarea și executarea normelor dreptului pozitiv nu prin forța de constrângere a statului, fie și ipotetica ei aplicare, ci prin bunăvoința exclusivă a subiecților de drept. Într-adevăr, în cazul în care normele dreptului pozitiv vor avea la bază raționalitatea, adică vor fi conforme dreptului rațional în calitate de ideal material pe care societatea și-l face, acestea vor primi o putere și o eficacitate specială⁵¹⁶. Subiecții vor respecta și executa normele pozitive, fără nicio referire la sancțiune și la forța coercitivă a statului, dat fiind faptul că normele vor corespunde celor mai înalte aspirații ale societății, în general, și ale subiecților, în particular. Normele raționale și educarea subiecților vor duce la respectarea legii.⁵¹⁷ Evident, ar fi mult prea idealist și, poate, chiar utopic să afirmăm că o asemenea stare de fapt va cuprinde toți subiecții de drept fără excepții. Există la om o necesitate naturală, înnăscută, de a se supune normelor, dar aceste norme trebuie să corespundă idealurilor și valorilor raționale în care el crede⁵¹⁸.

5. Concluziile formulate mai sus sunt pe deplin și în totalitate reflectate în conținutul cercetării. Astfel, tendința lui D. Drăghicescu de a stabili echilibrul dintre raționalism și umanism este direct dependentă de caracterul rațional al dreptului, iar demersul intelectual al lui Drăghicescu dovedește stabilirea identității și a finalității dreptului și moralei, datorită susținerii și promovării ideii de justiție, de egalitate și solidaritate, iar deosebirea dintre legea empirică și o

⁵¹⁶ Mărgineanu, V. Dimensiunea rațională a dreptului și drepturilor din perspectiva lui Mircea Djuvara, În: *Statul, securitatea și drepturile omului în era digital, Materialele conferinței științifico-practice internaționale*, Chișinău, CEP USM, 2022, ISBN 978-9975-159-32-6, pp. 279-291

⁵¹⁷ Mărgineanu, V. Repere ale raționalizării noilor realități sociale (D. Drăghicescu). În: *Materialele Conferinței științifice internaționale „Inegalități sociale în Republica Moldova. Premise ale constituirii clasei de mijloc.”*, Chișinău: Tipografia Centrală, 2017, pp. 362-368, ISBN 978-9975-9761-9-0

⁵¹⁸ Mărgineanu, V. Contribuția lui Eugen Speranția la cercetarea socio-filosofică a dreptului. În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova : Seria "Științe socioumanistice"*. Vol. 1. 2001. - Vol. 1. - P. 43-47. - Chișinău[sn], 2001, 496 p. ISBN 9975-70-029-2

lege științifică se atașează voinței persoanelor și capacității acestora de a conferi caracter rațional legilor juridice [Capitolul II (2.1.)].

6. Constatările lui V. Iordăchescu cu referire la existența unei crize în societate aduc după sine soluții, care justifică misiunea dreptului rațional ca singura cale de salvare și ieșire din starea de criză [Capitolul II (2.3.)].

7. M. Djuvara a reușit să creeze un sistem complet al științei dreptului, care a fost construit pe ipoteza raționalității dreptului. În acest sens, dreptul pozitiv, pentru a satisface necesitățile și așteptările societății, nu poate avea un alt fundament decât dreptul rațional, care are ca temei *ideea de justiție* - valoare centrală nu doar pentru știința dreptului, dar și pentru activitatea practică. Reactualizarea unor astfel de sisteme de gândire argumentează perspectiva în care trebuie dezvoltată știința juridică actuală, care trebuie să opteze pentru abordări integrate, ce exprimă structuri și mecanisme de cunoaștere juridică valorificate și validate în produsele gândirii juridice, în capacități de identificare a metodelor eficiente și adecvate abordărilor convergente dintre teoretic și empiric [Capitolul IV (4.1.; 4.2)].

Acestea, dar și alte concluzii formulate se regăsesc dezvoltate și argumentate în lucrările științifice și didactice ale autorului prezentei teze. **Contribuțiile personale ale autorului la soluționarea problemei investigate în lucrare** și-au găsit materializarea și în: (a) Identificarea și aducerea în circuitul științific juridic național a lucrărilor lui V. Iordăchescu, care era dat uitării, iar lucrările sale nu au fost supuse nici o dată unei analize și evaluări științifice. Grație cercetărilor efectuate de autorul tezei mai mulți autori au atras atenția și au inițiat și realizat cercetări orientate spre valorificarea operei lui V. Iordăchescu. (b) Efectuarea unei cercetări care reprezintă un studiu unicat ce plasează contribuția doctrinarilor din perioada interbelică pe axa fundamentării raționalității dreptului, conjugând într-o perspectivă unică abordări ale reprezentanților gândirii interbelice din spațiul românesc. (c) Cercetarea multilaterală a gândirii juridice românești din perioada interbelică sub aspectul raționalității dreptului și a drepturilor, menită să contribuie la soluționarea unor probleme teoretico-practice actuale în ceea ce privește fundamentele dreptului prin valorificarea realizărilor doctrinarilor din trecut. (d) Formularea și realizarea unor obiective originale ale cercetării, obiective care anterior nu au fost abordate în doctrina juridică. (e) Argumentarea necesității ridicării raționalității la nivel de principiu fundamental al dreptului.

În temeiul concluziilor generale, dar și al celor inserate în conținutul tezei, formulăm câteva **recomandări**, care urmăresc valorificarea realizărilor doctrinei juridice românești din perioada interbelică din perspectiva constituirii și consolidării fundamentelor raționale ale dreptului actual și a eventualei utilizări a acestora în argumentarea soluțiilor și a modalităților de abordare a unor probleme din cadrul științei juridice actuale:

1. Revizuirea formatului în care sunt plasate în programele de studii disciplinele teoretico-filosofice și includerea unor materii capabile de a dezvolta gândirea critică și abordarea complexă, necesare depășirii tratărilor predominant pozitivistice, și promovarea fundamentelor raționale ale dreptului, a valorilor morale și juridice. La moment, învățământul juridic, în opinia noastră, este excesiv de normativizat și standardizat, fapt ce nu permite cunoașterea dreptului în sine.
2. Elaborarea și implementarea unei strategii de pregătire a specialiștilor în domeniul creației legislative, în vederea depășirii abordărilor pozitivistice, și punerea în valoare a principiilor fundamentale raționale în procesul de creație legislativă. În acest sens, în cadrul Facultății de drept poate fi creat și dezvoltat proiectul centrului de creație legislativă, în care să fie cooptați specialiști, experți, capabili de a contribui la pregătirea profesională în această direcție.
3. Identificarea posibilităților privind perfecționarea și instruirea agenților care aplică legea (la o primă etapă, ar fi judecătorii) privind interpretarea și aplicarea legii, pornind de la principiul raționalității, adică în spiritul legii, și nu doar în litera legii.
4. Constituirea, în cadrul centrelor de cercetare naționale, a echipelor de cercetători, orientați spre realizarea studiilor și identificarea posibilităților de revigorare a abordărilor metodologice retrospectiv-prospective noi, întru valorificarea experienței doctrinare a trecutului, în măsura în care aceste experiențe pot fi utile în asigurarea reconceptualizării dreptului și depășirea crizei dreptului.
5. Fortificarea cadrului conceptual tematic al Teoriei generale a dreptului, prin plasarea – printre principiile generale – și a *principiului raționalității*, precum și prin dezvoltarea unui compartiment separat, care ar valorifica perspectivele de aplicare a raționalității în diverse materii juridice, cu accent pe aspecte practice.

Sugestii privind potențialele direcții de cercetare legate de tema abordată. În procesul de elaborare a prezentei teze, au fost identificate unele direcții de cercetare de perspectivă, care ar prezenta interes atât din punct de vedere teoretic, cât și din punct de vedere practic, cum ar fi:

- Raționalitatea ca fundament al dreptului – despre spiritul și litera legii;
- Raționalizarea soluțiilor juridice;
- Dezvoltarea sistemelor de abordare rațională a cercetărilor juridice;
- Valorificarea raționalității în depășirea crizei dreptului.

BIBLIOGRAFIE

1. ALCHOURRON, C. S. Raționamentul juridic *a fortiori* și *a pari*. În: *Logica și dreptul*. Coord. Drăgan Stoianovici, București: Paideia, 2015, 364 p., pp. 245-274, ISBN 978-606-78-100-6
2. ARAMA, E., CIOBANU, R. *Metodologia dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2011, 164 p. ISBN 978-9975-71-095-4
3. ARAMA, E., SAVU, I. *Controverse teoretice și aspecte practice ale interpretării dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2005, 169 p. ISBN 9975-70-545-6.
4. ARAMĂ, E. *Controlul constituționalității legilor: istorie și actualitate*. Chișinău: Universitatea de Stat din Moldova, 2000, 79 p. ISBN 9975-905-59-5.
5. ARAMĂ, E., COPTILEȚ, V. *Evoluția dreptului public pe teritoriul dintre Prut și Nistru în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Chișinău: Știința, 2003, 170 p., ISBN 9975-67-380-5
6. ARAMĂ, E., COCA, G. Reguli privind compatibilizarea interesului general cu dreptul de proprietate. În: *Revistă de drept public*, serie nouă, an. XIV (34). București, nr.1, 2008, pp. 19-24.
7. ARAMĂ, E. Interpretarea dreptului de proprietate – contribuții interbelice. În: *Analele științifice USM*. Facultatea de drept, serie nouă. 2000, nr.1, pp. 4-9.
8. AVORNIC, Gh. *Tratat de teoria generală a statului și dreptului*. 2 volume, Chișinău: Universitatea de Stat din Moldova, 2009-2010, 440 p., 580p. ISBN 978-9975-78-864-9.
9. AVORNIC, Gh, et al. *Tratat de teoria generală a statului și dreptului*. V. II, Iași: Vasiliana 98, 2016, 566 p., ISBN 978-973-116-442-5
10. AVORNIC, Gh., GRECU, R. C. Stere – profesor și rector universitar. În: *Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere*. / Conferința Științifică Internațională (2015; Chișinău). Iași: Vasiliana_98, 2016, p. 288-296, ISBN 978-973-116-503-5.
11. AVORNIC, Gh., GRECU, R. Opera juridică a lui Stere – tezaur științific nevalorificat. În: *Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere*. / Conferința Științifică Internațională (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, 2016, pp. 273-287, ISBN 978-973-116-503-5.
12. AVORNIC, Gh., GRECU, R. Anteproiect de Constituție-un ipotetic apogeu al realizării practice a viziunilor științifice ale lui C. Stere. În: *C. Stere scriitorul, publicistul* ,

- politicianul, juristul, omul*: Bibliografie – invitație la lecturi și investigații. Chișinău: Tipografia Centrală, 2011, 422 p. ISBN 9789975789875.
13. AVORNIC, Gh. *Teoria generală a dreptului*, Chișinău: Cartier, 2004, ISBN 9975-79-275-8.
 14. AVRIGEANU, T. *Categoria iuris. Știința dreptului ca știință politică*. București: Univers juridic, 2017, 128 p. ISBN 978-606-673-757-9.
 15. AVRIGEANU, T. Mircea Djuvara, Carl Schmitt și „constantele dreptului”. În: *Studii și cercetări juridice*, an 1 (57), nr. 3, iulie – septembrie 2012, București, pp. 243-258.
 16. BAGDASAR, N. Mircea Djuvara. În: *Istoria filosofiei moderne. Vol. V: Filosofia românească de la origini până astăzi*. București: Societatea Română de Filosofie, 1941, pp. 290-310
 17. BAGDASAR, N. *Istoria filosofiei moderne. Vol. V: Filosofia românească de la origini până astăzi*. București: Societatea Română de Filosofie, 1941, 805 p.
 18. BALMUȘ, P. Constantin Stere: Reconsiderări, reconstituiri. În: *Basarabia*, nr. 1-3, 2000.
 19. BALTAG, D. Idealul social de justiție. În: *Edificarea statului de drept. / Materialele conferinței științifico-practice*, Chișinău, 26-27 septembrie, 2003/Transpers International – Moldova, Uniunea Juriștilor din Moldova. Chișinău: Bons Office, 2003, pp. 109-115, ISBN 9975-9776-2-6
 20. BANU, I. *Heraclit din Efes*. Cluj: Întreprinderea Poligrafica, 1962. 382 p.
 21. BARBORIC, V.H., MARQUES, F.C., PABEL, K. *Mecanisme de verificare a integrității judecătorilor în procesul selecției și promovării în sistemul judecătoresc din RM* [online]. [citat 12.12.21]. Disponibil: <https://rm.coe.int/eccd-mld-tp3-mechanisms-for-integrity-checking-of-judges-ro/1680a2ff3d> ;
 22. BĂDESCU I., DUNGACIU, D., BALTASIU R. *Istoria sociologiei. Teorii contemporane*. București: Editura Eminescu, 1996, 704 p. ISBN 973-22-0518-0.
 23. BĂDESCU, M. Contribuții românești la dezvoltarea filosofiei dreptului în ultima sută de ani – Vălimărescu, Ionașcu, Pandrea, Drăghicescu, Speranția, Djuvara. În: *Dreptul românesc la 100 de ani de la Marea Unire. Dimensiuni și tendințe. / Comunicări prezentate la sesiunea anuală de comunicări științifice*, Academia Română, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”, București, 20 aprilie 2018, pp. 182-197. ISBN CD: 978-606-39-0247-5.
 24. BĂDESCU, M. Pledoarie pentru filosofia dreptului. În: *Revista de Științe Juridice*, Număr special dedicat aniversării a 70 ani a Domnului Profesor Gheorghe Dănișor, nr. 1/ 2015, București: Universul Juridic, 2015. pp. 95-102, ISSN: 1454-3699

25. BĂDESCU, M. *Filosofia dreptului în România interbelică*. Craiova: Editura Sitech, 2015, 373 p., ISBN 978-606-11-4618-5
26. BĂDESCU, M. *Introducere în filozofia dreptului*, București: Lumina Lex, 2003, 398 p. ISBN 973-588-673-1.
27. BĂDESCU, P. *Titulescu-vizionar și precursor al edificării Europei Unite*. [online] [citat 10.12.2021]. Disponibil: <https://www.geopolitic.ro/2018/11/nicolae-titulescu-vizionar-si-precursor-al-edificarii-europei-unite-2/>
28. BĂDESCU, V.-S. Știința juridică românească și problemele ei actuale. În: *Studii și comunicări /DIS*. Vol. XI, 2018, p. 359-397, ISSN: 1844-9220.
29. BERCEANU, B. Aspecte juridice din opera lui Dumitru Drăghicescu. În: *Studii de drept românesc*, an 6(39), nr. 4, octombrie-decembrie. București, 1994, p. 309-405, ISSN 1220-5427
30. BERCEANU, B. *Universul juristului M. Djuvara*. București: Ed. Academiei Române, 1995, 244 p. ISBN 9732-27-0494-2.
31. BERINDEI, D. Constantin Stere, exponent al națiunii române. În: *Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere*. / Conferința Științifică Internațională (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 21-27. ISBN 978-973-116-503-5
32. BOBÎNĂ, Gh. *Istoria filosofiei românești*. Vol. II, Chișinău: Artpoligraf, 2018. 302 p. ISBN 978-99750108-42-3.
33. BOBÎNĂ, Gh. Actualitatea doctrinei poporaniste a lui Constantin Stere. În: *Constantin Stere – prozator, publicist, jurist și om politic. 150 ani de la naștere*. / Conferința științifică internațională, 1 iunie 2015. Chișinău. Iași: Editura Vasiliana_98, 2016, pp.329-338. ISBN 978-973-116-503-5.
34. BOBÎNĂ, Gh. Constantin Stere – doctrinar al poporanismului. În: *Convergențe spirituale Iași – Chișinău. De la frați la frați*. 2016, nr.10-11, Iași, pp.45-50. ISSN 2343-9661.
35. BOBÎNĂ, Gh. Filosofia românească contemporană în context european și valorificarea ei în Republica Moldova. În: *Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere*. Chișinău: Artpoligraf, 2019, pp.75-154. ISBN 978-9975-108-75-1.
36. BOIA, L. *Germanofilii. Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*. București: Humanitas, 2010, 375 p., ISBN 978-973-50-2635-6
37. BOTEZ, D. Profesorul Stere. În: *Omagiu postum lui C. Stere / Viața Românească*, anul XXIX, nr.1-3, 1937, pp. 110-112.

38. BOTIS, T. *Dicționarul teologilor români*. [online] [citat 18.03.2022]. Disponibil: https://faculty.go.ro/ro/Ionut-laptop/_Nesortate/ROMixt2/Carti/dto/ValeriuIordacescu.html
39. CĂPREANU, I. *Eseul unei restituiri: C. Stere. Un militant și teoretician al luptei pentru emancipare socială și națională*. Iași: Junimea, 1988, 439 p.
40. CIOBANU, R. Abordări interdisciplinare asupra valorii sistemului social normativ la V. Iordăchescu. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, nr. 2(162), 2013, p.27-40, ISSN 1957-2294.
41. CIOBANU, R. *Filosofia dreptului*. Chișinău: Artpoligraf, 2014. 171 p. ISBN 978-9975-933-45-2.
42. CIOBANU, R. Învățământul juridic de la Stere la noi. În: *Academos*, Nr.2, 2015, pp. 25 – 30, ISSN 1857-0461
43. CIOBANU, R. *Logica Juridică*. Chișinău: CEP USM, 2015. 278 p. ISBN 978-9975-71-613-0.
44. CIOBANU, R. *Metodologia interdisciplinară în reconstrucția paradigmatică a dreptului* [online]. Teza de habilitat. Chișinău, 2021. [citat 18.03.2022]. Disponibil: http://www.cnaa.md/files/theses/2021/56991/rodica_ciobanu_thesis.pdf
45. CIOBANU, R. Modelul culturii gândirii juridice raționale în perioada interbelică. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, nr. 3(181), 2019. pp.292-294. ISSN 1957-2294.
46. CIOBANU, R. De la controverse practice spre reconstrucție paradigmatică a dreptului. În: *Realități și perspective ale învățământului juridic național*. 01-02 octombrie, 2019. Chișinău: USM, 2020. pp. 75-89. ISBN 978-9975-149-80-8.
47. CIOBANU, R. Nevoia de „MIT” în știința dreptului. În: *Educația din perspectiva valorilor*. Cluj Napoca: Eikon, 2018. pp. 123-129. ISBN 978-973-757-730-6.
48. CIOBANU, R. Omul cetățean între public și privat din perspectivă kantiană. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 20 noiembrie 2014. Chișinău: UnAȘM, 2015, pp. 22-32. ISBN 978-9975-3036-7-5.
49. CIOBANU, R. Soluții simple la probleme complexe. Interdisciplinaritate și raționalitate în drept. În: *Sănătate, medicină, bioetică în societatea contemporană: studii inter și pluridisciplinare*. 16-17 octombrie 2018. Chișinău: USMF „N. Testemițanu”. 2018, pp.148-158. ISBN 978-9975-82-119-3.
50. CIOBANU, R. Standards of efficiency in reconceptualizing the professionalism in law. În: *Revista Institutului Național al Justiției*. 2020, nr.3 (54), pp.39-48. ISSN 1857-2405.

51. CIOBANU, R., ROȘCA, M. Dimensiuni multiculturale ale individualității la C. Stere. În: *Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere. / Conferința Științifică Internațională (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 358-369. ISBN 978-973-116-503-5.*
52. CIUCĂ, L.-B. Tradiție și evoluție în doctrina juridică națională. Comunicare prezentată la Sesiunea științifică a Institutului de Cercetări Juridice, În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. București: 2014, pp. 216-224, ISBN 978-606-673-349-6.
53. CÎMPEAN, D. Etic și juridic la Eugeniu Speranția. în: *Saeculum*, anul XII (XIV), serie nouă, nr. 1-2 (35-36), 2013, pp.116-121. ISSN 1221-2245.
54. COLESNIC, I. *În culisele istoriei: Duetul pedagogic al fraților Iordăchescu* [online] Timpul.md, 21 octombrie 2013, ora 05:02. [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://www.timpul.md/articol/in-culisele-istoriei-duetul-pedagogic-al-frailor-iordachescu-49968.html>
55. *Combaterea dezinformării online: o abordare europeană* [online]. COM(2018) 236, Bruxelles, 26.4.2018. [citat 14.03.2022]. Disponibil <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0236;>
56. COMMAILE, J., DUMOULIN, I., ROBERT S. (coord.) *Juridicizarea politicului*. Iași: Institutul European, 2012, 261 p. ISBN 978-973-611-905-7.
57. CONSTANTINESCU, V. Precizări preliminare la studiul sistemului sociologic al lui Dumitru Drăghicescu. În: *Viitorul social*, nr. 1, 1972, p.65-76.
58. CONSTANTINESCU, V. *Sistemul sociologic al lui Dumitru Drăghicescu*, București: Ed. Academiei RSR, 1976.
59. *Constituția Republicii Moldova*, adoptată la 29.07.1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1994, nr.1
60. COSTEA Ș., CRISTEA, I., DUMITRESCU, D., LARIONESCU, M., STANCIU, L., TĂNĂSECU, F. *Istoria sociologiei românești*, București: Ed. Fundației România de mâine, 2006, 416 p., ISBN 978-973-725-673-7.
61. CRAIOVAN, I. *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*. București: Pro Universitaria, 2019, 577 p. ISBN 978-606-1048-7.
62. CRAIOVAN, I. *Introducere în filosofia dreptului*. București: Ed. All Beck, 1998, 296 p. ISBN 973-9435-01-7.
63. CRAIOVAN, I. *Ipostazele justiției*. București: Univers juridic, 2012, 296 p. ISBN: 978-973-127-806-3.
64. CRAIOVAN, I. *Metodologia juridică*. București: Universul juridic, 2005.

65. CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetare științifică în domeniul dreptului*. București: Pro Universitaria, 2013, 294 p. ISBN 978-606-647-791-8.
66. DANILOV, M. Constantin Stere și drama intelectualilor basarabeni. În: *Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere*. / Conferința Științifică Internațională (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 236 -252. ISBN 978-973-116-503-5.
67. *Declarația de Independență a Republicii Moldova de la 27 august 1991*, În: Monitor nr.11-12/103,118 din 1991
68. Del VECCHIO, G. *Lecții de filosofie juridică*. București: Europa Nova, 1994, 352 p., ISBN 97395722-1-9
69. Del VECCHIO, G. *Lecțiuni de filozofie juridică*. Ediția a IV-a, București: Societatea Română de Filozofie, 1943.
70. DELEANU, I. *Instituții și proceduri constituționale: în dreptul român și în dreptul comparat*. București: Editura C.H. Beck, 2006, 922 p. ISBN 9789736559570.
71. DJUVARA, M. *Analiza ideii de convețuire în drept*. Constanța: Tip. Moderna, 1940, 79 p.
72. DJUVARA, M. Câteva reflecții asupra laturii filosofice a reginei Elizabeta. În: *Convorbiri literare*, 1916, nr. 4, pp. 361-372
73. DJUVARA, M. *Ceva despre ideea de drept subiectiv și obligație*, București, Institutul de arte grafice „Marvan”, SAR, 1939, 25 p.
74. DJUVARA, M. Câteva observații despre dreptul de proprietate. În: *Convorbiri literare*, 1915, nr. 2, pp. 123-135
75. DJUVARA, M. Câteva observațiuni asupra relațiunilor dintre filosofia intuițiunii și tendințele mari de astăzi ale dreptului. În: *Curierul judiciar*, 1923, nr. 10, pp. 378-389
76. DJUVARA, M. *Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică*. București: Tipografia Universul, 1942, 75 p.
77. DJUVARA, M. Criza dreptului public internațional. În: *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice* 18, 1936, pp.187-211.
78. DJUVARA, M. Despre teoria izvoarelor raporturilor juridice și a cauzalității în drept. În: *Dreptul*, 70, 1942, vol. 1, p. 113-126
79. DJUVARA, M. Dialectique et experience juridique. În: *Revista de filosofie*, 1938, nr. 2, p. 97-123
80. DJUVARA, M. *Drept rațional, izvoare, drept pozitiv*. București, Edit. Librăriei Socec & Co, 1934, 140 p.

81. DJUVARA, M. Drept și drept pozitiv. În *Academia de Științe Morale și Politice, Comunicări*, I, Buletinul 1939/1940, p. 33-56.
82. DJUVARA, M. *Eseuri de filosofie a dreptului*. București: Ed. Trei, 1997, 320 p. ISBN 973-98034-7-4.
83. DJUVARA, M. *În jurul noțiunii juridice de drept subiectiv și de obligații*. București: Tip. Universul, 1942, 16 p.
84. DJUVARA, M. *Le fundement de l'ordre juridique positif en droit international*. Paris: Libr. de la Société du Recueil Sirey, 1939, 163 p.
85. DJUVARA, M. *Le grands problemes du Droit: le droit positif*. Bucarest: Tip. Roumaines Reunies, f.a., 42 p.
86. DJUVARA, M. Natura dreptului pozitiv. În *Dreptul*, 59, 1931, nr. 21-22, pp. 141-147.
87. DJUVARA, M. Observații metodologice asupra fenomenului juridic. În: *Arhiva pentru Știință și Reformă socială*, an. 8, 1929, p. 359-368.
88. DJUVARA, M. Precis de filosofie juridică. În: *Analele Facultății de Drept*, București, 1941, nr. 1-2, pp. 3-97
89. DJUVARA, M. Problema fundamentală a dreptului. În: *Convorbiri literare*, 1937, nr. 1-5, pp. 99-102
90. DJUVARA, M. Puterea legiuitoare, în *Noua constituție a României*. București: Cvltvra Națională, f.a., pp. 89-110.
91. DJUVARA, M. Quelques considerationis sur la nature des sources et sur la formation du droit positif. În: *Études de droit civil à la memoire de Henri Copitant*, Paris: Libr. Dalloz, f.a., pp. 219-233.
92. DJUVARA, M. *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*. Vol. I, București: Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, 278 p.
93. DJUVARA, M. *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*. Vol. II, București: Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, 589 p.
94. DJUVARA, M. *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)*. Vol. III, București: Edit. Librăriei Socec & Co, 1930, 269 p.
95. DJUVARA, M. *Teoria generală a dreptului*. București: Editura All, 1995, 516 p. ISBN 973-571-033-1.
96. DJUVARA, M. *Teoria generală a dreptului. Drept rațional, izvoare, drept pozitiv*. București: Editura ALL BECK, 1999. ISBN 973-9435-26-2
97. DJUVARA, M. Titu Maiorescu, profesor de filosofie. În: *Revista de filosofie*, vol. XXV, Nr. 1, ianuarie-martie, 1940, pp. 7-10

98. DOBRINESCU, I. *Dreptatea si valorile culturii*. București: Editura Academiei Romane, 1992, 168 p. ISBN 978-973-270-279-6.
99. DRĂGHICESCU, D. Droit, morale et religion. În: *Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie juridique*, nr.1-2, 1932, pp. 229-245
100. DRĂGHICESCU, D. *Du rôle de l'individu dans le déterminisme sociale*. Paris: F.-R. de Rudeval, Editeur, 1904, 366 p.
101. DRĂGHICESCU, D. *La réalité de l'esprit jessai de sociologie subjective*. Paris, Felix Alcan, Editeur, 1928, 276 p.
102. DRĂGHICESCU, D. *Le problème de la conscience*. Paris, Felix Alcan, Editeur, 1907, 264 p.
103. DRĂGHICESCU, D. *Le probleme du determinisme social. Determinisme biologique – determinisme social*. Paris: Edition de la Grande France, 1903.
104. DRĂGHICESCU, D. *Raporturile dintre drept și sociologie*. București: Tipografia Gutenberg, Joseph GÖBL, 1904, 30 p.
105. DRĂGHICESCU, D. Știință și practică socială. În: *Omagiu lui C. Dumitrescu. Iași*, București, 1904.
106. DUNGACIU, D. *Elita Interbelică. Sociologia românească în context european*. București: Editura Mica Valahie, 2011, 407 p. ISBN 978-606-8304-12-0.
107. DUȚU, M. Dezvoltarea științei și culturii juridice românești în ultimul secol. Perioada interbelică. În: *Studii și cercetări juridice*, anul 7 (63), nr.1, 2018, p. 17 – 58, ISSN: 2284-9394
108. DUȚU, M. *Un secol de stat unitar și drept național*, București: Universul Juridic, 2021, 432 p. ISBN 978-6063903649.
109. DUȚU, M. Școala română de drept internațional și provocările unei doctrine naționale în era mondializării. În: *Studii și Cercetări Juridice*, nr. 1, 2020, pp. 7-47, ISSN: 2284-9394.
110. DUȚU, M. *Nicolae Titulescu și mesajul „reinventării” realiste a științei juridice românești*. [online] [citat 21.02.2022]. Disponibil: <https://www.juridice.ro/essentials/5330/nicolae-titulescu-si-mesajul-reinventarii-realiste-a-stiintei-juridice-romanesti>
111. DUȚU, M. *Nicolae Titulescu, personalitate a științei și culturii juridice românești*. [online] [citat 21.02.2022]. Disponibil: <https://www.juridice.ro/essentials/5327/nicolae-titulescu-personalitate-a-stiintei-si-culturii-juridice-romanesti>

112. DUȚU, M. *Academia Română (1866-2016): temeuri, tradiții și valori juridice*. București: Editura Academiei Române, Universul juridic, 2016, 296 p., ISBN: 978-606—673-812-5
113. *Enciclopedia României*. [online] [citat 15.10.2021]. Disponibil: <http://enciclopediaromaniei.ro>
114. ENCIU, N. Considerații privind locul și rolul perioadei interbelice în istoria contemporană a românilor [online]. În: *Art-emis*. Septembrie 2021. [citat 22.03.2022]. Disponibil: <https://www.art-emis.ro/istorie/consideratii-privind-locul-si-rolul-perioadei-interbelice-in-istoria-contemporana-a-romanilor-1>
115. ENCIU, N. Unirea Basarabiei cu România ca șansă a asimilării modernității europene. În: *Academos / Revista de știință, inovare, cultură și artă*, 2012, nr.2 (25), pp.39-44. ISSN 1857-0461.
116. ENCIU, N. *Tradiționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940*. Chișinău: Lexon Prim, 2013. 424 p. ISBN 978-9975-4436-6-1.
117. ENCIU, N. C. Stere doctrinarul. La 150 de ani de la nașterea „Marelui singuratic al primei jumătăți de secol XX românesc”. În: *Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere*. Conferința Științifică Internațională (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 125-135. ISBN 978-973-116-503-5.
118. FLĂMÂNZEANU, I. Elaborarea dreptului cu privire specială asupra logisticii formale [online]. În: *Studii de drept românesc*, an 21 (54), ianuarie – martie 2009, p. 25-39, ISSN 1220-5427 [citat 10.10.2021]. Disponibil: <http://www.rsdr.ro/Art-2-1-2009.pdf>
119. GEAMĂNU, Gr., MOCA, Gh. N. Titulescu – susținător al dreptului internațional ca drept al păcii și colaborării internaționale. În: *Justiția nouă*, nr.3, 1966.
120. GEORGESCU, P. *Mircea Djuvara – un sistem de filosofie juridică*. București: Bucovina, I.E.Toronțiu, 1942.
121. GEORGESCU, Șt. *Filosofia dreptului. O istorie a ideilor în ultimii 2500 de ani*. Ediția II, București: All Beck, 2001, 186 p. ISBN 973-655-080-X.
122. GRAMA, D. Evoluția unor principii ale doctrinei statului de drept în viziunea gânditorilor Moldovei (în secolele XV-XIX). În: *Probleme ale edificării statului de drept în Republica Moldova*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2003, Vol. I, p. 59-154, ISBN 9975-78-225-6.
123. GRAMA, D. *Tendențele evoluției doctrinelor juridice în Moldova*. București: ACTAMI, 2000, 272 p. ISBN 973-9300-31-6.

124. GRAMA, D. Doctrina dreptului natural in viziunea cugetătorilor Țării Moldovei [online]. În: *Studii juridice universitare*, nr.3-4, 2019, p. 78-94, ISBN: 1857-4122 [citată 20.12.2021]. Disponibil: <https://ulim.md/sju/nr-3-4-2019/doctrina-dreptului-natural-in-viziunea-cugetatorilor-tarii-moldovei/>
125. GRECESCU, I. *Nicolae Titulescu. Concepție juridică și diplomatică*. Craiova: Scrisul Românesc, 1982, 300 p.
126. GRECU, R. *Stere în luptă pentru drepturile omului: Concepția drepturilor și libertăților omului în opera juridică a lui Constantin Stere*. Chișinău: Universul, 2009, 252 p. ISBN 978-9975-47-034-6.
127. GRECU, R. *Stere – juristul*. Chișinău: Universul, 2008, 248 p. ISBN 978-9975-944-72-4.
128. GRECU, R. Viziunea lui C. Stere asupra originii statului și postulatelor teoriei contractului social [online]. În: *Revista Națională de Drept*, Nr.1. (100) 2009, p. 11-17, ISSN: 1811-0770. [citată 20.12.2021]. Disponibil: https://uspee.md/wp-content/uploads/2016/08/RND_nr_1.pdf
129. GROTIUS, H. *Despre dreptul războiului și al păcii*, București: Editura Științifică, 1968.
130. GUCEAC, I. *Curs elementar de drept constituțional*. Vol. I, Chișinău: Reclama. 2001, 275 p. ISBN 9975-930-26-3.
131. GUCEAC, I. *Curs elementar de drept constituțional*. Vol. II, Chișinău: Tipografia Centrală, 2004, 496 p. ISBN 9975-70-399-2.
132. GUCEAC, I. Profesorul C. Stere – întemeietorul dreptului constituțional românesc. În: *C. Stere. Prozator, publicist, jurist și om politic. 150 ani de la naștere. / Conferința științifică internațională, 1 iunie 2015*. Chișinău. Iași: Vasiliana_98, 2016, p.253-272, ISBN 978-973-116-503-5.
133. GUCEAC, I. *Constituția la răscrucea de mileniu*. Chișinău: Tipografia centrală. 2013, 414 p. ISBN 978-9975-53-279-2.
134. GUCEAC, I. C. Stere – o ilustră figură și mare doctrinar în materialul dreptului constituțional. În: *Constantin Stere – 140 ani de la naștere. / Materialele conferinței științifice internaționale, 12 octombrie 2005*, Chișinău, 2005, pp.113-123. ISBN 978-9975-62-151-9.
135. GUCEAC, I. Metamorfoza statului contemporan în era globalizării. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019. pp.38-45. ISBN 978-9975-108-77-5.

136. HALIPPA, P. C. Stere în Basarabia. În: *Viața Românească*, 1931, nr. 1-3.
137. HEGEL, G.W. *Principiile filosofiei dreptului*. București: Editura IRI, 1996, 336 p. ISBN 973-97229-3-8.
138. HEGEL, G.W.F. *Principiile filosofiei dreptului*. București: Univers Enciclopedic, 2015, 334 p. ISBN 978-606-704-147-7.
139. HERLEA, A. *Studii de istorie a dreptului*. Vol.1., Cluj-Napoca: Editura DACIA, 1998.
140. HUMĂ I. *Cunoaștere și interpretare în drept: accente axiologice*. București: Ed. Academiei Române, 2005, 134 p., ISBN 9732-71-197-3
141. IONAȘCU, T. *Istoria științelor din România. Științe juridice*. București: Editura A.S.R., 1975, 117 p.
142. IONAȘCU, T., BARASCH, E. Despre relativa independență a unor aspecte ale formei în drept. Problema constantelor dreptului. În: *Studii și cercetări juridice*, nr. 2, 1964, pp. 177-189.
143. IONESCU S. *Justiție și jurisprudență în statul de drept*, București: Universul juridic, 2008, ISBN 978-973-127-123-1.
144. IORDĂCHESCU, V. În: *Dicționarul teologilor români*. [online] [citat 15.03.2022]. Disponibil: <https://www.crestinortodox.ro/dictionarul-teologilor-romani/valeriu-iordacescu-84726.html>
145. IORDĂCHESCU, V. *Creștinism și comunism*. Iași: Institutul de arte grafice A.Țerec, 1938.
146. IORDĂCHESCU, V. *Filosofia morală: Partea generală*. Iași: Institutul de arte grafice "Alexandru A. Terek", 1939, 160 p.
147. IORDĂCHESCU, V. *Forța și Dreptul*. Chișinău, tip. Ununii Clericilor Ortodocși dn Basaraba, 1933, 31 p.
148. IORGOVAN, A. *Drept constituțional și instituții politice. Teorie generală*. București: Editura Galeriile J. L. Calderon, 1994.
149. IOVAN, M. Analiza conexiunilor dintre drept și morală, între tradiție și actualitate. [online] În: *Studii și comunicări/DIS*, vol. XIII, 2020, p. 33-45, ISSN: 1844-9220. [citad 21.03.2022]. Disponibil: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=903525>
150. IOVAN, M. Concepția lui Eugeniu Speranția despre rolul ideologiilor în legiferarea și realizarea dreptății [online]. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, nr.3. (169), 2015, p. 223-231, ISSN 1857-2294, [citad 18.12.2021]. Disponibil: [https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/223_231_Conceptia%20lui%20Eugeniu%](https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/223_231_Conceptia%20lui%20Eugeniu%20Sperantia%20despre%20rolul%20ideologiilor%20in%20legiferarea%20si%20realizarea%20dreptatii.pdf)

[20Sperantia%20despre%20rolul%20ideologiilor%20in%20legiferarea%20si%20realizarea%20dreptatii.pdf](#)

151. *Istoria Românilor*. Vol. VIII: România Întregită (1918-1940). / Coord. prof. univ. dr. Ioan Scurtu. București: Editura Enciclopedică, 2003, ISBN 973-45-0431-2.
152. *Jurnalism, „fake news” & dezinformare: manual pentru educația media și învățământul jurnalistic* [online] [s.l.], ONU, 2021, 140 p. [citată 07.04.2022]. ISBN 978-92-3-000134-6. Disponibil: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376919>.
153. KANT, I. *Critica facultății de judecare*. București: Editura All, 552 p. ISBN 978-973-571-621-9.
154. KANT, I. *Critica rațiunii practice*. București: Univers Enciclopedic, 2010, 286 p. ISBN 978-606-816-231-7.
155. KANT, I. *Critica rațiunii practice. Întemeierea metafizicii moravurilor*. București: Ed. IRI, 1999, 288 p., ISBN 973-96348-4-2
156. KELSEN, H. Cauzalitate și imputabilitate. În: *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, 2006, pp. 165-176, ISSN: 1841-4710.
157. KELSEN, H. *Teoria pură a dreptului*. București: Humanitas, 2000, 424 p. ISBN 973-50-0113-6.
158. LATES, T. Eugeniu Sperantia: „biografia” operei filosofice [online]. În: *Revista de Filosofie*, nr.3, București, 2019, pp.391-414. ISSN: 0034-8260 [citată 15.12.2021]. Disponibil: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=778237>; http://www.institutuldefilosofie.ro/e107_files/downloads/Revista%20de%20filosofie/2019/Rev.%20filos.,%20LXVI,%203,%202019/TITUS%20LATES,%20Eugeniu%20Sperantia.%20Biografia%20operei%20filosofice.pdf
159. Legea nr. 132 din 17-06-2016 cu privire la Autoritatea Națională de Integritate. În: *Monitorul Oficial*, Nr. 245-246 din 30-07-2016, art. 511 .
160. Legea nr.26 din 10.03.2022 privind unele măsuri eferente selectării candidaților la funcția de membru în organele de autoadministrare ale judecătorilor și procurorilor. În: *Monitorul Oficial*, Nr. 72 din 16-03-2022, art. 103;.
161. LOZOVANU, C. *Filosofia dreptului*. / Curs de prelegeri. Chișinău: UTM, 2008. ISBN 978-9975-45-091-1.
162. MANENT, P. *O filosofie politică pentru cetățean*. București: Humanitas, 2003. 333 p. ISBN 973-50-0548-4.

163. MARCU, L.P. *Istoria dreptului românesc* [online]. București: Lumina Lex, 1997, ISBN: 973-9186-95-5. [citat 18.02.2022]. Disponibil: <http://ffdc.ro/wp-content/uploads/2018/08/Istoria-Dreptului-Romanesc.pdf>
164. MĂRGINEANU, V., CIOBANU, R. The Highlights of the Interwar Legal Thinking in the Construction of the Contemporary Rule of Law[online]. În: *Revista Națională de Drept*, 2022, nr. 1 (247), pp. 12-20. ISSN 1811-0770, E-ISSN 2587-411X, CZU 340.12. DOI. [citat 15.06.2022]. Disponibil: [https://doi.org/10.52388/1811-0770.2022.1\(247\).01](https://doi.org/10.52388/1811-0770.2022.1(247).01)
165. MĂRGINEANU, V. Colectivitatea socială și individualitatea umană în viziunea lui Constantin Stere. În: *Realități și perspective ale învățământului juridic național*. / Conferința științifică națională cu participare internațională, 01-02 octombrie 2019, Culegerea comunicărilor, Volumul I. Chișinău: CEP USM, 2020, pp. 281-287. ISBN 978-9975-149-80-8.
166. MĂRGINEANU, V. Contribuția lui Eugen Speranția la cercetarea socio-filosofică a dreptului. În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria „Științe socioumanistice”*. Vol. 1. Chișinău [sn], 2001, 496 p., pp. 43-47. ISBN 9975-70-029-2.
167. MĂRGINEANU, V., SAVA, I. Demersul filosofic al lui Mircea Djuvara privind interpretarea dreptului. În: *Revista Națională de Drept*, 2001, Nr. 8, pp. 43-45, ISSN 1811-0770.
168. MĂRGINEANU, V. Dimensiunea rațională a dreptului și drepturilor din perspectiva lui Mircea Djuvara. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală: Materialele conferinței științifico-practice internaționale*, Chișinău, CEP USM, 2022, pp. 279-291. ISBN 978-9975-159-32-6.
169. MĂRGINEANU, V. Dimensiunile gândirii juridice la Nicolae Titulescu. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate. In honorem profesor universitar doctor habilitat Om Emerit Elena Aramă: Materialele Conferinței științifice naționale cu participare internațională*, Chișinău: Cartea Juridică. 2019, pp. 425-431. ISBN 978-9975-108-77-5.
170. MĂRGINEANU, V. Din gândirea juridică a lui Valeriu Iordăchescu. În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova, Seria „Științe socioumanistice”*. Vol. 1, Chișinău, 2002, pp. 30-33. ISBN 9975-70-144-2.
171. MĂRGINEANU, V. Importanța fundamentelor doctrinare în studiul dreptului. În: *Tendințe și perspective în didactica modernă*. București: Editura didactică și pedagogică, Vol. 1, 2017, pp. 576-582. ISBN 978-606-31-0486-2, ISBN 978-606-31-0487-9.

172. **MĂRGINEANU, V.** Interconexiuni dintre realitățile sociale și raționalitatea juridică în concepția lui M. Djuvara. În: *Filosofia și perspectiva umană*: Lucrările conferinței științifice, Chișinău: Biodesing, 2017, pp. 70-77. ISBN 978-9975-933-99-5.
173. **MĂRGINEANU, V.** Repere ale raționalizării noilor realități sociale (D. Drăghicescu). În: *Inegalități sociale în Republica Moldova. Premise ale constituirii clasei de mijloc*: Materialele Conferinței științifice internaționale, Chișinău: Tipografia Centrală, 2017, pp. 362-368. ISBN 978-9975-9761-9-0.
174. **MĂRGINEANU, V.**, *Statul de drept și raționalitatea dreptului: o perspectivă a gândirii filosofico-juridice interbelice*. În: „Filosofia și perspectiva umană” materialele Conferinței Științifice consacrate Zilei Mondiale a Filosofiei, 18 noiembrie 2021, Chișinău / coordonator științific Ana Pascaru. – Chișinău: Institutul de Istorie, 2022 (Artpoligraf). – 172 p., ISBN 978-9975-3334-6-7, p. 161-172
175. **MĂRGINEANU, V.** Unele aspecte ale gândirii juridice a lui Valeriu Iordăchescu. În: *Dimensiunea științifică și praxiologică a dreptului*: Materialele conferinței științifice internaționale „Contribuții la dezvoltarea doctrinară a dreptului. In onorem Elena Aramă, doctor habilitat în drept, profesor universitar. Om emerit”, Chișinău: Bons Offices SRL, 2009, pp. 213-219. ISBN 978-9975-80-291-8.
176. **MĂȚĂ, D. C.** Locul lui C. Stere în gândirea juridică românească. În: *Revista Națională de Drept*, nr. 6, 2015, pp.296-309, ISSN 1811-0770.
177. **MĂȚĂ, D.** Locul lui Constantin Stere în gândirea juridică românească. În: *Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere*: Conferință Științifică Internațională (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 296-310. ISBN 978-973-116-503-5.
178. **McLEOD, I.** *Legal Theory*. Palgrave Macmillan The Limited, London, 2012, ISBN 978-023-036-204-8
179. **MIHAI, Gh.** *Prelegeri de filosofie a dreptului*. Timișoara: Editura Mirton, 2003, 218 p. ISBN 973-585-957-2.
180. **MIHAI, Gh.** *Fundamentele dreptului: Argumentare și interpretare în drept*. București: Lumina Lex, 384 p. ISBN 973-588-121-7.
181. **MIHAI, Gh., MOTICA, R. I.** *Fundamentele dreptului. Teoria și filosofia dreptului*. București: Editura ALL, 1997, 247 p. ISBN 973-571-213-x.
182. **MIHAI, Gh.** *Inevitabilul în drept*. București: Lumina Lex, 2002, 328 p. ISBN 973-588-414-3.

183. MIHAI, Gh. Mircea Djuvara, filosof și teoretician al dreptului. Cuvânt înainte. În: PIUITU, D.-V. *Filosofia juridică a lui Mircea Djuvara*. Craiova: Ed. SITECH, 2010. ISBN 978-606-11-0754-4.
184. MIHAI, Gh. *Fundamentele dreptului I-II*. București: Editura ALL BECK, 2003, 592 p. ISBN 973-655-318-3.
185. MILLON-DELSOL, Ch. *Ideile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002, 205 p. ISBN 973-683-852-8.
186. MIULESCU, V. Paradigme și curente ale dreptului în gândirea juridică românească: școala dreptului natural și școala istorică a dreptului. În: *Dreptul românesc la 100 de ani de la Marea Unire. Dimensiuni și tendințe*: Academia Română, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”, Comunicări prezentate la sesiunea anuală de comunicări științifice, București, 20 aprilie 2018; p. 202-205. ISBN 978-606-39-0247-5.
187. *Moldova pe calea democrației și stabilității* [online]. Cadrul de parteneriat ONU – Republica Moldova pentru Dezvoltare durabilă 2018-2022. [citat 03.02.2022]. Disponibil: <http://www.viitorul.org/files/36.pdf>;
188. MONTESQUIEU, Ch. *Despre spiritul legilor*. București: Editura Științifică, 1964.
189. MUȘAT, M., ARIMIA, V. Nicolae Titulescu – apărător al unității, independenței și suveranității naționale. În: *Mari figuri ale diplomației românești : Nicolae Titulescu / Colectiv de coordonare: Aurel Duma, Dumitru Aninoiu, Vasile Șandru, Constantin I. Turcu; studiu introductiv Ștefan Andrei*. București : Editura politică, 1982, 306 p., pp. 49-68.
190. NĂSTASE, A. *Nicolae Titulescu - contemporanul nostru*, București: Editura Metropol, 1995, 446 p. ISBN 978-9735620578.
191. NĂSTASE, A. *Discursul meu la sesiunea aniversară N. Titulescu – 140* [online]. [citat 14.01.2022]. Disponibil: <https://adriannastase.ro/2022/03/08/discursul-meu-la-sesiunea-aniversara-nicolae-titulescu-140/>
192. NEGREI, I. C. Stere – deputat în Sfatul țării al Basarabiei. În: *Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere*: Conferință Științifică Internațională (2015; Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp. 152-166. ISBN 978-973-116-503-5
193. NEMO, Ph. *Ce este Occidentul?* Chișinău: Cartier, 2008. 157 p. ISBN 978-9975-79-426-8.
194. OPRIȘ, O. *Libertate, morală și politică*. București: Ideea Europeană, 2015, 264 p. ISBN 978-606-594-445-9.

195. ORNEA, Z. *Țărănismul: Studiu Sociologic*. București: Editura Politică, 1969, 374 p.
196. PETROV, T. *Constantin Stere: ideologul și scriitorul*. Timișoara: Editura Marineasa, 2004, 333 p. ISBN 973-631-088-4.
197. PIUITU, D.-V. *Filosofia juridică a lui Mircea Djuvara*. Craiova: Editura SITECH, 2010. ISBN 978-606-11-0754-4.
198. PLATON. *Republica*. București: Antet, 2010, 336 p. ISBN 978-973-636-439-6.
199. POPA, N. Considerații privind sistemul științelor juridice și rolul teoriei generale a dreptului [online]. În: *Revista de Științe Juridice*, nr. 1, 2007. p. 1-11, ISSN 1454-3699 [citat 28.01.2022]. Disponibil: <http://drept.ucv.ro/RSJ/images/articole/2007/RSJ1/A01PopaNicolae.pdf>
200. POPA, N. *Teoria generală a dreptului*, București: Editura Universității București, 1992
201. POPA, N. *Teoria generală a dreptului*. București: Editura ACTAMI, 1998, ISBN 973-930-019-7.
202. POPA, N., DOGARU, I., DĂNIȘOR, Gh., DĂNIȘOR, D.C. *Filosofia dreptului. Marile curente*, București: Ed. ALL BECK, 2002, 616 p. ISBN 973-655-169-5.
203. POPESCU, S. Reflectarea școlilor dreptului în gândirea juridică românească, o restituire datorată. În: *Studii de Drept Românesc*, an 7(40), nr. 4, București, octombrie-decembrie 1995, pp. 301-305, ISSN 1220-5427
204. POPOVICI, V. Constantin Stere și medierea crizei partidului național român (1911-1912). În: *Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere: Conferința Științifică Internațională (2015; Chișinău)*. Iași: Vasluiana_98, pp. 84-93. ISBN 978-973-116-503-5.
205. POTRA, G.G. N. Titulescu - un acut simț al istoriei. o viziune asupra Europei de dinaintea celui de-al doilea război mondial. În *Academos*, nr.2(21), iunie 2011, pp.8-13, ISSN 1857-0461.
206. RALEA, M.D. C. Stere. În: *Viața Românească*, An.29, Nr. 1-3, 1937, p. 118 -122
207. RALEA, M. Constantin Stere. În: RALEA, M. *Scrieri*. Vol. 5. București: Editura Minerva, 1988, 412 p. ISBN 9789732101339.
208. RACHELS, J. *Introducere în etică*. București: Punct, 2000, 204 p. ISBN 973-99645-7-5.
209. RĂDULESCU, S. Nicolae Titulescu. 1882-1941. În: *Diplomați iluștri*. Vol. I, București: Editura Politică, 1969, p. 371-435.

210. RĂDULESCU, A. *Pagini din istoria dreptului românesc*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970.
211. RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., CIOBANU, R. *Filosofia dreptului*. Chișinău: Artpoligraf, 2016, 251 p. ISBN 978-9975-3129-0-5.
212. RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V. *Istoria doctrinelor politice și de drept*. Chișinău: Muzeum, 2005, 224 p. ISBN 9975-948-28-6.
213. RINEA I. D. profesor Mircea Djuvara și modificarea Constituției. În: *Democrația*, 1935, nr. 6-8.
214. ROȘCA, R. *Cercetarea interdisciplinară ca metodologie a științelor (cazul filosofiei dreptului)*. Iași: Lumen, 2007, 185p. ISBN 978-973-1703-66-4.
215. ROUSSEAU, J.J. *Contractul social sau principiile dreptului politic*. București: Mondero, 2007, 157 p. ISBN 978-973-9349-83-3.
216. RUSU, B. *Percepție și cunoaștere la E. Sperantia* [online] [citată 15.01.2022]. Disponibil:
https://www.academia.edu/29889768/Percep%C8%9Bie_%C8%99i_cunoa%C8%99tere_la_Eugeniu_Sperantia
217. SCHMITT, K. *Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954: Materialien zu einer Verfassungslehre*. Berlin: Duncker & Humblot, 2003, 517 p., p. 398. ISBN 978-3-428-01329-6.
218. SMOCHINĂ, A. Principiul autonomiei locale în opera profesorului C. Stere. În: *Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere: Conferință Științifică Internațională (2015, Chișinău)*. Iași: Vasiliana_98, 2015, p.323-328, ISBN978-973-116-503-5.
219. SMOCHINĂ, A. *Istoria universală a statului și dreptului*. Chișinău: Bons Offices, 2006, ISBN 978-9975-9757-2-0.
220. SPERANTIA, E. *Vocația de jurist*. Sibiu: Tipografia „Cartea Românească” din Cluj, 1942, 12 p. / Extras din Revista „Notariatul public”, anul V, nr. 5, 1942.
221. SPERANȚIA, E. *Introducere în filosofia dreptului*, Ed. a III-a. Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, 1944. 444 p.
222. SPERANȚIA, E. *Leccióni de enciclopedie juridică*, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, 1936.
223. SPERANȚIA, E. *Principii fundamentale de filosofie juridică*. Cluj: Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1936.

224. SPERANȚIA, E. Une définition du droit (Analyse philosophique). În *Analele Facultății de Drept din Cluj*, Fascicola 11 (Tomul I), 1939.
225. SPERANȚIA, E. Viață, spirit, drept și stat. În: *Gînd românesc*, nr. 3-4, martie-aprilie, 1938, p. 156-161.
226. SPERANȚIA, E. *Curs de filosofia dreptului și sociologie, vol. I, Lecțiuni de enciclopedie juridică cu o introducere istorică în filosofia dreptului.*, Cluj: Tipografia „Cartea românească”, 1936, 264 p.
227. SPERANTIA, E. Legile și formele gândirii ca proiecțiuni ale proprietăților vieții. În: *Revista de filosofie*, nr.4, vol XIX, 1934. pp. 341-345.
228. STATI, V. *Cu privire la oportunitatea încriminării diseminării de știri false* [online] [citat 22.04.2022]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/358710466_CU_PRIVIRE_LA_OPORTUNITATEA_INCRIMINARII_DISEMINARII_DE_STIRI_FALSE
229. STERE, C. *Introducere în studiul dreptului constituțional*. Partea I, Iași: Dacia, 1903, 240 p.
230. STERE, C. Din notițele unui observator ipohondric. În: *Adevărul literar*, 1893, 20 decembrie.
231. STERE, C. *Ante-proiect de constituție*. București: Tipografia „Viața Românească”, 1922.
232. STERE, C. Din carnetul unui solitar. În: *Viața românească*, 1915, nr.5-6, p. 169-194.
233. STERE, C. *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*. Iași: Tipografia H. Goldner, 1897.
234. STERE, C. *Scrieri Vol. V. În viață, în literatură*. Chișinău: Editura Hiperion, 1991, 556 p. ISBN 536812233.
235. STERE, C. *Singur împotriva tuturor*. Chișinău: Cartier, 2006, 432 p. ISBN 978-9975-79-406-0.
236. STERE, C. Social-democratism sau poporanism? În: Constantin STERE. *Documentări politice.* / Editor Iurie Colesnic. Chișinău: Muzeum, 2002, 684 p. ISBN 9975-906-74-5.
237. STOLOJESCU, Gr. *Spirit și drept în filosofia românească a dreptului*. București: Prouniversitaria. 2016, 362 p. ISBN 978-606-26-0532-2.
238. STROIE, C. *Prolegomene la filosofia juridică*. București: Lumina Lex, 2001, 214 p. ISBN 973-588-385-6.

239. STROIE, C. *Reflecții filosofice asupra dreptului*. București: Lumina Lex, 1998, 335 p. ISBN 973-588-059-8.
240. SUVEICA, S. O (micro) istorie a unirii Basarabiei cu România. Discuțiile dintre Panteleimon V. Sinadino, Alexandru Marghiloman și Constantin Stere. În: *Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere: Conferința Științifică Internațională* (2015, Chișinău). Iași: Vasluiana_98, pp.166-197. ISBN 978-973-116-503-5.
241. TEACA, M.I. *Eugeniu Sperantia*: monografie. București: Pro Universitaria, 2015. ISBN 978-606-26-0313-7
242. TITULESCU, N. *Drept civil*. / Editor V. Popa, N. Iliescu. Timișoara: Presa Universitară Română, 2002.
243. TITULESCU, N. Cum trebuie să înțelegem educațiunea juridică. Extras din: *Curierul Judiciar*, nr. 24, 1905, București: Tipografia „Curierul Judiciar”, 1907, 19 p..
244. TITULESCU, N. *Curs de drept civil, „Persoane”*. București, 1920.
245. TITULESCU, N. Dinamica păcii. În *Documente diplomatice*. București: Editura politică, 1967. 893 p.
246. TITULESCU, N. *Discursuri*. București: Editura Științifică, 1967, 620 p.
247. TITULESCU, N. *Essai sur théorie générale des droits éventuels*, Paris: Bonvalot-Jouve, 1907, 375 p.
248. TITULESCU, N. *Observațiuni asupra reorganizării facultăților de drept*, București: Tipografia ziarului „Cronica”, 1904, 59 p.
249. TITULESCU, N. Ordinea în gândire. În: *Documente diplomatice*, București: Editura politică, 1967. 893 p.
250. TITULESCU, N. *Pledoarii pentru pace* / ed. îngrijită de G.G. Potra și C.I. Turcu, st. introd. G.G. Potra. București: Ed. enciclopedică, 1996, 727 p., ISBN: 973-45-0173-9
251. TITULESCU, N. Suveranitatea statelor. Organizarea păcii. În: *Documente diplomatice*. București: Editura politică, 1967. 893 p.
252. TURLIUC, C., BALAN, M. Constantin Stere și Constituția României din 1923. În: *Constantin Stere – prozator, publicist și om politic – 150 de ani de la naștere: Conferința Științifică Internațională* (2015, Chișinău). Iași: Vasluiana_98, 2016, pp.310-323. ISBN 978-973-116-503-5.
253. *Unirea Basarabiei cu România*. În: *Lumina* din 12 aprilie 1918.
254. URSAN, I., *Principalele școli și curente de drept în gândirea juridică*, Chișinău, 1998, 71 p., ISBN 9975-9549-2-8

255. UȚĂ, M. *Legea celor trei stări în filosofia lui Auguste Comte*. Craiova: Editura Aius, 2013, 150 p. ISBN 9786065622760.
256. VIANU, T. Începuturile iraționalismului modern. În: *Revista de filosofie*, Nr.4/ Vol XIX, octombrie-decembrie 1934, pp. 329-340.
257. VIGO, R. Raționalitatea în drept: Raport la Simpozionul *Raționalitatea în drept*, Buenos Aires, 5-7 mai 2014.
258. VLĂDUȚ, I. Probleme ale sociologiei juridice weberiene. În: *Revista Română de Sociologie*, serie nouă, anul XI, nr. 5-6, București, 2000, pp. 461-478, ISSN: 1224-9262.
259. VLĂDUȚ, I. Natura, originea și geneza dreptului în concepția lui Eugeniu Speranția [online]. În: *Revista Română de Sociologie*, serie nouă, anul XI, nr. 1-2, București, 2000, pp. 145-152, ISSN: 1224-9262 [citat 28.08.2022]. Disponibil: <https://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.1-2-2000/ION%20%20VLADUT%20art14.pdf>
260. VOICU, I. Nicolae Titulescu și reglementarea pașnică a diferendelor internaționale. În: *Mari figuri ale diplomației românești : Nicolae Titulescu / coord.: A. Duma, D. Aninoiu, V. Șandru, C.I. Turcu; studiu introd. Șt. Andrei*. București: Editura politică, 1982. 306 p., p. 165-195.
261. VOINESCU, S. Drept și Logos. În: *Studii de drept românesc*. București: Ed. Academiei Române, 1999, p. 27-30, ISSN: 1220-5427, p.27-30
262. БЕРДЯЕВ, Н. А. Человек и машина (Проблема социологии и метафизики техники). В: *Вопросы философии*, 1989, №2, pp. 147-162, ISSN 0042-8744.
263. ЖДАНОВ, П.С. Правовые концепции раннего позитивизма в контексте мировоззренческих оснований философии права Нового времени. [online]. В: *Право и политика*, 2018, Nr.10, с.38-47. ISSN: 2454-0706. [citat 13.04.2022], Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-kontseptsii-rannego-pozitivizma-v-kontekste-mirovozzrencheskih-osnovaniy-filosofii-prava-novogo-vremeni/viewer>
264. КЕССИДИ, Ф.Х. *Гераклит*. Москва: Мысль, 1982, 200 с.
265. СОКОЛОВ, В.В. *Spinoza*. Москва: Мысль, 1977, 223 с.

Declarația privind asumarea răspunderii

Subsemnatul, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Numele, prenumele

Semnătura

Data

CURRICULUM VITAE

Date personale:

Nume, prenume: *Mărgineanu Valentin*

Domiciliu: *str. Gh. Asachi 79/1, ap. 20, mun. Chișinău, Republica Moldova*

Cetățenie: *Republica Moldova*

Data nașterii: *02.03.1970*

Telefon: *069180514*

Adresă email: *vmargineanu70@gmail.com*

Starea civilă: *căsătorit, doi feciori*

Studii:

2000 – magistru în drept, Facultatea de Drept, USM, specializarea Drept

1994 – licențiat în drept, Facultatea de Drept „Nicolae Titulescu”, Universitatea din Craiova, România

1987 – studii medii, școala medie din s. Fundurii Vechi, r-l Glodeni

Experiențe profesionale:

1994 – prezent Facultatea de Drept, USM

2002 – 2018 „Agenția Municipală de Ipotecă din Chișinău” SA,
șef secție juridică

1995 – 1999 Centrul de Standardizare și Metrologie, secția juridică,
specialist principal

Publicatii:

1. MĂRGINEANU, Valentin, *Contribuția lui Eugen Speranția la cercetarea socio-filosofică a dreptului*. În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova : Seria "Științe socioumanistice"*. Vol. 1. 2001. - Vol. 1. - P. 43-47 . — Chișinău[sn], 2001, 496 p. ISBN 9975-70-029-2
2. MĂRGINEANU, Valentin, SAVA, Iuliana, *Demersul filosofic al lui Mircea Djuvara privind interpretarea dreptului*. În: *Revista Națională de Drept*, 2001 .- Nr. 8 .- P. 43-45 .
3. MĂRGINEANU, Valentin, *Din gândirea juridică a lui Valeriu Iordăchescu*. În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova : Seria "Științe socioumanistice"*. Vol. 1n. 2002. - Vol. 1. - P. 30-33, ISBN 9975-70-144-2
4. RUSU, Nicolae, MĂRGINEANU, Valentin, CERNEI, Oleg, IAȚIUC, Vitalie, *Locuința în Chișinău: Ghid practic*. Chișinău: PNUD Moldova, 2004 ("Sinectica Com" S.R.L.) – 98 p., ISBN 9975-9581-8-4
5. RÎBCA, Eugeniu; ZAHARIA, Victor; MĂRGINEANU, Valentin, *Istoria doctrinelor politice și de drept*. Chișinău: Museum, 2005, 224 p., Bibliogr. p. 221 (25 tit), ISBN: 9975-948-28-6

6. MĂRGINEANU, Valentin. *Unele aspecte ale gândirii juridice a lui Valeriu Iordăchescu*. În: Dimensiunea științifică și praxiologică a dreptului. Materialele conferinței științifice internaționale „Contribuții la dezvoltarea doctrinară a dreptului. In honorem Elena Aramă, doctor habilitat în drept, profesor universitar. Om emerit”, Chișinău: Bons Offices SRL, 2009, 448 p. ISBN 978-9975-80-291-8, p. 213-219
7. RÎBCA, Eugeniu, ZAHARIA, Victor, MĂRGINEANU, Valentin, CIOBANU, Rodica, *Filosofia dreptului*: Suport de curs. Chișinău: 2016, 252 p., ISBN: 978-9975-3129-0-5
8. MĂRGINEANU, Valentin. *Interconexiuni dintre realitățile sociale și raționalitatea juridică în concepția lui M. Djuvara*. În: Lucrările conferinței științifice „Filosofia și perspectiva umană”, Chișinău: Biodesing 2017, pp. 70-77, ISBN 978-9975-933-99-5
9. MĂRGINEANU, V. *Importanța fundamentelor doctrinare în studiul dreptului. În: Tendințe și perspective în didactica modernă*. București: Editura didactică și pedagogică, 2017, pp. 576-582 ISBN 978-606-31-0486-2, Vol. 1 – 2017 – ISBN 978-606-31-0487-9
10. MĂRGINEANU, Valentin. *Repere ale raționalizării noilor realități sociale (D. Drăghicescu)*. În: Materialele Conferinței științifice internaționale „Inegalități sociale în Republica Moldova. Premise ale constituirii clasei de mijloc.”, Chișinău: Tipografia Centrală, 2017, pp. 362-368, ISBN 978-9975-9761-9-0.
11. MĂRGINEANU, Valentin. *Dimensiunile gândirii juridice la Nicolae Titulescu*, În: Materialele Conferinței științifice naționale cu participare internațională „Statul și dreptul între tradiție și modernitate. In honorem profesor universitar doctor habilitat Om Emerit Elena Aramă”, Chișinău, Cartea Juridică. 2019, pag. 425-431, ISBN 978-9975-108-77-5
12. MĂRGINEANU, Valentin, *Colectivitatea socială și individualitatea umană în viziunea lui Constantin Stere*, În: Realizări și perspective ale învățământului juridic național, Conferința științifică națională cu participare internațională, 01-02 octombrie 2019, Culegerea comunicărilor, Volumul I, Chișinău, CEP USM, 2020, pag. 281-287, ISBN 978-9975-149-80-8
13. MĂRGINEANU Valentin, *Dimensiunea rațională a dreptului și drepturilor din perspectiva lui Mircea Djuvara*, În: Statul, securitatea și drepturile omului în era digital, Materialele conferinței științifico-practice internaționale, Chișinău, CEP USM, 2022, ISBN 978-9975-159-32-6, pag. 279-291
14. Mărgineanu, V., *Statul de drept și raționalitatea dreptului: o perspectivă a gândirii filosofico-juridice interbelice*. În: „Filosofia și perspectiva umană” materialele Conferinței Științifice consacrate Zilei Mondiale a Filosofiei, 18 noiembrie 2021, Chișinău / coordonator științific Ana Pascaru. – Chișinău: Institutul de Istorie, 2022 (Artpoligraf). – 172 p., ISBN 978-9975-3334-6-7, p. 161-172
15. MĂRGINEANU V., *The Highlights of the Interwar Legal Thinking in the Construction of the Contemporary Rule of Law*, În: The rule of law: from its origins to the present / „The IVR – pre World Congress Internațional Conference The Rule of Law – From its Origins to the Present”, september 9-11 / 2021 / coord. Corina Adriana Dumitrescu, Alexandru Ștefănescu, Dragoș Marian Rădulescu, - București: Pro Universitaria, 2022, pp. 255- 266, ISBN 978-606-26-1591-8,
16. MĂRGINEANU Valentin, CIOBANU Rodica, *The Highlights of the Interwar Legal Thinking in the Construction of the Contemporary Rule of Law*, În: Revista Națională de Drept. 2022, nr. 1 (247), pp. 12-20, ISSN 1811-0770, E-ISSN 2587-411X, CZU 340.12; DOI: [https://doi.org/10.52388/1811-0770.2022.1\(247\).01](https://doi.org/10.52388/1811-0770.2022.1(247).01)

Abilități de operare pe calculator: PC, Office, Word, PowerPoint, Excel.

Limbi vorbite: româna -nativ; rusa - avansat, franceza - nivel B.

Permis de conducere categorie B; C, autoturism personal